NAİLƏ BAYRAMOVA

Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası
A.A.Bakıxanov adına Tarix İnstitutu
TARİX İNSTİTUTU

ŞAMAXI XANLIĞI

AZƏRBAYCAN MİLLİ ELMLƏR AKADEMİYASI
A.A.BAKIXANOV adına TARİX İNSTİTUTU

Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası
A.A.Bakıxanov adına Tarix İnstitutu
TARİX İNSTİTUTU

NAİLƏ BAYRAMOVA

ŞAMAXI XANLIĞI

AMEA A.A.Bakıxanov adına
Tarix İnstitutu Elmi Şurasının
5 iyun 2009-cu il tarixli iclasının
qərarı ilə çap olunur.

BAKI – 2009

Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası
A.A.Bakıxanov adına Tarix İnstitutu
TARİX İNSTİTUTU

Elmi redaktor: **T.T.Mustafazadə**
tarix elmləri doktoru, profess-
or

Rəyçilər: **C. M. Mustafayev**
tarix elmləri doktoru

G.C.Nəcəfli

B20 Bayramova Nailə. Şamaxı xanlığı. Bakı, "Təhsil", 2009, 396 səh

Kitab XVIII yüzilliyin ikinci yarısı – XIX yüzilliyin əvvəllərində Azərbaycanda mövcud olmuşxanlıqlardan birinin – Şamaxı xanlığının tarixinə həsr olunmuşdur

Əsərdə Şamaxı xanlığının yaranma tarixi, inzibati – idarəçilik sistemi, iqtisadi inkişaf səviyyəsi, xanlığın qonşu xanlıqlar və dövlətlərlə siyasi əlaqələri müxtəlif mənbələr əsasında təhlil edilmişdir.

B **<u>4306020600</u>** **2009**
053

"Təhsil", 2009

Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası
A.A.Bakıxanov adına Tarix İnstitutu
TARİX İNSTİTUTU

ŞAMAXI XANLIĞININ TARİXİNƏ YENİ BAXIŞ

Nailə Bayramovanın
“Şamaxı xanlığının tarixi” monoqrafiyasına

ÖN SÖZ

Şimali Azərbaycan Çar Rusiyası tərəfindən işğal olunduqdan sonra, bir tərəfdən torpaqlarımızın qonşular arasında bölüşdürülməsinə, digər tərəfdən isə tariximizin amansızcasına saxtalaşdırılmasına başlandı.

İşğaldan az sonra İmperiya tarixçiləri Cənubi Qafqazın işğalı zamanı Çar Rusiyası qoşunlarının törətdiyi qanlı qırğınları, soyqırımlarını, Azərbaycanda xristianlığı yaymaq və erməni dövləti yaratmaq siyasətini ört – basdır etmək məqsədi ilə saxta tarix formalaşdırmağa başladılar.

Yeni yaradılan imperiya tarixşünaslığında guya Şimali Azərbaycanın Rusiyaya “könüllü surətdə birləşdiyini” sübut edən “Konsepsiya” formalaşdırıldı. Bu üzdəniraq “Konsepsiyaya” görə guya ayrı – ayrı Azərbaycan xanlıqları Rusiyaya birləşməyə meyil göstərir, xalq içərisində güclü “antiiran” və “antitürkiyə” əhvali – ruhiyyəsi hökm sürürdü.

Sovet hakimiyyəti illərində tarixşünaslıqda yuxarıda göstərilən meyil daha da gücləndi. Ayrı – Ayrı Azərbaycan tarixçiləri də bu yolla getdilər. Nəticədə XIX yüzilliyin əvvəllərində öz müstəqilliklərini qoruyub saxlamaq üçün Rusiya ilə əlaqə yaradan, bu ölkədən kömək almağa çalışan Azərbaycan xanları az qala “xalq qəhrəmanları”, eyni məqsəd üçün Qacarlar İranı və Osmanlı dövlətinə müraciət edən Azərbaycan xanları isə “xalq düşməni”, “İran və Türkiyə casusları” kimi təqdim olundular. Beləcə, həm tariximiz təhrif olundu, həm də İran və Osmanlı dövləti ilə əlaqələr tariximizin öyrənilməsi üzərinə yasaq qoyuldu. Bu baxımdan, hazırkı mərhələdə tariximizin xanlıqlar dövrünü saxtalaşdırmalardan və təhriflərdən təmizləmək üçün tədqiqatçılar qarşısında mühüm vəzifələr durur.

Yeri gəlmişkən, son zamanlar Milli Elmlər Akademiyası Tarix İnstitutunun “Xanlıqlar dövrü tarixi” şöbəsində bu istiqamətdə mühüm uğurlar qazanılmış, bir sıra yeni əsərlər işıq üzü görmüşdülər. Belə əsərlərdən biri də gənc tədqiqatçı Nailə Bayramovanın “Şamaxı xanlığı” monoqrafiyasıdır.

“Şamaxı xanlığı” monoqrafiyası Azərbaycanın xanlıqlar dövrü tarixinin öyrənilməsi sahəsində mühüm elmi uğurdur. Əsərin ən mühüm elmi məziyyəti budur ki, həmin kitab Şamaxı xanlığının tarixinə yeni baxışdır.

Gənc tədqiqatçı oxucuların mühakiməsinə verdiyi “Şamaxı xanlığı” kitabında bu Azərbaycan xanlığının tarixini ilk dəfə olaraq kompleks halında araşdırıb ərsəyə gətirmişdir.

Müəllif, haqlı olaraq, xanlıqların meydana gəlməsini Azərbaycanın dövlətçilik ənənələrinin davamı və Vətən torpağında heç zaman səngiməyən müstəqillik mübarizəsinin qanunauyğun nəticəsi hesab edir.

Xanlıqlar dövrü Yurdumuzun keçmişində siyasi pərakəndəlik dövrü olsa da və nəticə etibarilə müvəqqəti olsa, dövlətçilik ənənələrimizin məhv edilməsinə gətirib çıxarsa da, Nadir şah imperiyasının süqutundan sonra yaranmış xanlıqlar Azərbaycanda yerli dövlətçilik ənənələrinin dirçəlişi demək idi. Bu mənada, ölkənin Təbriz, Naxçıvan, Şəki, İrəvan, Gəncə, Quba, Lənkəran, Şuşa, Dərbənd və b. tarixi – siyasi mərkəzləri ətrafında yeni müstəqil dövlət qurumlarının yaranması Azərbaycanın siyasi dirçəlişi demək idi. Əbəs yerə deyil ki, bu dövrdə siyasi pərakəndəliyin Vətən torpağının gələcəyi üçün ağır nəticələr verəcəyini irəlicədən görən qubalı Fətəli xan və şəkili Hacı Çələbi xan kimi böyük dövlət xadimlərimiz Vahid Azərbaycan dövləti yaratmaq üçün qurtuluş mübarizəsi tariximizə çətin və şərəfli səhifələr yazdılar.

Nailə Bayramovanın özünə elmi araşdırma mövzusu seçdiyi Şamaxı xanlığı da tariximizin yuxarıda bəhs etdiyimiz mürəkkəb hadisələrlə dolu dövrünün mühüm tərkib hissəsidir. Təbiidir ki, Nadir şah imperiyasının süqutu ərəfəsində Şamaxı, bütün tarix boyu olduğu kimi, yenə Azərbaycanın mühüm siyasi mərkəzlərindən biri idi. Uzun müddət Şirvanşahlar dövlətinin paytaxtı olmuş Şamaxının öz ətrafındakı torpaqları birləşdirərək xanlıq paytaxtına çevrilməsi təbii hal idi. Digər Azərbaycan xanlıqları kimi Şamaxı xanlığı da öz müstəqilliyini qoruyub saxlamaq üçün çevik siyasi manevrlər etməyə məcbur olmuş, Rusiya ilə yanaşı, Qacarlar İranı və Osmanlı dövləti ilə əlaqələr saxlamışdı. Lakin ayrı – ayrı tədqiqatlarda, başqa Azərbaycan xanlıqları kimi, Şamaxı xanlığının tarixi də təhrif olunmuş, Rusiya imperiyası ilə əlaqələrə birtərəfli mövqedən yanaşılmış, Osmanlı dövləti və Qacarlar İranı ilə münasibətlər isə, demək olar ki, elmi axtarışlardan kənarda qalmışdır. Bu mənada Nailə Bayramovanın tədqiqatı ilk dəfədir ki, Şamaxı xanlığının tarixinə mükəmməl bir aydınlıq gətirir. Müəllif çox qiymətli ilk mənbələrə, o cümlədən Türkiyə Respublikasının arxivlərindən topladığı çoxsaylı sənədlərə söykənərək olduqca qiymətli bir Şamaxı tarixi yaratmışdır. Müəllif istifadə etdiyi və ilk dəfə elmi dövriyyəyə daxil etdiyi mənbələrin, sənədlərin xeyli hissəsini əsərinə əlavə etmişdir. Bu, əsərin mötəbərliyini və elmi dəyərini daha da artırır. Şübhə etmirəm ki, Nailə Bayramovanın bu dəyərli tədqiqatı bu gün üçün Şamaxı xanlığının tarixini hərtərəfli və dolğunəks etdirən ən sanballı əsərdir.

Gənc tədqiqatçıya elmi yaradıcılığında yeni uğurlar arzulayıram.

YAQUB MAHMUDOV

Əməkdar elm xadimi, Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının müxbir üzvü, tarix elmləri doktoru, professor

Ön söz əvəzi

Azərbaycan öz müstəqilliyini bərpa etdikdən sonra dövlətçilik tariximizin araşdırılmasında mühüm addımlar atılmış, o cümlədən tariximizdə xüsusi mərhələni təşkil edən xanlıqlar dövrünün tədqiqi istiqamətində bir sıra addımlar atılmışdır. Artıq Quba, Şəki, Naxçıvan, İrəvan, Bakı, Lənkəran, Gəncə, Qarabağ xanlıqlarının tarixini əks etdirən kitablar çap olunmuşdur. Şöbənin fəal, savadlı əməkdaşlarından olan Nailə Bayramova bu faydalı işi davam etdirərək Şamaxı xanlığının tarixinə, ilk növbədə xanlığın digər xanlıqlarla və qonşu dövlətlərlə münasibətlərinə həsr olunmuş monoqrafiyasını oxuculara təqdim edir.

Müəllif Nadir şahın qətlindən, yəni 1747-ci ildən sonra yaranan və 1820-ci ilə kimi mövcud olan Şamaxı xanlığının tarixini araşdırarkən müxtəlif, rus, osmanlı və fars mənbələrinə, həmçinin müəllif əsərlərinə müraciət etmişdir.

Problemin həllinə kompleks halında yanaşmış Nailə xanım məqsədinə çatmaq üçün zəruri olan, demək olar ki, bütün mənbələrdən istifadə etməklə tədqiqat işini uğurla tamamlaya bilmişdir. Müəllif qeyd olunan dövrdə Şamaxı xanlığının yaranma tarixini, xanlığın inzibati bölgüsünü, sənətkarlıq və ticarətin inkişafını, şəhərlərin təsnifatını təqdim etmişdir.

Şamaxı xanlığının ümumi vəziyyətini təsvir etməklə bərabər müəllif tarixçünaslıqda ilk dəfə olaraq istər XVIII əsrin sonu, istərsə də, XIX əsrin əvvəllərində xanlığın xarici təcavüzə qarşı mübarizə şəraitində öz müstəqilliyini qoruyub saxlamaq uğrunda mübarizə tarixini elmi dövriyyəyə cəlb etmişdir.

Monoqrafiyanı səhifələdikcə xanlıqlararası ərazi toqquşmalarını araşdıran müəllifin XIX əsrin əvvəlində çarizmin işğalçılıq siyasətinə bir növ "yardımçı" olan xanlılararası qarşıdurmaları haqlı olaraq təəssüflə qeyd etdiyinin şahidi oluruq. Qeyd olunan dövrdə beynəlxalq münasibətlərin xarakterini açan N. Bayramova tarixşünaslığımız üçün yeni olan bir sıra nəticələrə gəlmişdir. İlk öncə sovet tarixşünaslığında mövcud olan yanlış konsepsiyanın – yəni digər Şimali Azərbaycan xanlıqları kimi, Şamaxı xanlığının da Rusiyaya meyilli olması kimi səhv konsepsiyanı tutarlı faktlarla təkzib etmişdir.

Düşünürəm ki, Nailə Bayramovanın bu əsəri tarixşünaslığımıza bir yenilik gətirəcək və oxucuların rəğbətini qazanacaq.

Əsərin əlavələr bölməsində istifadə olunmuş rusdilli sənədlərin foto – surətinin bəzi hissələri çətin oxunsa da, vacib məlumatların olmasını nəzərə alaraq həmin sənədləri olduğu kimi təqdim etməyi münasib hesab edirik.

Redaktor T.T.Mustafazadə,

AMEA A.A.Bakıxanov adına Tarix İnstitutunun Azərbaycanın qonşu xalqlarla əlaqələri və xanlıqlar dövrü tarixi şöbəsinin müdiri, t.e.d., professor

G İ R İ Ş

Atam, Bayramov Şafaddin Əliəşrəf oğlunun əziz xatirəsinə ithaf edirəm.

Qədim və zəngin dövlətçilik ənələrinə malik olan Azərbaycan xalqı tarixin müxtəlif dövrlərində, özünün dövlətçilik ənənələrini qoruyub saxlaya bilmiş, hətta Şərq və Qərb dünyasında özünəməxsusluğu ilə seçilən qüdrətli imperiyalar yaratmış, uzun müddət qonşu əraziləri öz nəzarəti altında saxlaya bilmişdir.Bu həm Manna, Atropatena, Albaniya kimi qədim, həm də Şirvanşahlar, Eldənizlər, Qaraqoyunlular, Ağqoyunlular, Səfəvilər kimi qüdrətli orta əsr dövlətlərinin timsalında, həmçinin ərazi cəhətdən kişik olsa da, xanlıqlar kimi siyasi müstəqilliyə malik son orta əsr dövlətlərimizin timsalında özünü göstərmişdir. Lakin zamanın gedişi heç də həmişə dövlətçilik tariximiz üçün asan və rəvan olmamışdır. Bu tarix olduqca çətin, mürəkkəb və ziddiyyətli dövrlərdən də xali deyildir.

XVIII yüzilliyin ortalarında meydana gəlmiş Azərbaycan xanlıqları dövlətçilik ənənələrinin bərpası baxımından mühüm əhəmiyyət kəsb etsə də, əsrin sonlarında özlərinin siyasi varlıqlarını qorumaq üçün həlli getdikcə çətin olan bir mübarizə meydanına atılmağa məcbur oldular. Bir tərəfdən daxili – siyasi çəkişmələr, digər tərəfdən isə yadelli hücumları Azərbaycan xanlıqlarının siyasi mövcudluğu üçün ciddi təhlükəyə çevrilmişdi. Öz varlıqlarını qorumaq uğrunda daim mübarizə aparan Azərbaycan xanlıqları, siyasi müstəqilliklərini itirməmək naminə qonşu xanlıqlar və dövlətlərlə müəyyən münasibətlərə girmək məcburiyyətində olmuşlar.

1991-ci ilin oktyabrında müstəqillik haqqında konstitusiya aktının qəbul edilməsindən sonra Azərbaycan Respublikasının dərin köklərə malik olan dövlətçilik tarixinin tədqiqi, qonşu dövlətlərlə münasibətlərinin əhəmiyyəti, həmin münasibətlərin tarixinin araşdırılması bu gün də inkaredilməzdir.

Qeyd etdiyimiz kimi, XVIII yüzilliyin II yarısı Azərbaycan tarixində, eyni zamanda müstəqil xanlıqlar dövrü olmuşdur. Həmin dövrdə Azərbaycan dövləti tarix səhnəsində vahid şəkildə deyil, ayrı – ayrı feodal dövlətləri – xanlıqlar formasında daxil olsa da, müəyyən dövr üçün dövlətçilik anlamını özündə saxlamışdır. Bu gün XVIII yüzillik xanlıqlar dövrü tarixinin, xüsusən də bu dövrün pozitiv cəhətlərinin üzə çıxarılmasına böyük ehtiyac vardır. Bu dövrü öyrənmək üçün hər bir xanlığın tarixinin araşdırılması zərurəti artıq reallaşmış və bu istiqamətdə müasir tarixçilərimiz tərəfindən xeyli iş görülmüş, xüsusi monoqrafiyalar yazılmışdır.

Bununla belə, XVIII yüzilliyin II yarısında Azərbaycan xanlıqlarının, o cümlədən Şamaxı xanlığının yaranması, iqtisadi həyatı, əsasən də onun qonşu dövlətlərlə münasibətlərinin tədqiqi bu gün də öz aktuallığı ilə qarşımızda dayanan

ciddi problemlərdəndir. Şamaxı xanlığının tarixinə indiyə kimi kompleks şəkildə müraciət edilməməsi bu problemin aktuallığını daha da zəruri edir. Doğrudur, bu problemin həllinə əvvəlki dövrlərdə də səy göstərilmiş, sovet dövrünün həm rus, həm də Azərbaycan tarixşünaslığında Şamaxı xanlığının yaranması, xanlıqda ikihakimiyyətliliyin mövcud olması kimi məsələlərə, qonşu xanlıqlar və dövlətlərlə münasibətlərinə ayrı – ayrı tədqiqat əsərlərində (101; 60; 59) cüzi də olsa toxunulmuşdur. Lakin həmin əsərlərdə konkret olaraq bu problemin həllinə cavab tapmaq qarşıya məqsəd qoyulmamış və xanlığın yaranması, əsasən də xanlıqda mövcud olan ikihakimiyyətlilik məsələsinə, Şamaxı xanlığının qonşu dövlətlərlə münasibətlərinə birtərəfli şəkildə yanaşılmış, əsasən Osmanlı imperiyası ilə olan siyasi münasibətləri isə kölgədə qalmışdır. Bundan əlavə, bu əsərlərdə dövrün tələbinə uyğun olaraq xanlığın Rusiya ilə münasibətləri tarixinə toxunarkən bitərəfliyə yol verilmiş, digər Azərbaycan xanlıqları kimi Şamaxı xanlığının da Rusiya təmayüllü olması və bu imperiyanın tabeliyinə "könüllü" şəkildə keçməsi kimi səhv yanaşma mövcud olmuşdur.

Əldə olunan yeni arxiv materialları qarşıya qoyduğumuz problemin həllini yenidən aktuallaşdırır və Şamaxı xanlığının yaranmasında ikihakimiyyətliyin mövcud olması məsələsinin daha dolğun işıqlandırılmasında, xanlığın iki adla – Şamaxı və yaxud Şirvan adlandırılmasında, onun qonşu dövlətlərlə münasibətlərində yol verilmiş birtərəfli yanaşmanın, ən əsası isə elmi boşluğun aradan qaldırılmasının əhəmiyyətini zaman müstəvisində daha da artırır.

Qarşıya qoyduğumuz mövzunun tədqiqi Azərbaycan mənbəşünaslığının və tarixşünaslığının daha da inkişaf etdirilməsi baxımından əhəmiyyətli ola bilər.

Şamaxı xanlığının uzun müddət tarixşünaslıqda "Şirvan xanlığı" adlandırılması da həllini gözləyən problemlərdəndir. Mövzu ilə bağlı mövcud arxiv sənədlərindən və ilk mənbələrdən istifadə edilməsi, müxtəlif materialların araşdırılması tarixşünaslığımızda yaranan bu problemlərlə bağlı mövcud boşluğu bərpa etməyə imkan verəcəkdir.

Monoqrafiya XVIII yüzilliyin II yarısı – Şamaxı xanlığının mövcud olduğu dövrdən, XIX yüzilliyin I rübünə - II Rusiya – İran müharibəsinin başlanmasına qədərki dövrü əhatə edir. Monoqrafiyada Şamaxı xanlığının yaranması, ikihakimiyyətlilik illəri, xanlığın sosial – iqtisadi vəziyyəti, qonşu dövlətlərlə iqtisadi – ticarət əlaqələrinə müəyyən aydınlıq gətirilmiş, əsasən xanlığın qonşu xanlıqlar və dövlətlərlə siyasi münasibətlərinə, eləcə də XVIII yüzilliyin sonu – XIX yüzilliyin əvvəllərində Mustafa xanın Şamaxı xanlığının müstəqilliyi uğrunda apardığı mübarizəsinə daha geniş yer verilmişdir. Şamaxı xanlığının müəyyən dövrlərdə Quba xanlığının tərkibinə qatıldığını nəzərə alaraq, xanlığın müəyyən dövr tarixi ilə bağlı qeyd olunan məsələlərə məhz Şamaxı xanlığının müstəqillik uğrunda mübarizəsi kontekstindən yanaşılmışdı.

Sovet dövründə Azərbaycan tarixinin öyrənilməsində daha çox təhriflərə məruz qalan başlıca problemlərdən biri də xanlıqlar dövrü tarixinin tədqiqidir.

Sovet tarixşünaslığında belə bir ideoloji konsepsiya hakim idi ki, Azərbaycan xanlıqlarının, o cümlədən Şamaxı xanlığının qonşu dövlətlərlə münasibəti bitərəfli olmuş, xüsusən Rusiyaya münasibəti "könüllülük" prinsipinə əsaslanmış, Osmanlı dövləti ilə isə münasibətləri olmamışdır. Belə yanlış münasibət isə həmin dövrdə Şamaxı xanlığının öz müstəqilliyini qoruyub saxlamaq uğrunda mübarizəsi haqqında səhv nəticələrə gətirib çıxarmışdır.

Mövzu XVIII yüzilliyin II yarısı – XIX yüzilliyin əvvəllərinə aid olan arxiv sənədləri, o dövrün səyyahlarının məlumatları, həmçinin müasir dövrdə çap olunmuş arxiv materialları və tarixi ədəbiyyatın təhlili əsasında yazılmışdır.

Şamaxı xanlığının yaranma tarixi, ikihakimiyyətlilik illəri, sosial – iqtisadi vəziyyəti, qonşu xanlıqlar və dövlətlərlə iqtisadi – ticarət və siyasi – diplomatik əlaqələri ilə bağlı olaraq, ilk növbədə arxiv sənədlərindən istifadə olunmuşdur. Bunlara Rusiya Dövlət Hərbi Tarix Arxivinə (RDHTA), Rusiya İmperiyasının Xarici Siyasət Arxivinə (RİXSA) və Həştərxan Vilayəti Dövlət Arxivinə (HVDA) məxsus sənədlərin Azərbaycan Elmlər Akademiyasının A.A.Bakıxanov adın Tarix İnstitutunun arxivində saxlanılan surətlərini aid etmək olar (8; 9; 10; 11).

İstifadə olunan həmin mənbələr rəsmi arxiv sənədlərindən - rus diplomatlarının Azərbaycan xanları ilə məktublaşmasından, Azərbaycanda olan rus konsullarının mərkəzə göndərdikləri məlumatlardan, həmçinin qeyri – rəsmi sənədlərdən – şəxsi adamların gündəliklərindən, Azərbaycan ərazisində ticarətlə məşğul olan müxtəlif tacirlərin Rusiya dövlət məmurlarına müraciətlərindən, "donoslar"ından və s. ibarətdir. Mövzunun tədqiqi ilə bağlı həmin sənədlərdən istifadə olunarkən onlara tənqidi cəhətdən yanaşılmışdır, çünki onlar Rusiyanın Cənubi Qafqazda apardığı xarici siyasətə uyğun olaraq tərtib olunmuş, çarizmin buradakı müstəmləkə siyasətini müdafiə etmişdir. Bütün bunlara baxmayaraq, həmin sənədlərin Azərbaycan xanlıqlarının, o cümlədən Şamaxı xanlığının tarixinin öyrənilməsində əhəmiyyəti misilsizdir.

Mövzunun tədqiqi ilə bağlı çap olunmamış mənbələr sırasına, həmçinin müasir Türkiyə Respublikasının müxtəlif arxivlərində saxlanılan sənədlər də cəlb edilmişdir. Bu sənədlər içərisində Baş Bakanlıq Arxivinin "Xətti - Humayun" fondlarındakı sənədlər (48, 255, 6748, 720 və s.) birbaşa xanlıqlar dövrünün hadisələrini özündə əks etdirdiyi üçün və Şamaxı xanlığının qonşu dövlətlərlə qarşılıqlı əlaqəsinin öyrənilməsi baxımından misilsiz əhəmiyyətə malikdir.

Monoqrafiyada çap olunmamış mənbə kimi, həmçinin Azərbaycan Mərkəzi Dövlət Tarix Arxivinin fondlarında (4; 5; 6) qorunub saxlanılan sənədlərdən istifadə olunmuşdur. Azərbaycan torpaqları Rusiya imperiyası və Qacarlar İranı tərəfindən bölüşdürüldükdən sonra tərtib olunmuş həmin materiallar xanlıqlar dövrünün hadisələrini tam əks etdirməsə də, dövr baxımdan çox yaxın olduğundan həmin sənədlər əsasında Şamaxı xanlığının iqtisadi inkişafını yaxından izləmək mümkün olmuşdur.

Şamaxı xanlığının qonşu xanlıqlarla və dövlətlərlə münasibətləri B. Dornun Şirvanın tarixinə həsr etdiyi əsərində (81) bəzi ziddiyyətli məqamların mövcud olmasına baxmayaraq, Şamaxı xanlığının Quba və Lənkəran xanlıqları ilə münasibətləri, Mustafa xanın Rusiyaya münasibəti kimi siyasi məsələlər açıqlanmışdır. B. Dornun verdiyi məlumata görə, Nadir şahın 1734-cü ildə Yeni Şamaxıya hakim təyin etdiyi Hacı Məhəmmədəli Zərnəvaini elə həmin dövrdən buranın müstəqil hakimi olmuşdu (81, 49). B. Dorn yanlış olaraq Məhəmmədsəid xanın 1748-ci ildə Köhnə Şamaxıda Kərim xan Zənd tərəfindən xanlıq taxtına çıxarılmasını göstərir.

Zəndilər vaxtilə Nadir şah osmanlıları Qərbi İrandan çıxardıqdan sonra ona tabe olmaqdan imtina edirlər. Nadir şahın təqiblərinə məruz qalmış Zəndilər onun ölümündən sonra İranda müxtəlif feodal qrupları ilə hakimiyyət üstündə mübarizəyə qoşulur. Onların nümayəndəsi Kərim xan Zənd isə yalnız 1752-ci ildə Mərkəzi və Qərbi İranda rəqiblərini məğlub edir (63, 39) və burada hakimliyə sahib olur. Dornun verdiyi səhv mülahizənin əksinə olaraq, buradan belə nəticə çıxır ki, 50-ci illərdə İranda hələ öz mövqeyini tam möhkəmləndirməyən, özünü şah yox, vəkil adlandıran Kərim xan Zənd 1748-ci ildə Şimali Azərbaycanda böyük nüfuz üstünlüyünə malik ola bilməzdi və Şamaxı xanlığına da xan təyin edə bilməzdi. Bu məsələyə toxunan F. Əliyev yazırdı ki, Kərim xan şiələrdən ehtiyat etdiyinə görə ömrünün axırına kimi "vəkil" titulu ilə məhdudlaşıb, özünü şah elan edə bilməmişdir (21, 56). Belə yanlış fikirlərə yeni faktlar əsasında aydınlıq gətirməklə, Nadir şahın ölümündən sonra Şimali Azərbaycanın İranın təsir dairəsində olmadığını bir daha sübut etmiş olarıq.

Mövzunun tədqiqi zamanı, həmçinin çap olunmuş mənbələrdən – xüsusilə çoxhəcmliliyi və elmi əhəmiyyəti ilə fərqlənən Qafqaz Arxeoqrafiya Komissiyasının (QAKA) topladığı 12 cildlik sənədlər toplusundan (61) istifadə edilmişdir. A. Berjenin redaktəsi ilə hazırlanaraq Tiflisdə çap olunan bu topluda rəsmi səciyyə daşıyan sənədlərlə (Qafqazın baş komandan və hakimlərinin hesabatları, raportları, məktub və reskriplər və s.) yanaşı, statistik materiallar (vergi siyahıları və cədvəlləri, gəlir – çıxar sənədləri və.s) da mövcuddur. QAKA-larda mövcud olan sənədlərə əsasən, Şamaxı xanlığının XVIII yüzilliyin sonu – XIX yüzilliyin əvvəlləri tarixinə dair məlumatları müqayisə etmək, dəqiqləşdirmək, bir sözlə, tənqidi süzgəcdən keçirmək mümkün olmuşdur. Mustafa xanın Rusiyanın Qafqazdakı ali baş komandanları olan Qudoviçə, Sisianova və başqalarına yazdığı məktubların da daxil olduğu həmin sənədlərdə, həmçinin Şamaxı xanlığının tarixinin bu və ya digər məsələləri ilə bağlı suallara cavab tapmaq mümkündür. Lakin bu toplunun böyük elmi əhəmiyyəti ilə yanaşı, onun tendensiyalı səciyyəsini də qeyd etmək lazımdır. Həmin sənədlər böyük elmi əhəmiyyətə malik olması ilə fərqlənsə də, yanlış fikirlərdən, qeyri – dəqiq məlumatlardan da xali deyildir. Dövrün tələbinə uyğun olaraq tərtib olunan sənədlərdə şamaxılı Mustafa xan İrana

meyilli hakim kimi təqdim olunur. Bununla da, Rusiyanın bölgədəki işğalçılıq siyasəti ört – basdır edilir.

Mövzuya aid çap olunmuş mənbələr sırasına, həmçinin Azərbaycan xanlıqlarının Osmanlı dövləti ilə əlaqələrini işıqlandıran, Ankarada nəşr olunan ikicildlik sənədlər toplusunu (55; 55) aid etməmək mümkün deyildir. Burada toplanan sənədlər, əsasən müasir dövrdə Türkiyə dövlət arxivində saxlanılan "Mühimmə dəftərləri", "Xətti – Humayun dəftərləri", "Topqapı Saray Arxivi"ndəki qiymətli mənbələrə əsasən hazırlanmışdır. Həmin sənədlərdə öz əksini tapan Osmanlı sultanının Şamaxı xanlarına göndərdiyi fərmanlar xanlığın Türkiyə ilə qarşılıqlı münasibətlərinin araşdırılmasında əvəzolunmaz mənbədir.

Mövzuya aid olan mnəbələrə, həmçinin Azərbaycan xanlıqlarının Rusiya və Qacar dövləti arasında bölüşdürülməsindən sonra işğal olunmuş yeni torpaqların tarixini, iqtisadiyyatını və təsərrüfatını öyrənmək üçün yazılmış yerli və rus tədqiqatçılarının əsərləri aiddir. Bunlar içərisində qədim dövrdən başlamış XIX yüzilliyin əvvəlinədək Azərbaycan tarixini tam şəkildə elmi əsaslarla işıqlandıran A. Bakıxanovun 1841-ci ildə yazıb başa çatdırdığı "Gülüstani – İrəm" (16; 17) əsərini xüsusi olaraq qeyd etmək lazımdır. Əsərin beşinci fəslində Nadir şahın ölümündən "Gülüstan" sülhünə qədər olan hadisələr: Azərbaycan xanlıqlarının təşəkkülünün qısa tarixi, xanlıqlar arasında gedən aramsız çəkişmələr, o cümlədən Şamaxı xanlığının yaranması, Quba və Şəki xanları arasında bölüşdürülməsi, hakimiyyətdən uzaqlaşdırılan Şamaxı xanlarının qubalı Fətəli xana qarşı apardığı siyasi mübarizə, eləcə də Ağa Məhəmməd şah Qacarın Azərbaycanın şimal torpaqlarına, o cümlədən Şamaxıya hücumu və xanlıqların Rusiya tərəfindən istilası məsələləri yığcam şəkildə öz əksini tapmışdır.

Şamaxı xanlığının iqtisadiyyatını və təsərrüfatını, inzibati – idarə quruluşunu öyrənmək üçün 1819-cu ildə tərtib edilərək 1867-ci ildə isə nəşr olunmuş "Şirvan əyalətinin təsviri" (112) adlı sənədlər toplusunu qeyd etməmək mümkün deyil. Əsərdə bilavasitə Şamaxı xanlığında daxili ticarətin inkişafını, xanların xeyrinə ödənilən vergilərin, ümumiyyətlə, sənətkarlardan alınan vergi növlərinin araşdırılmasında mühüm mənbədir.

Digər bir mənbə 1828 – 1836-cı illərdə Cənubi Qafqazın iqtisadi həyatının öyrənilməsinin nəticəsi kimi Sankt – Peterburqda Leqkobıtovun redaktəsi ilə çap edilən dördcildlik "Rusiyanın Qafqazdakı ərazilərin statistik, etnoqrafik, topoqrafik və maliyyə münasibətlərinin icmalı" toplusudur (111). İlk növbədə Azərbaycanın bir müstəmləkə kimi metropoliya üçün əhəmiyyəti məsələsinin, iqtisadi sərvətlərin mənimsənilməsi yollarının öyrənilməsi baxımından böyük əhəmiyyət kəsb edən əsərin ikinci və üçüncü cildlərində Şamaxı xanlığının tarixinə dair bəzi məlumatları əldə etmək mümkündür. Qafqaz ölkələri haqqında ilk ümumi statistik məlumatlar verən bu əsərin üçüncü (111, 62) cildində Şirvan regionu ilə Şamaxı xanlığı çox düzgün olaraq bir – birindən fərqləndirilir və Muğan düzünün bir hissəsi də daxil olmaqla xanlığın ərazisinin 14.500 kv. verstə çatdığı göstərilir. Eyni fərqləndirici

cəhəti XVIII yüzilliyin sonu – XIX yüzilliyin əvvəllərində Azərbaycanın şimal xanlıqlarının siyasi və sosial – iqtisadi həyatından bəhs edən S. Bronevskinin əsərində (71) də görmək olar (S. Bronevski 1796-cı ildə rus qoşununun Azərbaycana yürüşündə iştirak etmiş, 1802 – 1808-ci illərdə Qafqazda hərbi qulluğunu davam etdirmiş, şəxsən iştirakçısı olduğu və gördüyü hadisələri həmin əsərində təsvir etmişdir (32, 10).

Müəllif Şamaxı xanlığının sərhədlərini şimalda Quba xanlığı, şərqdə Bakı xanlığı, cənubda Muğan düzü və Qarabağ xanlığı ilə, qərbdə isə Göyçay çayı ilə hüdudlandırır (71, 157). Lakin onun səhvi onda idi ki, Dağıstan tərəfdən xanlığının sərhəddinin Rubas çayına qədər uzandığını göstərdiyi halda, həm də Samur çayını Quba xanlığının sərhədi kimi vermişdir. Rubas çayı isə məlumdur ki, Dərbənddən axır (126, 197; 97). Şamaxı xanlığının tarixinə dair xeyli maraqlı məlumatlar verən S. Qmelin də, həmçinin göstərir ki, hələ Nadir şah dövründə Şamaxı şəhərinin ətrafındakı kəndlər, Ağsa, qərbdən Göyçay çayına, şimaldan Altıağac və şərqdən Navahı kəndinə qədər olan ərazilər Sərkərlər nəslindən olan Allahverdi bəyə məxsus olmuşdur (79, 90 - 91) ki, bu ərazi də bütün Şirvan adlanan regionu yox, Şamaxı xanlığının sərhədlərini əhatə edir. S. Qmelin, eyni zamanda xanlığın Quba xanlığı ilə siyasi əlaqələrini açıqlamışdır. Xanlığın Təbriz xanlığı ilə ticarət əlaqələrindən bəhs edən müəllif Şamaxı xanı Məhəmmədsəid xanın dövründə Təbrizdən buraya 100 fabrik (manufaktura nəzərdə tutulur – N. B.) sahibinin – sənətkarın köçdüyünü bildirir (79, 101). Qubalı Fətəli xan Şamaxı xanlığını Şimali – Şərqi Azərbaycan torpaqlarına birləşdirdikdən sonra (1768 –ci il) həmin sənətkarlar yenidən Təbrizə qayıdırlar.

1796-cı il Rusiya qoşunlarının Cənubi Qafqaza yürüşünün iştirakçısı olan qafqazşünas – akademik P.Q.Butkovun üç cildlik əsərinin ikinci cildində (740 Şamaxı xanlığının siyasi tarixinə dair zəngin və rəngarəng məlumatları daha çox izləmək mümkündür. Lakin digər qafqazşünaslar kimi P.Q.Butkov da öz əsərində hadisələrin izahına birtərəfli yanaşmış, hər şeydən əvvəl, xidmətində olduğu imperiyanın maraqlarını müdafiə etmişdir. Şamaxı xanı Mustafa xanın Rusiyaya münasibəti "ikimənalı" təqdim edilmişdir. 1796-cı ildə V. Zubova qarşı Azərbaycan xanlarının təşkil etdiyi sui – qəsddə əsas rol oynayan Mustafa xanın Rusiyaya münasibətində onun sədaqət andı içməsi çox inandırıcı şəkildə verilmişdir ki, bu da qətiyyən düzgün deyildir. Rusiyaya tabe olmaq istəməyən xan, əslində imperatriçaya sadiq qalacağına heç bir rəsmi sənədlə razılığını bildirməmiş, bu zaman xanın sözlə verdiyi "vəd" isə diplomatik manevrdən başqa bir şey deyildir.

XIX yüzilliyin sonlarında çap olunmuş tədqiqat əsərləri içərisində rus qafqazşünaslarından N.F. Dubrovinin əsərlərini (85; 86) qeyd etməmək mümkün deyil. Əsərdə müəllifin Rusiyanın Qafqazda apardığı işğalçılıq siyasətinə haqq qazandırmasına baxmayaraq, burada Sisianovun komandanlığı altında rus qoşunlarının Azərbaycana gəlişi zamanı Şamaxı xanı Mustafa xanın rus generalı ilə

apardığı danışıqlarını, işğalçılara qarşı yönəlmiş siyasətini izləmək mümkündür. Əsərdə verilmiş hadisələrdən bəlli olur ki, 1804-cü ildə Şamaxı xanlığının Rusiyaya tabe edilməsi haqqında danışıqlar gedən zaman Mustafa xan həmin təklifə birbaşa etiraz edə bilmir, müəyyən vaxt qazanmaq məqsədilə rus komandanlığının qarşısına bir sıra şərtlər qoyur (86, IV c., s. 480). Bu şərtlər Rusiya tərəfindən Şəki, Şamaxı, Muğan, Rudbar, Salyan və Bakı xanlığında Mustafa xanın hakimiyyətinin tanınmasından ibarət idi. N.F. Dubrovinin qeyd olunan əsərində, həmçinin XIX yüzilliyin ilk illərində Rusiyanın Cənubi Qafqaza hücumu ərəfəsində şamaxılı Mustafa xan ilə şəkili Səlim xan arasında Şirvan torpaqlarına sahib olmaq uğrunda gedən mübarizə və həmin mübarizədən Rusiyanın öz xeyrinə istifadə etməsi faktlarını da izləmək mümkündür (85, IV c., s. 27).

Azərbaycanın xanlıqlar dövrü tarixinin öyrənilməsi, xanlıqların ictimai – iqtisadi və siyasi həyatının tədqiqi məsələlərinə istər sovet dövrünün rus və Azərbaycan tarixşünaslığında, istərsə də müstəqil Azərbaycan Respublikasının tarixşünaslığında xeyli iş görülmüşdür. Xanlıqların yaranma tarixi, onların inzibati quruluşu, sosial – iqtisadi inkişafı, sənətkarlıq və aqrar quruluşu, siyasi tarixi və qonşu xanlıqlar və dövlətlərlə qarşılıqlı əlaqələrinə dair xüsusi monoqrafiyalar yazılmışdır.

Bu tədqiqat əsərləri içərisində sovet dövrünün istər Azərbaycan, istərsə də rus tarixçilərindən V. Leviatovun, (101) Petruşevskinin, (113) H. Abdullayevin (60, 59) F. Əliyevin, (23; 62) H. Dəlilinin, (19) O.P.Markovanın (106) və başqalarının əsərlərini göstərmək olar. Lakin həmin əsərlərdə Şamaxı xanlığı birbaşa tədqiqat obyekti olmadığı üçün xanlığın yaranma tarixi, Şamaxı xanının özünü İran şahının vəkili hesab edən Kərim xan Zənd tərəfindən hakimliyə təyin edilməsi məsələsində, xanlıqda ikihakimiyyətliliyin təkhakimiyyətliliklə əvəz olunmasının xronoloji çərçivəsi və.s məsələlərdə qeyri – dəqiqlik müşahidə edilir. Bundan əlavə, Şamaxı xanlığının qonşu dövlətlərlə münasibətlərinin öyrənilməsinə də xüsusi diqqət yetirilməmişdir. Şamaxı xanlığının Quba xanlığı ilə apardığı mübarizənin birinci mərhələsinə (XVIII yüzilliyin 60 -70-ci illərinə qədər olan dövr) qədərki dövrdə Şamaxı xanlarının və Sərkərlər nəslinin digər sülalə üzvlərinin qonşu xanlıqlarla və dövlətlərlə münasibətlərinə ötəri toxunulmuş və demək olar ki, bu hadisələrlə bağlı qeyri – dəqiqliyə yol verilmişdir.

Mövzunun öyrənilmə səviyyəsindən bəhs edərkən Azərbaycan sovet dövrü tədqiqatçılarından Ə. Cəfərovun dissertasiyasını (18) da qeyd etməliyik. Ə. Cəfərov Şirvan (Şamaxı – N.B.) xanlığının Rusiyaya birləşdirilməsinin nəticələrinə həsr etdiyi həmin dissertasiyasında dövrün tələblərinə uyğun olaraq qeyd etdiyimiz digər müəlliflər kimi Azərbaycanda Rusiyaya meyilin dərin kök salması fikrini əsaslandırmağa çalışmış, əsas diqqətini Şirvan əyalətinin yaranmasından "dağıdılmış Şamaxı şəhərinin təməlinin qoyulmasına" (18, 84 -98) və Rusiyanın tərkibində daha da tərəqqi etməsinə yönəltmişdir. Bununla belə, kommunist

idelogiyasının tələblərinə uyğun şəkildə yazmağa məcbur olan müəllifin qeyd olunan əsərində şamaxılı Mustafa xanın Rusiya işğalçılarına qarşı apardığı mübarizə tarixini izləmək mümkündür.

Lakin Şamaxı xanlığının tarixinin kompleks şəkildə araşdırılması indiyə kimi tədqiqata cəlb edilməmişdir. Belə güman edirik ki, bunun həm obyektiv, həm də subyektiv səbəbləri olmuşdur. Obyektiv səbəb kimi xanlığın yaranmasında ikihakimiyyətliliyin olması ilə əlaqədar hadisələrin ziddiyyətli xarakter daşıması, bu ziddiyyətlərin araşdırılması üçün kifayət qədər mənbələrin əldə olunması imkansızlığı olmuşdur. Subyektiv səbəb isə mənbələrdə xanlığın gah Şirvan, gah da Şamaxı adlandırılması ilə bərabər bu xanlığın XVIII yüzilliyin 60-80-ci illərində Quba xanlığından asılı vəziyyətdə olması ilə əlaqədar olaraq, xanlığın mübarizə tarixinə şübhə ilə yanaşmalar olmuşdur. Əslində Şamaxı xanlarının müstəqillik uğrunda apardığı mübarizə tarixini, xüsusilə Rusiyaya qarşı mübarizəsini ayrı – ayrı tədqiqat əsərlərində izlədikdən sonra bu qənaətin qetri – dəqiq olmasını üzə çıxarmaq bir o qədər də çətin deyil.

Sovet dövrü Azərbaycan tarixinin görkəmli tədqiqatçılarından olan H. B. Abdullayev yuxarıda qeyd etdiyimiz zəngin arxiv materialları əsasında ərsəyə gətirdiyi əsərlərində əsas diqqətini Quba xanlığının Rusiya ilə münasibətlərinin araşdırılmasına yönəltdiyi üçün digər xanlıqlar nəzərdən qaçırılmışdır. Lakin Şamaxı xanlığı müəyyən dövrlərdə Quba xanlığının tərkibində olduğundan müəllifin ikinci əsərində Şamaxı xanlığının Quba xanlığı ilə münasibətlərinə müəyyən aydınlıq gətirilmişdir. Müəllif Şamaxı xanlığının Quba xanlığı tərəfindən işğalı zamanı Quba xanlığının böyük hərbi hazırlıq işlərinə başlamasını göstərməklə Şamaxı xanlığının heç də zəif olmadığını bir daha təsdiqləyir və qeyd edir ki, 1758-ci ildə Ağa Rəzi bəyin Qubanın Bərmək mahalına yürüşü məğlubiyyətlə nəticələnsə də, həmin dövrdə Quba xanlığı Şamaxı xanlığını tam tabe edəcək vəziyyətdə deyildi (59, 214). Fətəli xanın Şamaxı xanlığını tabe etməkdə bir çox çətinliklərlə üzləşməsinin digər bir səbəbi də, 1761-ci ildə Şamaxıda ikihakimiyyətliliyə son qoyulması olmuşdur. Qubalı Fətəli xanın Şamaxı xanlığına qarşı şəkili Hüseyn xan ilə ittifaq bağlamaq məcburiyyətində qalması təkhakimiyyətlilik şəraitində Şamaxı xanlığının hərbi – siyasi gücünün artmasının təkzibedilməz sübutudur.

Şamaxı xanlığının tarixinə V.İ. Leviatov qeyd etdiyimiz əsərində toxunmuş, qubalı Fətəli xanın Azərbaycan torpaqlarını birləşdirmə siyasəti zamanı Şamaxı xanlığının mövqeyini açıqlamışdır. Həmin dövrdə daxili çəkişmələr nəticəsində Azərbaycan ticarətində nəzərə çarpan tənəzzül birbaşa Şamaxı ticarətinə öz mənfi təsirini göstərmişdir. V.İ. Leviatov göstərir ki, Şamaxı tacirləri Fətəli xanın birləşdirmə siyasətini qəbul etməkdənsə, Sərkərlər nəslinin nümayəndələrini dəstəkləməyi üstün tutur. Qubalı Fətəli xan daha çox tənəzzülə uğrayan Şamaxı ticarətini yenidən canlandırmaq üçün vergilərin miqdarını artırır (101, 1584).

Haqlı olaraq, Ağa Məhəmməd şah Qacarın Azərbaycana birinci yürüşü zamanı şamaxılı Mustafa xanın Qarabağ və Lənkəran xanları kimi kömək üçün Rusiyaya müraciət etmədiyini qeyd edir. Sovet dövrünün digər müəllifləri kimi, V. Leviatov da xanlıqların xarici siyasətinin işıqlandırılmasında birtərəfli mövqe tutsa da, Şamaxı xanlığının qonşu dövlətlərlə münasibətlərini obyektiv açıqlamalarla təqdim etmişdir.

Şamaxı şəhərinin tarixini araşdıran müəlliflərdən biri kimi A. Fituni də Şamaxı xanlarının siyasətinin geniş təhlilini vermişdir. Xanlığın siyasi həyatında mühüm rol oynayan Fitdağ qalasının əhəmiyyətindən bəhs edən müəllif xanlığın İran və rus qoşunlarına qarşı mübarizəsi zamanı Mustafa xanın bu qaladan müdafiə mövqeyi kimi istifadə etdiyini göstərir. A. Fituni daha sonra qeyd edir ki, 1796-cı ildə rus qoşunları xanlığın ərazisinə daxil olarkən Mustafa xan əvvəl Fitdağda möhkəmlənsə də, vəziyyətin çətinliyini görüb İrana qaçmağa cəhd edir göstərir, lakin bütün yollar bağlandığından o Qarabağa getməyi qərarlaşdırır (123, 126). Müəllifin səhv fikirlərinə rəğmən deyə bilərik ki, Ağa Məhəmməd şah Qacara yenicə rədd cavabı verən şamaxılı Mustafa xanın İrana qaçmağa cəhd göstərməsi tarixi reallıqdan xeyli kənardır. Çünki eşitdiklərinə əsaslanan müəllif həmin məlumatı verərkən heç bir mənbəyə istinad etmir.

Sovet hakimiyyəti illərində Azərbaycan xanlıqlarının tarixinə dair bir çox tədqiqat əsərləri yazılmışdır. Həmin tədqiqat əsərlərində bu və ya digər məsələlərin şərhi ilə əlaqədar, Şamaxı xanlığının tarixinə də toxunulmuşdur. Xanlıqların yaranmasının iqtisadi və siyasi kökləri, xanlıqlar dövründə mövcud olan vergi və mükəlləfiyyətlər, torpaq mülkiyyət formaları haqqında görkəmli şərqşünas alim İ.P.Petruşevskinin əsərində geniş məlumat verilmişdir (113).

Monoqrafiyanın yazılması zamanı istifadə edilən tədqiqat əsərləri içərisində rus tarixçisi O.P.Markovanın yuxarıda qeyd etdiyimiz monoqrafiyası da xüsusi yer tutur. Rusiya və Qərbi Avropa dillərində olan mənbələrə istinadən yazılmış əsərində müəllif Rusiya və İranın Cənubi Qafqazda yeritdikləri siyasətə daha çox beynəlxalq konteksdən yanaşmışdır. Əsərdə Azərbaycan xanlıqlarının, o cümlədən qismən də olsa Şamaxı xanlığının bu münasibətlərdə tutduğu yeri müəyyənləşdirmək mümkündür (106). Azərbaycanda xanlıqlar dövrünün tədqiqatçılarından olan F. Əliyevin xidmətləri misilsizdir. Öz tədqiqatlarında (22, 23), xüsusilə Azərbaycan şəhərlərinin inkişaf xüsusiyyətlərini araşdıran müəllif, həmçinin Şamaxı şəhərinin ticarət və sənətkarlıq mərkəzi kimi geniş təhlilini vermişdir.

Monoqrafiyanın yazılması zamanı F. Ağamalının (2) və C. Mustafayevin də monoqrafiyalarından (36; 109) istifadə edilmişdir. Azərbaycan tarixşünaslığında ilk dəfə olaraq F. Ağamalı Azərbaycan xanlıqlarının sosial – iqtisadi vəziyyətini ilkin mənbələr əsasında ətraflı tədqiq etmişdir. Xüsusilə Şamaxı xanlığında aqrar münasibətlərin, sənətkarlığın və ticarətin inkişaf xüsusiyyətlərini araşdırmışdır. C. Mustafayev isə öz tədqiqat əsərində Azərbaycan xanlıqlarının Rusiya ilə iqtisadi,

siyasi əlaqələrini təhlil etmiş, Şamaxı xanlığının Rusiya ilə münasibətlərinə obyektiv yanaşaraq onları elmi dövriyyəyə cəlb etmişdir. İran və Rusiya təcavüzünə qarşı Mustafa xanın apardığı mübarizə tarixini təhlil edən müəllif A. Fitunidən sonra ilk dəfə olaraq Fitdağ qalasının Şamaxı xanlığının siyasi həyatında oynadığı rolu fərqləndirmişdir. C. Mustafayevin digər bir tədqiqat əsərində (36) isə xanlıqlar dövründə bütövlükdə Azərbaycan xanlıqlarında, o cümlədən Şamaxı xanlığında sənətkarlığın inkişafına və təsnifatına, sənətkarlardan alınan vergi növlərinə, onların miqdarına və s. məsələlərə xüsusi diqqət yetirilmişdir.

Şamaxı xanlığının tarixinin müxtəlif məsələləri, xüsusilə xanlığın Rusiya və İran ilə münasibətləri G. Məmmədovanın tədqiqatında (104) da əks olunmuşdur. Müəllif XVIII yüzilliyin 60-cı illərində Şamaxı xanlığının Rusiya ilə ticarətdə mühüm rol oynadığını ön plana çəkməklə bərabər xanlığın siyasi həyatına da xeyli yer vermişdir. Əsərdə 1757-ci ildə Məhəmmədhəsən xan Qacarın Azərbaycana yürüşü zamanı Qarabağ, Quba və Bakı xanlarının ümumi təhlükəyə qarşı birləşməsi zamanı Şamaxı xanı Hacı Məhəmmədəli xanın da bu ittifaqa qoşulduğu göstərilir. Burada müəllif haqlı olaraq qeyd edir ki, İran XVIII yüzilliyin 60-cı illərində Azərbaycanın şimal xanlıqlarını silah gücünə özünə tabe edəcək qüvvəyə malik deyildi (104). Müəllifin digər tədqiqat əsəri V.A.Zubovun 1796-cı ildə Azərbaycana yürüşünə həsr olunmuşdur (103). Yeni konsepsiya ilə yazılmış bu əsərdə müəllifin gətirdiyi faktiki materiallar əsasında sübüt olunmuşdur ki, rus işğalına məruz qalmış Azərbaycan xanlıqlarından heç biri, o cümlədən də Şamaxı xanlığı öz hakimiyyətini Rusiyaya güzəştə getmək fikrində deyildi.

M. İsmayılovun və M. Bağırovanın Şəki xanlığının tarixinə həsr edilmiş birgə tədqiqat əsərində (29) Şəki xanlığının qonşu xanlıqlarla münasibəti çərçivəsində Şamaxı xanlığı ilə siyasi münasibətlərinə də toxunulmuşdur.

Quba xanlığının tərkibində olması baxımından Şamaxı xanlığı ilə oxşarlıq təşkil edən Bakı xanlığının tarixinə həsr olunmuş M. İsgəndərovanın monoqrafiyası (92) zəngin qaynaqlar əsasında yazılmışdır. Əsərdə Bakı xanlığının Şamaxı xanlığı ilə olan iqtisadi – ticarət məsələlərinə toxunulmuşdur.

Uzun müddət Azərbaycan sovet tarixşünaslığında Azərbaycan xanlıqlarının qonşu dövlətlərlə, əsasən də Osmanlı dövləti ilə qarşılıqlı münasibətlərinə birtərəfli və ziddiyyətli yanaşma mövcud olmuşdur. Azərbaycan Respublikası müstəqillik qazandıqdan sonra yazılmış əsərlərdə artıq bu və ya digər məsələlərə yeni – obyektiv baxış formalaşmışdır. Bu baxımdan G. Nəcəflinin ilk dəfə olaraq XVIII yüzilliyin II yarısında Azərbaycan xanlıqlarının Osmanlı dövləti ilə siyasi münasibətlərinə həsr olunmuş monoqrafiyasında (39) xanlıqların qonşu dövlətlərlə qarşılıqlı əlaqəsinə onların öz müstəqilliyini qorumaq siyasəti kimi baxılmış və qismən Şamaxı xanlığının Osmanlı dövləti ilə münasibətlərinə toxunulmuşdur.

Azərbaycan xanlıqlarının, o cümlədən Şamaxı xanlığının Osmanlı dövləti ilə münasibətlərini xronoloji baxımdan daha geniş şəkildə professor T. Mustafazadənin "XVIII yüzillik – XIX yüzilliyin əvvəllərində Osmanlı –

Azərbaycan münasibətləri” (37) adlı əsərində izləmək mümkündür. T. Mustafazadə qeyd olunan dövrdə Osmanlı - Azərbaycan münasibətlərini tədqiq edərkən haqlı olaraq Şamaxı xanı Ağası xanın Osmanlı dövləti ilə ittifaqa meyil etməsinin səbəbini Rusiyaya qarşı deyil, qubalı Fətəli xana qarşı mübarizəni davam etdirmək niyyətində olması kimi izah edir (37, 178). Həqiqətən də, həmin dövrdə (XVIII yüzilliyin 60-cı illəri) Rusiyanın Şamaxı xanlığına, o cümlədən bütünlüklə Azərbaycanın şimal xanlıqlarına real hücum təhlükəsi gözlənilmirdi.

Professor T. Mustafazadənin Quba xanlığının tarixinə həsr etdiyi digər bir tədqiqat əsərində (38) qubalı Fətəli xanın Azərbaycanın şimal – şərq torpaqlarını Quba xanlığına birləşdirməsi fonunda Şamaxı xanının xanlığın müstəqilliyini qorumaq uğrunda apardığı mübarizə; Quba xanlığına xərac verməkdən imtina edən Şamaxı xanlığı ilə Quba xanlığı arasında gedən 4 illik (1765 - 1769) mübarizə tarixi yeni qaynaqlar əsasında işıqlandırılmışdır. Burada Azərbaycan torpaqlarının qubalı Fətəli xan tərəfindən birləşdirilməsi zamanı Şamaxı xanlığının tabe edilməsinə baxmayaraq, xanlığın daim separatçılığa meyil etməsini, onun Quba xanlığı üçün çox təhlükəli bir qüvvəyə çevrildiyini izləmək mümkündür.

XIX yüzilliyin başlanğıcında Azərbaycanın Arazdan şimaldan yerləşən xanlıqlarının rus işğalçılarına qarşı azadlıq mübarizəsi və Azərbaycan torpaqlarının ikiyə bölünməsi tədqiqatçı V. Umudlunun əsərində (45) yeni baxımdan, obyektiv şəkildə tədqiq olunmuşdur. Azərbaycanın şimalda yerləşən xanlıqlarının sərhədləri haqda qısa məlumat verən müəllif Şamaxı xanlığının şimal sərhəddinin Samur çayı sahili ilə hüdudlanması haqda yanlış fikri təkrar etməsinə (45, 21) baxmayaraq, Rusiyanın Şimali Azərbaycanı işğal etdiyi zaman Şamaxı xanlığının müqavimət göstərməsini obyektiv şəkildə işıqlandırmışdır.

Son illərin tədqiqat əsərləri içərisində xanlıqlar dövrünün aqrar münasibətlərinin ümumi səciyyəsinin araşdırılmasında M. Abdullayevin tədqiqat əsərini, (1, 9) xüsusilə qeyd etmək yerinə düşərdi. Əsərdə Azərbaycanın şimal xanlıqlarına, o cümlədən Şamaxı xanlığına məxsus torpaq mülkiyyət formalarına toxunulmuş, vergi verən əhali ilə bağlı konkret statistik məlumatlara daha çox yer verilmişdir.

Bunlarla yanaşı, tədqiqat mövzumuzla bağlı bir sıra müəlliflərin (12; 75, 32; 27) də əsərlərindən faydalanmış, Azərbaycan tarixinin, bu və ya digər məsələlərinə dair ümumiləşmiş əsərlərdən (12; 11) istifadə edilmişdir.

Beləliklə, Şamaxı xanlığının mənbəşünaslıq və tarixşünaslıq məsələlərinin araşdırılması onu göstərir ki, xanlığın tarixinin, xüsusilə siyasi tarixinin kompleks şəkildə öyrənilməsi bu gün də öz aktuallığını saxlayır və əlimizdə olmayan mənbələrin axtarılmasını bir daha zəruri edir.

Araşdırılan problemin aktuallığını və çoxcəhətliliyini nəzərə alaraq monoqrafiyanın başlıca məqsədi Azərbaycanın dövlətçilik tarixində Şamaxı xanlığının tutduğu yeri və rolu müəyyənləşdirmək, onun mövqeyini elmi cəhətdən qiymətləndirmək, xanlığın qonşu xanlıqlar və dövlətlərlə qarşılıqlı münasibətlərini

obyektiv şəkildə, yəni qaynaqlar əsasında tədqiq etmək və Azərbaycan tarixşünaslığında bu problemlə bağlı olan mövcud boşluğu doldurmaqdan ibarətdir.

XVIII yüzilliyin II yarısı – XIX yüzilliyin 20-ci illərində Şamaxı xanlığı və onun qonşu dövlətlərlə münasibətləri ilk dəfədir ki, kompleks şəkildə tədqiqata cəlb edilmişdir. Azərbaycan tarixşünaslığında ilk dəfə olaraq Şamaxı xanlığının tarixinin dövrün qaynaqları əsasında hərtərəfli araşdırılması prosesində aşağıdakı elmi yeniliklər əldə olunmuşdur:

- Şamaxı xanlığının yaranması və ikihakimiyyətlilik məsələsinə ilkin qaynaqlar əsasında aydınlıq gətirilmiş, iranlı Kərim xan Zəndlə xanlığın yaranmasının heç bir bağlılığının olmaması ilkin mənbələr əsasında təkzib edilmişdir;
- Şamaxı xanlığının inzibati – idarə quruluşu aydınlaşdırılmış, onun mahallarının sayı dəqiqləşdirilmişdir;
- Şamaxı xanlığının qonşu dövlətlərlə qarşılıqlı münasibətinin təhlili zamanı xanlığın daxili və xarici siyasətinin əsas istiqaməti aydınlaşdırılmış, dövrün beynəlxalq vəziyyətilə bağlı olaraq ona təsir edən amillər təhlil edilmiş və xanlığın müstəqil xarici siyasət yeritməsi faktlarla əsaslandırılmışdır;
- dövrün qaynaqları əsasında Şamaxı xanlığının qonşu Dağıstan hakimləri ilə qarşılıqlı münasibətləri ilk dəfə elmi dövriyyəyə daxil edilmişdir;
- Mustafa xanın qonşu dövlətlərlə münasibətlərdə ardıcıl və məqsədyönlü siyasət yeritməsi əsaslandırılmışdır;
- ilkin qaynaqlara əsaslanaraq Şamaxı xanlığının Osmanlı imperiyası ilə qarşılıqlı əlaqələri aydınlaşdırılmışdır;
- xanlığın Rusiya tərəfindən işğal edilməsindən sonra Mustafa xanın tutduğu mövqe və yeritdiyi siyasət elmi cəhətdən əsaslandırılmışdır;
- xanlığın inzibati xəritəsi tərtib edilmişdir;
- Şamaxı xanlarının şəcərəsi dəqiqləşdirilərək tərtib edilmişdir.

Monoqrafiyadakı materialların və əldə edilən nəticələrin müəyyən praktiki əhəmiyyəti vardır ki, bunlar aşağıdakı qaydada tətbiq oluna bilər:

- Azərbaycan tarixinə dair ümumiləşdirici əsərlərin yazılmasında, dərslik və dərs vəsaitlərinin hazırlanmasında;
- ali tədris müəssisələrində mühazirə və ixtisas kurslarının oxunmasında;
- Azərbaycanın qonşu dövlətlərlə münasibətlərinə aid ümumiləşdirici əsərlərin yazılmasında istifadə edib bilər.

I FƏSİL

ŞAMAXI XANLIĞININ YARANMASI VƏ ONUN İCTİMAİ-İQTİSADİ VƏZİYYƏTİ

1.1. Şamaxı xanlığının yaranması və ikihakimiyyətlilik

1747-ci ildə Nadir şah Əfşarın öldürülməsindən sonra onun idarə etdiyi geniş ərazili imperiya süquta uğradı. Hələ Nadir şahın sağlığında ikən azadlıq mübarizəsinə qalxan və müstəqilliyə can atan Azərbaycan torpaqlarında yeni dövlətlər yarandı. Beləliklə, XVIII yüzilliyin ortalarında Azərbaycan xalqının həyatında yeni mərhələ başlandı: Azərbaycan tarix səhnəsinə vahid dövlət kimi deyil, bir sıra kiçik feodal dövlətlərinə - xanlıqlara və sultanlıqlara parçalanmış şəkildə çıxdı.

Orta əsrlərin son mərhələsini səciyyələndirən xanlıqlar dövrü özünün bir sıra xüsusiyyətlərinə görə diqqəti cəlb edir. Qeyd etdiyimiz kimi, xanlıqların yaranmasının sosial-iqtisadi kökləri hələ Səfəvilər dövründən formalaşmağa başlamışdı. XVII yüzilliyin sonundan etibarən tənəzzül dövrü keçirən, 200 ildən artıq (1501-1736) mövcud olan Səfəvi dövlətinin ərazisində bəylərbəyliklərin olması güclü mərkəzləşdirilmiş dövlətin qorunub saxlanılmasında çətinliklər törədirdi. Səfəvilər dövründə iri torpaq mülkü və hərbi qüvvəsi olan bəylərbəyi Şirvan bölgəsində irsi hakimliyə malik deyildir. Məhz XVIII yüzilliyin ortalarında Səfəvilər dövründən mövcud olan ölkə və ya bəylərbəyliklərin yerində müstəqil xanlıqlar yarandı.

Tayfa əyanlarının köməyi ilə hakimiyyətə gələn Nadir şahın dövründə iri feodal əyanları varlanaraq separatçılığı daha da gücləndirirlər. Azərbaycan on bir il (1736-1747) Nadir şah imperiyası dövründə də təbii ki, güclü dövlət aparatına malik ola bilməmişdir. Nadir şahın ölümündən sonra onun idarə etdiyi dövlətin taxt-tacı uğrunda mübarizə o qədər güclənir ki, Azərbaycanda müstəqil dövlətlərin yaranmasına mane ola biləcək qüvvə, demək olar ki, qalmır.

XVIII yüzilliyin II yarısında Azərbaycan tarixində Nadir şah hökmranlığına son qoyulduğu, beynəlxalq münasibətlərin daha da kəskinləşdiyi bir vaxtda xanlıqlar adlanan müstəqil Azərbaycan dövlətlərinin meydana gəlməsi feodal cəmiyyətinin obyektiv təzahüründən başqa bir şey deyildir. Məhz həmin dövrdə Azərbaycan vahid bir mərkəzdən idarə olunmaq şansını itirir və ölkənin hərbi-siyasi tənəzzülü dövrü başlanır.

Yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, Azərbaycan torpaqlarının vahid dövlətdə birləşməməsi ölkənin iqtisadi, siyasi və mədəni inkişafına mane olurdu. Buna baxmayaraq, xanlıqlar öz müstəqilliklərini qoruyub saxlamaq, qonşu dövlətlərlə

qarşılıqlı münasibətlər yaratmaq üçün özünəməxsus xarici siyasət yeritmişlər. Həmin xanlıqlardan biri də Şamaxı xanlığı olmuşdur.

Azərbaycanın Arazdan şimalda yerləşən xanlıqlarının çar Rusiyası tərəfindən işğal olunmasından sonra Şamaxı xanlığı tarixi ədəbiyyatda "Şirvan xanlığı" adlanmışdır. Təəssüf ki, tədqiqatçılarımız uzun müddət bu məsələyə öz münasibətlərini bildirməmişlər. S.Bronevski öz əsərində (71, 157) Şirvan bölgəsi və Şamaxı xanlığı haqqında ayrı-ayrılıqda məlumat vermişdir. O qeyd edir ki, Alazan çayının sol sahilində yerləşən Şirvan bölgəsinə Şəki, Şamaxı və Salyan daxildir. XVIII yüzilliyin sonu - XIX yüzilliyin əvvəllərində Azərbaycanın şimal xanlıqlarının siyasi və sosial-iqtisadi həyatından bəhs edən S.Bronevski M.Biberşteynə istinad edərək Şamaxı xanlığının sərhədləri haqqında verdiyi maraqlı məlumatlar artıq monoqrafiyanın "giriş" hissəsində verildiyi üçün bu məlumatları təkrarlamağa ehtiyac görmürük. Təkcə onu demək kifayətdir ki, xanlığın sərhədlərinin dəqiqləşdirilməsi üçün tədqiqata cəlb edə bildiyimiz bütün XIX yüzilliyə aid mənbələrin təsvir etdiyi ərazilərdə Şirvan adlanan region ilə Şamaxı xanlığının sərhədləri bir-birindən fərqləndirilmişdir.

Digər bir XIX yüzilliyə aid mənbədə (111, 62) də göstərilir ki, Şamaxı xanlığı Rusiya tərəfindən işğal edildikdən sonra əyalətə çevrilərək "Şirvan əyaləti" adlandırılmışdır. Bu onu göstərir ki, Şamaxı xanlığının "Şirvan xanlığı" kimi adlandırılması qətiyyən düzgün deyildir və eyni zamanda Şirvan bölgəsində yerləşən digər xanlıqların tarixinin kölgədə qalması deməkdir.

Məlumdur ki, Şirvan coğrafi baxımdan böyük ərazini əhatə edirdi. Şirvan ərazisində bir neçə xanlığın Quba, Bakı, Şamaxı, Şəki xanlıqlarının və Salyanın mövcudluğunu nəzərə alaraq, (70, 16) son dövrlərdə həmin xanlıq elmi baxımdan obyektiv adla – "Şamaxı xanlığı" adlanmışdır. Lakin ilk dəfədir ki, xanlığın tarixi həmin adla elmi tədqiqata cəlb edilir. Ola bilsin ki, Şamaxı xanları özlərini "Şirvan xanı" adlandırmışlar. Lakin bu da xanlığın "Şirvan xanlığı" adlandırılmasına heç bir əsas vermir. Çünki qeyd etdiyimiz kimi, rus mənbələrində gah Şirvan, gah da Şamaxı xanlığı adlandırılan bu xanlıq Osmanlı mənbələrində Şirvan xanlığı adlandırılır. Osmanlı mənbələrində, nəinki Şamaxı xanları, hətta Quba, Şəki xanları da Şirvan xanları kimi təqdim edilmişdir (48, sən.4,94L,10, 336). Buradan belə bir qənaətə gəlmək olar ki, Şirvan regionunda müstəqil xanlıq taxt-tacına sahib olan hər bir xan qonşu dövlətlərlə yazışmalarında özünü Şirvan hakimi kimi təqdim etmişdir. Qonşu dövlətlərlə yazışmalar zamanı Şamaxı xanlarının yazdığı məktubların əksəriyyətini əldə etmək mümkün olmadığı üçün həmin məktublarda xanların möhürlərində "Şamaxı xanı" və ya "Şirvan xanı" yazılması haqqında dəqiq söz demək çətindir.

Lakin məlum həqiqətdir ki, heç bir Şamaxı xanı bütün Şirvan torpaqlarına sahib ola bilməmişdi. Baxmayaraq ki, qubalı Fətəli xanın perspektiv planlarında keçmiş Şirvanşahlar dövlətinin sərhədlərini bərpa etmək və özünü onların varisi kimi qələmə vermək arzusu olmuşdu və bu məqsədlə də o, Köhnə Şamaxını

möhkəmləndirməyə, onu şimal-şərqi Azərbaycan torpaqlarının mərkəzinə çevirməyə böyük səy göstərirdi (38, 113). XIX yüzillikdə yaşamış N.Zeydlis bu haqda yazırdı: "Fətəli xan Quba, Bakı, Şamaxı, Salyanı öz hakimiyyəti altında birləşdirərək, bu yolla Şirvanşahlar dövlətini bərpa edir" (88, 23-24; 59, 512). Lakin qubalı Fətəli xan Azərbaycanın şimal-şərq torpaqlarını birləşdirdikdə belə özünü Şirvan hökmdarı adlandırmamışdır. Ola bilsin ki, Şamaxı xanlarının da qubalı Fətəli xan və şəkili Hacı Çələbi xan kimi bütün Şirvan torpaqlarının hakimi olmaq arzusu olmuşdur. Lakin tədqiqat zamanı müəyyən olunmuşdur ki, Sərkərlər nəslinə mənsub olan Şamaxı xanları minillik tarixə malik olan Şirvanşahlar dövlətini bərpa etməyi qarşılarına məqsəd qoymamış və bu qüdrətə də malik ola bilməmişlər. Şamaxı xanları da Azərbaycanın əksər xanları kimi yalnız xanlığın müstəqilliyini qoruyub saxlamaq uğrunda mübarizə aparmışlar. Bu səbəbdən də xanlığın Şirvan xanlığı adlandırılması düzgün deyildir.

Nadir şah Əfşarın yaratdığı imperiyanın dağılması ilə əlaqədar XVIII yüzilliyin ortalarında Köhnə Şamaxıda varlı ailədən olan Xançobanı tayfasının Sərkərlər nəslinin nümayəndəsi Allahverdi bəyin oğlanlarının, Yeni Şamaxıda isə Hacı Məhəmmədəlinin hakimiyyətə gəlməsi ilə ikihakimiyyətlilik əsasında Şamaxıda müstəqil xanlıq yaranır. Tədqiqat zamanı müəyyən olunmuşdur ki, Şamaxı xanları heç bir hakimə vergi ödəmirdilər. Bu isə Şamaxı xanlığının müstəqil olaraq yaranmasına əsaslı sübut ola bilər. Sərkərlər nəsli, Şamaxı xanlığının yaranmasında, həmçinin əvvəlki dövrlərdə də Şamaxıda siyasi qüvvə kimi özünü göstərə bilmişdir. 1721-ci ildə Hacı Davud Şirvanda üsyan qaldırarkən Şamaxını ələ keçirir və burada böyük nüfuza malik olan Sərkərlərin nümayəndəsini öldürür (89, 120). Çox güman ki, həmin nümayəndə Sərkərlər nəslindən olan Əsgər bəyin Allahverdi bəydən başqa digər övladlarından biri olmuşdur. Hadisələrin sonrakı gedişi göstərir ki, Hacı Davud Şamaxıda hakimiyyəti ələ keçirmək üçün türk sultanından kömək istəyir. Buradan belə nəticə çıxır ki, C.Zeynaloğlunun göstərdiyi kimi, Sərkərlər Səfəvilər dövründən Şamaxıda böyük nüfuza malik olmuşdular (58, 5). Elə Nadirqulu xanın Şamaxını dağıtmasının səbəbini də burada axtarsaq, bəlkə də, səhv etmərik. Lakin tarixi ədəbiyyatda bu dağıntının səbəbi başqa cür izah edilir ki, bu barədə növbəti fəsildə məlumat veriləcək.

Şamaxı xanlığında ikihakimiyyətliliyin mövcud olması haqda tarixi mənbə və ədəbiyyatlarda müxtəlif, əsasən bir-biri ilə uyğunsuzluq təşkil edən fikirlər mövcuddur. Məlumata görə, Yeni Şamaxıda hakimiyyəyi ələ alan Hacı Məhəmmədəli xan Zərnəvaini Nadir şahın vergi yığanı idi və eyni zamanda şah ordusunu ərzaqla təmin edirdi. Nadir Əfşar Köhnə Şamaxını dağıtdıqdan sonra Hacı Məhəmmədəlini Yeni Şamaxıya hakim təyin etmişdi. Digər bir məlumata görə isə Nadir şah oğlu Nəsurullah Mirzəni kiçik bir dəstə ilə burada hakimiyyətə qoymuşdu (64, 63). H.Abdullayevin yazdığına görə isə Nadir şahın dövründə Yeni

Şamaxıda Ərdəbil hakimi Məhəmməd xan hakimiyyətdə idi, sonra o qovulur, İbrahim şahın dövründə Məhəmmədəli xan hakimliyə sahib olur (59,100).

A.Bakıxanovun yazdığına görə: “Şamaxı əhalisi sursat təhvildarı olan Hacı Məhəmmədəli Sufi Nəbi oğlu Zərnəvaini hökumətə keçirdi. Xançobanı tayfasından olan Əsgər bəy Allahverdi bəy oğlu Sərkarın oğlanları isə Şirvan elatı arasında hakimiyyət bayrağı qaldırdılar (16, 62). İrana meyilli olan Hacı Məhəmmədəli xan yerli əhali üzərinə çoxlu, həm də nəzərdə tutulmayan vergilər qoyurdu. Yerli əhalinin Nadir şahın bu əlaltısına nifrət bəslədiyini (13, 412) nəzərə alsaq, A.Bakıxanovun yuxarıda Hacı Məhəmmədəli xan haqqında söylənilən fikri qeyri-qənaətbəxş hesab olunmalıdır. Çünki Nadir şahın daxili siyasətindən narazı olan əhali ilk növbədə onun vergi siyasətindən əziyyət çəkirdi. Bu mənada Hacı Məhəmmədəlinin Şamaxı əhalisi tərəfindən hökumətə keçirilməsi inandırıcı deyildir.

P.Butkov da, həmçinin Hacı Məhəmmədəlinin 1734-cü ildə Yeni Şamaxıya hakim təyin edildiyini göstərir. P.Butkovun məlumatlarında diqqəti cəlb edən digər bir fakt həmin ildə (1734 - N.B.) dağılmış Şamaxının ətrafındakı kəndlərə Allahverdi bəyin sahiblik etməsi fikridir (73, 247). Göründüyü kimi, P.Butkovun bu fikri A.Bakıxanovun yuxarıda qeyd etdiyimiz Xançobanı tayfasından olan Əsgər bəy Allahverdi bəy oğlu Sərkarın oğlanlarının Şirvan elatı arasında hakimiyyətə gəlməsi fikrini təsdiq edir.

Qeyd etdiyimiz kimi, Nadir şahın ölümündən sonra Köhnə Şamaxıda Allahverdi bəyin oğlanları – Məhəmmədsəid və Ağası xan öz hakimiyyətlərini möhkəmləndirmişdilər. Allahverdi bəyin oğlanlarının hakimiyyətə gəlmə tarixi haqqında müxtəlif məlumatlar vardır. S.Qmelinin verdiyi məlumata görə hələ Nadir şahın hakimiyyəti dövründə dünyasını dəyişən Allahverdi bəy ölümündən əvvəl sahib olduğu mülklərini oğlu Məhəmmədsəidə vəsiyyət etmişdir. Məhəmmədsəid isə atası öləndən sonra Köhnə Şamaxıya köçərək şəhərin yuxarı hissəsində salamat qalmış 15 evdə yerləşmişdi [(9, 91).

Dövrün digər bir mənbəsinin məlumatına görə isə Allahverdi bəy 1767-ci ildə vəfat etmiş və Günbəzlər qəbiristanlığında dəfn edilmişdir (61, V c, s. 1109) QAKA-nın verdiyi bu məlumatda Allahverdi bəyin ölümü ilə Məhəmmədsəidin hakimiyyətə gəlməsi tarixində bir uyğunsuzluq olduğunu izləmək mümkündür. Təbii ki, S.Qmelinin verdiyi məlumat tarixi hadisələrə daha uyğundur. Yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, Allahverdi bəy böyük mülklərə (həmin mülklər haqqında giriş bölməsində ətraflı məlumat verilmişdir) sahib olan bəy idi, xan deyildi, sağlığmda öz mülklərini oğlu Mohommədsəidə vəsiyyət etmişdir. Həmin mülkə holo Nadir şahın dövründə (59, 101) sahib olan Məhəmmədsəid şahın ölümündən sonra burada hakimiyyətə gəlmişdir. Mənbələrdə Məhəmmədsəid və qardaşı Ağasının Şamaxı xanları kimi 1748-ci ildən adları çəkilir (81; 16, 162). Nadir şahın ölümündən sonrakı ilk illərdə Köhnə Şamaxıda cərəyan edən hadisələrlə bağlı daha çox Allahverdi bəyin yaşca kiçik oğlu Ağarəzi bəyin (1735-1758)

fəaliyyəti qabardılır. C.Zeynaloğlu öz əsərində göstərir ki, Nadirin ölümündən sonra Sərkər oğullarından Əli Rza bəyi (Ağarəzi bəyi - N.B) Şirvanşahlar taxtına (Şamaxı xanlığına - N.B.) gətirdilər. Ondan sonra onun yerinə qardaşı Məhəmmədsəid (1758-1789) gəlir (58, 170]). Lakin dövrün digər mənbələri Ağarəzi bəyin Köhnə Şamaxıda xan olması fikrini təsdiq etmir. Fikrimizcə, qeyd olunan dövrdə cərəyan edən hadisələrdə Ağarəzi bəyin adının daha çox çəkilməsi onun hərbi şücaəti ilə bağlı olmuşdur. Belə ki, Ağarəzi bəyin şücaətli bir sərkərdə olması haqda A.Bakıxanov yazır: "1749-cu ildə şahsevənli Əhməd xan Köhnə Şamaxı şəhəri üzərinə hücum etdikdə Ağarəzi bəy onunla üzbəüz döyüşə girir və onun qardaşı Məhəmmədrza xanı öldürür. Əhməd xan özü intiqam almaq üçün meydana atılırsa da, Ağarəzi bəy tərəfindən bərk yaralanır, məğlub olub geri qayıdaraq şəhərin yarımağaclığında vəfat edir" (16, 163-164).

Daha sonra 1752-ci il hadisələrindən bəhs edən A.Bakıxanov yazır: "Gürcü knyazı II İrakli Azərbaycan xanlarını Gəncə yaxınlığında əsir edərkən Şəki hakimi Hacı Çələbi bu xəbəri eşidən kimi şücaət və igidliyi ilə Sərkar xanədanının hökmranlığına vasitə olan Ağarəzi bəylə ittifaq edib Gürcüstan valisinin üzərinə hücum etdi" (16, 163-164). Göründüyü kimi, A.Bakıxanov Ağarəzi bəyin Köhnə Şamaxıda xan olması fikrini deyil, onun qardaşlarının hakimiyyətdə möhkəmlənməsində bir vasitə olduğunu vurğulamışdı.

Şamaxı xanlığında ikihakimiyyətliliyin mövcud olması xanlığın mübarizə qüdrətinə mənfi təsir göstərirdi. Belə ki Şamaxı ərazisinə hücum edən qonşu xanlara qarşı birgə ittifaq yaratmaq mümkün olmur, bəzən ayrı-ayrılıqda mübarizə aparılır, bəzən isə bir-birinin əksinə hərəkətlər edilirdi. Məsələn: 1755-ci ildə Hacı Çələbi çox sayda qoşunla Şirvanı almaq məqsədilə gəlib Ağsu şəhərini mühasirə etdikdə Yeni Şamaxı hakimi Hacı Məhəmmədəli xan Quba hakimi Hüseynəli xandan kömək istədi. Hacı Məhəmmədəli ilə Hüseynəli xanın birləşmiş qüvvələri Hacı Çələbini məğlub edə bilirlər. Lakin 1758-ci ildə Qubalı Hüseynəli xanın ölümü ilə əlaqədar yaranan qarışıqlıqdan istifadə edən Ağarəzi bəy dərhal gedib Qubanın Bərmək mahalını qarət edir və 200 ailəni özü ilə götürüb gətirir. Buna cavab olaraq Fətəli xan Şamaxıya hərəkət edəndə Ağarəzi bəy onun qarşısına çıxır və şəhərin yaxınlığında məğlub edilərək öldürülür (16, 163-164). Göründüyü kimi, qeyd olunan mənbələrdə təsvir olunan hadisələrdə daha çox Ağarəzi bəyin adı çəkilir və onun hərbi bacarığı qabardılır. Tədqiqatçı G.Məmmədovanın əsərində isə Ağarəzi bəyin məhz qardaşı Məhəmmədsəid tərəfindən göndərilməsi faktı hadisələrə aydınlıq gətirməyə imkan yaradır. Müəllif Rusiya konsulu Çekalevskinin 1758-ci il 11 oktyabr tarixli məlumatına əsaslanaraq yazır: "Köhnə Şamaxı hakimi Məhəmmədsəid xan qardaşlarının rəhbərlik etdiyi hərbi dəstənin birini Qubaya, digərini isə Salyana göndərmişdi. Onlar az itki verərək Salyandan Yeni Şamaxıya, oradan isə Quba istiqamətində olan yolu ələ keçirmişdilər (104, 93). Bu bir daha qeyd olunan dövrdə Köhnə Şamaxıda hakimiyyətdə Ağarəzi bəyin deyil, qardaşları Məhəmmədsəid və Ağası xanın olmasını təsdiq edir.

İkihakimiyyətliliyin olmasına görə digər xanlıqlardan fərqlənən Şamaxı xanlığında bu vəziyyətə son qoyulmasının dəqiq tarixi ilə bağlı mənbə və tarixşünaslıqda mövcud olan fikirlər müxtəlifdir.

Tarixşünaslıqda Şamaxı xanlığında ikihakimiyyətliliyin 1748-ci ildən 1761-ci ilə kimi, (104, 94) bəzi hallarda isə bu vəziyyətin 1763-cü ilə kimi davam etdiyi göstərilir (36, 32). Lakin birinci variant daha həqiqətə uyğundur. Çünki 1761-ci ildən sonra Hacı Məhəmmədəlinin adına hakim kimi heç bir mənbədə rast gəlinmir.

Ümumiyyətlə, Hacı Məhəmmədəli xanın hakimiyyətdən devrilməsi haqda olan məlumatlar müxtəlifdir. S.Qmelin bu haqda qeyd edir ki, Məhəmmədsəid 1761-ci ildə Hacı Məhəmmədəlini məğlub edərək, təkhakimiyyətliliyə sahib olur, Köhnə Şamaxıya qayıdır və Yeni Şamaxıya isə naib təyin edir (79, 99). Tədqiqatçı H.Abdullayev isə Hacı Məhəmmədəlinin hakimiyyətdən devrilməsini Kərim xan Zəndlə mübarizədə məğlub olan urmiyalı Fətəli xanın sərkərdəsi Azad xan ilə bağlı olduğunu göstərir. Belə ki, məğlub olan Azad xan öz dəstələri ilə Gürcüstana, oradan isə Şamaxıya gəlir. Hacı Məhəmmədəli xan onu böyük sevinclə qarşılayır. Şamaxıda sığınacaq tapan Azad xan çox keçmir ki, yerli əhalini təhqir edərək incitməyə başlayır. Hacı Məhəmmədəli xan isə xalqın narazılığına baxmayaraq, bütün bunlara göz yumur və nəhayət, bu onun hakimiyyətdən devrilməsinə səbəb olur (59,102). S.Qmelinə əsaslanan tədqiqatçı E.Qarayev də bu fikri təsdiq edərək yazır ki, şəhər əyanları 1761-ci ildə Köhnə Şamaxıya-Məhəmmədsəid xanın yanına gələrək bildirdilər ki, Hacı Məhəmmədəli xan qanunlara əməl etmədiyindən, sərxoşluqla məşğul olduğundan onlar xana tabe olmaq istəmirdilər. Ona görə də onlar Məhəmmədsəid xana məsləhət gördülər ki, o, Yeni Şamaxını öz hakimiyyəti altına alsın (32, 107). Yaranmış əlverişli imkanı əldən verməyən Məhəmmədsəid xan qoşun toplayaraq Yeni Şamaxıya hücum edərək onu ələ keçirmişdi. Hacı Məhəmmədəli xan isə həbs edilərək xüsusi nəzarət altında Köhnə Şamaxıya göndərilmişdi. Bir ildən sonra o, burada 80 yaşında vəfat etmişdi. Yeni Şamaxını ələ keçirən Məhəmmədsəid xan isə yenidən Köhnə Şamaxıya qayıdır və Yeni Şamaxıya isə naib təyin edir (79, 99).

Xanlıqda ikihakimiyyətliliyin başa çatması ilə bağlı A.Bakıxanov yazır: "1765-ci ildə Əsgər bəyin (Allahverdi bəyin - N.B.) oğlanları Məhəmmədsəid xan və Ağası xan elat arasında vəkildən (Kərim xan Zənd nəzərdə tutulur - N.B.) xanlıq ləqəbi qazanıb, Ağsu şəhərini aldılar və Hacı Məhəmmədəli xanı öldürdülər (16, 165). Yuxarıda göstərdiyimiz tarixi faktlara istinadən deyə bilərik ki, A.Bakıxanovun Şamaxı xanlığında ikihakimiyyətliliyin başa çatması ilə bağlı olan bu fikirləri tarixi reallıqdan xeyli uzaqdır.

Sonda qeyd etmək istərdik ki, digər xanlıqlardan fərqli olaraq, Şamaxı xanlığında ikihakimiyyətliliyin mövcud olması xanlığın sonrakı tarixi mərhələlərində də öz siyasi nəticəsini göstərmişdi ki, bu barədə sonrakı bölmələrdə məlumat veriləcək. Təsadüfi deyil ki, xanlığın mərkəzi şəhəri olan Şamaxının ayrı-

ayrı dövrlərdə çiçəklənmə və ya tənəzzülü təkcə daxili sosial-iqtisadi amillərlə deyil, eyni zamanda aramsız müharibələrlə daha çox əlaqədar olmuşdur.

1.2. Şamaxı xanlığının idarə quruluşu və inzibati bölgüsü

XVIII yüzilliyin II yarısında eyni ictimai-iqtisadi quruluşa malik olan Azərbaycan xanlıqlarının əksəriyyətində, demək olar ki, inzibati-idarə aparatı eyniyyət təşkil edirdi. Azərbaycan xanlıqlarının inzibati-idarə quruluşu V.Leviatov, H.Abdullayev, A.Milman, E.Məmmədova tərəfindən tədqiq edilmişdi (101; 60; 107; 105). Lakin mahallar və onların sayı haqqında dəqiq məlumata rast gəlmirik. Ayrı-ayrı mənbə və tədqiqat əsərlərində öz əksini tapmış məlumatlara əsasən, Şamaxı xanlığının mahallarına dair yeni faktlar əsasında onların sayını dəqiqləşdirmək mümkündür.

Məlumdur ki, hakimiyyətdə irsilik prinsiplərinə əsaslanan Azərbaycan xanlıqlarının hər birini öz mülkündə tam müstəqil hakimiyyətə malik olan xanlar idarə edirdi. Bəzi xanlıqlarda Şəki, Quba, Qarabağ, o cümlədən Şamaxı xanlığında divan fəaliyyət göstərirdi. A.Fituninin göstərdiyinə görə xanlığın divanxanası Fitdağ qalasında yerləşirdi (123,97).

Divanda müharibə və sülh məsələləri, mülkü və məhkəmə işləri müzakirə edilirdi. Son qərar xana məxsus olurdu. Xanlıqları idarə etməkdə xanın şəxsiyyəti müəyyən rol oynasa da, bəzi xanlıqlarda feodalların xan üzərində təsiri çox güclü olmuşdur. Şamaxı xanlığında elə hallar olurdu ki, divanbəylərin xəbəri və məsləhəti olmadan xan hər hansı məsələni təkbaşına həll edə bilməzdi. M.Biberşteynin verdiyi məlumata görə Şamaxı xanları divanla məsləhətəşməmiş heç bir məsələni həyata keçirmir və bəylərdən ehtiyat edirdilər (70, 36). S.Bronevski də Şamaxı xanlarının divandan icazələri olmadan ciddi bir məsələ ilə məşğul olmaqdan ehtiyat etdikləri haqqında məlumat verir (71, 444) Əgər xan digər nüfuzlu şəxsiyyətlərdən xəbərsiz hər hansı bir qərar qəbul etsəydi, bu, dərhal onların narazılığına səbəb olardı. Bəzən onlar xanın qəbul etdiyi qərarla razılaşmırdılar. Buradan belə bir nəticə çıxarmaq olar ki, xan bütün hakim – feodal sinfinin mənafeyini həmişə qorumalı idi. Divan isə bu təbəqələrdən təşkil olunduğu üçün Şamaxı xanlığında divanın xan üzərində nüfuzu olmuşdur.

Məlumdur ki, bəzi xanlıqlarda xanlar şəhərləri də idarə edirdi, bəzilərində isə şəhərlərdə idarəçilik naib, qalabəyi, darğa və kələntərlərin əlində idi. Mustafa xanın dövründə Ağa Rəhim adlı bir nəfər Şamaxıya qalabəyi təyin olunmuşdur (23,58). Naiblər eyni zamanda vergilərin toplanması işini icra edirdilər. Bu işin icrası zamanı onlar vergilərin miqdarını özbaşınalıq edərək süni şəkildə artırırdılar. S.Qmelin bütün Şamaxı xanlığını Fətəli xanın adından idarə edən Abdulla bəyin özbaşınalıqlarından bəhs edərək yazırdı: “Xan şəhərdə olmayanda onun yerini naib

tutur. Bu vəzifəyə Fətəli xan Şamaxını tutduqdan sonra qardaşı Abdulla bəyi təyin etmişdi. Artıq bir ildir ki, xan Abdulla bəydən narazıdır” (79,97-98; 2, 79).

Dini vəzifələrə gəldikdə isə bu məsələ heç də bütün xanlıqlarda eyni dərəcədə əhəmiyyətə malik deyildir. M.Gülmalıyev göstərir ki, əhalisi müsəlmanlığın şiə məzhəbinə biət edən xanlıqlarda ruhanilərin başçıları şeyxülislam, sünni məzhəbinə biət edənlərinki isə qazi, yaxud müfti adlanırdı (25, 38). Xanlıqlarda sünni məzhəbində olan dindarlara rəhbərlik edən müfti vəzifəsi yox idi. Şamaxı xanlığında şəriət məhkəməsi fəaliyyət göstərsə də, çox güman ki, müfti vəzifəsi olmadığından burada baş qazi vəzifəsi də olmamışdı. Əhalisinin əksəriyyəti şiə məzhəbinə mənsub olan xanlıqlarda ruhanilərin sayı çox, əhalisi sünni olan xanlıqlarda isə ruhanilərin sayı nisbətən az idi. Ruhanilərin mövqeyi zəif olan, yaxud da xanın qüvvətli olduğu xanlıqlarda, o cümlədən Şəki və Şamaxı xanlığında ruhani rəhbərlərin, demək olar ki, heç bir səlahiyyətləri yox idi (28,161). Şamaxı xanlığında xan hər mahala bir və ya iki qazi təyin edirdi. Şəriət və məhkəmə işlərinə onlar baxırdılar (111, 29)

Xanlığın qoşunlarının ali baş komandanı xan özü idi. Qoşunun tərkibi xan qvardiyasından, maaf və nökərlərdən təşkil olunmuş qoşun dəstələrindən ibarət idi. Şamaxı xanları lazım olanda 3 minə qədər qoşun toplaya bilirdi (61, VII c, 327). Xanlığın qoşunu haqqında Suvorovun verdiyi məlumata görə isə lazım gələrdisə xan 4 min atlı dəstə toplaya bilirdi(110, 93). Ümumiyyətlə, əsərlərin təhlilindən məlum olur ki, Şamaxı xanlığının qoşunu haqqında müxtəlif fikirlər var. Belə ki, S.Burnaşevin verdiyi məlumata görə Məhəmmədsəid və Ağası xanın 2 min nəfərdən ibarət qoşunu var idi (72, 5). E.Məmmədova isə S.Burnaşevin həmin fikrinə etiraz edərək rus konsullarının 1765-ci ilə aid olan məlumatlarına əsasən göstərir ki, Şamaxı xanı 10 min nəfərlik qoşun toplaya bilərdi (105, 132-133). Bütün bu faktlara əsasən, belə qənaətə gəlmək olar ki, Şamaxı xanlığının həm daimi qoşunu olmuş, eləcə də lazım olduqda əlavə olaraq ehtiyat qüvvələr toplaya bilmişdi.

İnzibati cəhətdən digər xanlıqlar kimi Şamaxı xanlığı da mahallara bölünürdü ki, onun da mərkəzi idarə aparatı ilə yanaşı, hər mahalın da öz idarə orqanları var idi. Mahalları bəylərdən təyin olunmuş mahal naibləri idarə edirdilər. Mahal naibləri xanın müəyyən etdiyi vergiləri kənd icmaçıları arasında bölür, vergi verməkdən boyun qaçıranları vergiləri ödəməyə məcbur edir, lazım gələndə kəndliləri qoşuna səfərbər edir, müharibə və yürüş zamanı onlara komandanlıq edir, mahalın sərhədlərini qoruyurdular (2, 28-29).

Tarixşünaslıqda Qarabağ, Şəki və s. xanlıqların mahallarının sayı haqqında məlumat verildiyi halda, Şamaxı xanlığının mahallarının sayı haqqında dəqiq məlumatlar əldə etmək çox çətindir. Bunun obyektiv səbəbi isə Şamaxı xanlığı ilə qonşu xanlıqlar arasında ərazi toqquşmalarının ənənəvi hal alması ilə bağlı olmuşdur. Təsadüfi deyildir ki, dövrün səyyahı M.Biberşteyn öz əsərində “ən zəngin xanlıq” adlandırdığı Şamaxı xanlığını təbii sərvətlərinə görə digər

Azərbaycan xanlıqlarından fərqləndirmişdi (70, 16). Bu səbəbdəndir ki, Şamaxı xanları Salyan, Xançobanı və digər sərhəddə yerləşən mahalları ələ keçirmək istəyən qonşu Quba, Qarabağ və Lənkəran xanlıqları ilə intensiv olaraq mübarizə aparmışdı. Buna görə də xanlığın mahallarının inzibati sərhədləri sabit qalmamış, tez-tez dəyişikliyə uğramış, bu isə xanlığın mahallarının, bura daxil olan kənd və obaların sayı haqqında məlumatların əldə olunmasında çətinliklər yaratmışdı.

Xanlığın qonşu xanlıqlarla münasibətlərində ərazi toqquşmaları ənənəvi hal almışdı. Şamaxı xanları Salyan və Xançobanı mahallarını ələ keçirmək istəyən qonşu Quba, Qarabağ və Lənkəran xanlıqları ilə mübarizə aparmalı olmuşdu. Bu mənada Şamaxı xanlığına daxil olan mahallar və onların sayı haqqında olan məlumatlara aydınlıq gətirməyi (112) daha vacib hesab edirik. Yalnız, "Şirvan əyalətinin təsviri"nə əsaslanan V.Umudlu Şamaxı xanlığının 17 mahaldan ibarət olduğunu qısa şəkildə olsa da göstərmişdi (45, 21).

İqtisadi-siyasi, hərbi-strateji cəhətdən böyük əhəmiyyətə malik olan Şamaxı xanlığı Rusiya tərəfindən işğal edildikdən sonra da həmin mahallar eyni adla saxlanılmışdrr (6,siy.l, iş l). Yəni xanlığın inzibati idarə quruluşunda dərhal dəyişiklik edilməmişdi. Şamaxı xanlığının inzibati quruluşunda ciddi dəyişiklik olunmamasının, Mustafa xanın xanlıq statusunun ilk əvvəl ləğv edilməməsinin səbəblərindən biri onun Rusiyaya qarşı açıq müqavimət göstərməməsi ilə bağlı ola bilərdi. Fikrimizcə, digər əsas səbəb isə Şamaxı xanlığının əlverişli coğrafi mövqeyi və çarizmin buraya olan iqtisadi və siyasi maraqları ilə daha çox bağlı idi.

Maraqlıdır ki, 1820-ci ildə Şamaxı xanlığının statusu ləğv edildikdən sonra Şirvan əyalətinə çevrilən xanlığın ərazisində mahalların sayında yenə də dəyişiklik edilməmişdir. Yalnız 1831-ci ildə Xasayurt, Salyan, Qarabağlar, Nəvai mahalları çox güman ki, ərazilərinin kiçik olması ilə əlaqədar olaraq, birləşdirilmiş və mahalların sayı 13-ə endirilmişdir (4, siy.l,səh.346).

Ümumiyyətlə, mənbələrdə xanlığın bəzən Şirvan, bəzən Şamaxı adlandırılması, Salyanın gah Quba, gah da Şamaxı xanlığının tərkibində olması da xanlıqda olan mahalların sayının dəqiqləşdirilməsində çətinlik yaradır. Rudbar mahalı xanlığın işğalından sonra (1805) ayrıca mahal kimi verildiyi halda, xanlıq dövründə Salyanın tərkibində 13 kənddən ibarət olan mahal kimi göstərilmişdir (69).

XVIII yüzilliyin 90-cı illərinə qədər xanlığın mahallarının sayı 15-ə çatmışdır. Salyan mahalı və onun tərkibində olan Rudbar mahalı Quba xanlığının tərkibində olmuşdur. Qubalı Fətəli xanın ölümündən sonra (1789) Quba xanlığının zəifləməsi ilə əlaqədar olaraq, Şamaxı xanlığı yenidən müstəqil olmuş və həmin mahallar Mustafa xan tərəfindən Şamaxı xanlığının tərkibinə daxil edilmişdir. Həmin dövrdən etibarən xanlığın mahallarının sayı 17-yə çatmışdır. F.Ağamalı isə Salyan mahalının Quba xanlığının tərkibində daimi olmadığını qeyd etmiş və Şamaxı xanlığının 16 mahala bölündüyünü göstərmişdir (2, 54).

XVIII yüzilliyin 90-cı illərindən etibarən Şamaxı xanlığında mövcud olmuş müxtəlif oba və kəndlərin daxil olduğu 17 mahalın adı, kimə məxsus olması, yerləşdiyi coğrafi ərazi, əhalisinin əsas məşğuliyyəti və s. məsələlərə aydınlıq gətirmək üçün arxiv materiallarına (6,siy.3; 4,siy.l) istinad edərək onları olduğu kimi təqdim etməyi məqsədəuyğun hesab edirik. Xanlıqlar dövrünə aid sənədlərdə, mahalların adlarının hamısı verilmədiyi üçün göstərdiyimiz sənədlərə əsasən mahalların ümumi mənzərəsini verməyə cəhd göstərmişik.

I. 24 kəndin daxil olduğu **Salyan mahalı** Şamaxı xanı Mustafa xanın xüsusi mülkiyyətində olmuşdur. Hacı Zeynalabidin Şirvani "Büstan-üs-siyahə" əsərində göstərirdi ki, "Salyanın şərq və cənub tərəfi Gilan (Xəzər - N.B.) dənizinə bitişikdir. Onun bir tərəfi Kür çayına və Muğan səhrasına yapışıqdır, uzunluğu 20 fərsəxə, eni isə təqribən 10 fərsəxə bərabərdir. İki minə qədər ev vardır" (42, 1270). 1824-cü il məlumatına əsasən, Salyanın əsas kəndləri Arbatan, Marışlı, Salyan, Bayat, Sarvan, Qızılağac olmuşdur. Həmin kəndlərin hamısı Qızıl balıq tutmaqla məşğul olmuşlar (24[a], 58). Qızılağac lənkəranlı Mir Həsən xanın qardaşı Məmməd bəyə məxsus olmuşdur. Qızılağacda yaşayan 30 ailə 1805-ci ildə Lənkəran xanlığının ərazisindən buraya gəlmişdir. Arbatan Salyan mahalının əsas mərkəzi idi. Qaramanlı kəndi Mustafa xanla İrana keçən Mirzə Abdulla bəyə və Əhmədbəyli Məmmədəli oğluna məxsus olmuşdur. Mənbələrdə Salyan mahalında 1400-dən çox ailənin olması qeydə alınmışdır (6,siy.1,1-9). Salyanın balıq ticarətindən gələn gəlirdən Rusiya-Həştərxan tacirləri Şamaxı xanlığına 40-50-min rubl məbləğində pul ödəyirdilər. Onların balıq vətəgələri Kür çayının cənubunda yerləşirdi. Bundan əlavə, Salyan əhalisi də balıq ticarətindən Şamaxı xanına ödənc verirdi (71, 157). Salyanın yol kənarında olan üç kəndindən əhali duz toplayırdı. Yığılan duzun gəlirləri Mustafa xanın həyat yoldaşı Surxay xanın (Qazıqumuxlu - N.B.) qızı Paxay Bikəyə məxsus olmuşdur (4,siy.l 4).

II. Kür çayının sağ sahilində yerləşən **Muğan** mahalı 16 kənddən ibarət olmuşdur. Mahal Həsən xana, sonra əmisi oğlu Mustafa bəyə məxsus olmuşdur. Mustafa xanın məcburən İrana keçməsindən sonra mahalın əhalisinin bir hissəsi Lənkəran xanlığının, bir hissəsi isə Qarabağ xanlığının ərazisinə getmişdir. Bu mahala Saatlı, Melday, Mollaveysli, Həşimxanlı və s. kənd və obalar daxil idi. Muğan mahalına daxil olan kəndlərin əhalisi, demək olar ki, rəncbərlik edir, pambıqçılıqla məşğul olurdular (4,siy.l, 28).

III.**Rudbar mahalına** Cavad, Kovratlı, Meynimənd, Axtacı kəndləri daxil idi. Əhalinin çox hissəsi tut bağlarında çalışırdılar, ipəkçilik və pambıqçılıqla məşğul olurdular (4,siy.l, 15).

IV.Müasir dövrdə İsmayıllı, Ağsu, Kürdəmir və Şamaxı rayonlarının ərazisini əhatə edən **Xançobanı mahalı** "qərbdə Girdiman çayı ilə, şərqdə Ağsu çayı ilə həmsərhəd olmuşdur" (76, 48). Xançobanı mahalına Veysəlli, Mərzili, Alpout, Gorus, Dəlilər və s. adlı kənd və obalar daxil idi. Bu mahala daxil olan Mərzili obası İsmayıl bəyə (Mustafa xanın qardaşına - N.B.) məxsus

olmuşdur. Onlar Qarabağdan gəlmə olduqları üçün torpaqları yox idi. Xançobanı əhalisi rəncbərlik edir və əsasən maldarlıqla məşğul olurdular. Şamaxı xanları Xançobanı mahalından olduqları üçün bu obaların əhalisinə vergi təyin etməmişdilər. Bunun əvəzində Xançobanı mahalının sakinləri Mustafa xana onun tələb etdiyi qədər qoyun verirdilər. Sonralar bu cür vergi qaydası çar məmurlarını qane etmədiyindən 1820-ci ildə mahalın əhalisi üzərinə pulla ödənilən vergi qoymuşdular (4,siy.l, 4).

V.**Lahıc mahalına** Lahıc, Ximran, Dahar, Həftəsov, Əhənli kəndləri daxil idi. Lahıc mahalı Mustafa xanın oğlu Cəfərqulu ağaya məxsus olmuşdur. Əkinçiliklə məşğul olan əhali xana və onun oğluna məhsulun 1/10-i qədər vergi ödəyirdilər. Yeri gəlmişkən qeyd edək ki, əhalinin hamısı əkinçiliklə məşğul olmadığından malcəhət vergisini hamı ödəmirdi. Əhalinin əksəriyyəti silah istehsalı və misgərliklə məşğul olurdu. Silah istehsalı ilə məşğul olanlar vergi əvəzinə Mustafa xana və oğlu Cəfərqulu ağaya ildə 100 tüfəng və tapança verirdilər. Əhali dərğaların xeyrinə isə xüsusi dərğalıq adlanan vergi ödəyirdi (112, 237).

VI.Ərazicə kiçik olan **Qarabağlar mahalına** Qarabağlar, Kürd, Poti, Xoşabad kəndləri daxil idi.

VII.Müasir dövrlə müqayisə etdikdə Ağsunun bir hissəsini, Şamaxı və Qobustan rayonlarının ərazisini əhatə edən **Qoşun mahalı** “Ağsu çayı ilə Pirsaat çayının yuxarı axarı boyunca yerləşirdi” (76, 48). Qoşun mahalına Qalabuğurd, Nüydi, Ərçiman, Sündü, Mabur, Mədrəsə və s. kəndlər daxildir. Mahalın əhalisi, əsasən əkinçiliklə məşğul olurdu.

VIII.Ərazicə kiçik olan **Nəvahi mahalına** Muğanlı, Nəvahili, Kusi kəndləri daxildir. Nəvahi mahalında da əhali, əsasən əkinçiliklə məşğul olurdu.

IX.**Həsən mahalı** Göyçay çayı ilə Girdiman çayı arasında yerləşirdi (4,21;6,siy.l, 39). Mahala Diallı, Yuxarı İsmayıllı, Gülyan, Müskürlü, Vəlibinə, Kirki və s. kəndlər daxil olmuşdur. Mahalın əhalisi, əsasən əkinçilik və sənətkarlıqla məşğul olurdu. Kirki kəndinin əhalisi, əsasən misgərlik, boyaqçılıq, dəmirçilik və başmaqçılıq kimi sənətkarlıq sahələri ilə məşğul idilər. Bu kənddə yaşayan 25 ailə Qarabağdan gəlmə idi (76, 48). Bu kənd Mustafa xanın həyat yoldaşı Kiçkinə xanıma məxsus olmuşdur.

X.**Qarasubasar mahalına** Şilyan, I Ləki, II Ləki, Əlvənd, Muradxan, Xələc, Zərdab, Çallı və s. kəndlər daxil idi. Mahalın əhalisinin çox hissəsi əkinçiliklə məşğul olurdu. Xələclilərin bir hissəsi 1801-ci ildə Şəkiyə qaçmış, sonra yarısı geri qayıtmışdır. Şilyan əhalisi tut bağlarında çalışır, pambıq sahələrində işləyirdilər. Muradxanlılar da əkinçilik və pambıqçılıqla məşğul olurdular (76, 48). Muradxan kəndi Mustafa xanın qardaşı İsmayıl bəyə məxsus olmuşdur.

XI.**Xozayurt mahalına** Haputlu, Şıxlı, Qalınçax, Xanağalı, Mican kəndləri daxildir. Xanağalılar Qubadan gəldiyi üçün onların öz torpaqları yox idi. 1806-cı ildə xan onların heç kimə məxsus olmadığı haqqında təliqə imzalamışdı.

XII.Müasir dövrlə müqayisədə Ağsu, İsmayıllı və Şamaxı rayonlarının ərazisini əhatə edən **Houz mahalına** Basqal, Sulut, Zərnəva, Alpout, Müsüslü, Sarsura, Şəbian, Bilistan və s. kəndlər daxil olmuşdur. Mahalın əhalisi, əsasən əkinçiliklə məşğul olurdu. Houz mahalı Mustafa xanın qohumu Xancan, Mərdan və Mehdi bəyə məxsus olmuşdur (4, siy.l,iş 84, s. 18).

XIII.Müasir dövrlə müqayisədə Qobustan, Şamaxı və Hacıqabul rayonlarının ərazisini əhatə edən **Qəbiristan mahalı** "Pirsaat çayının hər iki sahilində Şamaxıdan şərq və şimali-şərq istiqamətində yerləşirdi" (76, 48). Bu mahal 1820-ci ilə kimi Mustafa xanın digər həyat yoldaşı Pəricahan xanıma məxsus olmuşdur. Baxmayaraq ki, o Mustafa xandan ayrılaraq Muğanda yaşamışdır. Mahala Poladlı, Mərəzəli, Qurbançı, Qubalı Baloğlan, Qubalı Bəşir, Yekəxana İbrahim və s. adlı kənd və oba daxil olmuşdur. Mənbədə bu mahala dair 27 tayfa adı göstərilir (6,siy.l, 42).

XIV.**Bölükət mahalına** Ağsu, Kürdəmir, Qarasaqqallı, Külüllü, Ağrı, Kəngərli, Növsü, Binəcik, Daraqlı, Şahməzin və s. kəndlər daxildir.

XV.**Əkərət mahalına** İncə, Kürdmaşı, Yekəxana, Qaraməryəmli, Qaradakka və Seyidsaatlı kəndləri daxil olmuşdur.

XVI.**Sərdərin mahalının** qərb sərhədləri Göyçay çayı ilə həmsərhəddir (76, 48). Bərgüşad, (1819-cu ilə kimi Ömər Sultanın övladlarına məxsus idi) Qarabucaq (1819-cu ilə kimi Mustafa xanın həyat yoldaşı Paxay Bikəyə məxsus olmuşdur) Şixəmir, Hacıəli, Molla Hacılı, Məlikkənd, Xəlilli, Ərəb, Şəkər, Mırtı, Alpout, Muğanlı, Köçəkənd, Yenikənd, Güləbəd və s. obalar daxil idi.

XVII.**Elat mahalına** Bayat, Qacar, Ucarlı, Quşçu, Çaxırlı, Xınışlı, Qarabağlar, Şamlı, Paşalı və s. obalar daxil idi.

Bundan əlavə, mənbədə Elat mahalında yaşayan 23 tayfanın adı çəkilir.

1820-ci ildə Şamaxı xanlığının xanlıq statusu ləğv edilən kimi əhali çar Rusiyasının məmurları tərəfindən siyahıya alınmışdır (4, siy. 1. sən. 346, 347, 382). Həmin siyahıda ailələrin ümumi sayı ilə bərabər, vergi verənlərin vergi ödəməyənlərin sayı göstərilmişdir. Göstərilən ailələrin sayına əsasən Şamaxı xanlığının mahallar üzrə əhalisinin sayını təxminən cədvəl üzrə belə göstərə bilərik.

Əhalinin sayı	**Mahallar**
10000	Salyan
5500	Muğan
2110	Rudbar

7460	Xançoban
1870	Lahıc
510	Qarasubasar
44835	Qoşun
6640	Navahi
22055	Həsən
33205	Houz
55860	Qəbristan
8800	Əkərət
66050	Sərdərin
1500	Bölükət
5080	Elat
4075	Qarasubasar

Səhifə 148-də olan cədvəldən göründüyü kimi, Şamaxı xanlığının mahallarının tərkibində kəndlərlə bərabər obaların da olması xanlığın inzibati quruluşunun dəqiq müəyyən edilməsində bir sıra çətinliklər yaradır. Oturaq əhalidən fərqli olaraq, köçmə maldarlıqla məşğul olan obalar məşğuliyyət sahələrinə görə yerlərini tez – tez dəyişirdilər. Bu səbəbdən mahalların inzibati quruluşunun müəyyən olunması, mahallara daxil olan kənd və obaların dəqiq sərhədlərinin cızılması qeyri – mümkündür.

1.3. Sosial – iqtisadi vəziyyət: şəhərlər, sənətkarlıq və ticarət

Sosial – iqtisadi vəziyyət: XVIII yüzilliyin II yarısı Azərbaycanın sosial – iqtisadi və siyasi tarixində mühüm mərhələni təşkil edir. Feodal istehsal münasibətlərinin hakim olduğu xanlıqlar dövründə də cəmiyyətdə iki sinif: hakim feodallar və onlardan müxtəlif asılıqda olan kəndli təbəqələri mövcud olmuşdur.

Xanlar hakim feodallar içərisində birinci pillədə idilərsə, bəylər, ağalar sonrakı pillədə əsas yer tuturdular (25, 33). Ən ali hakim zümrə sayılan xanların xanlıq hüququ isə irsi xarakter daşıyırdı.

Xandan sonra ikinci pillədə sayca daha çox olan və ali zümrənin əsas hissəsini təşkil edən bəylər dayanırdı. Azad silkin digər nümayəndələri kimi bəylər də heç bir vergi ödəmirdilər. Bəylər üç qismə bölünürdülər:

1) hakim sülalə nəslindən olan bəylər
2) köklü bəylər
3) bəy adını və hüququnu alanlar (2, 112).

Bəylərin əsas vəzifəsi ondan ibarət idi ki, onlar öz hesablarına xana hər cür xidmətə hazır olmalı idilər (2, 28). Bəylərin vəziyyəti bütün xanlıqlarda, o cümlədən Şamaxı xanlığında eyni deyildi. Belə ki, Şamaxı xanlığında bəzən bəylər idarə etdikləri kəndlərin müqabilində xana tabe olmaq istəmirdilər. Xan bu silkin nümayəndələrindən yalnız müti olmağı tələb edir, yumşaq rəftara çalışır, onların qədim hüquqlarını pozmağa cəsarət etmirdi. Xan bəylərdən öz mənafeyinə uyğun istifadə etməyə çalışır, bəylər isə öz növbəsində hakimiyyəti əllərində saxlamağa can atırdılar, buna görə də çox vaxt onlar müstəqilləşirdilər. Xan isə həmin bəylərin onun hakimiyyəti altından tamamilə çıxa biləcəklərindən ehtiyat edərək, onlara toxunmurdu (2, 116). Müəllifin fikrinə aydınlıq gətirərək qeyd edək ki, xan əsasən ikinci kateqoriyaya məxsus bəylərlə - köklü bəylərlə məhz belə münasibət qurmağa çalışırdı.

Ümumiyyətlə, xanlıqlarda feodal təbəqəsinə daxil olan zümrələr müxtəlif təsnifata bölünür. Belə ki, Şamaxı xanlığında hakim sinfi əsasən əyanlar – yəni xanlar, ağalar, bəylər, bəyzadələr və maaflar təşkil edirdi. Şamaxı xanlığında maaflar özləri iki təbəqəyə, maaflara və nökərlərə bölünürdülər (89, 150). Maaf rütbəsini əvvəllər xan satırdı. Maaflar xan ordusunun əsas hissəsini təşkil edirdi, onlar, hər hansı bir vergi verirdi, üstəlik xandan hədiyyələr – at, silah alırdılar. 1805-ci ildə Mustafa xan Xançobanı mahalına daxil olan Padar obasında Kərim Abdulla oğluna və Allahverdi Feyzulla oğluna, 1813-cü ildə isə Dəmir Mustafa oğluna maaf rütbəsini vermişdir (4, siy. 1, sən. 335, 11).

Maafların vergi və mükəlləfiyyətdən tam azad olması üçün xan "təliqə" deyilən sənəd verirdi (118, 70). Hesab edirik ki, maafların vergi və mükəlləfiyyətlərdən azad olması heç də onların feodal təbəqəsinə mənsub olmasını göstərmir. Çünki xan bunun əvəzinə onları hərbi xidmətə səfərbər edirdi.

F. Ağamalı göstərir ki, Şamaxı xanlığında da kəndlilər 2 təbəqəyə: rəiyyət və rəncbərə bölünürdü. Rəiyyətlər kəndlilərin çox hissəsini təşkil edirdilər. Rəiyyətlərin feodalın təhkimlisi olub – olmaması barədə tarixşünaslıqda müxtəlif fikirlər mövcuddur. Həmin fikirlərdən biri bundan ibarətdir ki, xanlıqlar yarana qədər sahibkar rəiyyəti öz istədiyi kimi bir yerdən başqa bir yerə köçürə bilməzdi. Xanlıqlar dövründə isə sahibkarın arzusu ilə bu iş görülə bilərdi. Verilən məlumatı Mustafa xanın vaxtilə Qarabağdan Şamaxıya qaçıb özünə sığınacaq tapan rəiyyət ailələrinin yenidən Qarabağa qayıtması barədə verdiyi fərmanı (2, 136) bir daha təsdiq edir.

Mənbələrin verdiyi məlumata görə rəncbərlərin heç nəyi yox idi, onlar heç bir vergi ödəmir və mükəlləfiyyət daşımırdılar. Bu təbəqə ya dövlət, ya da xan torpaqlarında çalışırdı (118, 71). Şamaxı xanlığının Musabəyli kəndində Cəfər bəyin 8 rəncbər ailəsi olmuşdur. Onlar ipəkçiliklə məşğul olur, gördükləri işin müqabilində əldə etdikləri məhsulunun yarısını alırdılar (5, 42). Xanlığın Salyan mahalında isə 38 rəncbər ailəsi var idi (25, 53). Rəncbərlər xanın verdiyi təliqə əsasında feodalın təsərrüfatına təhkim edilirdi.

Digər xanlıqlarda olduğu kimi, Şamaxı xanlığında da divan – dövlət torpaqları, xassə, mülk, tiyul, vəqf və camaat torpaq mülkiyyəti formaları mövcud olmuşdur. Həmin dövrdə xanlıqda ən iri torpaq sahibi xan və xan nəslinin nümayəndələri idilər. Xana və xan ailəsinə məxsus olan torpaqlar xas adlanırdı. Təkcə Salyan mahalında Mustafa xana məxsus olan 25 mülk var idi ki, bu mülklərdə 1400 ailə yaşayırdı (25, 57).

Ümumiyyətlə, xanlıqlar dövründə divan torpaqları ilə xas torpaqları arasındakı sədd getdikcə aradan qalxmış və hamısı xan torpaqları adlanmışdı (2, 176).

Şamaxı xanlığında torpaq mülkiyyətinin digər geniş yayılmış formalarından biri də mülk idi. Mülk xüsusi xidmət müqabilində xan tərəfindən bəylərə və digər şəxslərə verilən torpaq mülkiyyət forması idi. Xanlığın ərazisində olan mülkədarların və onların mülklərinin sayı haqqında dəqiq məlumat olmasa da, XIX yüzilliyin əvvəllərində tərtib olunmuş “Şirvan əyalətinin təsviri”ndən verilən məlumatlar əsasında müəyyən təsəvvür yaratmaq olur. Həmin mənbəyə əsaslanan M. Gülmalıyev qeyd edir ki, xanlıqda Qasım bəy adlı mülkədarın 314 rəiyyət və 91 rəncbər ailəsini özündə birləşdirən 15 kəndi var idi. Bundan başqa, Qasım bəyin 70 tut bağı, 31 meyvə və üzüm bağı, 680 tağarlıq çəltik əkin yeri, 2 dəyirmanı var idi (25, 57). Mülk sahibliyi irsi idi. Belə ki, girişdə qeyd etdiyimiz kimi, Nadir şahın dövründə xeyli torpaq mülkünün sahibi olan Allahverdi bəyin mülkiyyətinə onun vəsiyyətinə əsasən, oğlu Məhəmmədsəid irsi olaraq sahib olmuşdur.

Ümumiyyətlə, xanlıqlar dövründə Azərbaycan ərazisində vahid siyasi hakimiyyətin olmaması üzündən vahid torpaq fondunun olmadığı bir şəraitdə dövlət torpaqları üzərində ali mülkiyyətçilik bütün ölkənin əvəzinə ayrı – ayrı xanlıqların hüdudları çərçivəsində məhdudlaşmırdı.

Xanlıqların əhali yaşayan və yaşamayan torpaqlarının böyük hissəsi taxıl, çəltik və pambıq əkinlərindən ibarət iri təsərrüfatları, tut, meyvə və üzüm bağları, yay və qış otlaqları, təsərrüfat tikililəri, əkinçilik və bağçılıq alətləri, iri malqara və qoyun sürüləri, at ilxıları, xəzinə təsərrüfatından götürülən və vergi kimi yığılan müxtəlif növ kənd təsərrüfatı məhsulları xanın daşınmaz və daşına bilən mülkiyyətini təşkil edirdi (1, 27 -28). 1820-ci il siyahıyaalma materiallarına əsasən Şamaxı xanlığında 198 kənd və 148 köçdə, 10578 oturaq kəndli və maldar ailəsi qeydə alınmışdı. Həmin 198 kənddən 137-si və yaxud 69,2% -i feodal torpaq sahibliyinin payına düşürdü ki, bu kəndlərdə bütün kəndli ailələrinin 57,5% -i və yaxud 6090 ailə (4489-u vergi ödəyən, 1601-i vergi ödəməyən) yaşayırdı. Həmin kəndlərin sakinləri xan xəzinəsinə natural və pul vergiləri ödəyir və bir sıra mükəlləfiyyət yerinə yetirirdilər (4 siy.1, iş 84, 1-129; 1, 36).

Şamaxı xanlığında xan xəzinəsinə məxsus sayılan 67 kənddə (bütün kəndlərin 30,8%-i) bütün kənd ailələrinin 4488-i, yaxud 42,5%-i cəmlənmişdi. Beləliklə, Şamaxı xanlığında xəzinəyə məxsus torpaq fondunun xüsusi çəkisi feodal torpaq sahibliyinə nisbətən aşağı idi. Qeydə alınan 148 köçün (bəzi qaynaqlarda elat) 44-ü və ya 30%-ə yaxını feodalların sahibliyində, 104-ü və ya 70%-dən çoxu isə xan xəzinəsinin ixtiyarında idi (4, 24; 1, 37).

XVIII yüzilliyin II yarısında, demək olar ki, bütün torpaqlar yerli – feodalların - xanların əlinə keçir. E. Poxomovun qeyd etdiyinə görə XVIII yüzilliyin sonuna yaxın əhalinin sayının artmasına görə torpaq azlığı hiss olunurdu (115, 4).

Qonşu Quba və Şəki xanlıqlarında xan xəzinəsinin torpaq fondu üstünlük təçkil etmişdisə, onlardan fərqli olaraq, Şamaxı xanlığında xüsusi feodal torpaq sahibliyi üstünlük təşkil etmişdi.

Feodal pərakəndəliyi, daxili çəkişmələr, çoxsaylı gömrük rüsumları, hər bir xanlığın özünün pul vahidinin olması, ölçü, çəki sisteminin müxtəlifliyi, vergi və rüsumların toplanmasının tez – tez iltizama verilməsi kimi faktorlar xanlıqlarda sənətkarlıq və ticarətin, bütövlükdə iqtisadiyyatın inkişafına xeyli ziyan vurmuşdur. XVIII Yüzilliyin II yarısında, demək olar ki, bütün Azərbaycan xanlıqları, o cümlədən Şamaxı xanlığında da daxili çəkişmələr, hakimiyyət dəyişikliyi, xarici təcavüzə qarşı hərbi toqquşmalar nəticədə həm əhalinin sayına, həm də iqtisadi inkişafa öz mənfi təsirini göstərmişdir (107, 28). Hətta xanlığın mərkəzi Şamaxı şəhərinin iqtisadi cəhətdən tənəzzülü hələ XVIII yüzilliyin 30-cu illərindən - Nadir xanın şəhəri dağıtmasından başlamışdı. Şəhər iki dəfə - 1734 və 1743-cü illərdə Nadir şah tərəfindən dağıdılmışdı. Nadir şahın qoşunları o qədər dağıntılar törətmişdi ki, özləri belə azuqəsiz qalmışdı (23, 37). Bütün bu dağıntılara baxmayaraq, tədqiqata cəlb etdiyimiz mənbə və ədəbiyyatlar əsasında deyə bilərik ki, XVIII yüzilliyin II yarısında Şamaxı şəhəri yenidən dirçəlmiş, onun təsərrüfat həyatında həmişə müəyyən canlanma müşahidə olunmuşdur.

Şamaxı xanlığında kənd əhalisinin başlıca məşğuliyyəti əkinçilik olub, əsasən buğda, arpa və çəltik əkirdilər (96, 103).

Kəndlilərin ödədiyi vergilər: Şamaxı xanlığının xeyrinə 20-yə yaxın müxtəlif adda vergi toplanılırdı. Bunlar əsasən aşağıdakılar idi:

1) töycü – pul vergisi olub, 6 min çevron həcmində alınırdı,
2) xərac – torpaq vergisi olub, pulla ödənilirdi
3) cüt başı – pul vergisi idi, hər xışa görə adambaşına 60 qəp. dəyərində ödənilirdi.
4) malcəhət – 1/10 vergi növü idi, məhsula görə alınırdı.
5) qulluq - xanın mirzəsi üçün yığılan pul vergisi idi.
6) darğalıq – darğalar üçün gah pul, gah da natura şəklində yığılan vergi növü idi.

Bundan əlavə, xanın xeyrinə 6 min çevron miqdarında töycü ödənilirdi. Köçəri tayfalardan yağ, pendir, xalça və s. şəklində alınan natural vergi, ipək məmulatına görə adam başına 60 qəp. miqdarında alınan vergi, malcəhət toplayanlar üçün də 60 qəp. məbləğində vergi toplanırdı. Mustafa xanın dövründə Kür çayından tutulan balığa görə isə ildə 700 rubl ödəyirdilər (69, 287).

Şamaxı şəhərində 1000 ailə yaşayırdı. Hər ailə ildə 100 rubl xana vergi ödəyirdi. Subaylar 1 rubl 20 qəp. vergi ödəyir, yeniyetmə gənclərdən isə heç bir vergi alınmırdı. Bu vergiləri xanın qərarı ilə mirzələr yığırdı (79, 96).

Daha sonra kəndlilər xanın xeyrinə müxtəlif mükəlləfiyyətlər də yerinə yetirirdilər. İlin müəyyən olunmuş günlərində 3 gün müddətinə xanın torpağında kəndli işləməli, həmçinin kanalların çəkilişində də işləməli idi (118, c. I, II hissə, 30-31).

Şəhər əhalisi də kəndlilər kimi vergi verməli idi. Şəhər əhalisindən vergi pul və məhsulla toplanırdı. Şəhər vergiləri özünün ağırlığı ilə heç də kənd təsərrüfatı vergilərindən geridə qalmırdı. Yeni Şamaxının əhalisindən ildə xanın xeyrinə 15.510 manat vergi toplanırdı (23, s.29).

Digər xanlıqlar kimi Şamaxı xanlığının da iqtisadi həyatı siyasi hadisələrlə sıx bağlı olmuşdur. Xanlığın iqtisadi həyatında ipəkçilik xüsusi yer tuturdu. Mustafa xanın qardaşı İsmayıl bəyin idarə etdiyi Əlvənddə ipək daha çox olurdu (120, 519).Şamaxı xanlığının Bərgüşad, Qarasaçlı, Şıxəmir, Şəkili, Qaziyan, Bığı, Çaxırlı və s. kəndlərində də əhalinin xeyli hissəsi ipəkçiliklə məşğul olurdu (2, 39).

Xanlığın aran torpaqlarında, həmçinin Şamaxı şəhərində və Salyanda ipəkçiliklə - barama istehsalı ilə və tütünçülüklə məşğul olurdular. Xanlıqda 70-ə qədər tut bağı olan bəylər var idi. Qasım bəyə məxsus olan həmin bağlar xanlığın Sərdərin mahalında yerləşirdi (25, 21).

Nadir şah Şamaxı şəhərini dağıtdıqdan sonra bir müddət ipək istehsalı tənəzzül edir, lakin əsrin ortalarında yenidən canlanma müşahidə olunur. Bu dövrdə Şamaxıda 1500 toxucu dəzgahı olmuşdur (101, 53). C. Mustafayev isə bir rus zabitinin məlumatına istinadən göstərir ki, Şamaxıda 1000 toxucu dəzgahı var

idi (36, 39). Şamaxının Basqal və Mücü kəndləri ipək parça istehsalı mərkəzi idi. Təsadüfi deyil ki, Şamaxı xanlığının gəliri daha çox ipək istehsalından olmuşdur. Şamaxıdan ipəyi İrana, Türkiyəyə, Rusiyaya ixrac edirdilər. S. Qmelin qeyd edirdi ki, Məhəmmədsəid xanın dövründə ipək ticarəti çiçəklənmə dövrü keçirirdi, lakin Fətəli xanın dövründə Şamaxı şəhərində bir neçə rus və hind tacirindən başqa bir nəfər də olsun əcnəbi tacir yox idi (79, 101).

Şamaxıda pambıq parça istehsalı da müəyyən yer tutur, ipəkçiliklə əlaqədar olaraq boyaqçılıq, xüsusilə fərqlənirdi. Şamaxıdan Salyan vasitəsilə İrana marena boyaq bitkisi aparılırdı (79, III c., II h., 696). Xanlığın aran yerlərində az da olsa pambıqçılıqla məşğul olurdular (70, 27). Xanlığın aran hissəsi dağ çayları ilə suvarılırdı. Ümumiyyətlə, aran yerlərində süni suvarma sistemindən geniş istifadə olunurdu. Şamaxı yaxınlığında Pirsaat çayından suvarma məqsədilə üç arx çəkilmişdi. Belə arxlardan Xanarxı, Qoşqar arxını xüsusilə qeyd etmək olar (2, 223).

Xanlığın aran yerlərində tut bağları ilə yanaşı, meyvə bağları salınmış, burada bağçılıq və üzümçülüklə məşğul olurdular. Xanlığın Xozayurt və Sərdərin mahallarında meyvəçilik, Gürcüvan və Mədrəsə kəndlərində isə üzümçülük daha çox inkişaf etmişdi (111, 135).

Şamaxı xanlığında, xüsusən də onun dağlıq hissəsində geniş surətdə maldarlıqla da məşğul olurdular. Dağlıq hissədən fərqli olaraq, onu düzənlik yerlərində qoyunçuluqla çox az məşğul olur, əsasən iribuynuzlu heyvan saxlayırdılar. Cüzi də olsa burada dəvəçilik də inkişaf etmişdi (25, 21).

Bununla belə, daxili çəkişmələr nəticəsində təsərrüfat həyatı əvvəlki əsrlərlə müqayisədə XVIII yüzilliyin sonunda tənəzzül keçirirdi. Ancaq bu dövrdə iqtisadi inkişafın heç olmadığını demək düzgün deyil.

Şəhərlər, sənətkarlıq və ticarət: Xanlıqlar dövründə də şəhərlər sənətkarlığın əsas mərkəzi olmuşdur. Müstəqil xanlıqların meydana gəlməsi ilə əlaqədar olaraq, ayrı – ayrı xanların iqamətgahlarına çevrilən şəhərlərin hərbi cəhətdən müdafiəsinə diqqət verilirdi. Xanların, bəylərin və digər iri torpaq sahiblərinin iqamətgahları, adətən belə şəhərlərdə yerləşirdi (36, 20).

İkihakimiyyətlilik əsasında yaranan Şamaxı xanlığının da inzibati mərkəzləri olan həm Köhnə Şamaxının, həm də Yeni Şamaxının sənətkarlıq mərkəzi kimi əhəmiyyəti haqqında mənbə və tarixşünaslıqda müəyyən qədər məlumat verilmişdir. Həmin məlumatları ümumiləşdirərək xanlığın ərazisində sənətkarlığın inkişafı haqqında ümumi təsəvvür yaratmaq məqsədəuyğun olardı.

Əsərlərin təhlili nəticəsində Şamaxı xanlığının şəhərlərinin mərkəz kimi təsnifatını vermiş olsaq, Məhəmmədsəid xanın dövründə daha çox Köhnə Şamaxının çiçəklənmə dövrünü yaşaması qənaətinə gəlmək olar (36, 33). Şəhərlərin inzibati cəhətdən idarəsini asanlaşdırmaq üçün xanlar şəhərləri məhəllələrə bölmüşdülər. Hər bir məhəllənin kəndxuda və ya şəhərbəyi simasında başçısı olurdu. Onlar vergi toplayır, naiblərin və xanların sərəncamlarını icra

edirdilər (23, 57). Köhnə Şamaxı S. Qmelinin verdiyi məlumata görə doqquz məhəlləyə bölünürdü. Bunlar 1 – Yuxarı qala; 2 – Sarıtorpaq; 3 – Qala – Bazar; 4 – Yəhudi məhəlləsi; 5 – İmam məhəlləsi; 6 – Meydan məhəlləsi; 7 – Şahpəri məhəlləsi; 8 – Gilan dibli məhəlləsi; 9- Nar ağacı məhəlləsindən ibarət olmuşdur (79, III c., 95).

Belə ki, mənbələrə istinad edən C. Mustafayevin qeyd etdiyinə görə ticarət və sənətkarlığa himayədarlıq edən Məhəmmədsəid xan ipəkçiliyin inkişafına xüsusi qayğı göstərirdi. Onun dövründə şəhərdə 9 məhəllə və min ev var idi (36, 33).

Qeyd etməliyik ki, Şamaxı xanlığının inzibati mərkəzlərinin sənətkarlıq baxımından inkişaf dərəcəsi ayrı – ayrı dövrlərdə şəhərlərin dağıntılara məruz qalması ilə, əhalinin köçürülməsi ilə bağlı olmuşdur. Həmin dağıntılar həm siyasi hadisələrlə, həm də təbii fəlakətlə bağlı olmuşdur. Belə ki, 1734-cü ildə Köhnə Şamaxı şəhərinin əhalisinin Nadir Əfşar tərəfindən, xanlıqlar dövründə isə qubalı Fətəli xan tərəfindən əvvəl Yeni Şamaxıdan Köhnə Şamaxıya, sonra Köhnə Şamaxıdan yenidən Ağsu şəhərinə köçürülməsi həmin şəhərlərdə sənətkarlığın müntəzəm inkişafına öz mənfi təsirini göstərmişdi. Bu zaman çoxlu sənətkar və tacirlər həmin köçürmədən kənarda qalmamışdı.

1796-cı ildə burada olmuş M. Biberşteyn isə dəhşətli zəlzələ nəticəsində şəhərin tamamilə dağılmasını xəbər verərək Şamaxını əhalinin yaşamadığı bir şəhər kimi təsvir edir (36, 34).

1792-ci ildə Mustafa xan hakimiyyətə gələrkən Köhnə Şamaxı şəhəri dağıdıldığı üçün xan paytaxt şəhər kimi Yeni Şamaxını seçmişdir.

1795-ci ildə Ağa Məhəmməd xan Qacar Şamaxı xanlığına yürüş edərkən məhz Yeni Şamaxıya yürüş etmiş və böyük dağıntılar törətmişdi. Şəhərdə həmin dövrdə 4-5 min nəfər əhali yaşayırdı (70, 22).

Əsərlərin təhlilindən məlum olur ki, Şamaxı xanlığı Quba xanlığının tərkibində olarkən xanlığın mərkəzi şəhər rolunu daha çox Yeni Şamaxı oynamışdısa, Mustafa xanın hakimiyyəti dövründən isə inzibati mərkəz rolunu Fitdağ qalası oynamışdı. Belə ki, bir tərəfdən İran, digər tərəfdən isə rus ordusunun hücumu nəticəsində Yeni Şamaxının müdafiəsinin mümkünsüz olduğunu başa düşən Mustafa xan xanlığın paytaxtını Fitdağ qalasına köçürür (123, 124-125; 36, 37). Bir neçə məhəllədən ibarət olan Fitdağ orta əsr şəhərlərinə məxsus olan bütün atributlara malik idi. Şəhərdə çoxlu sənətkar emalatxanaları tikilmişdi, 10 min nəfərdən çox əhali yaşayırdı (36, 38).

Böyük dağıntı və fəlakətlərə, köçürmələrə baxmayaraq Şamaxıda yaşayan əhalinin əsas məşğuliyyəti sənətkarlıq idi. Başqa şəhərlərdə olduğu kimi, Şamaxıda da sənətkarların cəmləşdiyi əsas mərkəz bazar və karvansaralar idi. XIX yüzilliyin əvvəllərində Şamaxı bazarlarında və karvansaralarında sənətkar emalatxanalarının sayı 500-ə çatırdı (36, 39).

Bu dövrdə kənd sənətkarlığı da mövcud idi. Xanlıqlar dövründə kənd sənətkarlarının iri sənətkarlıq mərkəzlərinə - şəhərlərə axını getdikcə güclənirdi. Yaşadıqları yerdə istehsal etdikləri məhsullara müştəri tapmaqda çətinlik çəkən kənd sənətkarları daha çox şəhərlərdə işləməyə üstünlük verirdilər. Belə ki, Şamaxı xanlığının Elat mahalında yerləşən Bozavand kəndində qeydə alınmış 19 nəfər toxucunun hamısı Şamaxı şəhərində yaşayırdı. Həmin sənətkarların Şamaxı şəhərinə köçməsi 1760-cı ildən başlanmış, Mustafa xanın hakimiyyəti dövründə isə daha geniş miqyas almışdı (36, 67).

Həmin dövrdə sənətkarlığın ən geniş yayılmış növü toxuculuq idi. Xanlığın Qarasaçlı, Şıxəmir, Qazıyan, Bərgüşad və s. kəndlərində çoxlu ipəksarıyan dəzgahlar fəaliyyət göstərirdi. Şamaxı ipəyi özünün keyfiyyətinə görə digər xanlıqlarda istehsal edilən ipəkdən üstün idi (36, 70). Qeyd edək ki, toxucu dəzgahları xanlıqların özündə hazırlanırdı. Məsələn, Şamaxı xanlığının Mücü kəndində müxtəlif parçalar və ipək mallar toxumaq üçün dəzgahlar düzəldilirdi. İpək toxuculuğu ilə Basqal kəndi xüsusilə fərqlənirdi (2, 82 - 83).

Boyaq bitkilərinin zənginliyi və toxuculuğun yüksək dərəcədə inkişafı xanlığın ərazisində boyaqçılıq sənətinin geniş yayılması üçün əlverişli şərait yaradırdı. Digər xanlıqlardan fərqli olaraq, boyaqxanalar Şamaxı xanlığının bütün ərazisində yayılmışdı. Xanlığın Qalaqayın kəndindəki boyaqxana Mustafa xanın özünə məxsus olmuşdu (36, 102).

Şamaxı xanlığında pambıq parça toxumaqla da məşğul olurdular. Burada paltar, köynək, yorğan üzü və s. üçün bez və pambıq parçalar toxuyurdular (111, 117).

Xanlıqlar dövründə sənətkarlıq istehsalının aparıcı sahələrindən biri xalçaçılıq idi. Həmin dövrdə xalçaçılıq tədricən ev sənəti səviyyəsində daha çox sifariş əsasında işləyən sənət sahəsinə çevrilməyə başlanmışdı. Digər xanlıqlarda olduğu kimi Şamaxı xanlığında da xan bir çox vergiləri xalça və palazla toplayırdı. Belə ki, Mustafa xanın hakimiyyəti dövründə Şamaxı xanlığının Xançobanı mahalının, demək olar ki, bütün kəndlərindən, xüsusilə Axtaçı, Padar, Kulam, Məlik, Çobani, İlxıçı, Kürd və s. hər il sursat vergisi əvəzində bir və ya iki xalça, palaz toplanılırdı. Həmçinin Elat mahalının bir çox kəndlərində, Qəbiristan mahalının bəzi kəndlərində də sursata vergisi əvəzinə xalça və palaz toplanırdı. Qəbiristan mahalının Qaracaüzlü Təklə, Mirzə Baba, Mərəzəli kəndlərində isə ildə 4-5 xalça və palaz toplanırdı (4, siy. 1. Iş 84, 49 - 108).

Xanlığın ərazisində geniş yayılmış sənət sahələrindən biri də gön – dəri emalı – dabbaqlıq idi. İri sənətkarlıq mərkəzləri olan Lahıcda 20, Basqalda 6 dabbaq fəaliyyət göstərirdi (36, 105).

Sənətkarlıq mərkəzi kimi Şamaxıda isə 64 gön – dəri ustası – dabbax var idi. Dabbaxlar qoyun, keçi, inək, at dərisini aşılayırdılar (2, 84), 61 başmaqçı fəaliyyət göstərirdi (4, siy.1, iş 349). Düzdür, verdiyimiz məlumat 1831-ci il siyahıyaalmaya əsaslanır. Həmin sənətkarların yaşını nəzərdən keçirərkən onların

30-50 yaş arasında olduğunu müəyyənləşdirmək olar ki, həmin sənətkarların sayını elə xanlıq dövrünə də aid edə bilərik.

Xanlıqlar dövründə sənətkarlığın mühüm mərhələlərindən birini metal emalı təşkil edirdi. Bu sahədə dəmirçilik, misgərlik və silah istehsalı, xüsusilə fərqlənirdi. Şamaxı xanlığında silahqayırma başlıca olaraq üç mərkəzdə - Şamaxıda, Ağsuda və Lahıcda mərkəzləşmişdi. Ağsu, xüsusilə, soyuq silahlar istehsalı və müxtəlif növ silahların təmiri üzrə ixtisaslaşmışdı. İri sənətkarlıq mərkəzi olan Lahıcdan Mustafa xan və oğlu Cəfərqulu ağa hər il vergi əvəzinə ya pulsuz, ya da çox ucuz qiymətə 100-ə qədər tüfəng və tapança alırdılar (36, 114).

Şamaxı xanlığının təsərrüfat həyatının inkişafı, eyni zamanda ticarətin inkişafını şərtləndirirdi. Xanlığın paytaxtı Şamaxı şəhəri sənətkarlıq mərkəzi olmaqla yanaşı, həm də böyük ticarət mərkəzi idi. S. Solovyovun təbirincə desək Şamaxı əhalisi sanki ticarət üçün yaranmışlar (121, 171). Burada gəlmə tacirlərin gecələməsi üçün doqquz karvansara var idi. **Monoqrafiyada** Şamaxı xanlığında ticarətin inkişafını qonşu dövlətlərlə ticarət əlaqələri kontekstində təqdim etməyə çalışmışıq. Şamaxıda həm daxili ticarətin, həm də xarici ticarətin inkişaf etdiyini arxiv materialları təsdiq edir və göstərilir ki, yerli tacirlərin çoxunun xeyli kapitalı var idi (82, 179).

F. Ağamalı arxiv sənədlərinə istinad edərək qeyd edir ki, Şamaxı şəhərində ətraf yerlərdən və qonşu torpaqlardan gətirilmiş mallar alınır, müxtəlif ipək və pambıq parçalar hazırlanır, düyü və qızıl boya ilə birlikdə dəvə karvanlarına, atlara və öküzlərə yüklənib Bakıya aparılırdı (2, 105).

Qeyd etdiyimiz kimi, Şamaxı xanlığının İranla, Rusiya ilə geniş ticarət əlaqələri var idi. Hələ XVIII yüzilliyin əvvəllərindən rus tacirləri Şamaxıda intensiv olaraq ticarət edir, özləri ilə gətirilən mallara dəyişirdilər (62, 59). Köhnə Şamaxıda ticarət xüsusən genişlənmişdi.İpək ticarəti zamanı rəhdar və digər daxili gömrük haqqı alınırdı. Altı pud ipək üçün alınan gömrük haqqı 4 rubl 75 qəp. təşkil edirdi (111, I c., 126 - 127). Həştərxan ilə ticarət quru yol ilə aparılırdı. Şamaxı ipəyinin 1 pudu 25 çevron olmuşdur (111, II c., 70). Quba ipəyi keyfiyyətinə görə Şamaxı ipəyindən aşağı idi. İpək parça istehsalı ən çox Köhnə Şamaxıda idi. Burada ipəkçiliyin inkişafı digər xanlıqlarda ipək istehsalının həcminin azalmasına səbəb olmuşdur. Bir metr eni, on metr uzunu olan ipək parçanın qiyməti 4 rubl 50 qəpik olmuşdur (111, II c., 398). C. Bel Şamaxıda tacirlərin, əsasən xam ipəklə və pambıqla ticarət etdiyini göstərirdi. Tülkü dərisi bu sahədə daha məşhur idi. Bu barədə fransız missionerləri yazmışlar: "Ev heyvanlarından başqa meşələrdə çoxlu vəhşi donuz, maral, tülkü, canavar vardı. Şamaxıda xeyli tülkü dərisi satılırdı. Bu dərilər alınıb Həştərxana və Ərzuruma aparılırdı"(32, 93).

Xanlıqlar dövründə qızıl pulların buraxılması haqqında mənbələrdə heç bir məlumat yoxdur. Dövriyyədə olan qızıl pullar isə, əsasən Rusiya, Türkiyə, İran və Hollandiya mənşəli idilər (36, 128). Bununla belə, Şamaxı, Gəncə, Şəki abbasiləri də dövriyyədə olmuşdur (107, 41). M. Abdullayevin Azərbaycan xanlıqlarının

aqrar münasibətlərinə dair tədqiqatında isə 1 manat 60 qəpik Şamaxı pulunun 1 rus gümüş manatına bərabər tutulduğu qeyd olunur (1, 36).

Şamaxı xanlığında pul sistemindəki müxtəliflikdən istifadə edərək, bəzən saxta pullar meydana gəlirdi. Yəqin ki, elə buna görə də tacirlər Şamaxıya gətirdikləri malları çox zaman pula satmayıb, digər məhsula dəyişirdilər. Müasirlərdən birinin yazdığına görə "bir xanlıqdan digərinə nə qədər tez çatsan, gətirilən pulun nöqsanı bir o qədər tez üzə çıxardı" (36, 128).

Rusiyadan İrana və Hindistana, yaxud əks istiqamətdə mal aparan tacirlər çox zaman Bakı və Niyazabad limanları vasitəsilə Şamaxıya gəlir, burada mal mübadiləsi aparırdılar. Bakıdan Tiflisə gedən yol Şamaxıdan keçdiyi üçün Şamaxının ticarət dövriyyəsində oynadığı misilsiz rol inkaredilməzdir (89, I hissə, 67). S. Zevakin Şamaxının hələ XVI – XVII yüzilliklərdə Rusiyanın İranla ticarət əlaqəsinin mərkəzi olduğunu göstərirdi (87, 4). 1721-ci ildə isə Fransa sarayına xarici və rus ticarətində Şamaxı ipəyinin əsas rol oynadığı haqqında məlumatlar çatırdı (106, 70).

Şamaxı ticarəti öz əhəmiyyətini XVIII yüzilliyin II yarısında da saxlayırdı. Xanlıqlararası daxili çəkişmələr təsərrüfata böyük ziyan vursa da, Şamaxı xanlığının ticarət əlaqələrinə, xüsusən Rusiya ilə ticarət əlaqələrinə ciddi zərbə vurmamışdır. Həmin dövrdə Şamaxıda çoxsaylı manufakturalar olmuşdu.

Şamaxı tacirləri Ərdəbil, Rəşt, Ənzəli və İsfahanda da ticarət edirdilər. Şamaxıya İsfahandan və Kaşandan pambıq və ipək parçalar – zərbaf, kaşani, şilə və s. gətirilirdi (2, 105). Şamaxıdan isə Həştərxana ipək göndərilirdi. C. Forsterin 1780-ci illərə aid məlumatından aydın olur ki, Şirvandan gündəlik 400 ton ipək Həştərxana göndərilirdi (124, 7). Təbii ki, Şirvandan göndərilən ipəyin çox hissəsi Şamaxı xanlığının payına düşürdü. Şamaxı və Dərbənddən keçən karvan 8 – 10 gündən sonra Həştərxana çatırdı. Şamaxı xanlığı, həmçinin Dərbəndi də müxtəlif çeşidli ipək parçalarla təmin edirdi. Dərbənddən isə buraya mahud parça, (65, c. II, 690) zəfəran gətirilirdi. S. Qmelinə görə yığım vaxtı zəfəranın bir pudu 100 rubla satılırdı (79, 21). Şamaxı xanlığının Bakı xanlığı ilə daha sıx ticarət əlaqəsi olmuşdur. Şamaxının əlverişli coğrafi mövqeyi Azərbaycanın Şimal – Şərq hissəsində ticarət mərkəzi kimi müxtəlif tacirlərlə geniş ticarət aparmaq imkanı verirdi. Şamaxıdan Bakıya quru yol ilə çox sayda məhsul – ipək parçalar, meyvə qurusu, üzüm şərabı, düyü, oradan isə Həştərxana və digər liman şəhərlərinə aparılırdı (92, 63).

XVIII yüzilliyin 70-ci illərində Şamaxı xanlığının Osmanlı dövləti ilə ticarət əlaqələri, demək olar ki, qırılmışdı. Təbii ki, bu 1768 – 1774-cü illərdə baş vermiş Rusiya – Osmanlı müharibəsində ikincinin məğlubiyyəti ilə əlaqədar olaraq, onun Cənubi Qafqaz siyasətinin zəifləməsi ilə bağlı olmuşdur.

Siyasi çəkişmələr Şamaxı xanlığının nə daxili, nə xarici ticarətinə artıq dərəcədə mənfi təsir göstərməmişdir. Belə ki, xam ipək mərkəzi olan Şamaxı şəhəri nə qədər dağıntılara məruz qalsa da xam ipək, əsasən kəndlərdə hazır

edildiyindən ipək ticarəti tənəzzülə uğramamışdı. Şamaxı xanlığında ipək o qədər çox olmuşdur ki, onun çox hissəsinin ölkənin müxtəlif şəhərlərində fəaliyyət göstərən fabriklər tərəfindən alınmasına baxmayaraq hər il 2000 puddan çoxu Rusiyaya ixrac edilirdi (36, 118).

Şamaxı xanlığında daxili ticarətin inkişafını bilavasitə, "Şirvan əyalətinin təsviri"ndə (112, 9-12) də izləmək mümkündür. Bu sənədə görə Şamaxı xanlığında daxili ticarətdə Şamaxı xanlarının xeyrinə ödənilən vergi növləri aşağıdakılardır:

1. Rəhdarı – bazara mal gətirən tacirlərdən alınırdı.
2. Mizan - mal bazarda mizan tərəzisində ölçüldükdən sonra onun ağırlığından asılı olaraq ticarətdən alınan vergi idi.
3. Darğalıq – bazar darğasının xeyrinə hər növ tacirdən alınan vergi idi (112, 9 - 16).
4. Damğa pulu - bazarda satılan bütün malların satışını qanuniləşdirmək üçün malların möhürlənməsinə görə tacirlərin ödədiyi məbləğ idi.
5. Biyan pulu – biyan mənfəətli ticarət məhsulu olduğu üçün müştərisi çox olurdu, müştərisi çox olduğuna görə onu satanlar biyan pulunu ödəyirdilər.
6. Gülfətti – pambıqdan bez toxuyan sənətkarlardan alınan vergi idi (112, 16). Parça toxuyan dəzgaha görə 20 qəp., bu vergini toplayan üçün isə əlavə olaraq 10 qəp. pul toplanırdı (36, 206). Sənətkarlardan alınan vergilər haqqında C. Mustafayevin adı çəkilən əsərində xeyli məlumat verilmişdir. Həmin vergilərdən daha çox diqqəti cəlb edən sənətkar və tacirlərdən toplanan, mənası hələlik tam aydın olmayan "kulek" adlı vergi idi (36, 208).
7. Sərnar – mal – qara satanlardan ildə 2500 man. dəyərində alınırdı.

Zərdab, Cavad və Əlvənd kəndlərindən keçərək Şamaxıya mal aparan tacirlərdən də xüsusi vergi alınırdı. Bundan başqa, nalbəndlərdən ildə 250 man, Şamaxı şəhərindəki dükanlardan 50 man., tənbəki satanlardan ildə 1000 man. vergi alınırdı.

II FƏSİL

ŞAMAXI XANLIĞININ QONŞU XANLIQLARLA VƏ DAĞISTAN HAKİMLƏRİ İLƏ MÜNASİBƏTLƏRİ

2.1. Şamaxı xanlığının qonşu xanlıqlarla münasibətləri

Nadir şah Əfşarın yaratdığı imperiyanın dağılmasından sonra yaranan siyasi gərginlik bütün Azərbaycan xanlıqlarına, o cümlədən Şamaxı xanlığına da öz təsirini göstərirdi. Azərbaycan torpaqlarının vahid dövlətdə birləşməməsi, feodal pərakəndəliyi, natural təsərrüfatın üstünlüyü, Azərbaycan xanlıqları arasında baş verən daxili çəkişmələr onların mədəni, iqtisadi və siyasi inkişafına mane olurdu. Azərbaycan xanlıqlarının bir – biri ilə qarşılıqlı siyasi əlaqələri gərginliklə, ziddiyyətlərlə, çox vaxt isə qanlı müharibələrlə, bəzi xanlıqların isə bir – biri ilə münasibətləri, bəzən dostluq, müttəfiqliklə müşayiət olunurdu.

Keçmiş Şirvanşahlar dövlətinin mərkəzi hissəsini əhatə edən Şamaxı xanlığı mühüm iqtisadi rayonları əhatə etməklə xeyli maddi ehtiyyata və strateji əhəmiyyətə malik idi. Bunun isə tarixi kökləri var idi. Belə ki, uzun müddət minillik tarixə malik Şirvanşahlar dövlətinin paytaxtı, daha sonra Şirvan bəylərbəyliyinin mərkəzi olmuş Şamaxı şəhəri göstərilən dövrdə də həm ticarət, həm də iqtisadi baxımdan özünün üstünlüyünü qoruyub saxlaya bilmişdi. Hətta Nadir şah tərəfindən dağıdıldıqdan sonra belə, Şamaxı Azərbaycanın ən mühüm iqtisadi mərkəzlərindən biri idi.

Köhnə Şamaxının Nadir şah tərəfindən dağıdılmasının subyektiv səbəbi I fəsildə təqdim edilmişdir. Şəhərin 1734-cü ildə dağıdılmasının tarixşünaslıqda məlum olan obyektiv səbəblərindən biri belə izah edilir ki, şəhər düşmən üçün çox açıq idi (81, 49), buna görə də yeni bir şəhərin salınması – Köhnə Şamaxıdan 20 verst aralıda Yeni Şamaxının əsasının qoyulması vacib idi. Şamaxı uzun müddət Şirvanda baş verən üsyanların mərkəzi olduğu üçün və həmin dövrdə də Nadir şaha qarşı əhalisi müqavimət göstərdiyi üçün şəhər yerlə – yeksan edilir, əhalisi isə Ağsuya köçürülür. Bu məsələ ikinci obyektiv səbəb kimi tarixşünaslıqda öz əksini tapmışdı.

Şamaxı şəhərinin dağılmasının digər səbəbi fransız dilindən tərcümə olunmuş mənbədə belə izah edilir ki, Surxay xan Nadirqulu xanın Kürü keçməsinə mane olmaq istəyir, lakin Surxay xanın dəstəsi onun hücumuna tab gətirmir. Daha sonra müəllif qeyd edir ki, bu zaman Şamaxı şəhərinin müdafisəi çox zəif idi. Qala divarlarının bir hissəsi keçən əsrdə baş verən zəlzələ nəticəsində dağılmışdı (94, 238 - 239). Şübhəsiz ki, Nadirqulu xan şəhəri dağıdaraq əhalini Yeni Şamaxıya köçürərkən məhz Şamaxının müdafiə mövqeyinin zəif olmasını nəzərə almış və

eyni zamanda burada ona qarşı çıxa biləcək qüvvələrin yenidən fəallaşmasına şərait yaratmamaq üçün müqavimət göstərməyən əhalini Yeni Şamaxıya köçürmüşdü.

Həmin mənbəyə istinad edərək daha bir açıqlama verməyi vacib hesab edirik. Belə ki, həmin mənbədə osmanlıların 1732-ci ildə Şamaxını tutması haqqında məlumat var (94, 232). 1733-cü ildə imzalanmış Bağdad sülhünə görə osmanlılar heç də işğal etdikləri əraziləri tərk etmirlər. V. Leviatovun verdiyi məlumata görə Nadirqulu xan 1733-cü ildə Araz çayı sahilinə gələrək qışı orada keçirir. Lakin müəllif həmin məlumatı verərkən heç bir mənbəyə istinad etmir. 1734-cü ilin avqustunda Şamaxıya yürüş edir və şəhəri dağıdır (101, 101). Buradan belə nəticəyə gəlmək olar ki, Nadirqulu xan Şamaxıdan Surxay xanı qovmaqla, əslində onun dəstək aldığı osmanlıları qovaraq şəhəri dağıdır. Dağıdılmış şəhəri yenidən bərpa etməyi vacib hesab etməyən Nadirqulu xan yeni şəhər salmaqla kifayətlənir.

S.R.Kişmişevin məlumatına görə Nadirqulu xan Türkiyə ilə müharibə aparanda Şamaxı əhalisi Surxay xana tabe idi və o, Nadirqulu xan ilə düşmən idi. Qışın gəlişi ilə əlaqədar Surxay xan Dağıstana gedir və Nadirqulu xan onu cəzalandıra bilmədiyi üçün qisasını Şamaxıdan alır, şəhərdə daşı – daş üstə qoymayan xan şəhərin əhalisini Mərkəzi Asiyada və İranda qul kimi satır, özü isə 1735-ci ilin dekabrında Muğana çəkilir. Müəllif şəhərin dağıdılmasını 1734-cü ildə yox, 1735-ci ildə göstərir (98, 95).

İ. Lerx göstərir ki, yeni şəhər hündür qala divarları ilə əhatə olunmuşdur, ancaq xanın evi daşdan tikilmişdir, qalan tikililər gildən inşa edilmişdir. Şəhərdə üç karvansara (102, II hissə, 61), 6000 nəfər əhali, ipək istehsal edən müəssisə (89, I hissə, 95), şimal, qərb və cənubdan qapıları var idi (82, 164). Bu şəhər də 1743-cü ildə eyni səbəbdən alt – üst edilir. İstər Köhnə, istərsə də Yeni Şamaxı şəhərləri dəfələrlə dağıdıcı basqınlara məruz qalmışdı. F. Əliyev öz gözəl abidələri, binaları, bazar və dükanları ilə bütün Yaxın Şərqdə şöhrət tapmış Köhnə Şamaxının XVIII yüzilliyin II yarısında gözəllik etibarilə özünün keçmiş şöhrətini itirməsinin səbəbini məhz bu dağıntılarda olduğunu göstərirdi (23, 37). Xarabazarlığa çevrilməsinə baxmayaraq, XVIII yüzilliyin II yarısında əvvəlki həyatını bərpa edən şəhər yenidən səyyahların diqqətini cəlb edir. Çox maraqlıdır ki, səyyahlar hansı Şamaxının - Köhnə, yoxsa Yeni Şamaxının inkişaf etdiyini ayrıca göstərmirlər. Mənbələrdə Məhəmmədsəid xanın dövründə - XVIII yüzilliyin 60-cı illərində Şamaxının (Köhnə - N. B.) iqtisadi həyatında, xüsusilə ipəkçilikdə yenidən canlanma baş verdiyi göstərilir. Heç şübhəsiz ki, qubalı Fətəli xan da 1769-cu ildə Köhnə Şamaxının daha çox iqtisadi və ticarət əhəmiyyətli olduğunu nəzərə alaraq Ağsu əhalisini Köhnə Şamaxıya köçürmüşdü.

Digər xanlıqlardan fərqli olaraq, ikihakimiyyətlilik əsasında yaranan Şamaxı xanlığının qonşu xanlıqlarla münasibətlərinin əsas istiqamətlərini nəzərdən keçirdikdə onun siyasi fəaliyyətinin əsasını öz müstəqilliyini qoruyub

saxlamaq uğrunda mübarizə təşkil edir. Xanlığın qonşu xanlıqlarla münasibətlərini təxminən iki dövrə bölmək olar:

- Şamaxı xanlığının yaranmasından 1792-ci ildə Mustafa xanın hakimiyyətə gəlməsinə kimi;
- XVIII yüzilliyin sonundan 1820-ci ildə Şamaxı xanlığının Rusiya tərəfindən tamamilə ləğv edilməsinə kimi.

XIX yüzilliyin əvvəllərində Azərbaycan xanlıqları arasındakı münasibətlərdə Rusiyanın fəallığı daha da artdığı üçün həmin dövrdə Şamaxı xanlığının qonşu xanlıqlarla münasibətini, həmçinin növbəti – III fəsildə xanlığın Rusiya ilə münasibəti kontekstində verməyi də münasib hesab etdik.

Şamaxı xanlığında ikihakimiyyətliliyin yaranmasının ilkin şərtlərinin təhlilinə birinci fəsildə toxunduğumuz üçün bu məsələnin üzərində bir daha dayanmayacağıq. Yalnız onu demək kifayətdir ki, əlverişli coğrafi mövqeyinə, ticarət və sənətkarlığın inkişaf etməsinə baxmayaraq, Şamaxı xanlığı ilk dövrlərdə hərbi cəhətdən qüvvələrini lazımi səviyyədə birləşdirə bilməmişdi. Buna səbəb xanlıqda ikihakimiyyətliliyin mövcud olması və feodal ara müharibələri olmuşdu.

Şamaxı xanlığının hərbi – siyasi vəziyyətinə dair tədqiqatçılar müxtəlif maraqlı məlumatlar vermişlər. Mənbələrə istinad edən E. Məmmədova göstərir ki, Azərbaycan xanlıqları arasında böyük əhəmiyyətə malik olan Şamaxı xanlığı çox güclü hərbi qüvvəyə malik idi və 10 min, bəzən isə 12 min nəfərlik qoşun toplaya bilirdi (105, 133). Məhz hərbi cəhətdən güclü olmasının nəticəsi idi ki, xanlıq səkkiz il Quba xanlığının birləşdirmə siyasətinə qarşı mübarizə aparmışdı. Qubalı Fətəli xan bu məqsədlə dəfələrlə Şamaxı xanlığı üzərinə hərbi yürüşə keçmiş, lakin hər dəfə itki verərək geri çəkilmişdir (18, 35).

Bununla bağlı olaraq, N. Dubrovin haqlı olaraq göstərir ki, xanlıqların bir – birinə münasibəti dəyişkən xarakter daşıyırdı. Bunu isə yeganə səbəbi xanlıqların yarandığı ilk illərdə hər hansı bir ərazi üstündə mənafe toqquşmaları idi (85, IV cild c., 13). Yeri gəlmişkən qeyd edək ki, tarixin sonrakı gedişi göstərir ki, bu münasibətlər beynəlxalq şəraitdən də asılı olaraq tez – tez istiqamətini dəyişirdi.

Xanlığın yaranmasının ilk illərində - 1749-cu ildə şahsevənli Əhməd xan Köhnə Şamaxıya yürüş edir. Bu barədə "Gülüstani –İrəm"də qeyd olunur: "Ağa Rəzi bəy üz – üzə döyüşdə onun (Əhməd xanın – N.B.) qardaşı Məhəmmədrza xanı öldürdü. Əhməd xan özü intiqam almaq üçün meydana atıldısa da, Ağa Rəzi bəy tərəfindən bərk yaralandı, məğlub olub geri qayıtdı və şəhərin yarımağaclığında vəfat etdi" (16, 163). Lakin ikihakimiyyətlilik şəraitinə baxmayaraq, Köhnə Şamaxıda xanlığın kiçik bir dəstəsi Əhməd xanın qüvvələrinin qarşısını ala bilmişdir.

Bundan əlavə, XVIII yüzilliyin 40-cı illərinin sonlarına yaxın güclü siyasi qüvvəyə çevrilən Şəki xanlığı Kartli – Kaxeti çarı II İraklinin Azərbaycana xanlarına qarşı törətdiyi məlum Qızılqaya xəyanətinə cavab olaraq "1752-ci ildə II İrakli üzərinə yürüş edərkən Ağa Rəzi bəylə ittifaq bağlayır" (16, 163). Hacı Çələbi

kimi nüfüzlu bir xanın Sərkərlərin hakimiyyətdə olan nümayəndələri Məhəmmədsəid və Ağası qardaşları ilə deyil, yaşca kiçik olan və hakimiyyətdə olmayan Ağa Rəzi bəylə ittifaqa girməsində iki məqsəd ola bilərdi. Birincisi, mənəblərdə göstərildiyi kimi Ağa Rəzi bəyin şücaətli, döyüşkən, qabiliyyətli sərkərdəlik məharətinə malik olması və Hacı Çələbinin düşmənə qarşı onun bu qabiliyyətindən istifadə etmək niyyəti ola bilərdi. İkincisi, bütün Şirvan torpaqlarını öz hakimiyyəti altında birləşdirmək arzusunda olan Hacı Çələbi xanın Sərkərlərin kiçik qardaşını öz tərəfinə çəkmək və ondan böyük qardaşlarına qarşı istifadə etmək niyyəti ola bilərdi. Bu məqsədlərdən ikincisi tarixi reallığa daha yaxındır və hadisələrin sonrakı gedişi də bu fikri təsdiq edir. Həmçinin bu cür diplomatik təsir vasitəsi feodal ara müharibələri dövründə xarakterik olduğu üçün əksər Azərbaycan xanlıqlarında, o cümlədən Şamaxı xanlığında özünü qabarıq şəkildə göstərirdi.

P. Butkov da Şamaxı xanlığının qonşu xanlıqlarla münasibətinə dair daha bir məlumat verərək göstərir ki, 1749-cu ildə şamaxılı Hacı Məhəmmədəli xan şəkili Hacı Çələbi xan, qarabağlı Pənahəli xan, gəncəli Şahverdi xan ilə birlikdə Gürcüstana hücum etmək üçün razılığa gəlirlər. Lakin İrəvan xanının xəbərdarlığı ilə baş verə biləcək hadisəyə qarşı İraklinin hazırlığı bu ittifaqın pozulması ilə nəticələnir (74, 237).

Nadir şahın ölümündən sonra İran ərazisində baş qaldıran hakimiyyət uğrunda gedən mübarizə nəticəsində Təbrizdə möhkəmlənmiş şahın əmisi oğlu Əmir Aslan xan Adil şaha qarşı mübarizədə qərara gəlir ki, İrandan asılı olmayan müstəqil Azərbaycan dövlətini yaratsın. O bütün Azərbaycan feodal hakimlərindən tələb edir ki, Adil şahın hakimiyyətini tanımasın. 1748-ci ildə doğma qardaşı Adil şahın gözlərinə mil çəkdirən (37, 152) İbrahim Mirzə özünü şah elan edir və Əmir Aslan xana qalib gəlir.

İbrahim şah 1749-cu ildə Azərbaycan xanlarından hərbi xidmət üçün 10 min nəfər tələb edir. Quba, Şəki və Salyan hakimləri bu tələbi rədd edəndə Yeni Şamaxıda hakimiyyətdə olan Hacı Məhəmmədəli xan İbrahim şahın tələbinə müsbət cavab verir. Buna görə də Quba, Şəki və Salyan hakimləri Yeni Şamaxıya qoşun yeridir. Bu zaman İbrahim şah Hacı Məhəmmədəli xana yardım göstərir. Növbəti yürüşdə Bakı xanı, Qarabağ xanı Pənahəli xan da bu ittifaqa qoşulur və Hacı Məhəmmədəli məğlub olur. Ağsuda Hacı Çələbinin 100 nəfərlik hərbi dəstəsi saxlanılır (92, 93-94). Təbii ki, bu ittifaqın da ömrü uzun olmur. Göründüyü kimi, İbrahim şahın tələbinə münasibətdə adları çəkilən Şimali Azərbaycan xanlarının Şamaxı xanı ilə münasibətləri gərgin olur.

İlk illər Şamaxı xanlığı ilə müttəfiq olan Hacı Çələbi xan yuxarıda göstərilən ittifaqda iştirak etdikdən sonra Şamaxı xanlığına qarşı çox böyük qoşunla yürüş edir. Hacı Məhəmmədəli xan əvvəlki münasibətsizliyi unudub kömək üçün Quba xanı Hüseynəli xana müracət edir. Hüseynəli xan 3000 nəfərlik qoşunla köməyə gəlir, birləşmiş qüvvələr Hacı Çələbini məğlub edirlər (16, 164).

Şəki xanının məğlub edilməsində Hacı Məhəmmədəliyə yardım etdiyinə görə Hüseynəli xan Salyana qoşun yeritməkdən çəkinmir. Çünki Şamaxı xanlığının Salyana olan iddiasından Hüseynəli xan xəbərdar idi. Ona görə də 1756-cı ildə Hüseynəli xan oğlu Fətəli ağanı Salyana göndərir və qohumu rudbarlı İbrahim xandan oranı alır. Qeyd edək ki, Salyan hələ 1711-ci ildən Qubanın təsirindən çıxmış və 1756-cı ilə kimi əldən - ələ keçmişdir. Belə ki, 1724-cü ilə kimi Salyanı Şirvan bəylərbəyi Həsən bəy idarə edir. Həmin ildə Həsən bəy qaçır və Salyan Osmanlı dövlətinin təsiri altına düşür. Daha sonra Salyan bir müddət rus komendatları tərəfindən idarə olunur. 1732-ci ildə rusiyameyilli Əliqulu xan tərəfindən idarə olunan Salyan 1735-ci il Gəncə müqaviləsinə görə Azərbaycanın Xəzərsahili əraziləri ilə birlikdə Səfəvilərin, sonra isə Nadirin hakimiyyəti altında olur. Nadir Salyana Məhəmməd xanı hakim təyin edir. Nadir şahın ölümündən sonra XVIII yüzilliyin ortalarında Salyan müstəqil xanlığa çevrilmiş, əvvəl Əhməd xan adlı birisi (38, 14), sonra isə yerli feodal olan İbrahim özünü Salyanın müstəqil hakimi elan edir (59, 115).

H. Abdullayevin verdiyi məlumata görə İbrahim xanın hakimiyyətindən narazı qalan yerli feodallar Hüseynəli xandan İbrahimin başqası ilə əvəz edilməsini xahiş edirlər (59, 115). Görünür, Hüseynəli xan həmin müraciətdən bir bəhanə kimi istifadə edərək, Şamaxı xanlığının da ona etdiyi köməyin müqabilində mane olmayacağını zənn edib, Salyanı ələ keçirir və Salyan yenidən Qubaya birləşdirilir. Rusiyanın Gürcüstandakı diplomatı Y. Reyneqs Şamaxı xanlığı ilə Quba xanlığının münasibətləri haqqında məlumat verərək göstərir ki, Quba xanı Salyanı ələ keçirərkən Şamaxıya da hücum edir, hakimlərini də öldürür (132, 126 - 127). Müəllifin verdiyi həmin məlumatı heç bir mənbə təsdiq etmədiyinə görə yanlış hesab edirik. Salyanı birləşdirməklə Quba xanları Həsənabad, Rudbar, Səfixan və Salyan limanı kimi mühüm iqtisadi əhəmiyyətli məntəqələrə yiyələnmiş oldular. Quba xanı tərəfindən təyin edilən Salyan hakimi Kəlbalı xan (32, 103) isə oranı sultan titulu ilə idarə etməyə başlayır. Bununla da, Quba xanlığı Şamaxı və Bakı xanlıqlarının arxasına çıxış və onlara təzyiq göstərmək imkanı əldə edir (38, 15). Ümumiyyətlə, Salyan xanlıqlar dövrünün sonrakı mərhələlərində Quba, Şamaxı və Lənkəran xanlıqları arasında mübarizə obyekti olmuşdur.

1758-ci ildə Hüseynəli xan vəfat etdikdən sonra oğlu 22 yaşlı Fətəli xan onu hakimiyyətdə əvəz edir. Bu hadisədən istifadə edən Şamaxı xanı Məhəmmədsəid xanın qardaşı Ağa Rəzi bəy sərhəddə olan Qubanın Bərmək (Beşbarmaq – N.B.) mahalına hücum edir və 200-ə yaxın ailəni Şamaxıya köçürü (38, 164). Bu barədə İ. Hacinski yazırdı: “Atasının dəfni ilə məşğul olan Fətəli xan bu hadisədən atasının vəfatının yeddinci günü xəbər tutdu. O xanlıq taxtına çıxmaq mərasimini yüngülcə keçirib, qubalılardan mümkün olan qədər qoşun toplayaraq Şirvana (Şamaxıya – N.B.) hərəkət etdi... Məhəmmədsəid xan Fətəli xanı sərhəddə qarşılamaq üçün tədarük gördü, onunla döyüşə girərək bu qanlı toqquşmanın

səbəbkarı olan ... Ağa Rəzi bəyi bu vuruşmada itirdi və tamamilə məğlub oldu" (26, 9).

A.Bakıxanov isə əvvəlki fəsildə, qeyd etdiyimiz kimi, bu döyüşdə Məhəmmədsəid xanın adını çəkmir. Müəllif Ağa Rəzi bəyin öldürülməsindən sonra şəhərin Fətəli xan tərəfindən bir neçə ay mühasirədə qaldığını da göstərir. Çox güman ki, mühasirəni yaran Fətəli xan Ağa Rəzi bəy tərəfindən əsir götürülən elatını azad edir və bundan əlavə, 400 şamaxılı ailəni əsir götürüb geri qayıdır. Göründüyü kimi, əsas mübarizəni Köhnə Şamaxıya – Sərkərlərə yönəldən Quba xanlığı həmin dövrdə Şamaxı xanlığını tam tabe edə biləcək hərbi qüvvəyə malik olmamışdı. Halbuki ikihakimiyyətlilik şəraitində bunu həyata keçirmək daha asan olardı. Yeni Şamaxıda hakim olan Hacı Məhəmmədəli xan baş verən hadisələrə münasibətdə əvvəl bitərəf mövqe tutsa da, sonra Fətəli xanın müttəfiqinə çevrilir (59, 214).

Şamaxı xanlığı ilə Quba arasında mübarizə Quba xanının Dərbəndi ələ keçirməsi ilə daha da kəskinləşir. Belə ki, fransız tədqiqatçısı A. Berne göstərir ki, hələ Nadir şah dövründə Dərbənddə Məhəmmədsəid xan (Məhəmmədhüseyn xan – N.B.) hakim idi. O, əhali ilə çox qəddarcasına rəftar edirdi (127, 194). Məhz bu səbəbdən Nadir şahın ölümündən sonra əhali Məhəmmədhüseyn xanın zülmündən xilas olmaq üçün qubalı Fətəli xana müraciət edir. 1759-cu ildə dərbəndlilərin xahişini nəzərə alan Fətəli xan Dərbəndə hərbi yürüş edir. Dərbəndlilərin özlərinin köməyi ilə şəhər Fətəli xanın əlinə keşir (13, 9).

İ. Hacinskinin bu hadisə ilə əlaqədar verdiyi məlumatlar isə məsələyə bir qədər də aydınlıq gətirir. O yazırdı: "Fətəli xan Məhəmmədhəsən (Məhəmmədhüseyn xan – N.B.) xandan narazı olan Dərbənd bəyləri ilə gizli əlaqəyə girdi, onlara o qədər bəxşişlər verdi, nəvaziş göstərdi ki, onların bəziləri Qubaya köşdülər. Fətəli xan onların vasitəsilə də Dərbəndin özündə çoxlu tərəfdarlar əldə etdi... və şəhəri ələ keçirdi" (26, 9).

Məhəmmədhüseyn xan isə əsir kimi Bakıya gətirilir və 1768-ci ildə burada vəfat edir. Göstərdiyimiz tarixi faktla bağlı belə bir mülahizə də söyləmək olar ki, bəlkə də, Fətəli xan şimal sərhədlərini möhkəmləndirmək üçün ilk əvvəl Şamaxının yox, daha çox Dərbəndin ələ keçirilməsinə üstünlük vermişdir. Bununla belə, qubalı Fətəli xan Şamaxı xanlığına sahib olmağın əhəmiyyətini də çox gözəl bilirdi. Belə ki, Şamaxı xanlığı həm bütün Azərbaycanda, həm Qarabağ və Şəki xanlığı arasında, həm də Quba xanlığı ilə Azərbaycanın cənub xanlıqları arasında böyük strateji əhəmiyyətə malik olmuşdur. Məhz buna görə də Fətəli xan Şamaxı xanlığının da tezliklə ələ keçirilməsinə xüsusi əhəmiyyət verirdi. T. Mustafazadə bu haqda yazır: "Şamaxı xanlığı strateji cəhətdən xeyli güclü xanlıq idi və buna görə də onu ələ keçirməyin yüngül olmayacağı aydın idi. Buna görə də Fətəli xan əvvəlcə zəngin, lakin hərbi cəhətdən Şamaxıdan çox zəif olan Bakı xanlığını tabe etmək və bununla da Şamaxı xanlığı ilə həlledici mübarizə üçün qüdrətini artırmaq qərarına gəldi" (38, 102).

Lakin XVIII yüzilliyin 60-cı illərinin əvvəllərində şəkili Hüseyn xan ilə Məhəmmədsəid xanın bir ittifaqda olması Fətəli xanı müvəqqəti olaraq bu fikirdən çəkindirsə də, o, geniş əraziyə malik Şamaxı xanlığının işğalından əl çəkməmişdir. Qubalı Fətəli xan bununla Şamaxı xanlığının əlverişli strateji mövqeyindən istifadə edərək, Şəki və Qarabağ xanlıqlarını ələ keçirmək,v sonra isə Cənubi Azərbaycana doğru hərəkət etməyi planlaşdırırdı. Bunun üçün əlverişli imkan yaranmışdı.

Belə ki, qubalı Fətəli xanın Sərkərlərdən 10 min rubl tələb etməsi bu iki xanlıq arasında münasibətlərin gərginləşməsinə və onun Şamaxı xanlığına yürüş etməsinə bəhanə oldu. Bunun səbəbi isə ondan ibarət olur ki, Cənubi Dağıstan feodalları Fətəli xandan Şamaxı xanlığına getmək üçün Quba xanlığının ərazisindən keçməyə icazə verməsini tələb edirlər. Bu isə Fətəli xan tərəfindən qəbul edilmir və Dağıstan hakimlərinə qarşı hərbi qüvvə toplamaq məqsədi ilə o, Şamaxı xanlığından yuxarıda qeyd edilən məbləği tələb edir (74, 253). Lakin bu dövrdə Şamaxıda yoluxucu taun xəstəliyi baş verdiyindən, gündə 15 – 20 nəfər xəstəliyin qurbanı olurdu. Öz hakimiyyətini bir qədər möhkəmləndirən Məhəmmədsəid xan xəstəliyin geniş yayıldığına görə əhalidən vergini yığıb ödəyə bilməyəcəyini bildirir və tələbi rədd edir (104, 94). Həmin tələbin rədd edilməsi bu iki xanlıq arasında münasibətlərin kəskinləşməsinə səbəb olur və qubalı Fətəli xanın Şamaxı xanlığına hərbi yürüşü ilə nəticələnir.

Fətəli xanın Şamaxı xanlığını işğal etmək istəyi Qarabağ xanlığını vadar edir ki, Şamaxı xanlığını müdafiə etsin. Lakin Qarabağ xanlığının Şamaxı xanlığı barədə öz iddiaları var idi. Bu bir tərəfdən Quba xanının Qarabağ xanlığı üzərinə hücuma keçəcəyi haqqında xəbərlərin geniş yayılması ilə bağlı idisə, digər tərəfdən isə heç şübhəsiz ki, İbrahimxəlil xanın da birləşdirmə siyasəti ilə əlaqədar olaraq Şamaxı xanlığına olan marağı ilə bağlı idi. S. Bronevskiyə görə, qarabağlı İbrahimxəlil xan Fətəli xanın dövründə Şamaxı xanlığını ondan almaq və öz oğlanlarını Şamaxı xanlığında hakim etmək niyyətində idi (71, 429).

Fətəli xan Dərbənd və Bakı xanlıqlarını qan tökülmədən Quba xanlığına birləşdirdiyi kimi, Şamaxı xanlığını da müharibəsiz əldə etməyi qərara alır. O, bu barədə Məhəmmədsəid xan və Ağası xanla uzun – uzadı danışıqlar apardıqdan sonra razılıq əldə edilir ki, Quba xanlığı Şamaxı xanlığını hər hansı bir təcavüzdən qoruyucaq və bunun müqabilində Məhəmmədsəid xan hər il Quba xanlığının xəzinəsinə müəyyən miqdarda ödənc verəcəkdir. Lakin çox keçmir ki, Şamaxı xanlığı müstəqilliyə can atan Şəki xanlığı ilə olan ittifaqına arxalanaraq Quba xanlığına xərac verməkdən imtina edir (13, III hissə, 422). Həmin tələbin rədd edilməsi ilə də bu iki xanlıq arasında münasibətlər daha da gərginləşir.

Fətəli xanın Şamaxı xanlığını tamamilə tabe etməkdə bir çox çətinliklərlə üzləşməsinin digər bir səbəbi də, 1761-ci ildə Şamaxıda ikihakimiyyətliliyə son qoyulması olmuşdur. Təkhakimiyyətlilik şəraitində Şamaxı xanlığının hərbi – siyasi gücü bir qədər də artır ki, Fətəli xan Şamaxı xanlığına qarşı şəkili Hüseyn ilə ittifaq bağlamaq məcburiyyətində qalır. Bunun nəticəsidir ki, 1764-cü ildə şəkili

Hüseyn xan ilə qubalı Fətəli xan Şamaxı xanlığına ilk hərbi yürüş edirlər. Şamaxı xanı ilk yürüşdə müqavimət göstərməyin mənasız olduğunu görərək, münaqişəni danışıqlar yolu ilə həll etməyə üstünlük verir və Quba və Şəki xanlığına vergi ödəyəcəyinə söz verir.

Lakin Şamaxı xanı verdiyi vədi yerinə yetirməyə heç də tələsmir, əksinə, hərbi qüvvə toplamağa başlayır. Buna cavab olaraq 1767-ci ildə Quba xanlığı ilə müharibəyə başlamaq üçün hərbi qüvvə toplamağa başlayır. Buna cavab olaraq, 1767-ci ildə Fətəli xan Salyan, Dərbənd və Bakıdan topladığı 12 minlik qoşunla Şamaxıya yürüş edir (10, 72). H. Abdullayevin məlumatına görə, Şamaxı xanlığının 25 min nəfərlik qoşunu olmasına baxmayaraq, Məhəmmədsəid xan əhalinin Fətəli xana meyil etməsindən çox ehtiyat edirdi. Ona görə də əsas mövqelərin – Mücü qalasının ələ keçirilməsini də nəzərə alan Məhəmmədsəid xan danışıqlara başlamağı qərara alır, nəticədə Quba xanlığına ödəyəcəyi vergini verməyə razılıq verir. Əvəzində isə ələ keçirilən hərbi qənimətlə birlikdə Mücü qalasının (arxiv sənədlərinə əsaslanan H. Abdullayevə görə Mücü qalası Şamaxı xanlığının ərazisində dağlar arasında yerləşirdi – (60, 48) da Şamaxı xanlığına geri qaytarılması barədə razılıq əldə edilir (60, 47).

Eyni zamanda Quba xanlığı ilə əldə olunan razılığa əsasən, Şamaxı tacirləri Bakı limanından maneəsiz keçərək ticarət edə bilmək hüququ əldə etdilər (60, 47). Qeyd etmək lazımdır ki, istər Quba xanlığının, istərsə də digər Azərbaycan xanlıqlarının bir – biri ilə apardığı mübarizə Azərbaycanın daxili ticarətinə böyük zərbə vururdu. M. İsgəndərovanın arxiv sənədlərinə istinadən verdiyi bir məlumatda Quba xanlığından nominal asılılıqda olan Bakı xanı Şamaxı tacirlərinə Bakıya gəlməyi qadağan etmişdir (92, 103). Göründüyü kimi, qubalı Fətəli xanla əldə olunan razılaşmaya əsasən bu maneə aradan qaldırılmışdı.

Şamaxı və Quba xanlıqları arasında əldə edilən bu növbəti razılaşmanın da ömrü uzun olmadı. Bu zaman Quba xanlığının güclənməsini istəməyən Qarabağ xanlığı avarlı Nutsal xan ilə birlikdə Şamaxı xanlığını müdafiə edirdilər. Şəkili Hüseyn xan da Şəkinin tabe ediləcəyindən ehtiyat edərək Quba xanı ilə ittifaqdan imtina etmişdi. Lakin Fətəli xan Şamaxı xanlığının gəlirini Şəki xanlığı ilə bölüşdürəcəyi vədi ilə Hüseyn xanı Şamaxı xanlığına qarşı yenidən yürüşə çıxmağa razı sala bildi və 1768-ci ildə güclü qoşunla Fətəli xan Şamaxıya yürüş etdi.

İ. Hacinski bu haqda qeyd edir ki, Məhəmmədsəid xan və Ağası xan müqavimət göstərsə də, məğlub oldu (26, 10), digər mənbələr isə Köhnə Şamaxının döyüşsüz ələ keçirildiyini döstərir (60, 47). Ağası xan kor edilir, Məhəmmədsəid xan isə Dərbəndə göndərilərək əsir saxlanılır. Şamaxı xanlığının 2 mahalının Sərdərin və Həsən mahalının ərazisi şəkili Hüseyn xana verilir, xanlığın qalan ərazisinə isə qubalı Fətəli xan sahib olur (59, 50). Əslində Yeni Şamaxıya hakimlik Şəki xanlığının naibi, hakimiyyətdən devrilmiş Hacı Məhəmmədəlinin Şəkidə sığınacaq tapan oğlu Manaf bəyə, Köhnə Şamaxıda isə Fətəli xanın qardaşı

Abdulla bəyə tapşırılır. Az müddət keçəndən sonra Abdulla bəy Qazıqumuqlu Eldar bəy ilə əvəz olunur (59, 217).

Beləliklə, Quba xanlığı Dərbənd, Bakı və Şəki xanlığının birləşmiş qüvvələrinin köməyi ilə Şamaxı xanlığı üzərində qələbə çalır. Xanlığın məğlubiyyəti yalnız Quba xanlığının hərbi gücü hesabına deyil, eyni zamanda Şamaxı xanlığındakı daxili çəkişmələrlə sıx bağlı idi. Belə ki, bir tərəfdən Şamaxı xanlığının Quba xanlığına hərbi yolla birləşdirilməsinin əleyhinə çıxan qüvvələr mübarizənin dayandırılmasını istəyirdilər, digər tərəfdən isə xanlığın işğalından sonra Sərkərlər sülaləsinə tərəfdar olan əyanlar imtiyazlarının itirilməsi ilə barışmaq istəmirdilər. H. Abdullayev daha sonra Şamaxı feodallarının Quba xanlığı ilə gizli əlaqələrindən də bəhs edir (59, 218).

Şamaxı xanlığının işğalından sonra 1768-ci ilin avqustunda Yeni Şamaxıda Quba xanlığına qarşı gizli danışıqlar başlayır. Danışıqlar Manaf bəy başda olmaqla digər Şamaxı feodalları və şəkili Hüseyn xan arasında aparılır. Danışıqların şərtinə görə, Şamaxı xanlığı tamamilə Quba xanlığının asılılığından çıxarılmalı və xanlığın gəliri Şəki xanlığı ilə bölüşdürülməli idi. Hüseyn xanın qoşunlarının Köhnə Şamaxıya daxil olmasına qədər Manaf bəy və tərəfdarları Yeni Şamaxıda hakimiyyəti ələ keçirilməli idilər. Manaf bəyin Yeni Şamaxıdan Quba xanlığının nümayəndəsini çıxarmağa hazırlaşmasından xəbər tutan qubalı Fətəli xan onu Yeni Şamaxıdan qovur və Dərbəndə göndərir. Fətəli xan separatçılığa yol verməsin deyə Yeni Şamaxıda Məhəmmədsəidə hakimlik təklif edir (13, III hissə, 422). Lakin Sərkərlər sülaləsinin yenidən bərpa edilməsi ilə bağlı Məhəmmədsəid xanın gizli danışıqlarından hali olan Fətəli xan onu 26 nəfər hacı ilə birlikdə Dərbəndə göndərir. Beləliklə, 1769-cu ildən Şamaxı xanlığı Quba xanlığına tamamilə tabe edilir. Fətəli xan Dərbənd, Quba və Salyandan Köhnə Şamaxıya 1000 ailə köçürür (59, 218). 1769-cu ilin iyulunda Yeni Şamaxı dağıdılır və əhalisi Köhnə Şamaxıya köçürülür. Bu işin icrası üçün Fətəli xan 6000 nəfər ayırmışdı. Yeni Şamaxı şəhərinin dağıdılmasının səbəbi ilə bağlı tarixşümaslıqda müxtəlif fikirlər mövcuddur. S. Qmelin bunu şəhərin sağlam iqlim şəraitinin olmaması, suyun çatışmaması və əhalinin təhlükəsizliyinin təminatının aşağı səviyyədə olması ilə izah edir (79, III hissə, 94).

H. Abdullayevin fikrinə görə, Yeni Şamaxı şəhərinin dağıdılmasının iki səbəbi vardı. Birincisi, burada qiyamçı dəstələrin olması ilə bağlı idi. Digər səbəb isə Yeni Şamaxının Quba xanlığının rəqibi – Şəki xanlığı ilə həmsərhəd olmasında idi (59, 262).

XIX əsr rus müəlliflərindən olan İ.Zeydlisə əsaslanan H.Abdullayev göstərir ki, Fətəli xan Quba, Bakı, Şamaxı və Salyanı öz hakimiyyətinə tabe etmək yolu ilə keçmiş Şirvanşahlar dövlətinin sərhədlərini bərpa etmək istəyirdi (88, 23-24; 59, 512). Lakin əvvəlki fəsildə qeyd etdiyimiz kimi, Şirvan torpaqlarında yerləşən xanlıqların heç biri keçmiş Şirvanşahlar dövlətini bərpa etmək niyyətində

olmamışdı. Hətta qubalı Fətəli xanın Qarabağ xanlığına və Azərbaycanın Arazdan cənubda yerləşən xanlıqlarına olan yürüşü bunun əksini söyləməyə imkan verir.

1769-cu ildən 1774-cü ilə kimi Sərkərlərin Şamaxı xanlığında hakimiyyətdən tamamilə məhrum edilməsinə baxmayaraq, onlar Fətəli xana qarşı mübarizəni davam etdirirdilər. S.Qmelinin ölümünü bəhanə edərək general De Medemin başçılığı ilə Dağıstana doğru hərəkət edən rus qoşunlarını məlum hadisəyə görə Fətəli xan dəstəkləmişdi. Bu zaman Ağası xan Fətəli xana qarşı çıxmaq məqsədilə Şəki xanı ilə birlikdə, hətta Gilan xanı Hidayət xan ilə də əlaqə saxlamışdı (59, 532). Fətəli xanın güclənərək Azərbaycanın digər xanlarını özünə tabe etmək siyasəti ilə yalnız Sərkərlərin nümayəndəsi deyil, Qarabağ xanı İbrahimxəlil xan da barışmaq istəmirdi.

Məhz bu səbəbdən 1773-cü ilin sonlarında öz müttəfiqləri ilə birlikdə Şamaxı xanlığına hücum edən qarabağlı İbrahimxəlil xan tezliklə xanlığın paytaxtı Şamaxı şəhərini mühasirəyə aldı və Fətəli xanın qüvvələri az olduğu üçün şəhər ələ keçirildi (3, 68).

Lakin 1774-cü ilin əvvəlində şəhər yenidən Fətəli xan tərəfindən ələ keçirildi. Göründüyü kimi, İbrahimxəlil xanın şamaxılı Ağası və Məhəmmədsəid xan qardaşlarına yardım göstərməsi onun yalnız Şamaxı xanlığına olan iddiasından irəli gəlirdi.

1774-cü ilin iyulunda baş verən məlum Gavduşan döyüşündən sonra Ağası xan qısa müddətdə olsa da, Şamaxıda hakimiyyətini bərpa etdi. O, bu zaman şəkili Hüseyn xan ilə birlikdə avar hakimi Novsəl xan, Qaytaq usmisi Əmir Həmzə ilə ittifaq bağlamışdı. Məhz həmin dövrdə Fətəli xan əsas rəqib hesab etdiyi Sərkərlərə və onların müttəfiqlərinə qarşı mübarizəni gücləndirmək məqsədilə Rusiyadan kömək almaq üçün Peterburqa xüsusi elçi göndərmişdi. Lakin məlumdur ki, bu elçilik uğurlu olmamışdır. Fətəli xan yenidən Şamaxı xanına qarşı diplomatik manevr etmək qərarına gəldi. 1775-ci ildə Dərbənddə 7 ildən bəri dustaq saxlanılan Məhəmmədsəid xan azad edildi. Yaranmış şəraitdən istifadə edən Məhəmmədsəid xan Fətəli xanın bacısı Fatma xanımı oğlu Məmmədrza üçün istədikdə xan buna razılıq verdi. Göründüyü kimi, bir tərəfdən Fətəli xan nigah diplomatiyası yolu ilə Məhəmmədsəid xanı öz hakimiyyətinə qarşı zərərsizləşdirməyə çalışmış, digər tərəfdən isə bu addımı atmaqla qardaşlar arasında qarşıdurma yaratmaqla onların xanlıqdakı mövqeyini daha da zəiflətmək məqsədi güdmüşdü. Bu barədə Q. Drenyakin yazırdı ki, Ağası xan Fətəli xan ilə Məhəmmədsəidin qohum olduğunu və Şamaxıda hakimliyin Məmmədrzaya verildiyini eşitdikdə təcili Əlvənddən (Kotevan Qarabağ və Şamaxı xanlığı arasında yerləşən Əlvəndə daxil olan yer – Kür çayı sahilində - N.B.) Şamaxıya gəldi və böyük qardaşından hakimiyyəti tələb etdi (82, 186). Məmmədrzanın Fətəli xan tərəfindən Şamaxıya hakim təyin edildiyini digər mənbələr də təsdiq edir (11, 711). Məhəmmədsəid xanın Fətəli xan ilə qohum olması Ağası xanı heç də qane etmir və bu, onlar arasında ixtilafa səbəb olur.

Sonralar Fətəli xan yenidən Şamaxıya hücum edərkən qardaşlar öz aralarındakı ixtilafı unudub Quba xanına qarşı çıxırlar. Lakin nəticədə məğlub olan qardaşlardan Məhəmmədsəid xan şəkili Məhəmmədhəsən xanın yanına, Ağası xan isə Əlvəndə çəkildi. Qardaçların sonrakı taleyi haqda mənbələrdə müxtəlif fikirlər vardır. Belə ki, P. Butkovun məlumatına görə, məğlub olan qardaşlar Fətəli xana hədiyyələr göndərməkdə davam edirdilər. Daha sonra müəllif qeyd edir ki, Əlvənddə sığınacaq tapan Ağası xan çox keçmir ki, Qarabağ xanı İbrahimxəlil xan tərəfindən qardaşı Mehrəli bəyin öldürülməsinə cavab olaraq qətlə yetirilir. Məhəmmədsəid xan isə 1789-cu ildə Fətəli xan tərəfindən Salyanda qətlə yetirilir (74, II hissə, 27).

H. Alkadarinin məlumatına görə, bu iki qardaş Avar hakimi Ümmə xana kömək etdikləri üçün Fətəli xan onları həbs edərək Bakıya göndərdi və orada onları qətlə yetirdi (64, 87). Fətəli xan kürəkəni Məmmədrzanı isə hələ 1788-ci ildə Qubaya göndərərək Şamaxıdan uzaqlaşdırmış və orada öldürtmüşdü (64, 272).

1789-cu ildə Fətəli xanın ölümündən sonra hakimiyyətə oğlu Əhməd xan gəldi və onun Şamaxıda hakimliyi çox çəkmədi. Şəkili Məhəmmədhəsən xan Manaf bəyi yenidən Şamaxıya hakim təyin etmək üçün Şamaxı xanlığına qoşunla hərəkət edən zaman Əhməd xan Şamaxı şəhərini tərk etdi. Lakin Manaf bəyin hakimiyyəti 15 gün davam etdi. Belə ki, Şamaxı xanlığında Məhəmmədsəid və Ağası xanın övladları arasında hakimiyyət uğrunda gedən mübarizə nəticəsində Məhəmmədsəid xanın böyük oğlu Əsgər qalib gəldi və Manaf bəyi hakimiyyətdən uzaqlaşdırdı. Ümumiyyətlə, 1789-cu il qubalı Fətəli xanın ölümündən 1792-ci il şamaxılı Mustafa xanın hakimiyyətə gəlməsinə qədər Şamaxı xanlığında hakimiyyət uğrunda qanlı mübarizə və varislərin haradan gəlməsi haqqında dövrün mənbələrində müxtəlif məlumatlar mövcuddur.

A.Bakıxanovun yazdığına görə isə qubalı Əhməd xan Şamaxını idarə etməkdə acizlik göstərdiyinə görə şəkili Məhəmmədhəsən xan onu hakimiyyətdən devirmək istədi. Buna görə də o, Osmanlı ölkəsindən Qarabağa gəlmiş Əsgər bəy, Qasım bəy və Ağası xanın oğlu Mustafa bəyi yanına çağırıb, Hacı Məhəmmədəlinin oğlu Manaf bəyi də onlara qoşaraq Şamaxı üzərinə hərəkət etdi (17, 200).

Daha sonra müəllif yazır ki, Əsgər xanın hökmranlığından 6 ay keçdikdən sonra Qasım bəy Şamaxı əyanları ilə ittifaq bağlayıb Əsgər xanı hakimiyyətdən devirir. Bu zaman qasım xan hakimiyyətə sahib olmaq üçün, Əsgər xanla, hətta Əlvənddə olan Mustafa bəyin üzərinə də hücuma keçmiş, lakin məğlub olub geri qayıtmışdı. Qasım xan hakimiyyətə sahib olmaq üçün eyni zamanda Dağıstan hakimi Məhəmməd Şamxalın oğlu Şahbaz bəyin köməyindən də istifadə etmişdi (17, 202).

A.Serebrova görə Əsgər xan ilə qardaşı Qasım xan arasında hakimiyyət uğrunda aparılan mübarizədən Ağası xanın Əlvənddə olan oğlu Mustafa bəy istifadə edərək hakimiyyəti ələ keçirdi (120, 179). A.Fituni göstərir ki, hakimiyyətə

sahib olmaq üçün dağıstanlılarla sız əlaqə saxlayan Qasım xan əhali arasında öz qəddarlığı ilə ad çıxarmışdı. Buna görə də 1792-ci ildə əhali onu devirib, Mustafa bəyi Əlvənddən Şamaxıya dəvət etdi (1124). Göründüyü kimi Mustafa xanın hakimiyyətə gəlməsində əlverişli şəraitlə bərabər, Qasım xanın qəddar rəftarından cana doymuş sadə əhalinin də böyük rolu olmuşdu.

Beləliklə, 1789-cu ildən 1792-ci ilə kimi Şamaxı xanlığında hakimiyyət uğrunda gedən mübarizədə Mustafa xan qalib gəlir. Bu zaman Mustafa xanla hakimiyyət uğrunda aralarında rəqabət olan Qasım xan Şəki xanlığına qaçır, bu isə hakimiyyətə gələn Mustafa xanın Şəki xanlığı ilə münasibətlərində düşmənçiliyə gətirib çıxarır. Şamaxı xanlığında yaranan belə bir vəziyyət nə qubalı Şeyxəli xanı, nə də şəkili Məhəmmədhəsən xanı qane etmirdi. Buna görə də onlar Şamaxı xanlığında hakimiyyətə sahiblik iddiasını Qasım xanın əli ilə həyata keçirməyə cəhd göstərirdilər. Mustafa xan Şəki xanlığını tabe etmək üçün 1793-cü ildə Qazıqumuq hakimi Surxay xan və Ərəs sultanı Şahabəddinlə ittifaq yaradaraq birgə üç tərəfdən Şəki xanlığına hücum etsələr də, onların bu cəhdi baş tutmamışdı (74, 280).

Qasım xan Şəki və Dərbənd hakimləri ilə birləşərək 1795-ci ilin yazında Yeni Şamaxıya yürüş edir. Şeyxəli xan da Quba və Dərbənddən 12 min nəfərlik hərbi dəstə toplayır. C. Mustafayev göstərir ki, bu yürüşdə Şeyxəli xan ilə birlikdə şəkili Məhəmmədhəsən xan da iştirak edirdi (109, 32). Hər iki tərəf Şamaxını ələ keçirməyə cəhd göstərirdi. Qüvvələrin qeyri – bərabər olmasına baxmayaraq, şamaxılılar Məhəmmədhəsən xanın düşərgəsinə hücum edərək 400 nəfəri əsir götürür, sonra isə Şeyxəli xanın qoşunlarını məğlub edirlər (109, 32). Mustafa xanın rəqib tərəfin qüvvələrini məğlub etməsinə baxmayaraq, 1795-ci ilin mayında tərəflər arasında 25 günlük mühasirədən sonra sülh imzalanır. Əldə edilən razılaşmaya əsasən, Şamaxı xanlığı Fətəli xana ödənilən əvvəlki məbləği – ildə 10 min rubl verməyi yenidən öhdəsinə götürür (74, 297).

Lakin Ağa Məhəmməd xan Qacarın Azərbaycana yürüşü hadisələri nisbətən başqa səmtə yönəldir.

Şamaxı xanlığının qonşu xanlıqlarla münasibətlərində olan gərginlik, hakimiyyət uğrunda mübarizə nəticəsində yaranmış düşmənçilik atributları Ağa Məhəmməd Qacarın (1795, 1797-ci illər) və general V. Zubovun başçılığı altında rus qoşunlarının Cənubi Qafqaza, o cümlədən Azərbaycana yürüşü (1796-cı il) zamanı nisbətən ara vermişdi.

Ağa Məhəmməd xan Qacarın Cənubi Qafqazı ələ keçirmək niyyətində olduğunu bilən Mustafa xan onun tabe olmaq haqqında tələbini rədd edib, Fitdağ qalasına çəkilərkən Şəki və Quba xanları yenidən Mustafa xanı hakimiyyətdən devirmək və Qasım xanı hakimiyyətə gətirmək üçün razılığa gəlirlər.

Şamaxı xanlığının Mustafa xanın dövründə (1792-1820) Quba, Şəki, Lənkəran və Qarabağ xanlıqları ilə münasibətləri təəssüflə etiraf etməliyik ki, çox vaxt düşmənçilik xarakteri daşımışdı. Belə ki, 1796-cı ildə özünü şah elan etmiş

Ağa Məhəmməd Qacarın öldürülməsindən sonra Mustafa xan öz ərazisini genişləndirmək uğrunda mübarizəyə başladı. Qacar tərəfindən gözləri çıxarılan Məhəmmədhəsən xan şahın ölümündən sonra Şəkidə öz hakimiyyətini yenidən bərpa etməyə çalışır. Buna görə də o, əvvəl düşmənçilik etdiyi Mustafa xana müraciət edir. Bu barədə mənbədə qeyd olunur ki, Mustafa xan Məhəmmədhəsən xanı Muğandan özü ilə götürüb Şirvana (Şamaxıya – N.B.) gəldi. Bir neçə gün burada qaldıqdan sonra onlar Məhəmmədhəsən xanın Şəkidə hakimiyyətini bərpa etmək məqsədilə birlikdə Şəkiyə daxil oldular. Bu xəbəri eşidən Səlim xan taxt – tacını qoyub qaçdı. Məhəmmədhəsən xan yenidən hakimiyyətə gəldi. Mustafa xan ilə dostluq münasibətində olan Məhəmmədhəsən xan səkkiz il xanlıq elədi (31, 19). Bu köməyin əvəzində isə Məhəmmədhəsən xan qızını Mustafa xana verəcəyinə söz verir. Yaranmış vəziyyət Mustafa xana Şəki xanlığının daxili işlərinə qarışmağa imkan yaradır. Mustafa xan çoxsaylı qoşunla Şəkiyə doğru hərəkət edəndə Səlim xan qohumu İbrahimxəlil xanın yanına qaçır və daim onu – Mustafa xanı hakimiyyətdən devirməyə tələsdirir.

Şəkidə Mustafa xanın köməyi ilə hakimiyyətə sahib olan Məhəmmədhəsən xan yenidən Şamaxı xanlığından asılı vəziyyətə düşür. XIX yüzilliyin əvvəlində isə onlar arasında yenidən münaqişə güclənir. Buna səbəb şəkili Səlim xanın Mustafa xan tərəfindən Şəkidə hakimiyyətə gətiriləcəyi haqqında xəbərin yayılması idi (109, 34).

Şamaxı xanlığının qonşu xanlıqlarla Salyan uğrunda mübarizəsi daha çox diqqəti cəlb edir. Ona görə ki, Salyan mahalında Mustafa xanın 1400 ailə yaşayan 25 mülkü var idi (2, 176). 1789-cu ildə Qubalı Fətəli xanın ölümündən sonra Mustafa xan Salyana sahib olur. 1799-cu ildə xanlığın ərazisini, xüsusilə Ağsu şəhərini dəhşətli taun xəstəliyi bürüyür. Yaranmış vəziyyətdən qubalı Şeyxəli xan istifadə edərək Salyanı ələ keçirir (17, 213). Qeyd etmək lazımdır ki, çar I pavel Şeyxəli xanın "könlünü almaq üçün" 1799-cu il sentyabrın 1-də verdiyi fərman (38, 190) ilə onu bəzi ərazilərlə birlikdə Salyanın da hakimi elan etmişdir. Lakin Şeyxəli xan Dərbəndə qayıdan kimi Salyan hakimləri və yerli əhalinin təklifi ilə Mustafa xan yenidən Salyana sahib olur (61, III c., 539). F.Əsədov Rusiya – İran müharibəsi zamanı yaranmış vəziyyətdən istifadə edərək Mustafa xan yenidən Salyanı Lənkəran xanı Mir Mustafa xandan almağa cəhd göstərir (24, 66). Mustafa xan Lənkəran xanlığı və onun müttəfiqləri ilə mübarizə apararkən fikirləşirdi ki, rusların köməyi ilə Salyanda hökmranlığı ələ keçirə bilər, həm də güc vasitəsilə bəzi tayfaları geri qaytarar və özünə tabe edə bilər (128, 288).

Mənbədə də göstərilir ki, Rusiyanın köməyi ilə Mustafa xan Salyanı Mir Mustafa xanın qardaşı Mir Bağır bəydən alır (69, siy. 8, sənəd 4570, 56). Lakin müəlliflərdən heç biri Salyanın nə vaxt Lənkəran xanlığı tərəfindən ələ keçirilməsi haqqında məlumat vermirlər. Çar məmuru general Lazarevin general Knorrinqə yazdığı raportdan isə aydın olur ki, 1801-ci ildə Salyan Mustafa xanın tabeliyində olmuşdur (69, I c., sən. 972).

Mənbələrin araşdırılması göstərir ki, Salyan 1799-cu ildən 1806-cı ilə kimi Şamaxı və Lənkəran xanlıqları arasında mübahisəli əraziyə çevrilmişdir. Mustafa xan qraf Qudoviçə yazdığı 1806-cı il 24 iyul tarixli məktubunda bildirirdi ki, İran vəliəhdi Abbas Mirzənin göndərdiyi qasid ona ruslara qarşı birlikdə hərəkət etməyi təklif edir, əvəzində isə talışları Salyandan qovaraq, oranı Mustafa xanın idarəsinə verəcəyini vəd edirdi (61, IIIc., 531). Qraf Qudoviç 1806-cı il 21 noyabrda general – mayor Quryevə yazırdı ki, Mustafa xan ilə bağlanan traktatın şərtlərinə sadiq qaldığı üçün Salyan əbədi və irsi olaraq onun idarəsinə verilir (61,III c., 539).

Salyanın hansı xanlığın tərkibində olması tarixşünaslıqda hesab edirik ki, problem kimi qəbul edilməməlidir. Məsələ ilə əlaqədar ən önəmli olan budur ki, Qacarlar dövləti və Rusiya öz mənafeyinə uyğun olaraq XIX yüzilliyin əvvəlində Salyanın Şamaxı, Quba və Lənkəran xanlıqları arasında mübarizə obyekti olmasında maraqlı olub onlar arasında qarşıdurmanı daha da dərinləşdirirdilər.

XVIII yüzilliyin 90-cı illərində Bakı xanlığında hakimiyyət uğrunda mübarizə kəskinləşən zaman Mustafa xan yaranmış vəziyyətdən yararlanaraq Bakı xanlığının gəlirlərindən faydalanmaq üçün qubalı Şeyxəli xanla ciddi münaqişəyə girmiş və II Mirzə Məhəmməd xanın hakimiyyətdə möhkəmlənməsinə imkan verməmişdi. Həmçinin 1792-ci ildə Mustafa xan Hüseynqulu xanın II Mirzə Məhəmməd xana qarşı mübarizəsində onu himayə edərək qubalı Şeyxəli xanla Bakı xanı arasındakı münasibətləri nizama salmaq və onları barışdırmağa çalışmışdı (66, 292).

XVIII – XIX yüzilliyin qovuşağında Şamaxı xanlığının nüfuzu güclənmiş və qonşu xanlıqları öz təsiri altına almağa çalışmışdı. Hətta Bakı xanı Hüseynqulu xan Mustafa xana ildə illik gəlirindən 120000 rubl dəyərində məhsul və pul ödəyirdi. Yaranmış vəziyyətdə Şeyxəli xan Mustafa xana zərbə vurmaq məqsədilə yenidən bakılı Hüseynqulu xanı özündən asılı vəziyyətə salmaq və həmin gəlirin yarısını əldə etməyə çalışırdı (92, 141). Şeyxəli xan Mustafa xanın Bakı və Salyan üzərindəki nüfuz üstünlüyü ilə razılaşmaq istəmirdi. Bu məqsədlə Şeyxəli xan Qazıqumuq xanını və Şamaxı xanlığından uzaqlaşdırılan Qasım xanı öz tərəfinə çəkməklə Salyanda möhkəmlənmək niyyətində idi.

Qeyd olunan dövrdə Şamaxı xanlığının Qarabağ xanlığı ilə münasibətləri çox vaxt gərgin olmuşdu. Bu münasibətlərin kəskinləşməsində şəkili Səlim xan az rol oynamamışdı. Məhəmmədhəsən xan tərəfindən hakimiyyətdən uzaqlaşdırılan Səlim xan öz yeznəsi İbrahimxəlil xanı Mustafa xana qarşı müharibəyə təhrik etmişdi (84, 66). İbrahimxəlil xanın öz qızını Mustafa xana deyil, İran şahı Fətəli şah Qacara verməsi də Mustafa xanı İbrahimxəlil xana düşmən etmişdi (61, I c., sən. 972). Bu iki xanlıq arasındakı münasibətlər İbrahimxəlil xanın Şəkiyə pənah aparan qardaşı oğlu Məhəmməd bəyin Mustafa xan tərəfindən öldürülməsi ilə daha da kəskinləşdi. Bu barədə Mirzə Camal yazırdı: “Mustafa xan İbrahimxəlil xanın qardaşı oğlunu öldürdüyündən yenidən Qarabağ xanı ilə düşmənçiliyə başladı” (34, 130).

Beləliklə, XVIII yüzilliyin 90-cı illərinə kimi Şamaxı xanlığı qonşu xanlıqlarla münasibətlərində yalnız öz müstəqilliyini qoruyub saxlamaq uğrunda mübarizə aparmışdı.

XVIII yüzilliyin sonu və XIX yüzilliyin əvvəlində isə Azərbaycanın ən güclü xanlıqlarından birinə çevrilən Şamaxı xanlığı öz hakimiyyətini digər qonşu xanlıqlar üzərində yaymağa çalışmışdı.

2.2. Şamaxı xanlığının Dağıstan hakimləri ilə münasibətləri

Şamaxı xanlığının qonşu dövlətlərlə siyasi münasibətləri müəyyən qədər tədqiq olunsa da, Dağıstan hakimləri ilə münasibətləri ilk dəfədir tədqiqata cəlb olunur.

Qeyd edək ki, xanlıqlar dövründə Dağıstan hakimlərinin Azərbaycan ilə bağlı yeritdikləri siyasət Səfəvilər dövləti və Nadir şah imperiyası dövründə yeritdikləri siyasətdən çox fərqli olmuşdur. Belə ki, hələ 1719 – 1721-ci illərdə Şirvan bölgəsində Hacı Davudun üsyanı yatırıldıqdan sonra burada Dağıstan hakimi Surxay xan fəaliyyət göstərmişdir (13, 371). Nadirqulu xan 1733-cu ildə Səfəvilərin adından Osmanlı sultanı ilə Bağdad sülhünü imzalayarkən Surxay xan Şamaxıda idi və o, Türkiyənin formal himayəsi altında özünü sərbəst hakim kimi aparırdı (101, 101). 1734-cü ildə Nadirqulu xan Osmanlı sultanının sülhün şərtlərinə əməl etmədiyini nəzərə alaraq Şamaxıya yürüş edərək, Surxay xanı buradan qovur və Şamaxını dağıdaraq, əhalini Yeni Şamaxı şəhərinə köçürür (94, 238 - 239). Düzdür, Türkiyə tarixçiləri bu məsələ ilə əlaqədar göstərirlər ki, Nadir 1734-cü ildə Osmanlı qoşunlarının fəth etdiyi digər yerlər kimi Şamaxını da zorla onlardan geri almışdır (52, 11 c. 572). Lakin göründüyü kimi, Surxay xan Səfəvilər dövlətinin zəifləməsindən istifadə edərək Şirvan bölgəsinə hakimlik etmək niyyətində olmuş və ona görə də öz dəstələri ilə yaranmış vəziyyətdən istifadə edərək Şamaxıya gəlmişdir. Lakin Osmanlı dövlətinin Cənubi Qafqaza olan maraqlarını nəzərə alan Surxay xan Sultanın formal himayəsini qəbul etmişdir. Nadirqulu xan da Şamaxını dağıdarkən Surxay xanı buradan qovmaqla həm də Osmanlı dövlətinin mənafeyinə zərbə vurmuşdur.

XVIII yüzilliyin ikinci yarısında müstəqil xanlıqların yaranması ilə əlaqədar olaraq, Dağıstan hakimlərinin Azərbaycan xanlıqları ilə, o cümlədən Şamaxı xanlığı ilə münasibətlərində yeni mərhələyaranır.

Şamaxı xanlığının Dağıstan hakimləri ilə münasibətləri xeyli maraq doğurur. Xronoloji baxımdan bu münasibətlərin tarixini 2 mərhələyə ayırmaq mümkündür:

1. Xanlığın yaranmasından qubalı Fətəli xanın ölümünə qədər olan dövr; bu dövrdə xanlıq əsasən qubalı Fətəli xan tərəfindən Quba xanlığının tərkibinə birləşdirildiyi üçün Dağıstan hakimləri ilə olan münasibətlər Fətəli xanın birləşdirmə siyasətinə qarşı olmuşdu, yəni həmin hakimlər ilə Şamaxı xanları əlbir olmuşlar.

2. Şamaxı xanı Mustafa xanın hakimiyyəti dövründə yaranan mərhələ. Bu dövrdə Şamaxı xanlığının Dağıstan hakimləri ilə münasibətləri müstəqil olmuşdu.

Qeyd etdiyimiz kimi, birinci mərhələdə Dağıstan hakimlərinin bir çoxunun Şamaxı xanlığı ilə ittifaq yaratması qubalı Fətəli xanın birləşdirmə siyasətinə qarşı çevrilmişdir. Həmin dövrdə bu ittifaqın yaranması isə təbii idi. Çünki 1757-ci ildə Dərbəndin Quba xanlığı tərəfindən ələ keçirilməsi Dağıstan hakimlərini narahat etməyə bilməzdi.

Qubalı Fətəli xan Azərbaycan torpaqlarını birləşdirən zaman ən güclü rəqiblərindən biri Şamaxı xanlığı olmuşdur. Fətəli xan 1768-ci ildə Şamaxı xanlığını tabe edir və Şamaxı xanlığında hakimiyyətdə olan Sərkərlər sülaləsi 1774-cü ilə kimi xanlıqda hakimiyyətdən tamamilə məhrum edilirlər. Lakin sülalə üzvləri Fətəli xana qarşı mübarizələrini davam etdirirlər. Bu mübarizədə Dağıstanın bəzi hakimləri ilə birlikdə Qarabağ xanı İbrahimxəlil xan da iştirak edirdi. Çünki Fətəli xan Şamaxı xanlığının əlverişli strateji mövqeyindən istifadə edərək Şəki və Qarabağ xanlıqlarını da öz hakimiyyəti altına salmağa hazırlaşırdı (60, 48). Birgə mübarizənin nəticəsi kimi baş verən məlum Gavduşan döyüşündə Fətəli xan məğlub olur. Həmin döyüşdən sonra Ağası xan (1735 - 1758) Şamaxıda qısa müddətdə hakimiyyətini bərpa edir. Məğlubiyyətdən sonra Fətəli xanın Şamaxı xanlığına qarşı mübarizəni gücləndirdiyi həmin dövrdə Şamaxı xanı Ağası xan şəkili Hüseyn xan həm də Dağıstan hakimləri Nutsal xan, Qaytaq usmisi Əmir Həmzə ilə ittifaq bağlayır (82, 186). Fətəli xan bu ittifaqa qarşı çıxaraq, əks – hücuma keçir və müttəfiqlər üzərində qələbə çalaraq, Şamaxını yenidən öz hakimiyyəti altına keçirir. Döyüş zamanı isə Ağası xanın müttəfiqlərindən olan Avar hakimi Nutsal xan öldürülür (82, 185).

Şamaxı xanlığının Dağıstan hakimləri ilə münasibətlərini Qarabağ xanlığına qarşı ittifaqda da izləmək mümkündür. Şamaxı xanlığının Qarabağ xanlığı ilə də münasibətləri dövrün xarakterinə uyğun olaraq, dəyişkən olmuşdur. Məhz Dağıstan hakimləri Qarabağ xanlığı ilə Quba xanlığı arasında Şamaxı xanlığı uğrunda gedən mübarizədə gah bu, gah da digər tərəfin mövqeyindən çıxış edirdilər. Belə ki, Dağıstan hakimlərindən olan Şirin ağa Ağası xan və Şəki hakimi Məhəmmədhəsən xanla görüşərək Qarabağ xanlığı üzərinə birgə hücum etmək haqda razılığa gəlmişlər. Azərbaycan xanları öz öhdələrinə götürmüşdülər ki, Qarabağa təşkil edilən həmin yürüşdə əldə ediləcək qənimət dağıstanlılara veriləcək, bundan əlavə isə döyüşçülərdən hər birinə müəyyən məbləğdə pul ödəniləcəkdir. Daha sonra həmin məsələ ilə əlaqədar digər bir məlumatdan aydın olur ki, Şəki xanı Məhəmməhəsən xan və Ağası xan Tarku Şamxalı Xaspoladla görüşmüş və razılığa

gəlmişdilər ki, dağıstanlı Surxay xanın qardaşını da cəlb etməklə Qarabağ üzərinə yürüş təşkil etsinlər (3, 74).

Şamaxı xanı Mustafa xanın dövründə (1792 - 1820) Dağıstan hakimləri ilə yeni münasibətlər diqqəti cəlb edir. Əvvəlki dövrdən fərqli olaraq, Mustafa xanın dövründə yadelli hücumları ilə əlaqədar xan Dağıstanın hakimləri ilə müəyyən münasibətlər qurmağa çalışmışdır. Əvvəl qeyd etdiyimiz kimi, 1796-cı ildə V. Zubovun Cənubi Qafqaza yürüşü zamanı şamaxılı Mustafa xanın və qarabağlı İbrahimxəlil xanın, avar və Qazıqumuq hakimləri ilə birlikdə V. Zubova qarşı qəsdi hazırlanmışdı. Lakin məlumdur ki, həmin qəsd baş tutmur.

Çar məmurlarından olan general Lazarevin general Knorrinqə 1801-ci ilin aprelində yazdığı raportundan məlum olur ki, qarabağlı İbrahimxəlil xan ilə şamaxılı Mustafa xan ittifaq bağlayanda şəkili Məhəmmədhəsən xan, qubalı Şeyxəli xan və Qazıqumuq hakimi Xanbutay xan qüvvələrini birləşdirib Mustafa xanın üzərinə hücum edirlər. İbrahim xan isə 2000 nəfərlik dəstəni oğlunun rəhbərliyi ilə Mustafa xanın köməyinə göndərir (61, III c., sən. 972).

Göründüyü kimi, Şamaxı xanlığının Dağıstan hakimləri ilə qarşılıqlı münasibətləri müxtəlif istiqamətli olmuşdur. Bu istiqamətlərdən biri də Rusiyanın Qafqazı işğal siyasəti ilə bağlı olnuşdur. Belə ki, 1805-ci il dekabrın 27-də çar Rusiyası tərəfindən Şamaxı xanlığının siyasi müstəqilliyinə son qoyulur. Türkiyə tarixçisi İ. Yükselin yazdığına görə, Şamaxı xanlığı Rusiya tərəfindən işğal edilsə də, Mustafa xan bir müddət Rusiyanın təsirindən xilas ola bilmişdir. Bu zaman o, Dağıstan hakimlərindən olan Putay xanla Rusiyaya qarşı ittifaqa girmişdi (51; 52, 43).

Şamaxılı Mustafa xanın Dağıstan hakimləri ilə qohumluq əlaqəsi də olmuşdur. Belə ki, Avar hakimi Surxay xan Mustafa xanın qızı ilə evlənmişdir. Surxay xan Avar xanlığından qaçarkən Mustafa xanın yanında sığınacaq tapmışdı. Mustafa xan çar məmuru general Yermolovun xəbərdarlığına baxmayaraq, onun Şamaxı xanlıığının ərazisindən keçərək İrana getməsinə şərait yaratmışdır (90, 80).

Beləliklə, istər Azərbaycan xanlıqlarının bir – biri ilə apardığı mübarizədə, istərsə də yadelli işğallarına qarşı mübarizədə Şamaxı xanlığı ilə Dağıstan hakimlərinin hamısı olamasa da, əksəriyyəti sıx əlaqəda olmuşdur.

III FƏSİL

ŞAMAXI XANLIĞININ QONŞU DÖVLƏTLƏRLƏ MÜNASİBƏTLƏRİ

3.1. Şamaxı xanlığının İranla münasibətləri

Qədim dövlətçilik ənənələrinə malik olan Azərbaycan xalqı tarixin müxtəlif dövrlərində özünün dövlətçilik ənənələrini çətinliklə də olsa, qoruyub saxlaya bilmişdir. XVIII yüzillik Azərbaycan tarixi dövrü özünün mürəkkəb və ziddiyyətli cəhətləri ilə fərqlənir. XVIII yüzilliyin ortalarında Azərbaycan ərazisində yaranmış xanlıqlar, o cümlədən Şamaxı xanlığı ərazi cəhətdən kiçik olmalarına baxmayaraq, öz müstəqilliklərini qoruyub saxlamaq, qonşu dövlətlərlə qarşılıqlı münasibətlərini tənzim etmək üçün özünəməxsus xarici siyasət yeritmişlər. Şamaxı xanlığının xarici siyasət xəttinin obyektiv şəkildə təhlili həmin dövrün beynəlxalq vəziyyətini və onun bu prosesə göstərdiyi təsirin vacibliyini üzə çıxarır. Lakin göstərilən dövrdə Şamaxı xanlığının daxili-siyasi vəziyyətini də nəzərdən qaçırmaq olmaz. Xanlığın daxili-siyasi vəziyyəti də birbaşa onun xarici siyasət xəttini müəyyən edirdi.

Belə ki, Şamaxı xanlığının geosiyasi mövqeyi onun qonşu dövlətlər arasında vacib yer tutmasına səbəb olmuşdu. Şamaxı xanlığının xarici siyasətində xan tərəfindən taxt-tacda öz hakimiyyətini möhkəmləndirmək, onu qorumaq, xarici iqtisadi əlaqələrini təmin etmək başlıca yerlərdən birini tuturdu. Lakin xanlıqlararası daxili çəkişmələr onun bu siyasətinə böyük zərbə vururdu. Şamaxı xanlığının xarici siyasətinə nəzər saldıqda burada, ilk növbədə qonşu dövlətlərlə olan münasibətlər diqqəti cəlb edir. Bunları aşağıdakı kimi qruplaşdırmaq olar:

- İranla münasibətlər;
- Osmanlı dövləti ilə münasibətlər;
- Rusiya ilə münasibətlər;

Şamaxı xanlığının qonşu İran ilə ilk münasibətləri XVIII yüzilliyin ikinci yarısından, yəni xanlığın yarandığı dövr - ikihakimiyyətlik illərindən başlamışdır.

Nadir şahın ölümündən sonra onun yaratdığı imperiyada şah taxt-tacı uğrunda baş verən qanlı müharibələrin güclənməsi Azərbaycanın digər xanlıqları kimi Şamaxı xanlığına da təsirsiz qalmamışdı.

Bu zaman Azərbaycanda və İranda 20-yə yaxın nüfuzlu sərkərdə şah hakimiyyəti uğrunda mübarizə aparırdı (19, 20). Hakimiyyət uğrunda mübarizədə Əmiraslan xan və Adil şah qarşıdurması (1748-ci il - N.B.) zamanı Azərbaycanın şimalında yerləşən xanlıqlar Əmiraslan xanın ali hakimiyyətini tanımaqdan qəti şəkildə imtina etdilər. Qeyd olunan vaxt Şamaxı xanlığını da silah gücünə tabe etmək cəhdi uğursuz oldu (37, 152). Lakin əvvəldə qeyd etdiyimiz kimi, Əmiraslan

xan ilə mübarizədə ona qalib gələn İbrahim Mirzə (Nadir şah Əfşarın qardaşı idi - N.B.) şamaxılı Hacı Məhəmmədəli xandan hərbi dəstə istəməsinə müsbət cavab verir. Şamaxı xanının bu hərəkətindən razı qalmayan Quba, Şəki və Salyan hakimləri Yeni Şamaxıya qoşun yeridəndə şah Hacı Məhəmmədəli xanın köməyinə gəlir.

İranda taxt-tac uğrunda Qacarlarla Zəndilər arasında baş verən qarşıdurma zamanı Şamaxıda ikihakimiyyətlilik dövrü idi. Bu zaman Hacı Məhəmmədəli xan Qacarlara qarşı idisə, Zəndilər isə güman edirik ki, Qacarların Azərbaycanın Şimal torpaqlarına olan iddiası ilə əlaqədar olaraq, əks tərəflə - yəni Köhnə Şamaxıda Sərkərlərlə ittifaqa üstünlük verə bilərdilər. Düzdür, mənbələrdə Zəndilərin Sərkərlərlə ittifaqına dair və yaxud onların Şamaxı xanlığına yürüş etməsinə aid heç bir məlumata rast gəlinmir.

XVIII yüzilliyin 50-ci illərində İranın şimalında hakimiyyətini möhkəmləndirən, sonra isə bütün keçmiş Nadir şah imperiyasına sahib olmaq istəyən Məhəmmədhəsən xan Qacar belə hesab edirdi ki, urmiyalı Fətəli xan Əfşar Azərbaycanın cənub xanlıqlarını özünə tabe etdikdən sonra onun Arazdan şimalda yerləşən xanlıqları da birləşdirmək niyyəti, sözsüz ki, həmin xanların etirazına səbəb olacaqdır. Odur ki, Məhəmmədhəsən xan Qarabağ, Şəki, Quba və Bakı xanları ilə bərabər, Şamaxı xanı Hacı Məhəmmədəli xana da Fətəli xan Əfşara qarşı ittifaq bağlamağı təklif edir. Yardım göstərməkdən imtina edən həmin xanlardan intiqam almaq üçün Məhəmmədhəsən xan Azərbaycanın Arazdan şimalda yerləşən torpaqlarına yürüş edir.

Yaranmış təhlükə qarşısında Azərbaycan xanlarından bir neçəsi aralarında olan narazılığı unudub ümumi düşmənə qarşı qüvvələrini müvəqqəti də olsa, birləşdirə bilirlər. Yaranmış vəziyyətdən istifadə edən Hacı Məhəmmədəli xan və qarabağlı Pənahəli xan birlikdə Şəki hakimi Səfərəli bəyi özlərinə tabe etdilər (104, 89; 67, 26). Həmin hadisələrlə bağlı G.Məmmədova rus konsulu Çekalevskiyə istinad edərək indiyə kimi tarixşünaslıqda qeyd olunmayan bir faktı ön plana çəkir və göstərir ki, Məhəmmədhəsən xanın yürüşü zamanı Şamaxı xanı bütün Ağsu əhalisini Fitdağ qalasına köçürmüşdü (104, 89). Yeri gəlmişkən qeyd edək ki, indiyə kimi tarixşünaslıqda yaranmış hər hansı bir təhlükə ilə əlaqədar əhalinin yalnız Mustafa xanın dövründə Fitdağ qalasına köçürülməsi göstərilirdi.

Ümumiyyətlə, 1761-ci ilə qədər davam edən ikihakimiyyətlilik şəraitində Şamaxı xanlığının İran və Türkiyə ilə münasibətləri xeyli ziddiyyətli olmuşdur.

1759-cu ildə Məhəmmədhəsən Qacara qalib gələn Kərim xan Zənd Mərkəzi İranda öz hakimiyyətini xeyli möhkəmləndirdikdən sonra urmiyalı Fətəli xan Əfşarı məğlub etməklə Azərbaycanın cənub xanlıqlarını da özünə tabe edir.Əsərlərin təhlilindən məlum olur ki, həmin dövrdə Azərbaycanın Arazdan şimalda yerləşən xanlıqlarının heç biri Kərim xan Zəndin hakimiyyətini qəbul etməmiş və müstəqil mövqe tutmuşlar. Lakin qeyd olunan dövrdə Rusiya hakimiyyət dairələrinə Qarabağ, İrəvan xanlıqları ilə bərabər, Şamaxı xanlığının da

İran hakimiyyətini qəbul etməsi haqda şayiələr çatdırılırdı (3, 57). O.P.Markovanın verdiyi məlumata əsasən isə şamaxılılar Kərim xan Zəndin ona tabe olmaq tələbini rədd etdiyinə görə, 1764-cü ildə o, Şamaxı xanlığı üzərinə yürüşə hazırlaşırdı. Lakin Kərim xanın qardaşı ilə olan mübarizəsi buna mane oldu (106, 142). Buna baxmayaraq, Kərim xan yenə də Şamaxıya olan iddiasından əl çəkmirdi. Qışı Təbrizdə keçirməyi planlaşdıran Kərim xan Zənd şamaxılı Məhəmmədsəid xana tabe olmayacağı təqdirdə yazda Şamaxıya yürüş edəcəyini bildirmiş və yenə də Məhəmmədsəid xandan rədd cavabı almışdı (78, 57).

Kərim xan Zəndin vəfatından sonra İranda hakimiyyət uğrunda mübarizədə Qacarların nümayəndəsi Ağa Məhəmməd xan qalib gəlir. O, on səkkiz yaşından İran taxt-tacı uğrunda mübarizəyə qoşulmuşdu (77, I c, 233). “Tarixi-Safi”də göstərilir ki, Ağa Məhəmməd Qacar 1785-ci ildə Tehranda şahlıq taxtında oturur, oranı ölkənin paytaxtı elan edir, adını da Dar-ül xülafə adlandırır (35, 52). Lakin tarixi ədəbiyyatdan məlumdur ki, Ağa Məhəmməd xan 1796-cı ildə şahlıq titulunu qəbul etmişdir. Əhməd Zəki Vəlidi Toqanın qeyd etdiyinə görə, Qacarlar bütün xalqın qəbul etdiyi hökmdar sülaləsi deyildir (44[a],71). Onun İranda möhkəmlənməsi və siyasi təsirini Azərbaycanın cənub xanlıqlarına yayması Azərbaycanın Arazdan şimalda yerləşən xanlıqları üçün də ciddi təhlükə törədirdi.

Keçmiş Səfəvilər dövlətinin sərhədləri hüdudlarında öz imperiyasını yaratmağa çalışan Ağa Məhəmməd xan Azəroaycanın bütün torpaqlarını və Gürcüstanı da ələ keçirməyə çalışırdı. Bunun üçün təbii ki, bəhanə lazım idi. Əslində Qacarın Azərbaycana və Gürcüstana yürüşü birbaşa Cənubi Qafqaz uğrunda Rusiya-İran qarşıdurması idi.

1787-1791-ci il Rusiya-Osmanlı müharibəsində Rusiyanın qələbəsi onun Qafqaz siyasətinin daha da fəallaşmasına şərait yaratmış, Türkiyənin isə əl-qolunu bağlamışdı. Tarixşünaslıqda belə bir fikir var ki, Osmanlı dövləti Rusiyanın Qafqaz siyasətinə zərbə vurmaq üçün Qacarın Azərbaycana və Gürcüstana yürüşünə göz yumur və bu yürüş haqqında xəbər Türkiyədə alqışlarla qarşılanır. Rusiyanın xarici siyasət arxivindəki sənədlərə istinad edən H.Sadıqov (40, 63; 41, 38) və F.Əliyev (21, 81) qeyd edirlər ki, 1774-cü il Kiçik Qaynarca və 1791-ci il Yassı müqaviləsi əsasında rəsmi surətdə Zaqafqaziyadan (Cənubi Qafqaz - N.B.) əlini çəkməli olan Türkiyə bu zaman bir növ düşməni “başqasının əli ilə vurmaq” siyasətini yürüdərək rusların buraya edilə biləcək təcavüzünün qarşısını almaq məqsədilə İrana kömək etmək qərarına gəlir. Daha sonra arxiv sənədlərinə istinad edən H.Sadıqov göstərir ki, Gürcüstan və İrəvan xanlığı sərhədlərində Osmanlı dövlətinin Anadolu və Axalsıxda külli miqdarda qoşun toplaması barədə məlumat vardı. Həmin dövrdə Türkiyə ərazisindən keçib Azərbaycana qayıdan tacirlər xəbər vermişdilər ki, türk əsgərləri Bəyaziddə, Vanda, Qarsda və Ərzurumda toplaşıb... Ağa Məhəmməd xana kömək etmək fikrindədirlər” (40, 63).

Bu sənədlərin Rusiyanın xarici siyasət arxivinə daxil olduğu dövrü və bu zaman Rusiya ilə Osmanlı dövlətinin münasibətini yada salsaq, adlarını çəkdiyimiz

müəlliflərin həmin mənbəyə istinad edərək verdiyi məlumatlar həqiqətdən kənar deyil, yəni Osmanlı dövlətinin Qacara yardım etməsi təbii görünə bilər. T.Mustafazadə isə bu barədə qeyd edir ki, şah İstanbula müraciətində bildirirdi ki, Rusiyaya qarşı müharibəyə hazırlaşır və yazda yürüşə çıxacaq. Bunun üçün 150 min nəfərlik qoşun toplayacaq. Türkiyə bu işdə ona kömək etməli, II İrakliyə qarşı qoşun göndərməlidir. Osmanlı hökuməti bu təkliflə razılaşmayaraq bildirmişdi ki, Rusiya ilə Türkiyə arasında mövcud olan müqaviləyə zidd olduğu üçün o, II İrakliyə qarşı qoşun göndərə bilməz (37, 247) .

Türkiyə tarixçilərinin bir çoxu, o cümlədən C.Gökce isə Qacarın Cənubi Qafqaza yürüşü zamanı Osmanlı dövlətinin durumunu, Qacara yardım etməsi fikrini aşağıda göstərilən məlumatla təkzib edir. Müəllif göstərir ki, Türkiyə Qacarın yürüşünə, göz yumur, əksinə, 1787-ci ildə Osmanlı dövlətinin Avstriya və Rusiya ilə apardığı müharibə dövründə İranın bitərəf qalmasına cavab olaraq Türkiyə Rusiyaya qarşı hər hansı bir ittifaq və ya hərbi yardım və müdaxilədən vaz keçir (50, 182).

Deyilənlərə onu da əlavə etmək istərdik ki, Qacar Cənubi Qafqaza yürüşü zamanı Napoleon Fransasından da dəstək almışdı. Belə ki, 1796-cı ildə İran ilə Fransa hökuməti arasında Rusiya ilə müharibə aparmaq üçün danışıqlar aparılır (93, 225). Bu danışıqların isə kökü var idi: XVIII yüzilliyin sonunda İngiltərə və Fransanın müstəmləkə siyasəti güclənir. İranın Yaxın və Orta Şərqdə işğalçılıq siyasətinə qarışmaq üçün fürsət lazım idi. Hindistana quru yol ilə getmək üçün isə İran ərazisindən keçib getmək axtarılan sualın cavabı ola bilərdi.

Ağa Məhəmməd xan Qacar Azərbaycanın cənub xanlıqlarını tabe etdikdən sonra Arazdan şimalda yerləşən Azərbaycan xanlıqlarının da ona tabe olmasını tələb edir. Qacarın Azərbaycana hücumu ilə xanlararası müharibələr dayanır (15, 17). Qarabağ, Lənkəran xanları kimi şamaxılı Mustafa xan da onun tələbini rədd edir. Q.P.Butkov göstərir ki, Ağa Məhəmməd xanın 1795-ci il yürüşü zamanı Mustafa xan ona tebe olmaqdan imtina edərək Rusiyadan kömək almaq üçün yollar axtarmışdır (74,11 hissə, 332). Əslində isə o, Fitdağ qalasında möhkəmlənməyə hazırlaşırdı. İbrahim Yüksel isə göstərir ki, Azərbaycanın şimal xanlıqlarının bəziləri Ağa Məhəmməd Qacara qarşı Osmanlı dövlətindən yardım istəmişdir (51, 30). Həmin məlumat Türkiyə Respublikasının Baş Bakanlıq Arxivinin “Xətti-Humayun” fondundan əldə etdiyimiz bir sənədlə təsdiqlənir. Bu barədə növbəli bölmədə ətraflı məlumat veriləcəkdir. Şamaxılı Mustafa xanın, eyni zamanda həm Rusiyaya, həm də Osmanlı dövlətinə müraciət etməsi onun öz xanlığının müstəqilliyini qorumaq üçün manevr etdiyini bir daha sübut edir.

Tarixi ədəbiyyatdan məlumdur ki, Azərbaycanın şimal xanlıqlarından rədd cavabı alan Ağa Məhəmməd xan Qacar 1795-ci ilin iyununda böyük miqdarda qoşunla üç istiqamətdə Azərbaycana hücum etmişdi. Ağa Məhəmməd xanın Cənubi Qafqaza yürüşü üçün nəzərdə tutulmuş ordusunun sayı və tərkibi haqqında müxtəlif məlumatlar vardır. C.Malkolm (130, 104) bu ordunun sayının

60 min nəfər, P.Zubov (90, 60) 60-80 min nəfər, P.Q.Butkov (74, 331) isə daha çox 50-100 min arasında olduğunu göstərir.

Üç istiqamətdə hərəkət edən Qacar qoşununun digər istiqamətlərdəki fəaliyyəti birbaşa mövzumuzla bağlı olmadığından onlar haqqında məlumat verməyə ehtiyac görmürük. Birbaşa Şamaxı xanlığının ərazisi ilə bağlı olan sağ cinahla hərəkət etməli olan hissəsinin fəaliyyəti haqqında məlumatlar olduqca azdır. C.Malkolm yazır ki, ordunun bu hissəsi qarşısında Muğan, Şirvan və Dağıstanı ələ keçirmək vəzifəsi qoyulmuşdu (130, 105). Qacar ordusunun bu hissəsinin Şamaxı və Şəki xanlıqlarının ərazisinə daxil olması və yerli əhalinin ona hansı münasibət bəsləməsi haqqında məlumatlar çox azdır və ziddiyyətlidir.

Təəssüflə qeyd etməliyik ki, XVIII yüzilliyin ikinci yarısı xanlıqlar dövrü tarixi hadisələrini diqqətlə izləyəndə, əksər Azərbaycan xanlarının çox vaxt bir-biri ilə düşmən münasibətində olduğunu, xarici təcavüzə qarşı birləşmək iqtidarında olmadıqlarını müşahidə etmək mümkündür. Məsələn, rus tarixçisi N.Dubrovin göstərir ki, Ağa Məhəmməd Qacarın Azərbaycanın şimalına yürüşü ərəfəsində Şəki, Şamaxı və Bakı xanlıqları tərəddüd edirdilər. Onlar son nəticədə öz mülklərini İran ordusunun talanlarından xilas etmək naminə Qacardan vassal asılılığını qəbul etdiklərini bildirirdilər. Qubalı Şeyxəli xan da Ağa Məhəmməd xanın hakimiyyətini tanıdığını bildirdi. Bunun səbəbi Ağa Məhəmməd xanın bütün Şirvanın hakimliyini ona tapşıracağı haqda vəd verməsi idi (83, 10).

Lakin F.Dubrovinin fikrinin əksinə olaraq, XVIII yüzilliyin sonlarında Ağa Məhəmməd xan Qacarın Azərbaycanın Arazdan şimaldakı torpaqlarına yürüşə hazırlaşması zamanı bu təhlükəyə qarşı Azərbaycanın şimal xanlıqlarının, o cümlədən Şamaxı xanlığının birləşmək təşəbbüsünü görürük. Bu təşəbbüslər istər Rusiya, istərsə də Osmanlı mənbələrində öz əksini tapmışdır. Qeyd etdiyimiz kimi, məhz, “Ağa Məhəmməd xanın yürüşü ərəfəsində Qarabağ, Gəncə və Şamaxı xanları digər hakimlərlə bir ittifaqa gələ bilmişlər” (48, s. 6748; 55, 45, 140). Bu zaman (1795-ci ilin yayı - N.B.) Ağa Məhəmməd xandan ona tabe olması tələbini alan İrəvan xanı da adları çəkilən xanlıqlarla ittifaq bağlayıb Qacara qarşı müqavimət göstərmək qərarına gəlmişdi (37, 234). İbrahimxəlil xan və Məhəmməd xan tərəfindən türk sultanına göndərilən ittifaq haqqında məktubları Seyid Abdulla Çələbi və Hacı Zeynal ağa təqdim etmişdilər (55, 141-142).

Ənənəyə görə, şah tacını qoymaq istəyən şəxs keçmiş imperiyanın sərhədlərini bütövlükdə bərpa etməli, tac qoyma mərasimi isə Ərdəbildə keçirilməli idi (37, 228). Digər bir müəllifə görə isə şahlığa iddiaçılar bütün Cənubi Qafqazı və İranı öz hakimiyyətlərinə tabe etdikdən sonra Muğanda tac qoyardılar. Ağa Məhəmməd xan da bu məqsədlə Muğana gəlir (43, 11). Əslində isə məqsəd Azərbaycanın Şimal xanlıqlarını, ilk növbədə Şamaxı xanlığını tabe etmək idi.

Şamaxılı Mustafa xan Qacara tabe olmaqdan açıq şəkildə imtina etmişdi. Arxiv sənədindən bəlli olur ki, Ağa Məhəmməd Qacarın Gürcüstandan Azərbaycana qayıtmasını eşidən Şamaxı xanı xanlığın mərkəzi Ağsu şəhərini tərk

edərək, Fitdağ qalasına çəkilmişdi (8, 57). Bu hadisəni təsdiq edən M.Biberşteyn yazır: "Fitdağ qalasına çəkilən Mustafa xan burada 1796-cı ilin fevralınadək gözləməli olur" (70, 22), Hadisələrin sonrakı gedişi göstərir ki, Mustafa xanın gördüyü bu tədbir heç də əbəs deyildir. Tezliklə Ağa Məhəmməd xan özünün iki sərkərdəsini - Süleyman xanı və Mustafa xan Dəvəlini Şirvan torpaqlarına göndərmişdi (116, 117-118).

Şamaxı xanlığı üzərinə göndərilən qoşunların miqdarı haqqında da müxtəlif fikirlər mövcuddur. Q.P.Butkovun məlumatına görə, 1795-ci ilin noyabrında Ağa Məhəmməd xanın sərkərdəsi Süleyman xan 20 min nəfərdən ibarət qoşunla tabe olmaq istəməyən şamaxılı Mustafa xanın üzərinə hücum edir (74, 354). Bu zaman şəkili Məhəmmədhəsən xan Qarabağ və Şamaxı xanı kimi Ağa Məhəmməd xana müqavimət göstərmək əvəzinə, Şamaxı xanlığının ərazisinə hücum edən Qacar qoşunlarına qoşulmuşdu (64, 92). Digər bir əsərdə onun bu hərəkəti haqqında yazılır: "Şəki xanı öz mənsəbi və mənafeyi xatirinə, düşmənçilik etdiyi bəzi xanlardan intiqam almaq məqsədilə Qacarın tərəfinə keçdi və Ağa Məhəmməd xanın Şirvanı ələ keçirmək üçün göndərdiyi dəstəyə qoşuldu" (29, 42). Məhəmmədhəsən xanın Qacar ordusuna qoşulmasından istifadə edən qardaşı Səlim xan uzun müddət gizləndiyi Car-Balakən camaatından kömək alaraq Şəkiyə hücum etdi və hakimiyyəti ələ keçirdi. Göynük kəndi yaxınlığında baş vermiş döyüşdə qardaşı üzərində qələbə çalan Səlim xan (31, 27) Qacar qoşunlarına qarşı mübarizədə Şamaxı xanı Mustafa xanla müttəfiq olmuşdu.

Ə.Tahirzadə isə Ağa Məhəmməd Qacara həsr etdiyi əsərində göstərir ki, Qacar öz sərkərdəsi Məhəmmədhəsən xan Qacarı (şəkili Məhəmmədhəsən xan nəzərdə tutulur. Burada müəllif yanlış olaraq Çələbi nəslindən olan şəkili Məhəmmədhəsən xanı qacarlar nəslinin nümayəndəsi kimi göstərmişdir - N.B.) ağır toplarla Şamaxı qalasını alaraq, Şirvanı (Şamaxı xanlığının ərazisi nəzərdə tutulur - N.B.) tutmağa, Mustafa xanı itaətə gətirməyə göndərir. Mühasirənin 12-ci günü şəhər qalası top atəşlərindən dağıdılır. Müharibə qanunlarına görə, şah müqavimət göstərən Şamaxı əhalisini cəzalandırmalı idi. Lakin şah Şamaxıda, qarət fərmanı vermir, bac almır, hətta əsgərlərə çatası qənimətin xərcini özü ödəyir (44, 36).

Lakin Ə.Tahirzadənin verdiyi məlumatları dövrün mənbələri təsdiq etmir. Belə ki, Mustafa xan Dəvəlinin əhaliyə qarşı qəddarlığı onun əhali tərəfindən qətlə yetirilməsi ilə nəticələnir. Bu barədə "Tarixi Qacariyyə" (131, 47-48) də göstərilir ki, Qacar Tiflisdən qayıdarkən Mustafa xanın ona tabe olmaması haqqında məktubuna rədd cavabı verdiyi üçün öz sərkərdəsi Mustafa xan Dəvəlini 12 minlik qoşunla Şirvana (Şamaxıya - N.B.) göndərdi. Mustafa xan Dəvəliyə bu işdə şəkili Məhəmmədhəsən xanın yardım etdiyini qeyd etdiyimiz həmin əsərin müəllifi də təsdiq edir. Qacar ordusu müdafiəsiz qalan Ağsu şəhərinə daxil olaraq, onu amansız şəkildə dağıtmışdı. Bundan bir az sonra Ağsuda olmuş M.Biberşteyn yazır ki, "bu şəhəri acınacaqlı bir vəziyyətdə, əhalini isə yarımuçuq daxmalarda yaşayan gördük" (70,18).

Ağa Məhəmməd xanın ordusunun törətdiyi vəhşiliklərə qarşı Şamaxı və Şəki xanlıqlarının əhalisinin azadlıq mübarizəsinə qalxmasını dövrün mənbələri təsdiqləyir. Mustafa xanın özünün rəhbərlik etdiyi Şirvan əhalisi silaha sarılaraq Qacar qoşunlarına ağır zərbə vururdu. Döyüşlərin birində şamaxılılar qəflətən hücuma keçərək Ağa Məhəmməd xanın düşərgəsinə getmək istəyən Mustafa xan Dəvəlini öldürmüş və onun bütün mühafizə dəstəsini məhv etmişlər (64, 93) Bundan sonra başsız qalan Qacar ordusu tələsik Şirvan torpaqlarını tərk etməyə məcbur olmuşdu.

Mustafa xan Dəvəlinin yerli əhali tərəfindən öldürülməsi xəbərini eşidən Ağa Məhəmməd xan Qacar çox məyus olur və onun yerinə sərkərdəsi Əliqulu xan Qacarı təyin edərək Şamaxıya qoşun göndərir. "Tarixi Qacariyyə"də müəllif Əliqulu xan Qacarın Fitdağ qalasını mühasirəyə almasından və bir müddətdən sonra Mustafa xanın xərac verməyə razı olmasından bəhs edir (131, 47-48). Əslində isə Mustafa xan Qacara heç bir xərac verməmiş, əksinə, Mustafa xan Qacar qoşunlarının Dərbənd istiqamətində hərəkətinə mane olmuşdur. Hadisələri diqqətlə izləsək görərik ki, şamaxılı Mustafa xan Ağa Məhəmməd xan Qacarın Dərbənd istiqamətində hərəkətinə mane olmaqla, əslində Rusiyanın bu istiqamətdə yürüşə hazırlaşmasını asanlaşdırmışdı. Toqquşma zamanı şamaxılılar 3000 İran sərbazını öldürdükləri halda, özləri 100 döyüşçü itirirlər. Mustafa xan həmçinin Qacar Tiflisi qarət edən zaman ələ keçirilən 4 topu qənimət kimi götürür. Qacar istədiyinə nail ola bilməyib, İrana qayıdarkən, Mustafa xan Səlim xan ilə Şamaxı yaxınlığında görünürlər (74, 354). Qacar Mustafa xan ilə bir ittifaqda olan Səlim xanı qardaşı Məhəmmədhəsən xanın "əli ilə vurmağa" çalışırdı. Qacar sərkərdəsi Süleyman xanın qoşunları ilə birlikdə şəkili Məhəmmədhəsən xanın qoşunlarının da bu yürüşdə iştirak etməsinə baxmayaraq, Ağa Məhəmməd xan Qacar istədiyinə nail ola bilmədi və şəkili Məhəmmədhəsən xanın gözlərini çıxartdırıb Təbrizə göndərdi (101, 173). Müəllif daha sonra göstərir ki, yerli əyanlardan Hacı Səid və Hacı Nəbi Məhəmmədhəsən xanın Mustafa xan Dəvəliyə xəyanət etdiyini bildirirlər. Bundan bir müddət sonra Dəvəli Məhəmmədhəsən xanın yerinə qardaşı Səlim xanı təyin edir. Bu addımı atmaqla Mustafa xan Dəvəli, əslində Səlim xanın Mustafa xan ilə ittifaqını pozmağa çalışırdı.

Beləliklə, Ağa Məhəmməd Qacarın Cənubi Qafqaza I yürüşü Azərbaycan xanlarının, o cümlədən Şamaxı xanı Mustafa xanın itaətsizliyi səbəbindən uğursuzluqla nəticələnir və o, bu ərazini tərk etmək məcburiyyətində qalır. Hadisələrin xronoloji çərçivəsində xeyli dolaşıqlığa yol verməsinə baxmayaraq, R.İsmayılov da öz əsərində (30, 76) Ağa Məhəmməd Qacarın Azərbaycanın şimal torpaqlarını tərk etməsi məsələsinə toxunmuş və "azuqənin azlığı və süvari qoşun atlarının qırılması"nı Qacarın İrana qayıtması səbəblərindən biri kimi göstərmişdi.

1797-ci ilin baharında rus qoşunlarının Azərbaycana məlum yürüşü başa çatdıqdan sonra Ağa Məhəmməd xanın Cənubi Qafqaza olan iddialarını gerçəkləşdirmək üçün yenidən əlinə fürsət düşür. Lütfəli xanın müqavimətini

qırandan sonra İranda öz mövqeyini möhkəmləndirən Ağa Məhəmməd Qacar 1796-cı ilin martında şah tacını başına qoyur. Qacar ikinci yürüşə başlamazdan əvvəl Azərbaycanın şimal xanlarına, o cümlədən Şamaxı xanına hədələyici məktublar göndərir. Mustafa xandan rədd cavabı aldığı üçün Qacar ondan intiqam almağı qətiləşdirir. V.Leviatov göstərir ki, Şuşanın ələ keçirilməsindən sonra ehtiyat edən Mustafa xan Səlim xan ilə birlikdə elçiləri vasitəsilə Qacara tabe olduğunu bildirir [101, 191]. Bu isə həmişə ikili siyasət aparan şamaxılı Mustafa xanın növbəti diplomatik manevrlərindən biri idi. Çünki Mustafa xan bu zaman yenə də Fitdağ qalasında xanlığın müdafiəsinə hazırlaşırdı. Mustafa xan Fitdağ qalasında olarkən özünü xan elan edən xanın əmisi oğlu Qasım xan qeyri-səmimi olsa da, şaha tabeliyini bildirir. Lakin tezliklə o, Mustafa xan tərəfindən devrilir və hakimiyyətdə qalmaq naminə Qacarın sarayına pənah aparır (13,437).

1797-ci ildə Qacarın Şuşada qətlə yetirilməsi ilə hesab etmək olardı ki, Şamaxı xanlığı İranın təqiblərindən xilas olacaq. Qacarın ölümündən sonra İranda hakimiyyətə onun qardaşı oğlu, mənbələrdə çox vaxt Baba xan adlandırılan Fətəli şah (1797-1834) gəlir. Qacar Şimali Azərbaycana ikinci yürüşə çıxarkən vəsiyyət edibmiş ki, başına bir qəza gələrsə, vəliəhdi Fətəli xan Şirazdan gəlib çıxana kimi Tehranın qapıları heç kimə açılmasın (37, 249). Onun hakimiyyətə gəlməsi ilə İranı yenidən hakimiyyət uğrunda feodal hərc-mərcliyi bürüyür. Bu mübarizə 1798-ci ilə kimi davam edir və Fətəli xan Hacı İbrahimin köməyi ilə rəqiblərinə qalib gələrək şahlıq taxtına sahib çıxır (100, 15). Bir müddət daxilən zəif olan İran Cənubi Qafqazın işlərinə qarışa bilmədi. Bu üzdən Fətəli şah hakimiyyətinin ilk dövründə Azərbaycanın Şimal xanlıqlarına qarşı mübarizəni davam etdirə bilmədi. Qarabağ, Gəncə, Şəki və Quba xanlıqlarından fərqli olaraq, Şamaxı xanı Mustafa xan Fətəli şahın tabe olmaq haqqında tələbini rədd etdi və "şah qələmi elə mənim özümdə də var", - deyə şahın hakimiyyətini tanımaq istəmədiyini bildirdi (101, 193).

Beləliklə, Şamaxı xanlığının İran hakimləri və ya Qacar dövləti ilə çox zaman çətin və ziddiyyətli münasibətlərini izlədikdə, bu münasibətlərin, əsasən Şamaxı xanlarının öz müstəqilliklərini qorumaq uğrunda apardığı mübarizə zəmnində qurulduğunu söyləmək mümkündür.

3.2. Şamaxı xanlığının Osmanlı dövləti ilə münasibətləri

Strateji mövqeyinə görə digər xanlıqlardan fərqlənən Şamaxı xanlığı daim şimal qonşusunun diqqət mərkəzində olmuşdur. Məhz bu səbəbdəndir ki, xanlıq yarandığı vaxtdan etibarən Rusiya təcavüzündən qorunmaq məqsədilə Osmanlı dövləti ilə siyasi əlaqələr yaratmağa cəhd göstərmişdir. "Nadir şah Əfşarın ölümündən sonra Azərbaycanın şimal torpaqlarında yerləşən Şəki, Bakı, İlisu sultanlığı, Quba, Şirvan (Şamaxı - N.B.), Gəncə və Talış (Lənkəran - N.B.) xanlıqları öz müstəqilliklərini elan edən kimi dərhal Osmanlı dövləti ilə siyasi əlaqələr qurmağa can atmışdılar. Bunun əsas səbəbi şimaldan Rusiyanın, cənubdan İranın təhlükəsindən qorunmaq idi" (57, 6).

Azərbaycan xanlıqlarının bir çoxu yarandığı ilk illərdən Türkiyə ilə sıx münasibətlər yaratmağa, onun dəstəyini qazanmağa çalışırdı (37, 249). Azərbaycan tarixşünaslığında xanlıqların, o cümlədən Şamaxı xanlığının Osmanlı dövləti ilə əlaqələrini prof. T.Mustafazadə və G.Nəcəfli araşdırmışdır. Tədqiqat zamanı hər iki müəllif xeyli türkdilli mənbə və ədəbiyyatları tədqiqata cəlb etmişlər. G.Nəcəfli Türkiyə tarixçiləri C.Gökçə və İ.Yükselə əsaslanaraq yazır: "1760-cı il tarixində Şirvan xanı Məhəmməd xan Çıldır valisi Süleyman paşaya yazdığı məktubunda onun diqqətinə gürcü çarı Teymurazın "Moskvayla anlaşmasını" - yəni ittifaqını çatdırırdı". Sonra müəllif həmin məktubu şərh edərək yazır: "Buradan aydın olur ki, Şirvan xanı (Şamaxı xanı - N.B) bu ittifaqdan bərk narahat olaraq baş verə biləcək təhlükənin qarşısını almaq üçün Çıldır valisi Süleyman paşa vasitəsilə Osmanlı dövlətinə müraciət etmişdir" (39, 34).

Türkiyə tarixçisi C.Gökçe əvvəldə adını çəkdiyimiz əsərini yazarkən Baş Bakanlıq Osmanlı Arxivində saxlanan "Xətti-Humayun" fondundakı sənədlərə istinad etmişdir. Azərbaycan xanlıqlarının şəcərəsi Türkiyə tarixçilərinə bəlli olmadığı üçün bu xanın Şamaxı və yaxud Şəki xanı olmasının fərqinə varmamışlar. (Osmanlı mənbə və ədəbiyyatlarında Şamaxı və Şəki xanları hər ikisi Şirvan xanı adlandırılmışdı) Bizim üçün isə bu məsələ çox önəmli olduğundan həmin sənədin sonunda hansı xanın (Şamaxı və yaxud Şəki) imzasının olmasını dəqiqləşdirmək üçün İstanbul Baş Bakanlıq arxivində sənədin orginal nüsxəsini araşdırmalı olduq. Hicri 1174-cü ildə (miladi 1759-1760-cı ilə təsadüf edir - N.B.) Çıldır valisi Süleyman paşaya göndərilmiş bu məktubun sonunda yazılmışdır: "Şirvan hanı Mehmed bin..." (48, sənəd, 225). Məktubun kodlaşdırılmış variantında isə məktubu yazan şəxsin adı "Şirvan hanlarından Mehmed bin Şeki handan" kimi göstərilmişdir. Halbuki ərəbcə yazılmış həmin məktubun sonunda xanın kimin oğlu olduğunu oxumaq mümkün olmamışdır. Məsələni qəlizləşdirən də məhz Məhəmməd xanın kimin oğlu olmasının oxunaqlı olmamasındadır. Əgər Şəki xanlarının türk sultanına "Şirvan xanı" imzasıyla məktub göndərməsini nəzərə alsaq, 1760-cı ildə Şəkidə Hüseyn xan hakimiyyətdə olmuşdur. Həmin dövrdə Şamaxı xanlığında isə Məhəmmədsəid xanın hakimiyyətdə olduğunu nəzərə alsaq,

məktubun Şəki xanı tərəfindən yox, Şamaxı xanı Məhəmmədsəid xan tərəfindən göndərildiyini bir daha təsdiq etmiş olarıq.

Şamaxı xanlığının Osmanlı dövləti ilə əlaqələrinin olması haqqında əsas məlumatları əsasən, əvvəldə qeyd etdiyimiz kimi rus mənbələri verir. Belə ki, Rusiya Xarici Siyasət Arxivinin məlumatlarına əsaslanan professor T.Mustafazadə yazır ki, Sərkərlər nəslindən olan Şamaxı xanları və xanlıq əhalisinin əksəriyyəti qəti surətdə Osmanlı imperiyasına meyil edirdi. Mənbəyə əsaslanan müəllif daha sonra qeyd edir: "Sünnü məzhəbli şamaxılı Ağası xan nümayəndəsini bizim yüksək saraya qarşı (Rusiyaya) yardım istəmək üçün həmetiqadı türklərin yanına göndərmək qərarına gəlmişdir" (37, 165). Qeyd olunan dövrdə Sərkərlər nəslinin digər nümayəndəsinin - Məhəmmədsəid xanın da Osmanlı dövləti ilə sıx əlaqəsinin olmasını izləmək mümkündür. Belə ki, gürcü çarı II İrakli Şamaxı xanı Məhəmmədsəidə Rusiya himayəsini qəbul etməsini təklif etdikdə Şamaxı xanı, razı olmur, hətta bu təklifə görə ondan inciyir (37, 165; 39, 37). Dövrün rusdilli sənədləri içərisində, hətta şamaxılı Ağası xanın Rusiyaya qarşı mübarizədə hərbi yardım xahişi ilə Türkiyə sultanına məktub göndərməsi haqda məlumat verilir (8, 12; 39, 37).

Qeyd olunan dövrdə şamaxılı Ağası xanın kömək üçün Osmanlı sultanına müraciət etməsi, əslində birbaşa Rusiyaya qarşı yox, Azərbaycan torpaqlarının birləşdirilməsində Rusiyadan dəstək alacağına ümid edən qubalı Fətəli xana qarşı çevrilmişdir. Çünki Ağası xan Dərbənd və Bakı xanlıqlarını tabe edən qubalı Fətəli xanın Şamaxı xanlığı üçün nə qədər ciddi təhlükə olduğunu bilirdi. Hətta Şamaxı xanları 1768-ci ildə Fətəli xan tərəfindən hakimiyyətdən uzaqlaşdırıldıqdan sonra belə, onlar yaranmış vəziyyətlə barışmaq istəmirlər. S.Hacıyevanın verdiyi məlumata görə də Ağası xan və Məhəmmədsəid xan Fətəli xana qarşı mübarizədə tez-tez Türkiyəyə müraciət edirdilər (78, 99).

Lakin 80-ci illərdə vəziyyət tamamilə dəyişmişdi. Bu baxımdan Rusiya konsulu İvan Vasilyeviç Tumakovskiyə Karl Latinsovun göndərdiyi "raport" daha maraqlıdır. Latinsev göndərdiyi raportunda yazırdı: "Bakıda mənə sadiq olan ermənilərdən öyrəndim ki, 1780-ci ilin avqust ayında Türkiyə sultanı tərəfindən şamaxılı Məhəmmədsəid xanın yanına elçilər (çaparlar) gəlibdir. Onların gətirdiyi məktubda nə yazıldığını öyrənmək mümkün olmayıb. Amma öyrəniblər ki, Şamaxı xanından türk sultanına göndərilən cavab məktubunda Rusiyanın bu yaxınlarda İrana dəniz eskadrası çıxaracağı haqqında olan məlumata (Bu məlumat bir il sonra özünü doğrultdu. 1781-ci ilin iyununda Rusiya imperiyası qraf Voynoviçin komandanlığı ilə Həştərxandan Astrabada hərbi eskadra göndərmişdi - 39, 41) əsasən xəbərdarlıq edilir. Bundan başqa, Şamaxı xanı Türkiyə sultanından özünü-müdafiə üçün pulla və ya qoşunla kömək göndərilməsini xahiş edirdi (39, 41). Göründüyü kimi, Şamaxı xanlarının 60-cı illərdə kömək üçün Osmanlı sultanına müraciət etməsi, əslində birbaşa Rusiyaya qarşı yox, Azərbaycan torpaqlarının birləşdirilməsində Rusiyadan dəstək alacağına ümid edən qubalı Fətəli xana qarşı

idisə, artıq 80-ci illərdə konkret olaraq Rusiya təcavüzündən qorunmağa yönəlmişdi.

Şamaxı xanlığının Osmanlı dövləti ilə münasibətləri haqqında qeyd etdiyimiz kimi daha çox rus mənbələri məlumat verir. Bu isə təbii ki, dövrün beynəlxalq vəziyyəti ilə əlaqədar idi. 1768-1774-cü illərdə Rusiya-Türkiyə müharibəsinin gedişində hər iki imperiya Azərbaycan xanlıqlarını öz tərəfinə çəkməyə çalışmışdı (əlavə məlumat üçün bax: 39, 36-38). Buna görə də Azərbaycan xanlıqlarının Osmanlı dövləti ilə münasibətləri haqqında məlumat toplamaq üçün xanlıqların ərazisində Rusiya məxfi xidmət idarəsinin nümayəndələrinin və Azərbaycan ərazisində özlərinə "xristian dövləti" yaratmaq xülyasında olan ermənilərin Rusiya məxfi xidmət idarəsinə göndərdiyi "xəbərlər" mühüm yer tuturdu.

Həmin sənədlərdə Osmanlı sultanının Azərbaycan xanlarına müraciəti və xanların sultana yazdığı cavab məktubu haqqında çar sarayına daxil olan məlumatlar öz əksini tapır. Rusiya hakimiyyət orqanlarına məlumatların göndərilməsində daha çox canfəşanlıq göstərənlər içərisində Azərbaycan ərazisində ticarətlə məşğul olan ermənilər də var idi. Onların göndərdikləri məlumatların əksəriyyəti şayiə xarakterli idi. Belə ki, knyaz Qriqori ermənilərin 1783-cü il 6 aprel tarixli məktubu haqqında Potyomkinə yazaraq bildirirdi ki, Fətəli xan, Məhəmmədsəid xan və Ağası xan qardaşları, həmçinin Məhəmmədhəsən xan ermənilərə qarşı hücum edir, əsir götürür və s. (91, 223). Azərbaycan torpaqlarında özləri üçün dövlət yaratmaq arzusunda olan ermənilərin bu şayiələri göndərməkdə əsas məqsədi Rusiya imperiyasını bu əraziyə yürüş etməyə şirnikləndirmək və həmin yürüşü tezləşdirmək idi.

Qeyd etmək lazımdır ki, bu dövrdə Azərbaycan xanlıqlarına qarşı münasibətində Rusiya və İrandan fərqli olaraq, Osmanlı imperiyasının təcavüzkarlıq niyyəti olmamışdı. Əksinə, Rusiyanın təcavüzkarlıq siyasətinə qarşı Osmanlı sarayı Azərbaycan xanlıqları ilə, o cümlədən Şamaxı xanlığı ilə ittifaqa üstünlük verirdi. Lakin xanlıqlararası qarşıdurmalar onların Osmanlı imperiyası ilə əlaqələrinə zərbə vururdu. Bu mənada Osmanlı sultanı xanların birliyinə daha çox maraqlı idi. Dövləti Aliyyə (türk sultanı - N.B.) xanlar arasındakı anlaşılmazlıqların aradan qalxmasını istəyirdi. Onun başlıca məqsədi Rusiyanın bu vəziyyətdən istifadə edərək hücuma keçməsindən yaranacaq təhlükəni xanlara anlatmaq idi (50, 109-110).

XVIII yüzilliyin II yarısında Osmanlı dövləti çox böyük əraziləri əhatə etməsinə baxmayaraq, hərbi və iqtisadi cəhətdən xeyli zəifləmişdi ki, bu da ona Cənubi Qafqazda fəal siyasət yeritməyə imkan vermirdi. Avropa dövlətləri isə Türkiyəni müxtəlif yollarla hərbi ittifaqa cəlb etməklə onu daha da zəiflətmək təşəbbüsündə idilər.

Təsadüfi deyil ki, 1768-1774-cü illərdə Rusiya ilə Türkiyə arasında müharibə getdiyi zaman Avropa dövlətləri bu iki dövlətin qarşı-qarşıya durması ilə

onların Qafqaz siyasətinin zəifləyəcəyini güman edirdilər. Türkiyə tarixçisi A.N.Kurat da bu fikri təsdiq edərək yazır ki, Rusiya ilə ticarətdən böyük mənfəət güdən İngiltərə Türkiyənin bu müharibəyə hazırlıqsız girdiyini nəzərə alaraq, Rusiyaya 12 ingilis gəmisi kirayəyə vermişdir (54, 26).

Rusiyanın cənuba doğru irəliləməsi, Rusiya-Gürcüstan hərbi blokunun yaranması Azərbaycan xanlıqları üçün ciddi təhlükə yaradır, eyni zamanda Osmanlı imperiyasını da çox narahat edirdi. Bu haqda bir arxiv sənədində yazılır: "Azərbaycan xanlıqlarını Rusiya, Gürcüstan blokunun təcavüzündən qorumaq məsələsi Osmanlı dövlətini həmişə narahat edirdi. Çıldır valisi Süleyman paşa Bəyazit hakimi İsaq paşa ilə əlaqə saxlayıb Osmanlı dövləti adından 1784-cü ildə Şirvan xanına məktub göndərmişdi" (55, 90; 39, 64).

XVIII yüzilliyin II yarısında baş vermiş Rusiya-Osmanlı müharibələrinin (1768-1774; 1787-1791) Rusiyanın qələbəsi ilə qurtarması və Osmanlı dövlətinin Cənubi Qafqazda fəal siyasət yeritməkdən məhrum olması sultanı vadar edir ki, Azərbaycan xanlıqlarını öz tərəfinə çəkməklə Rusiyanın Qafqaz siyasətinə zərbə vursun. Bu dövrdə Osmanlı sultanının fərmanları Gəncə, Təbriz, Dərbənd və İrəvan xanlarına göndərildiyi kimi Şamaxı xanlarının xanlıqda hakimiyyətdə olmadıqlarına baxmayaraq, mənbələrin verdiyi məlumata görə Sərkər sülalə üzvlərindən Məhəmmədsəid xana və Ağası xana da belə fərmanlar göndərilmişdi. Lakin Rusiya hökuməti hər vasitə ilə Azərbaycan xanlarının Osmanlı dövləti ilə münasibətlərinin qarşısını almağa çalışırdı və bəzi vaxtlarda buna nail olurdu.

Mustafa xanın dövründə isə Şamaxı xanlığının Türkiyə ilə münasibətlərinə dair məlumatlar, əsasən Ağa Məhəmməd şah Qacarın və V.Zubovun Azərbaycana olan yürüşləri ilə bağlı olmuşdur.

İbrahim Yüksel göstərir ki, Azərbaycanın şimal xanlıqlarının bəziləri Ağa Məhəmməd Qacara qarşı Osmanlı dövlətindən yardım istəmişdir (51,30). Həmin məlumat Türkiyə Respublikasının Baş Bakanlıq Arxivinin "Xətti-Humayun" fondundan əldə etdiyimiz bir sənədlə təsdiqlənir. Bu sənəd Ağa Məhəmməd xan Qacarın hücum təhlükəsi ilə bağlı qarabağlı İbrahimxəlil xanın nümayəndəsi Seyid Abdulla Çələbi vasitəsilə Osmanlı sultanına göndərilmiş məktubdan ibarətdir. Burada İbrahimxəlil xan gəncəli Cavad xanın, şəkili Məhəmmədhəsən xanın, dağıstanlı Ümmə xanın, Kartli-Kaxeti çarı II İraklinin, o cümlədən şamaxılı Mustafa xanın adından türk sultanına müraciəti öz əksini tapmışdır (48, sənəd, 6748).

1796-cı ildə V.Zubovun başçılığı altında rus qoşunlarının Azərbaycana daxil olaraq bir çox şəhər və əyalətləri tutması xəbəri sultan III Səlimi (1789-1807) xeyli narahat etmişdi. Osmanlı dövləti bütün vasitələrlə rus qoşunlarının Cənubi Qafqazdakı əməliyyatlarına mane olmağa çalışırdı. Bu məqsədlə Türkiyənin hərbi dairələri rus ordusunun hərəkət istiqamətləri və cəmləşdiyi yerləri dəqiqləşdirmək üçün Azərbaycana xüsusi xəfiyyələr göndərirdi (86, 134). Rus qoşunlarının

hərəkətinə mane olmaq üçün, hətta Axalsık paşası Şamaxı və Şəki xanlıqlarına öz adamlarını göndərmişdi (86, 127).

Ümumiyyətlə, Osmanlı imperiyası Azərbaycan xanlıqları ilə siyasi əlaqəsini çar Rusiyası ilə imzaladığı müqavilələrə (Kiçik Qaynarca və Yassı) əsasən qurur və Rusiyanın Azərbaycan xanlıqlarına qarşı cızdığı planı silah gücü ilə alt-üst edə bilmədiyindən diplomatik vasitələrlə hadisələrə müdaxilə etməyə çalışırdı. Bu işi həyata keçirmək üçün Azərbaycana yaxın olan Osmanlı əyalətlərinin valiləri xanlıqlarda baş verən hadisələri izləyir və əldə etdikləri məlumatları Sultan sarayına göndərirdilər. Bu yolla Osmanlı hakimiyyət dairələrində Azərbaycan xanlıqlarının ərazisində baş verən hadisələrdən xəbər tuturdular (33, 44). Lakin bütün bunlara baxmayaraq, Osmanlı imperiyasının Rusiya ilə apardığı müharibələrdə məğlub olaraq zəifləməsi onun Cənubi Qafqazda fəal siyasətinə zərbə vurdu. Beynəlxalq şəraitlə razılaşan Osmanlı dövləti artıq Azərbaycan xanlıqlarını, o cümlədən Şamaxı xanlığını Rusiya təcavüzündən müdafiə edə bilmədi.

Ümumiyyətlə, XVIII yüzilliyin sonlarında Qərbi Avropada siyasi vəziyyətin dəyişməsi iri dövlətlərin Cənubi Qafqaza olan marağını bir qədər zəiflətdi. Bu həmin dövlətlərin diqqətinin digər problemlərə yönəlməsi ilə bağlı idi. Belə ki, Azərbaycanın şimal qonşusu Rusiya və cənub-qərb qonşusu Osmanlı imperiyaları bu dövrdə Napoleon Fransasına qarşı mübarizə aparmaq haqqında düşünürdülər. Hətta keçmiş düşmənlər olan Osmanlı imperiyası və Rusiya Napoleon Bonapartın təcavüzündən qorunmaq məqsədilə bir ittifaqa gəldilər (əlavə məlumat üçün bax: 41, 45-46).

XIX yüzilliyin əvvəllərində də Avropa dövlətləri və Rusiya öz qızışdırıcı siyasətləri ilə Osmanlı dövlətini zəiflətmək niyyətindən əl çəkməmişdilər. Napoleon Fransası bu istiqamətdə öz siyasətini davam etdirərək Osmanlı dövlətinin İngiltərə və Rusiya ilə münasibətlərinin pozulmasına nail olur. Sonra Rusiya ilə 1808-ci ildə əlahiddə Erfurtda ittifaq bağlayır (47, 67). Napoleon bir tərəfdən III Səlimi bu ittifaqdan narahat olmasın deyə arxayın salmağa çalışırdısa, digər tərəfdən Osmanlı dövlətini öz aralarında bölüşdürmək haqqında Rusiya ilə gizli razılığa gəlir (46, c.9, 65-66).

Qeyd etdiyimiz məlumatların bir başa mövzumuz ilə bağlılığı olmasa da, belə bir fikri söyləməyə bizə əsas verir ki, təhlil etdiyimiz dövrdə Türkiyənin Cənubi Qafqazda möhkəmlənmək niyyəti olmamışdı. Əksinə, Rusiyanın bu regionda möhkəmlənməsini istəmirdi. Çünki bu Rusiyanın "yunan layihəsi"nin gerçəkləşməsinə şərait yarada bilərdi.

Təsadüfi deyil ki, Rusiya ilə Fransa ittifaq bağlayanda Çar hökuməti sultandan Fransaya qarşı çıxmamağı tələb etmişdi. Tələbə əməl olunmasa idi, Rusiya sultanı İstanbula hücum edəcəyi ilə hədələyirdi (46, c.7, 154.).

3.3. Şamaxı xanlığının Rusiya ilə münasibətləri

Şamaxı xanlığının Rusiya ilə münasibətləri daha gərgin olmuşdur. Azərbaycan xanlıqlarının, o cümlədən Şamaxı xanlığının müstəqil siyasət yeritməsi beynəlxalq münasibətlərdə müstəmləkəçilik siyasəti ilə daha çox fərqlənən, Qafqaz siyasətində daha çox şansı olan çar Rusiyasını qane etmirdi. XVIII yüzilliyin I yarısında həyata keçirilən bir sıra iqtisadi-siyasi islahatlar nəticəsində öz mövqeyini xeyli möhkəmləndirən çar Rusiyası çox fəal işğalçılıq siyasəti yeridirdi. Şimal müharibəsi (1700-1721-ci illər) nəticəsində Baltik dənizinə çıxış əldə edən Rusiya Qara dənizə və Xəzər dənizinə sahib olmaq üçün yollar axtarırdı. Xəzər sahillərinin sosial-iqtisadi vəziyyətini öyrənmək üçün ekspedisiya dəstələri göndərilir, ticarət əlaqələri genişləndirilir, konsulluqlar açılırdı. Təsadüfi deyil ki, 1716-cı ildə Rusiyanın Azərbaycandan keçib İrana gedən elçisi A.P.Volinski Şamaxıda rus konsulluğunun açılmasına razılıq almışdı (104, 13). Rus konsulları rus tacirlərinin mənafeyini müdafiə etməli idilər.

Şamaxı Niyazabad xəttilə Rusiyanın cənub sərhədlərinə yaxın olduğu üçün Azərbaycan-Rusiya ticarətində mühüm əhəmiyyət kəsb edirdi. Eyni zamanda gələcəkdə Xəzərsahili əraziləri ələ keçirmək üçün hərbi qüvvələrin Şamaxı ərazisindən keçməsi daha əlverişli idi. Qeyd etdiyimiz kimi, Şamaxı xanlıqlar dövründə də rus-Azərbaycan ticarətinin mərkəzi idi. Bu isə qubalı Fətəli xanı qane etmədiyindən Şamaxıda yerləşən rus ticarət mərkəzinin Salyana köçürülməsini rus hökumətinin diqqətinə çatdırırdı (117, 41). Rəşt müqaviləsinin (1732-ci il) şərtlərinə görə Azərbaycanda gömrüksüz ticarət hüququnu alan rus tacirləri xanlıqlar dövründə də bu hüququ saxlayırdılar. Quba xanlığının təsir dairəsindən çıxdıqdan sonra Şamaxı xanları Fətəli xandan fərqli olaraq, Rəşt müqaviləsinin şərtlərinə məhəl qoymurdular (117, 4).

XVIII yüzilliyin 70-80-ci illərində çar hökumətinin Şərq siyasəti yenidən fəallaşır, xüsusilə İranda Kərim xan Zəndin ölümündən sonra kəskinləşən daxili çəkişmələr Rusiyanın Şərqdə iqtisadi maraqlarını daha da artırdığı kimi, (91, 285) siyasi maraqlarının da həyata keçirilməsinə şans verir. 1768-1774-cü il Rusiya-Türkiyə müharibəsi başa çatdıqdan sonra Rusiyanın Cənubi Qafqaz siyasətində kəskin dönüş yaranır. Müharibə zamanı Rusiya bütün şərq xristianlarını Türkiyəyə qarşı qaldırmaq haqqında qərar qəbul edir (125, 380. Qeyd etmək lazımdır ki, Rusiya, Rəşt (1732) və Gəncə (1735) müqavilələrindən sonra Azərbaycanı işğal etmək ümidini itirsə də, XVIII yüzilliyin II yarısında bu məqsədini yenidən reallaşdırmaq üçün əlinə fürsət düşür.

1783-cü ildə Krımı diplomatik yolla ələ keçirən Rusiya Şərqi Gürcüstanı da öz “himayəsinə” keçirir. Gürcü çarı II İraklinin Rusiyanın himayəçiliyini qəbul etməkdə məqsədi var idi: rus ordusunun köməyi ilə Gəncə və İrəvan xanlıqlarına sahib olmaq istəyirdi (106, 173).

Rusiya XVIII yüzilliyin 80-ci illərində Cənubi Qafqazı ələ keçirmək üçün buraya iki istiqamətdə qoşun yeritməyi qərarlaşdırır. Qoşunun bir hissəsi Dərbənd vasitəsilə Azərbaycanın Xəzərsahili vilayətlərini ələ keçirməli, digər hissəsi isə Dəryal keçidi vasitəsilə Gürcüstana daxil olub (3, 116), sonra Şimali Azərbaycan xanlıqlarını tutmalı idi. Rusiya hökuməti 1783-cü ilin sonu və 1784-cü ilin əvvəlində bu planını həyata keçirmək üçün Mərkəzi İranda öz mövqeyini möhkəmləndirən Əli Murad xanın köməyi ilə həyata keçirməyə çalışır. Əli Murad xan öz rəqiblərinə qalib gəlmək üçün Rusiyanın bütün təklifləri ilə hesablaşmağa hazır idi. 1785-ci ildə Əli Murad xanın ölümü Rusiya-İran yaxınlaşmasına nəinki mane oldu (78, 48-49), hətta hakimiyyətə sahib olan yeni sülalə ilə - Qacarlarla düşmən münasibətləri yarandı.

Rusiya özünün cənub sərhədlərinin təhlükəsizliyini təmin etmək üçün əvvəl xanlıqlararası çəkişmələrdən istifadə etmədən onları ələ keçirməyə çalışırdısa, 1787-1791-ci il Rusiya-Osmanlı müharibəsi zamanı isə Cənubi Qafqaz siyasətində xanlıqlarla münasibətlərində onları müxtəlif yollarla şirnikləndirməyə və danışıqlar aparmağa daha çox üstünlük verirdi.

Rusiya Osmanlı dövləti üzərində qələbə çalandan sonra yenidən Cənubi Qafqazda fəal siyasət yeritməyə başlayır. 1792-ci il mayın 8-də II Yekaterina Qafqazdakı ruslarının baş komandanı general İ.Qudoviço yazırdı ki əgər bizim taxt-tacımıza hörmət etsələr, bizim imperator himayəmizə əmin ola bilərlər (74,11 hissə, 286).

Ağa Məhəmməd xan Qacarın Cənubi Qafqaza məlum yürüşə hazırlaşması Rusiyanın hakim dairələrini narahat etməyə başlayır. Bu hücuma mane olmaq üçün bəzi diplomatik tədbirlər görülsə də, bir nəticə vermir. Qacarın Azərbaycanın Arazdan şimaldakı torpaqlarına və Tiflisə qoşun yeritməsinə cavab olaraq II Yekaterina hökuməti Cənubi Qafqaza hücum etmək haqqında qərar qəbul etdi və A. Bakıxanovun təbirincə desək, imperatriçə İran ilə müharibəyə başlayır (16, 182). O.P.Markova isə göstərir ki, bu yürüşdə əsas məqsəd Xəzərsahili bölgələrdə rus ticarətinin üstünlüyünü qoruyub saxlamaq üçün Ağa Məhəmməd xan Qacarı cəzalandırmaq idi (106, 191). Qeyd edək ki, həmin ticarətdə Şamaxı mühüm rol oynadığı üçün Şamaxı xanlığının zəbt edilməsi xüsusilə diqqət mərkəzində idi.

Cənubi Qafqaza yürüş edən rus qoşunlarına V.Zubov komandan təyin edilir. Yürüş 1796-cı ilin aprelində başlayır. Azərbaycan xanlıqları təbii ki, rusların hansı məqsədlə gəldiyindən agah idilər. V.Zubovun yürüşü zamanı Bakı xanı Hüseynqulu xan şamaxılı Mustafa xana xəbər verirdi ki, rus ordusu Azərbaycan hakimlərini hakimiyyətdən devirmək üçün gəlir (92, 124).

Dərbənd, Quba və Bakı xanlığından sonra rus qoşunları Şamaxıya doğru hərəkət edərkən artıq heç bir yerdə Məhəmməd xan Qacarın qoşunlarına rast gəlmirlər. Rus qoşunları Dağıstandan Muğan düzünə doğru hərəkət edəndə Qacar 60.000 nəfərlik qoşununu Xorasanda saxlasa da, may ayının əvvəlində V.Zubovun yürüşünü eşidib əvvəl Tehrana, sonra isə Mazandarana gəlir (85,11 hissə 169).

V. Zubov Ağa Məhəmməd Qacara qarşı digər Azərbaycan xanları kimi Şamaxı xanına da müraciət edir. V.Zubovun müraciətinə cavab məktubunda şamaxılı Mustafa xan şaha qarşı bütün qüvvələrini toplayıb rus qoşunları ilə birləşməyə hazır olduğunu bildirir. Qarabağlı İbrahimxəlil xan, naxçıvanlı Kəlbalı xan, gəncəli Cavad xan da eyni məzmunda cavab məktubu göndərirlər. XIX yüzilliyin rus tarixçisi Dubrovin haqlı olaraq yazır ki, V.Zubov xanların "səmi-yətinə" üzdə inanırdı. Müəllif daha sonra qeyd edir ki, İran qoşunlarının yenidən yaxınlaşması haqqında məlumat alan xanlar bir tərəfdən Ağa Məhəmməd Qacarın dağıdıcı təcavüzündən müdafiə olunmaq üçün tədbirlər görür, digər tərəfdən isə Rusiyanın himayəsinə keçməklə öz siyasi müstəqilliklərinin itiriləcəyi faktı qarşısında qalmışdılar (85,II hissə, 174). A.Suvorovun qeydlərinə əsaslanan M.Nersisyan göstərir ki. V.Zubovun yürüşü zamanı Dərbənd və Salyanda heç bir maneə ilə rastlaşmayan rus qoşunları Şamaxıya daxil oldular. (110, 76).

Avqustun əvvəlində rus qoşunları Şamaxı yaxınlığında Pirsaat çayının sahilindəki Qurdbulaq yaylağında yerləşdirilir. Payızda isə general-mayor Platovun komandanlığı ilə rus qoşunları Yeni Şamaxıya doğru hərəkət edərkən Mustafa xan şəhərdən çıxır. Şamaxı xanını ələ almaq istəyən V.Zubov ona hədiyyə ilə birlikdə məktub göndərərək bildirir ki, "xan yalnız imperator hakimiyyətindən faydalana bilər" (103, 52). Mustafa xan şəhərdən çıxmasına baxmayaraq, bir tərəfdən Platovu inandırmağa çalışır ki, tərəddüdsüz rus qoşunlarının gəlişini gözləyir və onunla görüşməyə hazırlaşır, digər isə xanlığın rus qoşunları tərəfindən qarət olunmasının qarşısını almaq və hakimiyyətini qoruyub saxlamaq üçün V. Zubova qarşı müttəfiq axtarmışdır. Bununla belə, çıxılmaz vəziyyətdə qalan şamaxılı Mustafa xan V.Zubovun düşərgəsinə özünün gəlməyəcəyini, qardaşını göndərəcəyi haqda Platova xəbər göndərir. Həmin vədini də yerinə yetirməyən Mustafa xan Şamaxıdan getməmişdən qabaq Hacı Qədir adlı naibinə tapşırır ki, rus qoşunları Şamaxıdan keçib gedənə qədər onlara qarşı heç bir müqavimət göstərməsin. Bu barədə Platov qraf V.Zubova məlumat verəndə o Mustafa xanın hərəkətlərinə heç də heyrətlənmir. Çünki o Mustafa xanın Rusiyaya "sədaqət" göstərəcəyinə həmişə şübhə edirdi (85, 188). Sonrakı tarixi hadisələr V.Zubovun şübhələrində yanılmadı-ğını göstərir. V.N.Leviatovun yazdığına görə, əsasən şamaxılı Mustafa xanın və qarabağlı İbrahimxəlil xanın rəhbərliyi ilə Avar və Qazıqumux hakimləri birgə general V.Zubova sui-qəsd təşkil etmişdilər. Lakin bu işi həyata keçirəcək Nurəli bəyin ehtiyatsızlığı ucbatından bu qəsd baş tutmadı (101, 183-184). Göründüyü kimi, şamaxılı Mustafa xan Rusiya təhlükəsindən xanlığını xilas etmək, qorumaq üçün diplomatik manevrlərlə yanaşı, bəzən əməli tədbirlərə də əl atmaq məcburiyyətində qalırdı.

Mustafa xana inanmayan V.Zubov hələ əvvəldən -1794-cü ildən əmisi oğlu tərəfindən Şamaxıdan qovulmuş Qasım xan ilə əlaqə saxlayır və ondan Mustafa xana qarşı zərbə qüvvəsi kimi istifadə etmək planını hazırlayırdı.

Şəki xanı Səlim xan ilə müttəfiqlik edən Qasım xan isə Rusiyanın köməyi ilə hakimiyyətə sahib olacağına ümid edirdi (85, 188). General V.Zubova qarşı qəsdin üstünün açılması onu ölümdən xilas etsə də, bu hadisə şamaxılı Mustafa xana baha başa gəlir. Belə ki, Mustafa xan 1796-cı il noyabrın 2-də xanlıqdan kənar edilir və V.Zubovun planlaşdırdığı kimi onun yerinə əmisi oğlu Qasım xan hakimiyyətə gətirilir.

Rusiya 1796-cı il yürüşündən sonra xanlığı daha çox diqqət mərkəzində saxlamağa başlayır. Lakin 1796-cı ilin noyabrında II Yekaterinanın ölümü Rusiyanın Qafqaz siyasətində dəyişiklik yaradır. Hakimiyyətə gələn çar I Pavel anasının bütün tədbirlərini ləğv etdiyi kimi, rus qoşunlarının Azərbaycandan çıxarılması haqqında da əmr verir. 1797-ci ilin yazında V.Zubovun başçılıq etdiyi rus hərbi dəstələrinin axırıncı qalıqlarının Azərbaycanı tərk etməsindən sonra şamaxılı Mustafa xan əmisi oğlu Qasım xanı hakimiyyətdən qovaraq real hakimiyyətə sahib olur (18, 53).

Lakin XVIII yüzilliyin sonu XIX yüzilliyin ilk illərində digər Azərbaycan xanlıqları kimi Şamaxı xanlığının da müstəqilliyi real təhlükə qarşısında idi. Belə bir vəziyyətdə Mustafa xan Yeni Şamaxıdan bir inzibati mərkəz kimi istifadə etsə də, əsas diqqətini Fitdağ qalasının möhkəmləndirilməsinə verirdi. M.Sisoyevə istinad edən A.P.Fitunu Fitdağ qalasını Şamaxı xanlığının yeni paytaxtı, Yeni Şamaxını isə ikinci paytaxtı hesab edir. O qeyd edir ki, Fitdağ qalası Mustafa xanın dövründə paytaxt edilmişdir (123, 114).

Fitdağ qalasının alınmazlığı sübut edir ki, qala əvvəlki dövrlərdə də sığınacaq yeri olmuşdur. Bu barədə A.Fituni daha sonra göstərir ki, bu alınmaz qartal yuvası təkcə Mustafa xana bəlli deyildi, qaladan əvvəllər də sığınacaq məq-sədilə istifadə olunmuşdur. Belə ki, XVIII yüzilliyin I yarısında Şirvanda Hacı Davudu əvəz edən Surxay xan da Nadirin Şamaxıya yürüşü zamanı dağlara çəkilir. Heç şübhəsiz ki, Surxay xan Şamaxının üç verstliyində yerləşən Mücü kəndindən Fitdağ qalasına çəkilmişdir (123, 119).

Beləliklə, XVIII yüzilliyin sonlarında Şamaxı xanlığının Rusiya ilə münasibətlərinin əsasını Mustafa xanın xanlığın müstəqilliyini qorumaq uğrunda mübarizəsi təşkil etmişdir. Bu mübarizə isə, əsasən açıq müdaxilə deyil, diplomatik manevrlərdən ibarət olmuşdu.

IV FƏSİL

ŞAMAXI XANLIĞININ RUSIYA TƏRƏFİNDƏN İŞĞALI

XVIII yüzilliyin sonu- XIX yüzilliyin əvvəllərində mövcud beynəlxalq münasibətlər sistemində Azərbaycan mühüm yer tuturdu. Həmin dövrdə Azərbaycanın beynəlxalq vəziyyəti Qərbi Avropa dövlətlərinin, xüsusilə də Rusiya və Osmanlı Türkiyəsinin mövqeyi ilə sıx bağlı idi. Bu, onun mühüm geostrateji mövqeyi, Avropa dövlətlərinin İranla ticarətindəki rolu ilə əlaqədər idi. Göstərilən dövrdə beynəlxalq şərait Rusiyanın xeyrinə olsa da, Qərb dövlətlərinin Azərbaycana olan marağı Rusiyanın bu bölgəyə olan ekspansionist siyasəti ilə toqquşurdu.

Qeyd olunan dövrdə İran və Osmanlı dövlətləri Azərbaycan xanlıqlarının müstəqilliyi üçün o qədər də ciddi təhlükə törətmirdilər. Rusiya imperiyası isə əksinə, sərhədlərini, Şimali Qafqaz, həmçinin Mərkəzi Asiya və Qazaxıstan torpaqları hesabına genişləndirmişdi və mövcud şəraitdə Şərqə doğru bu işğalçılıq siyasətini daha da gücləndirmək niyyətində idi.

Rusiya imperiyası Cənubi Qafqazın, o cümlədən Azərbaycanın zəngin sərvətlərini mənimsəməyə, Xəzər dənizi hövzəsindo ağalığa nail olmağa, Xəzəri Rusiyanın daxili dənizinə çevirməyə can atırdı. Azərbaycan ərazisində mərkəzləşdirilmiş dövlətin olmaması, siyasi pərakəndəliyin mövcud olması vahid xarici siyasət xəttinin aparılmasına mane olur, yadelli işğalçıların hücumlarını dəf etməyə imkan vermirdi. Buna görə də, Azərbaycan ərazisindəki dövlət qurumları - xanlıqlar bölgədə siyasi mühitin formalaşmasına təsir göstərən əcnəbi qüvvələr arasında müəyyən fikirləri əsas götürərək, manevr etmək məcburiyyətində idilər.

1801-ci ildə Şərqi Gürcüstanın Rusiyaya ilhaq edilməsi ilə qəti olaraq 1803-cü ildən Azərbaycanın şimal-qərb torpaqlarının da Rusiya tərəfindən işğalına rəvac verildi (93, 225). Bu dəfə Cənubi Qafqazın işğalına həmin işğalın "baş memarı" (49,Ic, 111) hesab edilən general P.D.Sisianov təyin edilmişdi.

I Aleksandr (1801-1825) 1801-ci ilin dekabrında Qafqaz qoşunlarının baş komandanı general Knorrinqə yazırdı: "Qonşu hakimlər və xalqlarla əlaqə saxlayaraq, Rusiya tərəfdarlarının sayını artırmağa çalışmalı, xüsusən də üzərlərində hələlik Baba xanın (Fətəli şahın - N.B.) hakimiyyəti yaranmamış İrəvan, Gəncə, Şəki, Şirvan (Şamaxı - N.B.), Bakı və başqa xanları cəlb etməli" (13,16).

Bu məqsədi reallaşdırmaq üçün 1802-ci ilin yazında Şimali Qafqazın Georgiyevsk şəhərində Dağıstan hakimləri ilə birgə Azərbaycan xanlıqlarından Quba və Lənkəran xanlıqlarının nümayəndələri də iştirak etmişdi. Lakin həmin danışıqlarda Şamaxı xanlığının nümayəndəsi iştirak etməmişdi.

Digər bir tərəfdən isə 1802-ci ilin iyulunda Fətəli şahın sərkərdəsi Pirqulu xan Qacar Şuşaya daxil olanda İbrahim xanla birlikdə İran şahına tabe olmayan şəkili Məhəmmədhəsən xanı və Mustafa xanı yox etmək planı hazırlanmışdı (74, 528) Rusiya işğalının yeni mərhələsinin başladığı dövrdə qeyd olunan xanlıqların Rusiyaya meyil edəcəyindən narahat olan Fətəli şahın bu planı hazırlaması təbii idi.

Göründüyü kimi, qeyd olunan dövrdə Azərbaycanın digər xanlıqları kimi Şamaxı xanlığının da müstəqilliyi real təhlükə qarşısında idi. Şimaldan Rusiyanın, cənubdan isə Qacar dövlətinin təhlükəsi qarşısında qalan Mustafa xan hər iki dövlətin təcavüzündən xanlığın müstəqilliyini qorumaq üçün manevr etmək məcburiyyətində qalmışdı.

Georgiyevsk danışıqlarında Şamaxı xanının iştirak etməməsi onun müstəqilliyini heç kimlə bölmək fikrində olmadığını sübut edir. Həmin dövrdə Şamaxı xanı nə Rusiyaya meyil etmiş, nə də Fətəli şaha tabe olmuşdur.

Fətəli şah Cənubi Qafqazı fəth etmək üçün Rusiya ilə münasibətləri nizama salmağa cəhd göstərsə də, bu niyyət baş tutmamış, beləliklə, XIX yüzilliyin əvvəllərində bu region uğrunda birinci Rusiya-İran müharibəsinin başlanması üçün şərtlər meydana çıxmışdır (13,III c, 439).

Şamaxı xanlığının qonşu xanlıqlarla münasibətləri əvvəlki fəsildə təqdim edildiyi üçün təkrara yol vermək istəmirik. Lakin bu münasibətlərin istiqamətlərinin müxtəlif olduğunu qəbul etmiş olsaq məhz bu istiqamətlərdən biri də yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi çarizmin işğal siyasəti ilə sıx bağlı olmuşdur. Çar məmurlarından general Lazarevin general Knorrinqə 1801-ci ilin aprelində yazdığı raportundan məlum olur ki, qarabağlı İbrahimxəlil xan ilə şamaxılı Mustafa xan ittifaq bağlayanda Məhəmmədhəsən xan, Şeyxəli xan və Qazıqumuk hakimi Xanbutay xan qüvvələrini birləşdirib Mustafa xanın üzərinə hücum edirlər. İbrahimxəlil xan isə 2000 nəfərlik dəstəni oğlunun rəhbərliyi ilə Mustafa xanın köməyinə göndərir (61, III c.,sən. 972). Qeyd edək ki, Şeyxəli xan həm də Fətəli şahın Bakı xanlığı ilə münasibətlərində şahı dəstəkləyir ki, Salyanı Mustafa xandan almaqda ona hərbi qüvvə ilə kömək etsin.

Mənbələrdən bəlli olur ki, 1804-cü ildə Mustafa xan Səlim xanın qızı Asiya bəyim ilə evlənmişdi (61, V c, 1109). Rusiya hakim dairələri Şəki və Şamaxı xanları arasında olan bu qohumluq münasibətlərindən istifadə edərək şəkili Səlim xanın vasitəsilə şamaxılı Mustafa xana təsir göstərməyə çalışırdı.

Xanlıqlararası münasibətləri diqqət mərkəzində saxlayan, onlar arasındakı qarşıdurmadan məharətlə istifadə edən çar məmurları tez-tez bu barədə hökumətə - çar sarayına məlumatlar göndərir və yeri gəldikdə həmin qarşıdurmanı süni şəkildə daha da qızışdırırdılar.

Əldə edilmiş razılığa görə, Səlim xan P.D.Sisianovun göstərişi ilə Mustafa xanı inandırmalı və əmin etməli idi ki, Rusiyanın "himayəsində" olarkən heç kim heç nəyi ondan ala bilməz (61, II c.,sən.l288). Lakin şəkili Səlim xanın öz məqsədi

var idi. O həm böyük qardaşı Məhəmmədhəsən xanı, həm də Mustafa xanı hakimiyyətdən devirməyi Sisinovdan xahiş etmişdir (84, 407). P.D.Sisianova isə belə bir müraciətin edilməsi xanlar arasında, xüsusilə Mustafa xan ilə Səlim xan arasında qarşıdurma yaratmaq üçün bir fürsət idi. Bir daha xatırladaq ki, çar hökuməti xanlıqlararası münasibətlərdən öz mənafeyi üçün çox məharətlə istifadə etməyi güclü bir vasitə hesab edirdi. P.D.Sisianov çox gözəl bilirdi ki, hakimiyyətdən devrilmiş Səlim xan Mustafa xanın yardımı ilə yenidən hakimiyyətə sahib olmaq üçün onunla müttəfiqlik edib, qohumluq əlaqəsi yaratmışdır. Mustafa xan vədinə xilaf çıxmayaraq, Səlim xan ilə qüvvələrini birləşdirərək, Şəki xanlığına doğru hərəkət edirlər. Məhəmmədhəsən xan adəti üzrə onlara tabe olduğunu bildirərək qılıncını boynundan asır, Səlim xan isə Mustafa xanın köməyi ilə 1805-ci ilin yanvarında Şəkidə hakimiyyətə sahib olur. Mustafa xan Məhəmmədhəsən xanı Şamaxıya gətirir, Səlim xana isə tam etibar etmədiyi üçün ondan əmanət istəyir, eyni zamanda Şəkiyə öz naibini göndərir (61, II c, sən. 1289).

Fitdağ qalasında özünə sığınacaq tapan Şamaxı xanı Mustafa xan Rusiyaya tabe olmaq niyyətində deyildi. General Sisianov isə qalanı müdafiəsiz fəth etməyin çətin olduğunu və uzun müddət mühasirədə saxlamağın qeyri-mümkünlüyünü görüb, Mustafa xanı itaətə gətirmək üçün onunla siyasi danışıqlara başlamağı üstün tutur və bunun üçün müxtəlif yollar axtarırdı (30, 108). P.D.Sisianov Səlim xana əminliklə bildirirdi ki, Mustafa xanın ərazilərini Rusiya silahının gücü ilə ələ keçirdikdən sonra Şamaxı xanlığının sahibi olacaq (61, II c.,sən.l306). Təbii ki, P.D.Sisianov Səlim xan ilə Mustafa xanın qohumluq əlaqəsindən nə qədər istifadə etməyə çalışırdısa, bir o qədər də həmin qohumluq onu narahat edirdi. Buna görə də, Səlim xana Şamaxı xanlığında hakimlik vəd edərək, bu iki xanı bir-birinə qarşı qoymağa cəhd göstərməklə onları Rusiyaya qarşı zərərsizləşdirməyə çalışırdı.

Sisianovun qızışdırıcı siyasəti ilə, nəhayət ki, bu iki xan arasında münasibətlər gərginləşir. Belə ki, Səlim xan qızı Asiya bəyimi Mustafa xandan geri alır (61, II c,son.l323).

1805-ci ildə Qarabağ və Şəki xanlığının işğal edilməsinə qədər Şamaxı xanlığının Rusiyaya tabe edilməsi haqqında danışıqlar gedirdi. Hələ 1801-ci ildə general Knorrinq Mustafa xandan tələb edir ki, Ağa Məhəmməd xan Tiflisin işğalı zamanı ələ keçirdiyi 2 rus topunu geri qaytarsın (61, II c, son.870). Daha sonra P.D.Sisianov Mustafa xana hədələyici məktublarını göndərməkdə davam edərək 1804-cü ilin yanvarında yazırdı ki, Salyanda tacirlərin mallarının yüklənməsinə bir şərtlə kömək etməyə razı olar ki, o Rusiyanın tabeliyinə keçməyə razı olsun (61, II c,son.l341). Rədd edilən tələblərin bir nəticə vermədiyini görən P.D.Sisianov "hiylə tədbirləri" ilə Mustafa xanı dilə tutmağa başlayır. Mustafa xan isə özünün hazırlıq tədbirlərini görürdü. Həmin vaxt İran şahı yenə də Mustafa xana "yardımından" əl çəkmirdi. Mustafa xanı Rusiya təcavüzündən xilas etmək, Bakını

qorumaq üçün Naib-üs-səltənə (Abbas Mirzə - N.B.) tərəfindən Hüseynqulu xan Qacar, onun ardınca isə Təbrizin bəylərbəyi Əhməd xan Müqəddəm tərəfindən bəzi dəstələr və artilleriya göndərilir (132, 325).

Mustafa xan Rusiyaya münasibətində P.D.Sisianova yazırdı ki, keçmişdə onun babaları olan Şirvan xanları bütün Azərbaycana hakim idilər, deməli, rus komandanı Şəki xanlığını və digər yerləri də Şamaxı xanlığına qaytarmalıdır. P.D.Sisianov isə Mustafa xandan vaxtilə Qarabağdan Şamaxıya köçmüş əhalinin geri qaytarılmasını təkidlə tələb edir. (61,11 hissə, sən. l353)

Sisianov Mustafa xana yazdığı növbəti məktubunda bildirirdi ki, "Siz İran şahından hədiyyə qəbul edirsiniz, mənimlə isə müqavilə imzalayırsınız" (99, 123) Mustafa xan isə cavabında bildirirdi ki, birincisi, həmin hədiyyələr geri qaytarılmışdır, ikincisi isə həmin hədiyyələr mənə göndərilən zaman Şamaxı xanlığı Rusiya ilə heç bir müqavilə imzalamamışdı (61, II c, sən.1355).

Sisianov daha sonra 1805-ci il avqustun 15-də aşağıdakı məzmunda növboti tələbləri göndərir:

1) Siz (xan) İrandan və ya hər hansı başqa bir dövlətdən asılı olmadığınızı etiraf etməli və Ali hakimiyyəti (çar Rusiyasını - N.B.) tanımalısınız.

2) Qarabağdan olan bütün ailələri geri qaytarmalısınız.

3) Cavad ərazisini Qarabağ xanına qaytarmalısınız.

4) Ümumrusiya imperiyasına sadiq olmağınıza zəmanət kimi öz qardaşınız İsmayıl bəyi və uşaqlarını verməlisiniz.

5) Hər il xəzinəyə 8.000 çervon pul verməlisiniz.

6) Həştərxandan Bakıya və oradan Gürcüstana gedən karvanların təhlükəsiz keçməsini təmin etmək üçün sadiq məmurlar təyin etməlisiniz (61, II c, son.1348).

Mustafa xan P.D.Sisianova yazdığı cavab məktubunda isə yazırdı ki, o sakinlər ki, Qarabağdan keçiblər, geri qayıtmaq istəmirlər. Bir halda ki, Şamaxı da, Qarabağ da imperiyaya məxsusdur, mən əminəm ki, siz nə məni, nə də o sakinləri bir də narahat etməyəcəksiniz. Cavad ərazisinə gəldikdə isə Cavad heç bir vaxt Qarabağ ərazisinə aid deyildi. Cavad keçidi Şirvanla Mıığan arasındadır. Əgər kimsə, qarabağlı və ya başqa birisi mənə sübut etsə ki, Cavad nə vaxtsa Qarabağa aid olub, onda ixtiyar sizindir. Daha sonra, əgər xanlıq mənim hakimiyyətimdən çıxmışdırsa, hansı gəlirlə mən 8000 çervon verə bilərəm (61, II c, son.1343).

Yeri gəlmişkən qeyd edək ki, P.D.Sisianov qarabağlı İbrahimxəlil xana yazırdı ki, Mustafa xanın Cavad adlı torpağın Qarabağ xanlığına verilməsinə qarşı etirazı əsaslıdır (61,IIc.,sən.l349).

Tələblərlə "özünəməxsus razılıq" hissi ilə razılaşan Mustafa xanın sonda traktatı imzalamaq üçün Kür sahilinə gəlməməsi P.D.Sisianovu çox narahat edir. Tələblərin zahirən qəbul edildiyini bəhanə edərək P.D.Sisianov 1805-ci il noyabrın 31-də Şamaxı xanlığına yürüş edir. Qeyd etmək lazımdır ki, Şamaxı xanlığının Rusiyaya tabe edilməsini təxirə salan bu inadkar xana qarşı yürüşdə rus

qoşunları ilə birlikdə 1000 nəfərdən ibarət Qarabağ atlıları da iştirak edirdi. Rus hərbi hissələri həmin il dekabrın 11-də Ağsu şəhərinin 5 kilometrliyinə çatdılar. Bu vaxt Şamaxı xanı Fitdağ qalasında idi. Onun buraya sığınması birinci dəfə deyildi. Xanlar arasında gedən müharibələr, Ağa Məhəmməd xanın apardığı dağıdıcı əməliyyatı, bundan daha əvvəl və sonrakı dövrlərdə iranlıların tez-tez Azərbaycana olan hərbi basqınlarının təhlükəsi və P.D.Sisianov ilə gedən danışıqların nəticə verməməsi üzündən Mustafa xan Fitdağına çəkilərək orada möhkəmlənməyə çalışırdı. General P.D.Sisianov Mustafa xanı Kürəkçay sahilinə öz hərbi qərargahına dəvət etdiyi zaman Mustafa xan Fitdağ qalasından uzaqlaşmaq istəmədiyini bildirmişdir (18, 59). P.D.Sisianovun növbəti müraciətini də cavabsız qoyan Mustafa xan öz müdafiə mövqeyini daha da qüvvətləndirməyə çalışır. Lakin 1805-ci il dekabrın 27-də xanın "istəklərinə uyğun" imzalanmış müqavilə nəticəsində Şamaxı xanlığı da Rusiya tərəfindən işğal edilir. Rusiya Şamaxı xanlığının idarə edilməsi işinin Mustafa xanda və onun varislərində qalacağını, onun və ümumiyyətlə, xanlığın daxili işlərinə qarışmayacağını bildirir. Rusiya ilə müqavilə bağlanmasına baxmayaraq, Mustafa xan tabe olmaq istəmir, Fitdağ qalasını tərk etmək istəməyərək buranı xanlığın daimi mərkəzinə çevirmək niyyətindən əl çəkmir, yaranmış vəziyyətdən daim çıxış yolu axtarır.

XIX yüzilliyin əvvəlində xanlığın qonşu dövlətlərlə münasibətlərində beynəlxalq şəraitin əsas rol oynadığı inkaredilməzdir. Belə ki, Mustafa xan 1805-ci il müqaviləsindən sonra Rusiyaya qarşı açıq-aydın mübarizə aparmasa da, sənədlərdən məlum olur ki, xan beynəlxalq münasibətləri çox güman ki, diqqətlə izləyir və qüvvələr nisbətinin beynəlxalq aləmdə nə vaxt Rusiyanın əleyhinə dəyişəcəyi anı gözləyirdi (61, III c, sən. 559).

1808-1809-cu ilə aid bir məlumatda göstərilir ki, Mustafa xan Rusiyanın təsirindən xilas ola bilmiş, Dağıstan xanlarından olan Putay xanla Rusiyaya qarşı ittifaqa girmişdir (53, 43). Həmin dövrdə türk sultanının da Azərbaycan xanlarına, həmçinin şamaxılı Mustafa xana Rusiyaya qarşı birgə ittifaq bağlamaq haqqında məktubları göndərilirdi (61, III c, sən.552).

Rusiya isə İran ilə apardığı müharibədə xanlıqların qüvvəsindən istifadə etməkdə davam edir, onlara müxtəlif hədiyyələr göndərirdi. 1809-cu ilin aprelində qraf Rumyantsev Mustafa xana məktub yazaraq bildirirdi ki, "Əlahəzrət imperator sizə xüsusi olaraq yaxşı münasibət göstərir, o, sizə mükafat olaraq, brilyantdan hazırlanmış qələm ucu göndərir" (61,IIIc,sən.758).

Mustafa xan Rusiya-İran müharibələrinin hələ də davam etdiyi üçün Fitdağ qalasının möhkəmləndirilməsi işini davam etdirir. Bu barədə sənəddə oxuyuruq: "Mustafa xan Fitdağ qalasında öz yerini möhkəmlətmək istəyir, partlayıcı maddələri yerləşdirmək üçün xəndəklər qazdırır. Sulut kəndini Fit qalasına köçürmək istəyir... hətta İran tacirlərinin Şamaxı ərazisindən keçməsinə icazə verilməməsi əmrinə məhəl qoymayaraq, ardı-arası kəsilmədən İran karvanlarının xanlığın ərazisindən keçməsinə şərait yaradır (61, III c, sən.579).

1810-cu il avqustun 18-də podpolkovnik Tixonov da general Tormosova yazırdı: "Mustafa xan bu günlərdə Fitdağ qalasını möhkəmləndirmək işini daha da sürətləndirmişdir. Dağın 4 tərəfində eni 3, uzunluğu 6 arşın olan divar çəkdirir, bu divarları qalaçalarla möhkəmləndirir. Bu işə 3000 nəfər cəlb edilmiş və avqustun 15-dən tikinti işinə başlanmışdır" (61, III c, sən.787). Digər xanlıqlarla müqayisədə Şamaxı xanlığında Rusiyanın işi bir o qədər də rəvan getmirdi. Mustafa xan buradakı rus hərbçilərinin fəaliyyətini məhdudlaşdırmağa çalışırdı. Belə ki, xanlıq ərazisində hökumət nümayəndəsi olan pristav, demək olar ki, təcrid edilmişdir, o, xanın əlaqələri haqqında, demək olar ki, heç nə bilmirdi (45, 122).

Məlumdur ki, 1804-1813-cü illərdə gedən hərbi əməliyyatlarda məğlub olan Qacarlar sülaləsinin idarə etdiyi İran dövləti Gülüstan sülhünü imzalamağa məcbur olmuşdur. Bu zaman Qafqazdakı rus qoşunlarının baş komandanı general Yermolov Azərbaycanda mövcud olan xanlıq üsulunun ləğv edilməsinə çalışır, eyni zamanda Şamaxı xanlığı haqqında da düşünürdü. Tarixşünaslıqda Mustafa xanın İrana mühacirət etməsi ilə əlaqədar belə bir fikir yaranmışdır ki, çar hökuməti Şamaxı xanlığının Rusiya-İran müharibəsinin gedişində xanlığın İrana meyil edəcəyindən ehtiyat edir, ona görə də müharibənin gedişində xanlığın varlığına son qoymağa çalışır. Lakin 1816-cı il dekabrın 4-də A.Yermolov Mustafa xanla Zərdab kəndində görüşdükdə Şamaxı xanlığını ləğvetmə məsələsini ortaya atmağa cürət etmədi. Bu görüşdən sonra Mustafa xan daha ehtiyatlı olmağa başlayır. Buna baxmayaraq, Yermolovun siyasəti tam aydınlığı ilə özünü büruzə verdikdə Mustafa xan bir daha əmin olur ki, xanlığın müstəqilliyi uzun sürməyəcək. Odur ki, Yermolov Qroznıya, Pestel isə Qaraqaytaqa yürüşə hazırlaşanda, rus mənbələrinin verdiyi məlumata görə, Mustafa xan hərbi hazırlıq tədbirləri görməyə başlayır, İrandan kömək almaq üçün danışıqlar aparır (114, II c.,677-678), hətta ticarət əlaqələri pərdəsi altında Dağıstan ilə əlaqəni də möhkəmləndirir (122, 103). Mustafa xan Lənkəran xanlığında olan doğma qardaşı Həşim xanı və Dağıstanda olan əmisi oğlu Qasım xanı özünə düşmən hesab edirdi. Həmişəonlardan ehtiyat edirdi ki, onu çar hökumətinin "gözündən salarlar". Artıq avqustun ortalarında Həşim xanın tərəfdarları Tiflisə məlumat göndərməyə başlamışdı ki, Mustafa xan tez-tez öz adamlarını Təbrizə göndərir (85, VI c, 328).

Çar məmurlarına xanlıq haqqında, Mustafa xanın Fitdağda möhkəmlənməsi haqqında təzadlı məlumatlar çatdırılırdı. Mustafa xanın qızına evlənmiş Surxay xan Avar xanlığından qaçarkən onun yanında sığınacaq tapır. Mustafa xan general Yermolovun xəbərdarlığına baxmayaraq, Surxay xanın Şamaxı xanlığının ərazisindən keçib İrana getməsinə şərait yaradır (90, 80).

Yaranmış vəziyyət Mustafa xanın Rusiyaya qarşı niyyəti haqqında şübhə yaradır. Digər bəhanələr kimi Mustafa xanın Surxay xanın İrana keçməsinə yardımını da Rusiya bir bəhanə hesab edir, onu İrana meyillikdə günahlandıraraq saxta məktublarla onu şübhə içərisində saxlayır, çar hökumətinə xanlıq üsuli-idarəsini ləğv etmək üçün fürsət verir.

Yermolov Mustafa xanı sıxışdırır, onun Fitdağ qalasında qalmasına, qalanı şəhərə çevirməsinə etiraz edir və sonra da hədələyir. Sözsüz ki, Yermolov xanlıq quruluşunu ləğv etməyi qarşıya məqsəd qoymuşdu. Sıxışdırılan və mühasirəyə alınan Mustafa xan çıxış yolunu ancaq qaçmaqda görür. Mustafa xan, hətta Yermolova sui-qəsddə günahlandırılır. Tam qərara gələ bilməyən xan müdafiə üçün bir qədər qoşun da toplayır. Ancaq bununla belə Yermolova yazdığı məktubunda Rusiyaya "həmişə sədaqətli" olduğunu bir daha bildirir. Lakin A.Dornun verdiyi məlumatdan aydın olur ki, 1813-cü il Gülüstan sülhü ilə Şamaxı xanlığı Rusiyaya verilən zaman Mustafa xan Rusiyanın qəddar düşməni idi, İran ilə həmişə gizli yolla əlaqə saxlayırdı (81, 79).

Həqiqətən də, bakılı Hüseynqulu xan Dağıstan hakimi Surxay xan, qubalı Hüseynəli xan, qarabağlı İbrahimxəlil xan 1806-cı ildə Abbas Mirzəyə ittifaq məktubu göndərəndə Şamaxılı Mustafa xan bu ittifaqda görünmür, (131, 81). Lakin 1819-cu ildə o, Dağıstan hakimi Surxay xan, qarabağlı Mehdiqulu xan ilə ittifaq bağlayaraq Rusiya təcavüzünə qarşı Abbas Mirzə ilə birləşmək qərarına gəlir (131, 167).

1818-ci ildə general-leytenant Velyaminov Yermolova yazırdı ki, "Mustafa xan hazırlıq görür, bu hazırlıqda əsas məqsəd yerli feodallarla bərabər, İrana çəkilməkdən ibarətdir. Buna görə də xanın qaçmasına mane olmaq üçün Kür çayının keçidlərini tutmağa əmr vermişəm" (61, VI c, I hissə, 1191). Yermolov Mustafa xandan tələb edirdi ki, müqavimət göstərməkdən əl çəksin və imperator hakimiyyətini qəbul etsin.

Yermolov Madatova göndərdiyi məktublarda dəfələrlə ona xatırladırdı ki, Mustafa xan ilə yazışmalarında "dostluq" ənənələrinə sadiq qalsın, həm də yerli əhalini xana qarşı qaldıranda ehtiyatlı olsun (113 a).

Rusiya ilə münasibətlərin daha da pisləşdiyini görən Mustafa xan bəylərin ailələrini, qiymətli əşyalarını İrana göndərir, eyni zamanda Kür çayının o biri sahilində İran hərbi qüvvələrindən, başda Ata xan olmaqla, 800 şahsevən atlısı onu müdafiə etmək üçün hazır dayanır (114, 682). Müasirlərin dediyinə görə, xan tez-tez bu sözləri təkrar edirmiş: "mən çoxdan bilirdim ki, belə olacaq" (114, 681; 85, VI c, 389).

Yermolov belə hesab edirdi ki, təkəbbürlü xan Fitdağ qalasında axıra qədər özünü müdafiə edə bilər. Lakin biləndə ki, Mustafa xan İrana keçmək üçün tam hazır vəziyyətdədir, yaranmış əlverişli vəziyyətdən istifadə edərək qoşunlara Şamaxıya doğru hərəkət etməyi əmr edir. Rus mənbələrinin verdiyi məlumatdan belə aydın olur ki, Yermolov Mustafa xanın İrana keçməsinin qarşısını almaq üçün qoşunlarını Şamaxı xanlığına yeridir. Əslində isə, əvvəldən hazırlanmış plana əsasən, Mustafa xanın İrana qaçması reallaşan kimi rus qoşunları xanlığın ərazisini zəbt etməli idi. Bu istiqamətdə Vlasovun ordusu, 4 batalyon, 1000 kazak, 6 top və artilleriyadan ibarət qoşun hərəkət edir (90, III c, 80).

Saxta məktublarla şübhəyə salınaraq İrana qaçmağa vadar edilən Mustafa xanın mühacirəti ilə bağlı, İran ilə münasibətləri ilə əlaqədar hesab edirik ki, incə bir məqamı nəzərdən qaçırmaq olmaz. Mustafa xan əslində İran ilə ən azı ona görə əlaqə saxlaya bilərdi ki, Rusiya-İran müharibəsində qüvvələr nisbətinin necə dəyişdiyini və müharibənin kimin xeyrinə dəyişəcəyini diqqətlə izləmək lazım idi. Çünki xanlığın varlığı müharibənin nəticəsindən çox-çox asılı idi. Qərb dövlətlərinin, xüsusilə Napoleon Fransasının Avropada apardığı müharibə əməliyyatlarını, həmçinin bu dövlətlərin bəzilərinin, xüsusilə Fransanın İran sarayında tez-tez görünməyini də unutmaq olmaz. Mustafa xanın təbii ki, Avropa dövlətləri ilə birbaşa əlaqəsi olmamışdı. Ancaq güman edirik ki, Mustafa xan bu dövlətlərin siyasətindən bixəbər deyildi. Mustafa xan 1820-ci ildə artıq Rusiyaya olan bütün ümidlərini itirmişdi (117 a, s. 16, iş 4291, v. 37 arx.). Qələbə əzmində olan Rusiyanın əsarətinə düşməkdənsə, mühacirəti üstün sayan Mustafa xan 1820-ci il avqustun 19-da xanlığı tərk edir. O, 1824-cü ilə kimi, demək olar ki, hər gün adlı-sanlı bəylərə İrana keçib qüvvələrini onunla birləşdirmələri haqqında xəbər göndərirdi (117a, s. 16, iş 4291, v. 37 arx.). Mustafa xan əmlakının xeyli hissəsini Fitdağda və Sulut kəndində qoyub getmişdir. Ailəsini, bacı-qardaşlarını, onların ailələrindən başqa 31 bəyi və 51 ailə üzvünü İrana aparır (61, VI c, I h., sən. 1221). Beləliklə, bir qədər əvvəl qeyd etdiyimiz kimi, əvvəldən hazırlanmış plana əsasən, Mustafa xan qaçmağa təhrik edilir. Mustafa xanın xanlığı tərk etməyə məcbur edilməsi belə bir faktla da təsdiq edilə bilər ki, azyaşlı Bibixanımı Sulut kəndində qoyub qaçmağa məcbur olmuşdur (Mustafa xan tələsik qaçdığından Bibixanım arabanın təkərləri altına düşmüş və onu heç kim görməmişdir. Sağ Qalan uşağı rus məmuru Makayev götürmüş və onu saxlamaq üçün kənddə bir ailəyə vermişdir) (61, VI c, I his. 1110). Göründüyü kimi, təqiblərə məruz qalan xan başqa çıxış yolu tapa bilməmişdir.

Bundan sonra rus qoşunları xanlıq ərazisini işğal edir, hökumət məmurları Şamaxıda Mustafa xanın xidmətçilərini öz vəzifələrindən kənar edir, Mustafa xanın əmlakı kapitan Makayevin göstərişinə əsasən siyahıya alınır.

1826-1828-ci il Rusiya-İran müharibəsi zamanı Azərbaycanı tərk edən xanlardan bəziləri yaranmış vəziyyətdən istifadə edərək yenidən öz hakimiyyətlərini ələ keçirməyə cəhd göstərmişdilər. Mənbədə göstərilir ki, bu zaman Abbas Mirzə şəkili Məhəmmədhüseyn xan, lənkəranlı Mir Həsən xan ilə birlikdə Mustafa xanı da Araz çayı sahilinə göndərir. Mustafa xan bu zaman İran qoşunları ilə birlikdə Şamaxıya daxil olmuş (117a, s. 16, iş 4294 (1), v. 48) və az müddət ərzində Şamaxını ələ keçirə bilmişdir. N.Dubrovinin şəhadətinə görə, Şamaxıya daxil olan Mustafa xan, hətta mahal naiblərinə bəyannamə göndərmiş və öz hakimiyyətini yenidən bərpa etməyə cəhd göstərmişdi. 1827-ci il sentyabrın 25-də Mustafa xan Qaradağa gəlir və Şirvan əyalətində Allahyar xana qarşı ümumi hücuma keçmək üçün Abbas Mirzədən cavab gözləyir. Plana görə, İrəvan sərdarı Mirzə Həsən xan Ərkivan qalasına daxil olanda, Mustafa xan da Cavad keçidini

tutmalı idi (117a, s. 16, iş 4337, v. 5). Lakin məlumdur ki, Rusiya-İran müharibələrində qüvvələrin qeyri-bərabərliyi şəraitində Azərbaycan torpaqlarının, o cümlədən Şamaxı xanlığının Rusiya tərəfindən işğal edildiyi üçün Mustafa xan öz niyyətini dəyişərək yenidən İrana qayıtmaq məcburiyyətində qalmışdı (85, VI c, 626).

Çar Rusiyası tərəfindən Azərbaycan xanlıqları işğal edildikdən sonra çarizmin müstəmləkəçilik siyasətinə qarşı müxtəlif formada etirazlar səslənirdi. Silahlı üsyanlar olmasa da, əhali öz etirazını müxtəlif formalarda bildirir, ən əsası isə yaşadıqları ərazini tərk edirdilər. Qaçanlar daha çox şamaxılı Mustafa xan ilə əlaqə yaratmaqda günahlandırılaraq həbs edilirdilər (108, 16-21).

Mustafa xan sonralar Rusiyanın təbəəliyinə keçməsi haqqında dəfələrlə çar hökumətinə müraciət etmiş, (61, VII c, 393, 399) nəhayət, 1831-ci ilin oktyabrında yenidən Azərbaycana qayıdarkən, Tiflisdə mehribanlıqla qəbul olunmuşdu. Sonra o, hökumətin qərarına əsasən, öz ailəsi ilə birlikdə Yeddibulaq kəndinə köçmüşdü. Onunla birlikdə Azərbaycana İrandan 400 azərbaycanlı ailə qayıtmışdı. Onlar da həmin kənddə və onun ətrafında yerləşmişlər (14, 66). Güman edirik ki, Mustafa xanın nəslinin çox olması ilə əlaqədar ona Şamaxıda yox, məhz Yeddibulaqda məskunlaşmağa icazə verilir.

NƏTİCƏ

XVIII yüzilliyin ortalarında Nadir şahın ölümündən sonra Azərbaycanda baş verən hadisələrlə bağlı olaraq Şamaxı xanlığının yaranması tarixi gerçəkliyin obyektiv təzahürü idi.

Nadir şah öz imperiyasını yaradarkən Səfəvilər dövlətinin inzibati idarə sistemini - bəylərbəylik sistemini dağıdarkən Azərbaycanda ayrı-ayrı feodal qrupların müqavimətini qırmışdı,

Vaxtı ilə Nadir şahın dövründə Yeni Şamaxı şəhərinin salınması, gələcəkdə Şamaxı xanlığı yaranan zaman burada ikihakimiyyətliliyin yaranmasına səbəb oldu. Nadir şah tərəfindən Yeni Şamaxıya hakim təyin edilən Hacı Məhəmmədəli şahın qətlə yetirildiyi andan etibarən burada müstəqil hakimə çevrildi. Köhnə Şamaxıda isə Xançobanı nəslindən olan Məhəmmədsəid və Ağası xan qardaşları hakimiyyətə sahib oldular.

İqtisadi əlaqələrin zəifliyi nəticəsində mövcud olan feodal pərakəndəliyi, daxili çəkişmələr, hakimiyyət dəyişikliyi, xarici təcavüzə qarşı hərbi toqquşmalar digər xanlıqlarda olduğu kimi Şamaxı xanlığının da iqtisadi və ticarət həyatına öz təsirin göstərmişdi. Lakin bununla belə, həmin vəziyyət xanlığın Rusiya ilə ticarət əlaqələrinə ciddi zərbə vura bilməmişdi. Xam ipək mərkəzi olan Şamaxı şəhəri uzun müddət Azərbaycanın iqtisadi və ticarət mərkəzi olmuş və nə qədər dağıntılara məruz qalsa da, xanlığın ərazisində ipək ticarəti tənəzzülə uğramamış, əksinə, çoxsaylı sənətkar sexlərinin olması ilə fərqlənmişdi.

Xanlığın ərazisində, xüsusən Köhnə Şamaxıda hələ XVIII yüzilliyin əvvəlində rus tacirləri intensiv olaraq ticarət edir, sonrakı dövrlərdə də İran və Rusiya ilə həmin ticarət əlaqələri davam etmişdir. Şamaxının xarici ticarəti öz əhəmiyyətini XVIII yüzilliyin II yarısında da saxlayırdı. Rusiyadan İrana və Hindistana mal aparan tacirlər Bakı və Niyazabad limanları vasitəsilə məhz Şamaxıya gələrək burada mal mübadiləsi aparırdılar. Mənbələrin verdiyi məlumata görə Şamaxı hələ XVI-XVII yüzilliklərdə Rusiyanın İranla ticarət əlaqəsinin mərkəzi olmuş və ticarət dövriyyəsində misilsiz əhəmiyyət kəsb etmişdir.

Xeyli maddi ehtiyata və strateji əhəmiyyətə malik olan Şamaxı xanlığı mühüm iqtisadi rayonları əhatə etməklə Azərbaycanın daxili siyasi həyatında mühüm rol oynayırdı. Eyni inzibati-idarə quruluşuna malik olan Azərbaycan xanlıqlarının hamısında olduğu kimi Şamaxı xanlığında da xan əsas sima idi. Lakin bununla bərabər Şəki, Quba, Qarabağ və Şamaxı xanlıqlarında divan fəaliyyət göstərmişdi. Şamaxı xanlığında divan hakim-feodal təbəqələrdən təşkil olunduğu üçün divanın xan üzərində nüfuzu xeyli üstün olmuşdur.

XVIII yüzilliyin 90-cı illərinə qədər xanlığın 15, sonra isə 17 inzibati mahalı mövcud olmuşdu. İqtisadi-siyasi və hərbi cəhətdən böyük əhəmiyyətə malik olan xanlıq Rusiya tərəfindən işğal edildikdən sonra da bir müddət həmin inzibati

bölgü qorunub saxlanmışdır. Mahalları xan tərəfindən təyin edilən naiblər idarə edirdilər.

Digər xanlıqlar kimi, Şamaxı xanlığının da ictimai-iqtisadi həyatı siyasi hadisələrlə sıx bağlı olmuşdur. Digər xanlıqlardan fərqli olaraq, ikihakimiyyətlilik əsasında yaranan xanlığın qonşu xanlıqlarla və dövlətlərlə siyasi əlaqələrinin əsas istiqamətini müstəqilliyin qorunub saxlanması uğrunda mübarizə təşkil etmişdi.

Əlverişli coğrafi mövqeyinə, ticarətin inkişaf etməsinə baxmayaraq, ikihakimiyyətlilik əsasında yarandığına görə Şamaxı xanlığı ilk dövrlərdə hərbi cəhətdən qüvvələrini birləşdirə bilməmişdi. Təəssüflə qeyd etməliyik ki, xanlığın *ya*randığı ilk gündən onların bir-biri ilə münasibəti dəyişkən xarakter daşımaqla bərabər, hər hansı bir ərazi üstündə mənafe toqquşmaları ilə müşayiət olunmuşdu. Digər tərəfdən bu münasibətlər beynəlxalq şəraitdən də asılı olaraq tez-tez dəyişmişdi.

Qarabağ, Quba, Şəki və Urmiya xanlıqlarından fərqli olaraq, Şamaxı xanlığı Azərbaycan torpaqlarının birləşdirilməsi uğrunda mübarizə aparmasa da, öz müstəqilliyini qoruyub saxlamaq uğrunda həm qonşu xanlıqlarla, həm də qonşu dövlətlərlə, xüsusilə Rusiya və İran ilə münasibətlərində müxtəlif manevrlərdən istifadə edərək müstəqil xarici siyasət yeritməyə çalışırdı. Lakin Şamaxı xanlığı ilk dövrlərdə hərbi cəhətdən qüvvələrini birləşdirə bilməsə də, Sərkərlər nəslindən olan Ağa Rəzi bəy 1749-cu ildə Şahsevən Əhməd xanın Köhnə Şamaxıya olan yürüşünün qarşısını ala bilmişdi. Ağa Rəzi bəy daha sonra Kartli-Kaxetiya çarı II İraklinin Azərbaycan xanlarına qarşı törətdiyi xəyanətə cavab olaraq Şəki xanlığının 1751-ci ildə təşkil etdiyi yürüşdə yaxından iştirak edərək özünü güclü bir qüvvə kimi göstərə bildi. Ağa Rəzi bəy 1758-ci ildə Quba xanlığının daxilində baş verən hakimiyyət dəyişikliyindən istifadə edib Qubanın Bərmək mahalına yürüş edərək, 200-ə yaxın ailəni Şamaxıya köçürdü. İkihakimiyyətlilik dövründə Yeni Şamaxıda hakimlik edən Hacı Məhəmmədəli Quba, Şəki, Qarabağ xanlarından fərqli olaraq, İranda hakimiyyətə sahib olan İbrahim şahın tələbinə müsbət cavab verdiyi üçün Azərbaycanın digər xanlıqları ilə münasibətlərini gərginləşdirdi.

Həmin dövrdə Azərbaycan torpaqlarını birləşdirmək uğrunda mübarizəyə başlayan Qubalı Fətəli xan üçün Hacı Məhəmmədəli bir o qədər də təhlükəli qüvvə deyildi. Buna görə də o, əsas mübarizəni Köhnə Şamaxıya – Sərkərlərə qarşı yönəltdi. Lakin qubalı Fətəli xan xanlığı həmin dövrdə Şamaxı xanlığını tam tabe edəcək qədər güclü deyildi. Halbuki ikihakimiyyətlilik şəraitində bunu həyata keçirmək daha asan olardı. Çünki Hacı Məhəmmədəli Sərkərlərlə münasibətdə sonralar qubalı Fətəli xanın müttəfiqinə çevrildi.

Sonrakı dövrdə xeyli hərbi qüvvə toplayan Şamaxı xanlığı həm bütün Azərbaycanda, həm Qarabağ və Şəki xanlığı arasında, həm də Quba xanlığı ilə Azərbaycanın cənub xanlıqları arasında böyük strateji əhəmiyyətə malik olmuşdur.

Məhz buna görə də, Fətəli xan Şamaxı xanlığının qüdrətinin artmasından ehtiyat etdiyi üçün xanlığın tezliklə ələ keçirilməsinə xüsusi əhəmiyyət vermişdi.

Fətəli xan Şamaxı xanlığının əlverişli strateji mövqeyindən istifadə edərək Şəki və Qarabağ xanlıqlarını ələ keçirmək və Cənubi Azərbaycana doğru hərəkət etmək üçün xanlığın ərazisindən bir istinadgah kimi istifadə etmək niyyətində idi. Fətəli xan Dərbənd və Bakı xanlıqlarını qan tökülmədən Quba xanlığına birləşdirdiyi kimi, Şamaxı xanlığını da mübarizəsiz əldə etməyi düşünürdü. Lakin Sərkərlərin Şamaxıda təkhakimiyyətə sahib olması bu planı bir qədər çətinləşdirdi və Fətəli xanı Şamaxı xanlığına qarşı şəkili Hüseyn xanla ittifaq bağlamaq məcburiyyətində qoydu. 1968-ci ildə o, Dərbənd, Bakı və Şəki xanlığının birləşmiş qüvvələrinin köməyi ilə Şamaxı xanlığını tabe etdi. Şamaxı xanının məğlubiyyəti yalnız Fətəli xanın hərbi gücü hesabına olmamışdı, eyni zamanda Şamaxı xanlığındakı daxili çəkişmələrlə də bağlı idi.

Şamaxı xanlığının Quba xanlığı tərəfindən tabe edilməsinə baxmayaraq, Sərkər sülalə üzvləri Şəki xanı və Gilan xanı Hidayət xanla ittifaq bağlayaraq yenidən öz hakimiyyətlərini bərpa etmək üçün mübarizəni davam etdirmişdilər. Yalnız 1789-cu ildə qubalı Fətəli xanın ölümündən sonra Şamaxı xanlığı yenidən öz müstəqilliyini bərpa edə bilmişdi.

Mustafa xanın dövründə xanlığın qonşu xanlıqlar və dövlətlərlə münasibətlərində öz müstəqilliyini qoruyub saxlamaq uğrunda mübarizəsi daha ciddi xarakter aldı. Təəssüflə etiraf etməliyik ki, Mustafa xanın dövründə Quba, Şəki, Lənkəran və Qarabağ xanlıqları ilə münasibətlər bir çox hallarda düşmənçilik xarakteri daşımışdı. Sərkərlər nəslindən yalnız Mustafa xan öz ərazisini genişləndirmək uğrunda mübarizə aparmışdı.

Şamaxı xanlığının qonşu xanlıqlarla - Quba və Lənkəran xanlıqları ilə Salyan uğrunda apardığı mübarizə daha kəskin olmuşdu. Salyanın hansı xanlığın tərkibində olması məsələsi hesab edirik ki, tarixşünaslıqda problem kimi qəbul edilməməlidir. Məsələ ilə əlaqədar ən önəmli olan budur ki, XIX yüzilliyin əvvəlində İran və Rusiya öz mənafeyinə uyğun olaraq Salyanın Şamaxı, Quba və Lənkəran xanlıqları arasında mübarizə obyekti olmasında maraqlı olub onlar arasında qarşıdurmanı daha da dərinləşdirməyə çalışmışdılar.

Şamaxı xanlığının İran ilə münasibətləri hələ xanlıqda ikihakimiyyətlilik dövründə başlamışdı. Nadir şahın ölümündən sonra taxt-tacı üstündə baş verən qanlı müharibələrin güclənməsi Şimali Azərbaycanın digər xanlıqları kimi Şamaxı xanlığında da təsirsiz qalmamışdı. Qacarlarla Zəndlər arasında baş verən qanlı müharibələrin güclənməsi Şimali Azərbaycanın digər xanlıqları kimi Şamaxı xanlığına da öz təsirini göstərmişdi. Bu zaman Şamaxı xanlığında ikihakimiyyətlilik mövcud olduğu üçün İranla münasibətlər xeyli gərgin olmuşdu. XVIII yüzilliyin 60-cı illərinə qədər nə Məhəmmədsəid xan, nə də Hacı Məhəmmədəli xan Qacarlarla Zəndlərin onlara tabe olmaq haqqında tələblərini qəbul etməmişlər. 1764-cü ildə Kərim xan Zənd Məhəmmədsəid xanın tabe olmaması ilə

razılaşmayaraq Şamaxıya yürüşə hazırlaşmışdı. Şamaxı xanlığı ilə İran arasında əvvəlki gərgin münasibətlərin yeni mərhələsi Ağa Məhəmməd xanın İranı özünə tabe etməsi dövrünə təsadüf edir.

Cənubi Qafqaz da daxil olmaqla keçmiş Səfəvilər dövlətinin sərhədlərini bərpa etməyə çalışan Qacar bu məqsədlə Azərbaycan xanlıqlarını da könüllü tabe olmağa razı salmağa cəhd göstərmişdi. Lakin Mustafa xan onun tələbini rədd etdiyi üçün 1795-ci ilin noyabrında 20 min nəfərlik Qacar qoşunu Şamaxı xanlığı üzərinə yürüş edir. Mustafa xan tabe olmayaraq Fitdağ qalasına çəkilir və İran qoşunlarının Dərbənd istiqamətində hərəkət etməsinə mane olur. Şamaxıya göndərilən Mustafa xan Dəvəli isə əhali ilə sərt rəftar etdiyinə görə öldürüldü.

1797-ci ildə Ağa Məhəmməd şah Qacarın qətlə yetirilməsindən sonra hesab etmək olardı ki, Şamaxı xanlığı İranın təzyiqlərindən xilas olacaq. Lakin Qacarın ölümündən sonra İranda hakimiyyətə gələn Fətəli şah da Azərbaycan xanlarına tabe olmaq haqqında tələblər göndərdi. Bu zaman Mustafa xan "şah qələmi elə mənim özümdə də var" deyə onun bu tələbini rədd etdi.

Şamaxı xanlığının Türkiyə ilə münasibətləri İran ilə münasibətlərindən fərqlənirdi. 1768-1774-cü il Rusiya-Türkiyə müharibəsinə qədər Şamaxı xanlığı ilə Türkiyə arasında olan münasibətlər haqqında mənbələrdə mühüm məlumatlar vardır. Qubalı Fətəli xanın birləşdirmə siyasətindən narazı qalan Ağası xan və Məhəmmədsəid xan kömək üçün tez-tez Osmanlı sultanına müraciət etmişlər. Rusiya və İrandan fərqli olaraq, Osmanlı imperiyasının Azərbaycan xanlıqları ilə münasibətində təcavüzkarlıq niyyəti olmamışdı. Əksinə, Rusiyanın təcavüzkarlıq siyasətinə qarşı Osmanlı sarayı Azərbaycan xanlıqları ilə, o cümlədən Şamaxı xanlığı ilə dinc münasibətlərin qurulmasına üstünlük vermişdi. Lakin xanlıqlararası çəkişmələr Osmanlı imperiyasının siyasətinə uyğun gəlmirdi. Odur ki, Osmanlı sultanı Azərbaycan xanları arasında birliyin yaradılmasında daha çox maraqlı olmuşdu.

XVIII yüzilliyin II yarısında aparılan rus-türk müharibələrində Rusiyanın qələbəsi Türkiyəni vadar edir ki, ittifaq bağlamaq üçün Azərbaycan xanlarına, o cümlədən Məhəmmədsəid xana və Ağası xana fərmanlar göndərsin və bununla da, Rusiyanın Qafqaz siyasətinə zərbə vursun.

Rusiya ilə Şamaxı xanlığının münasibətləri daha gərgin olmuşdu. XVIII yüzilliyin 90-cı illərinə qədər Xəzərsahili bölgələrdəki rus ticarətində Şamaxı mühüm rol oynasa da, Ağa Məhəmməd şah Qacarla toqquşmaq təhlükəsi Rusiyaya Şamaxı xanlığına sahib olmağa imkan vermirdi. Ağa Məhəmməd şah Qacarın Cənubi Qafqaza labüd yürüşündən sonra Rusiya bu siyasətini reallaşdırmağa cəhd göstərsə də bir nəticə əldə etməmişdi. XIX yüzilliyin ilk illərində isə Rusiyanın Gürcüstan və Azərbaycan torpaqlarının işğalına başlaması I Rusiya-İran müharibəsinin başlanmasına səbəb oldu. Müharbinənin gedişində Şamaxı xanlığının da müstəqilliyi real təhlükə qarşısında qaldı. Rusiyanın dəfələrlə təkrar olunan tələbinə məhəl qoymayan Mustafa xan tabe olmaq əvəzinə, çar hökuməti

qarşısında ciddi tələblər qoymuşdu. Mustafa xan bilirdi ki, İran ilə müharibə zamanı Rusiyanın Azərbaycan hakimlərinin köməyinə ehtiyacı vardır. Odur ki, o, öz tələblərində daha da israrlı olmuşdu. Lakin qüvvələrin qeyri-bərabər olması və Azərbaycan xanlarının bir cəbhədə birləşməməsi səbəbindən Şamaxı xanlığı 1805-ci il dekabrın 27-də Rusiya tərəfindən işğal olundu. Rusiya öz mənfur siyasətinə uyğun olaraq ilk əvvəl bəzi xanlıqlar kimi Şamaxı xanlığının da daxili müstəqilliyinə toxunmadı. Lakin bölgədə öz mövqelərini möhkəmləndirdikdən sonra Rusiya imperiyası işğalçı siyasətinin son addımını ataraq, 1820-ci ildə Şamaxı xanlığının ləğv edilməsi ilə Azərbaycan xanlıqlarına qarşı yeritdiyi siyasətin məntiqi nəticəsinə nail oldu.

İSTİFADƏ OLUNAN MƏNBƏLƏR VƏ ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

Azərbaycan dilində

1. Abdullayev M. Xanlıqlar və rus müstəmləkəçiliyi dövründə Şimali Azərbaycanda aqrar münasibətlər (XIX əsrin 40-cı illərinə qədər). Bakı, Adiloğlu, 2005. 231s.
2. Ağamalı F.R. XVIII əsrin II yarısı - XIX əsrin əvvəllərində Quzey Azərbaycan xanlıqlarının sosial-iqtisadi vəziyyəti. Bakı, Azərbaycan Ensiklopediyası, 1999, 302 s.
3. Ağamalı Y.F. Qarabağ xanlığının qonşu xanlıqlar və dövlətlərlə münasibətləri. Namizədlik dissertasiyası. Bakı, 2002, 150 s.
4. Azərbaycan Respublikası Dövlət Tarix Arxivi, f. 24.
5. ARDTA,f. 42, siy.l, iş 8.
6. ARDTA,f. 91.
7. AMEATİEA,inv.466.
8. AMEATİEA,iş 1795(1).
9. AMEATİEA,işl795(2).
10. AMEATİEA,iş 1795(3).
11. AMEATİEA,iş 1795(4).
12.Azərbaycan tarixi. Uzaq keçmişlərdən 1870-ci ilə qədər. Bakı, "Azərbaycan" nəşriyyatı, 1996, 869 s.
13. Azərbaycan tarixi (7 cilddə). III cild. Bakı, Elm, 1999, 534s.
14. Azərbaycanın Rusiya ilə birləşdirilməsi və onun mütərəqqi iqtisadi və mədəni nəticələri. Bakı, Azərbaycan SSR EA nəşriyyatı, 1956, 286 s.
15. Babaxanov R., Seyidov F. Hacı Zeynalabdin Şirvani. Bakı, Uşaqgəncnəşr, 1961,74 s.
16. Bakıxanov A. Gülüstani-İrəm. Bakı, Azərbaycan SSR EA nəşriyyatı, 1951, 252s.
17. Bakıxanov A. Gülüstani-İrəm. Bakı, "Mömin" nəşriyyatı, 2001,287s.
18.Cəfərov Ə.R. Azərbaycanın Şirvan xanlığının Rusiya ilə birləşməsi və Şamaxı şəhərinin bərpası. Namizədlik dissertasiyası. Bakı, 1954.
19. Dəlili H. Azərbaycanın Cənub xanlıqları XVIII əsrin II yarısında. Bakı, Elm, 1979, 142 s.
20. Əliyev F, Əliyev M. Naxçıvan xanlığı. Bakı, Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı, 1996, 106 s.
21.Əliyev F., Həsənov Ü. İrəvan xanlığı. Bakı, Azərnəşr 1997 120 s.
22. Əliyev F. XVIII əsrin I yarısında Azərbaycanda ticarət. Bakı Azərbaycan SSR Elmlər Akademiyası, 1964, 123 s.
23.Əliyev F.M. Şimali Azərbaycan şəhərləri. Bakı, Azərbaycan SSR Elmlər Akademiyası, 1960, 136 s.
24.Əsədov F. Taliş xanlığı. Bakı, Çənlibel nəşriyyatı, 1998, 152 s.

24[a].Gözolova F.E. Unudulmuş nəsillər: tarixi və şəcərəsi. Bakı 2002, 324 s.
25. Gülmalıyev M.M. XVIII əsrin son rübü XX əsrin I yarısında Azərbaycan kəndinin sosial-iqtisadi strukturu. Bakı, 1989.
26. Hacınski İsgəndər bəy. Qubalı Fətəli xan. Bakı, Azərbaycan SSR Elmlər Akademiyası, 1959, 54 s.
27. Həmidova Ş.P. XVIII əsrin II yarısında Azərbaycan-Gürcüstan münasibətləri tarixindən. Bakı, Elm, 1985, 97 s.
28. Hüseynli R. Azərbaycan ruhaniliyi. Bakı, 2002.
29. İsmayıl M., Bağırova M. Şəki xanlığı. Bakı, Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı, 1997, 76. s.
30. İsmayılov Rəşid bəy. Azərbaycan tarixi. Bakı, Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı, 1993, 163 s.
31. Kərim Ağa Fateh. Şəki xanlarının müxtəsər tarixi. Nacı Seyid Əbdülhəmid. Şəki xanları və onların nəsilləri. Bakı, «Azərbaycan Ensiklopediyası» Nəşriyyat-Poliqrafiya birliyi, 1993, 30 s.
32. Qarayev E. Azərbaycan XVIII əsr rus və Qərbi Avropa səyyahlarının təsvirində. Bakı. ADPU-nun mətbəəsi, 2005. 159 s.
33. Məmmədov H. Osmanlı imperiyasının xarici siyasətində Azərbaycan xanlıqları. Azərbaycan MEA-nın xəbərləri. Fəlsəfə, tarix, hüquq seriyası, 1983, №3, s.44.
34. Mirzə Camal Cavanşir Qarabağı. Qarabağ tarixi // Qarabağnamələr. I kitab. Bakı, Yazıçı, 1989, 190 s.
35. Mirzə Yusif Nersesov. Tarixe-Safi (fars dilindən tərcümə edən Y.Mirzəzadə) Azərbaycan MEA A.Bakıxanov adına Tarix İnstitutunun Elmi Arxivi, sənəd 3935, s.52.
36. Mustafayev C. Xanlıqlar dövründə Azərbaycanda sənətkarlıq. Bakı, 2002.
37 Mustafazadə T. XVIII yüzillik - XIX yüzilliyin əvvəllərində Osmanlı Azərbaycan münasibətləri. Bakı, Elm, 2002, 368 s.
38. Mustafazadə T.T. Quba xanlığı. Bakı, Elm, 2005, 455 s.
39 Nəcəfli G. Azərbaycan xanlıqlarının Osmanlı dövləti ilə siyasi əlaqələri (XVIII əsrin II yarısı). Bakı, Nurlan, 2002, 131s.
40. Sadıqov H. Rusiya-Türkiyə münasibətlərində Cənubi Qafqaz (1787 1829-cu illər).Nam.diss. Gəncə, 1992.
41. Sadıqov H. Rusiya-Türkiyə münasibətlərində Cənubi Qafqaz problemi (1787-1829-cu illər). Bakı, Elm, 1991, 175 s.
42. Şirvani H.Z. Büstan-üs-siyahə (fars dilindən tərcümə M.R.Əsgərlinindir). Bakı. 1962 - AMEA TİEA, inv.4740, fond 1, siy.ll.
43. Şükürzadə Ə. Qacar işğalçılarına qarşı mübarizə tariximizdən.Bakı, 1943.
44. Tahirzadə Ə. Ağa Məhəmməd şah Qacar. Bakı, 2002.
44[a].Toqan Ə. Azərbaycan. Bakı, Ocaq, 2007, 871 s.

45. Umudlu V. Şimali Azərbaycanın çar Rusiyası tərəfindən işğalı və müstəmləkəçilik əleyhinə mübarizə (1801-1828). Bakı, Elm, 2004, 183 s.

Türk dilində

46. Ahmet Cevdet Paşa. Tarixi Cevdet. c.VII-IX. Istanbul, 1966, Üçdal, 366 s.
47. Armaoğlu F. Siyasi tarix dersləri: 1789-1919. Ankara, 1961.
48. Başbakanlıq Osmanlı Arşivi Hattı Humayun (BOA HH).
49. Budak M. Osmanlı-Rus İlişkilerinde Kafkazsiya //**Avrasiya Etüdleri. 1995, c I, sayı 4.**
50. Gökçe C Kafkasya ve Osmanlı imperatorluğunun Kafkasiya siyaseti. Istanbul, 1979.
51.İbrahim Yüksel. Çarlıq Rusiyasının Azərbaycanı istilası və Osmanlı dövletinin tutumu // **Kafkas Araştırmaları. Istanbul. 1988.**
52. İslam Ansiklopedisi, 11 cild, Istanbul, 1979, 799 s.
53. Kafkas Araştırmaları. Istanbul, 1988.
54. Kurat A.N. Türkiye ve Rusiya: XVIII yüzyıl sonundan Kutuluş savaşlarına kadar Türk-Rus ilişkileri (1798-1919 Ankara, 1970.
55. Osmanlı devleti ile Azerbaycan türk hanlıkları arasındakı münasibetlere dair arşiv belgeleri, c I. Ankara, 1992.
56. Osmanlı devleti ile Azərbaycan türk hanlıkları arasındak münasibetlere dair arşiv belgeleri, c II. Ankara, 1993.
57. Osmanlı devleti ile Kafkasya, Türküstan ve Kırım hanlıkları arasındakı münasibetlere dair arşiv belgeleri (1687-1908) Ankara, Osmanlı arşivi daire başkanlığı yaymı, 1992, 385 s.
58. Zeynaloğlu C Şirvanşahlar yurdu. Istanbul, 1931, 186 s.

Rus dilində

59. Абдуллаев Г.Б. Азербайджан в XVIII веке и взаимоотношения его с Россией. Баку, изд-во Академии наук Азерб. ССР, 1965, 621с.
60. Абдуллаев Г.Б. Из истории северо-восточного Азербайджанав 60-80-х гг. в XVIII в. Баку, изд-во Академии наук Азерб.ССР, 1958, 211 с.
61. Акты, собранные Кавказской Археографической комиссией (АКАК). Т. I-XII, под ред. А.Берже. Тифлис, 1866-1904.
62. Алиев Ф.М. Азербайджано-Русские отношения (XV-XIX вв.).Баку, Элм, 1985, 174 с.
63. Алиев СМ. Междуусобное войны и борьба за верховнуювласть в Иране после распада империи Надир шаха. //Иран, история и культура в середине века и новое время. Москва1980//.

64.Алкадари Г. Асари Дагестан. Махач-Кала, Изд. Дагестан.НИИ, 1929, 164 с.
65. Архив Государственного Совета- т. II, 690 ст.
66. Ашурбейли СБ. История города Баку. Баку, Азернешр, 19408 с.
67. Бабаев Э. Из истории Гянджинского ханства. Баку, Нурлан 2003, 232 с.
68. Березин И. Путешествия по Дагестану и Закавказью, Казз1843.
69. Березин И. От Кубы до Баку. Azərbaycan MEA A.A.Bakıxanov adına Tarix İnstitutun Elmi Arxivi, f. 1.
70. Биберштейн М. Описание провинций расположенных налевом берегу Каспийского моря, между реками Терек и Кура (Перев. С.Соломовой). Научн. Архив Инст-та Истории им. д.А.Бакиханова, ф.1, оп.2, док.467.
71. Броневский СБ. Новейшие географические и исторические известия о Кавказе, ч.II, М. 1823, 465 с.
72. Бурнашев С.Д. Описание области Адребежанских в Персии и их политического состояния, Курск, 1795.
73. Бутков П.Г. Материал для новой истории Кавказа с 1722 по 1803. СПб., 1869, т.I, 548 с.
74. Бутков П.Г. Материал для новой истории Кавказа с 1722 по 1803. СПб., 1869, т.II, 601 с.
75. Бутков П.Г. Материал для новой истории Кавказа с 1722 по 1803. СПб., 1869, т.III 620 с.
76. Вермишев Х.А. Земледелие у государственных крестьян Закавказского края. Тифлис, Типография М.Д. Ростианца, 1888.
77. Владыкина М. Путеводитель и собеседник в путешествии по Кавказу, ч.1. Москва, 1885, 366 с.
78. Гаджиева С Азербайджан во внешней политике правительства Екатерины II. Баку, 2004, 148 с.
79. Гмелин С.Г. Путешествие по России для исследования всех трех царств природы. СПб., 1785, ч. III.
80. Грамоты и другие исторические* документы XVIII столетие, относящиеся к Грузии. Т. II, ч.II, СПб., 1902, 155 с.
81. Дорн Б.А. История Ширвана с 1538-1820 гг. AMEA A.Bakıxanov adına Tarix İnstıtutunun Elmi Arxivi, f., 1, siy.9, sənəd 4733.
82. Дренякин И.Т. Описание Ширвана. 1796.
83. Дубровин Н.Ф. Георгий XII последний царь Грузии и присоединение ее к России. СПб., 1867.
84. Дубровин Н.Ф. Закавказье от 1803-1806 года. СПб, 1866.
85. Дубровин Н.Ф. История войны и владычества русских на Кавказе. СПб., 1888, т.I-IV.
86. Дубровин Н.Ф. Поход графа В.А.Зубова в Персии в 1796 г. Военный сборник. СПб., 1874.
87.Зевакин Е.С. Очерки по истории Азербайджана и Персии XVI- XVIII в.в. ч. I.
88.Зейдлиц И. Исторический обзор Бакинской губернии, В кн «Кавказский календарь на 1871 г.» Тифлис, 1870.

89. Зубов П. Картина Кавказского края принадлежащего Россини сопределенных оному земель, ч I-IV, СПб. 1834.
90. Зубов П. Подвиги русских воинов в странах Кавказских с 1800 по 1834 г. СПб, 1835.
91. Иоанисян А.Р. Россия и армянское освободительное движения в 80 годах XVIII столетию. Ереван. 1947.
92. Искендерова М. Бакинское ханство. Баку. «Чашыоглы»,1999, 209 с.
93. История Ирана. Москва. 1977.
94. История о персидском шахе Тахмас Кулы-хане. Перевод с француз. А.С.Решетовым. СПб. 1792.
95. История, география и этнография Дагестана. XVIII-XIX вв.М, 1958. с. 1.
96. Кавказский календарь на 1847.Тифлись, 1846.278 ст.
97. Карта (географическая) Шемахи. Воен. Историч. Архив, 1827.
98. Кишмишев СО. Походы Надир шаха в Герат, Кандагар, Индию и события в Персии после его смерти. Тифлис, 1889, 304 с.
99. Ковалевский П.И. Завоевание Кавказа Россией.Казань. 1834.
100. Кузнецова II.А. Очерки новой истории Ирана. М, 1978, с.15.
101.Левиатов В.Н. Очерки из истории Азербайджана в XVIII веке. Баку, 1948.
102. Лерх И. Извлечение из дневника путешествия доктора Иоганна Якоба Лерха (перевод с немецкого на русский язык Абезгауза) ч. II, с.61. //Azərbaycan MEA A.Bakıxanov adına Tarix İnstitutunun Elmi Arxivi, inv. № 486.
103. Мамедова Г. О походе в В.Зубова в Азербайджан 1796 г. Баку, Элм, 2003.91 с.
104. Мамедова Г. Русские консулы об Азербайджане. Баку, Элм1989, 128 с.
105. Мамедова Э.К Административное устройство и управлениеазербайджанских ханств во второй половине XVIII века. Баку, 1999. Дисс. канд. наук.
106. Маркова О.П. Россия, Закавказье и международные отношения в XVI веке. М. 1966.
107. Мильман А. Политический строй Азербайджана в XIX начала XX в., Баку, 1966.
108. Минасазов Г. Сто лет одной революции. Баку, 1930.
109. Мустафаев Дж. Северные ханства Азербайджана и Россия.Баку, 1989.
110. Нерсесян М. Из истории армяно-русских отношений, кн. I. Ереван. 1956.
111. Обозрение Российских владений за Кавказом в статическом, этнографическом, топографическом и финансовом отношениях. СПб., 1836, Том. I-IV.
112. Описание Ширванской провинции, 1867, Тифлис.
113. Петрушевский И.П. Очерки по истории феодальных отношении в Азербайджане и в Армении в XVIII-начале XIX вв. Л., 1949.

113а. Письмо генерала от инфентарии (так в книге) Ермолова к генералу майору князю Мадатову во время экспедиции за Кавказом в 1819 и 1820? (б.м.б.г.). 111 стр. // Государственная Публичная Историческая Библиотека.
114. Потто В. Кавказская война, т. II. СПб, 1887.
115. Похомов Е.А. О сословно-поземельном вопросе в Азербайджане. Баку, 1926.
116. Представление от царя Ираклия императрице Екатерине II. 8 января 1796 г. Грамоты и др.
117.Рагимов Т.Р. Из истории Азербайджано-русских дипломатических отношение во второй половине XVIII, в начале XIX веков, Баку, 1997.
117а. РГВИА, ф. 846.
118. Свод материалов по изучению экономического быта государственных Крестьян Закавказского края, Тифлис, 1887, том.1, часть II.
119. Серебров А.Г. Историко-этнографическое описание Дагестана VIII-XIX вв. 1958.
120. Серебров А.Г. Историко-этнографическое описание Дагестана. 1796.
*121.*Соловьев СМ. Петр Великий на Каспийском море. СПб., 1868, т. II.
122. Сысоев В.И. Краткий очерк истории Азербайджана. Bate 1923.
123. Фитуни А.П. История последней столицы Ширвана // вестия Азербайджанского Комитета охраны памятник старины искусства и природы, вып. III. Баку, 1927.
124. Форстер Дж. Путешествие из Бенгалии в Великобритании пер.с франц. Ашурбейли С. Инв. фонд №1, оп.1.
125. Цагарели А.А.Сношения России с Кавказом в XVI- XVIII столетиях. СБП, 1891.
126. Энциклопедический словарь, том XVII, СПб., 1899.

Digər dillər

127.Berne A. Historie des Dccouvertes faites par divers savans voyageurs, LXXXI - 1781.
128. Harford Yones Brydqes. Dynasty of The Kajars. New-York, 1973, 448 q.
129. Dorn B.A. Beitrdge zur Geschichte der Kaukasischen Ldnder und Völker, aus morgenldndichen Quellen. 1844.
130. Dr. Yacob Reineggs. Ullgemeine historisch-hopoqrapische Beschreibung des Kaukasus. St. Pctcrsburq, 1796.

THE SHAMAKHY KHANATE

SUMMARY

Azerbaijan which has a rich statehood history at the time of khanates in the II half of the XVIII century estabished ties with neighbor states.The studying of the relations of the Shamakhy khanate with neighbor states in this sense is actual today.In the jissertasion creation of the Shamakhy khanate, its administrative division, relations with neighborinq khanates and states have been studied.

The dissertation consists of the intro diction, four chapters, the conslusion and the list of literature.

In the introduction actuality of the theme, its goals and tasks, scientific novelty, methodologials bases, practical value and chronological frames have been defined.

The first chapter is named "Creation of the Shamakhy khanate and its socialeconomic satus". In this chapter creation of the Shamakhy khanate, its territory, districts and the growth of trade is investigated.

The second charter-"Relations of the Shamakhy khanate with neighborinq khanate"s is devoted to the relations of Shamakhy khanate with neighboring khanates, in particular, with Guba, Garabagh and Lankaran khanates, as well as the rulers of Daghistan.Those relations were mainly escorted by territorial claims.

The third chapter has been devoted to the relations of Shamakhy khanate with neighbor states.In this chapter the [sl]mggle of Shamakhy khanate against the aggressive policy of Russia and the Gajars, aqs well as the allicnce of the khanate with the Ottoman state against this aggression is researched.

In the fourth chapter-"Invasion of Shamakhy khanate by Russan empire and the struggle against the invaders"- invasion of the Shamakhy khanate by Russia and separate aspects of the history of the Mustafa khan's struggle in the process of invasion is researched.

In the conclusion the main scientific results have been summarized.

ШАМАХИНСКОЕ ХАНСТВО

РЕЗЮМЕ

Азербайджан со своей богатой историей государственности имел определенные связи с соседними государствами и в период ханств, во второй половине XVIII столетия. С этой точки зрения изучение связей Шамахинского ханства с соседними государствами сохраняет свою актуальность и сегодня. В диссертации исследованы возникновение и развитие Шамахинского ханства его административное управление связи с другими ханствами и с соседними государствами.

Диссертация состоит из введения, четырех глав, заключения, списка использованных источников и литературы.

Во введение диссертации обоснована актуальность темы, определены цели и задачи, научная новизна, методологическая основа, практическая значение и хронологические рамки исследования.

В первой главе диссертации – "Образование Шамахинского ханства и его социально- экономическое состояние", - исследованы вопросы образования, эволюции, территориально-административного деления Шамахинского ханства, состояние его экономике, в т. ч. и торговли.

Вторая глава – "Отношения Шамахинского ханства с соседними ханствами Азербайджана" - посвящена отношениями Шамахинского ханства с соседними азербайджанскими ханствами, особенно с Кубинским, Карабахским и Лянкяранским ханствами, а также с правителями Дагестана, сущность которых часто определялась взаимными территориальными претензиями.

Третья глава диссертации посвящена отношениям Шамахинского ханства с соседними государствами. В этой главе исследованы, в основном, вопросы борьбы Шамахинского ханства против экспансионистской политики Российской империи и агрессивной политики династии Каджаров, а также дружественнь связи этого ханства с Османским государством, союз с которьм был направлен против агрессивных действий вышеуказанных держав.

Четвёртая глава диссертации – "Оккупация Шамахинского ханства со стороны Российской империи и борьба против оккупантов"- посвящена исследованию процесса оккупации территории Шамахинского ханства со стороны Российской империи и отдельные аспекты истории борьбы Шамахинского правителя Мустафа хана за сохранение политической независимости.

В заключении диссертации сформулированы основные обобщения и выводы, вытекающие из проведенного исследования.

Əlavələr

Şamaxı xanlığının kənd və obalarının daxil olduğu mahallar cədvəli (6, siy. I,iş3)

Salyan	Muğan	Rudbar	Xançobanı	Lahıc	Qarabağ-lar	Qoşun	Nəvai	Həsən
Arbatan	Qustan	Cavad	Kəngərli, Şıxlı,Muradlı	Lahıc	Qara-bağlar	Çarağan	Muğanlı	Talistan
Surra	Saatlı	Kovratlı	Əhmədli, Şahsevən,	Xım-ran	Kürd	Xınışlı	Nəvahılı	Diallı
Qaramanlı	Ulucəli	Dabaq-lar	Ləlaəhmədəli Qaraxanlı	Dahar	Poti	Uduqlu	Kuşi	Yuxarı İsmayıllı
Marvşlyu	Xəlfəli	Əhməd bəyli	Qaravəlli, Ağaməmməd İlxıçı,	Nəftə-sov	Xoşabad	Təkləli		Cülyan
Şilli	Melday	Abdul-yan	Əlicanlı, Veysəlli,	Əhənli		Alpout		Qoşakənd
Salyan	Bildik	Meyni-mənd	Mərxili, Alpout,			Qacar		Fətəhli
Bayat	Kürd-kən-di	Surra	Xançobanı, Padar,			Səbanı		Dahar
Əhmədbəy-li	Dəymə dağıldı	Yeni-kənd	Sorsor,Çoban lı,			Qalabu-ğurd		Nüydi
Bolluca	Molla-veysli	Axtaçı	Qaraqo-yunlu,			Dilman-lı		Maraxi
Satvan	Gümüşl ü	Qarallı	Ərəbuşağı,			Çuxanlı		Müşkürlü
Xacəçobanı	Minba-şı	Mus-tafalı	Kürd, Bağırlı,			Çağan		Bədəli
Çeredona	Məmiş li	Kurus-manlı	Çıraqlı,Binas lı,			Hacı-manlı		Kirk
Novruzəli-bəyli	Həşim-xanlı		Axtaçı, Dəymə-dağıldı,			Nüydi		Gəncə
Çəzminli	I Rənc-bərlər		Sığırlı, Şahsul-tanlı			Tulus		Yenikənd
Ərdəbilli	II Rənc-bərlər		Kalanı,Qara-vəlli,			Ərçiman		
Şeştalı			Dəlləkli			Zarat		
Məmməd-əliağa			Şahsünlü, Əlicanlı,Qa-raqaşlı,			Talış		
Pirəli			Qarasaçlı,			Sündü		
Şorsulu			Gorus, Xanazad,			Nabur		

Seydannı			Qaraməmmədli,Nəmirli,			Matralı		
Qardaşbəyli			Daşdəmirli, Mustafalı,			Şərədil		
Kürdkəndi			Çaylı,Mollalar,					
Piratannı			Axundlu,					
Qızılağac			Pirhəsənli					
			Müskürlü,Sarvan,					
			Dəlilər					

Qarasubasar	**Xozaurt**	**Houz**	**Qəbiristan**	**Əkərət**	**Sərdari**	**Bölükət**	**Elat**
Şilyan	Haputlu	Basqal	Poladlı	İncə	Qarabucaq	Axsu	Bayat
Qarabörklü	Şıxlı	Sulut	Uduqlu	Kürdmaşı	Şıxəmir	Kürdəmir	Qacar
I Ləki	Qalıncax	Pirəbdülqasım	Təklə	Yekəxana	Hacıəli	Qarasaqqallı	Ucarlı
II Ləki	Xanağalı	Sədəhar	Mərəzəli	Qaraməryəmli	Şəkili	Külüllü	Quşçu
Əlvənt		Zərnəva	Qaracagözlü	Qaradaqqa	Molla	Ağrı	Çakırlı
Qılanqoyun		Alpout	Qurbançı	Seyidsaatlı	Hacılı	Nücü	Xınışlı
Muratxan		Müsüslü	Xillə		Məlikkənd	Daraqlı	Qarabağlar
Xələc		Şamdalan	Çəmçəmli		Xəlilli	Şahməzin	Şanılı
Zərdab		Pirqaraçuxa	Xıdırlı		Əərb		Paşalı
Çallı		Xası	Ərəbşahverdi		Şəkər		
		Çiyni	Kürdəmir		Mırtı		
		Keçatan	Şıx Zahırlı		Şıxbəy		
		Sarsura	Qubalı Baloğlan		Alpout		
		Kürdivan	Qubalı Bəşir		Muğanlı		
		Biznan	Yekaxana İbrahim		Türkmən		

		Zeyvə			Şıxlı		
		Muğanlı			Şəki		
		Şəbian			Köçəkənd		
					Kürdmahal		
					Yenikənd		
					Güləbəna		

HAT 7/225-B
Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı

مودتكارا

تفلیس خانی طرفندن بو طرفه ورود ایدن امیراخوری
ابراهیم نام ملك تقریری وكیفیت ماموریتی دخی بحرقانه
تفصیل اولنمغله آنجق مقدما بغداده كلمش مصره
عزیمت ایدن معتمدی ایوانی بك نام ملك شامده
تاخیر اولندیغی نواده ایدرودن استحصال اولنمغین
مرسوم ملكك شامده تاخیری امر شریفه مبنی میدر
یوقسه شام والیسی طرفندن میدر معلوم اولماغله
اخبار ضمننده طرف سعادت شاهانه ده ولنمشدر مرسومه
دائر حال خصوصنه احوال قرین علم شریف قدس اولدقده
ویدرقانه ده تحریر اولنمغله اوزره هر بیدو طرفی
وحقیقی طرفندن تصریح بیورلمق مطلوب

١١٩٧ ٢٩

HAT. 10/349-D

HAT. 0010

Osmanlı Arşivi Daire Başk.

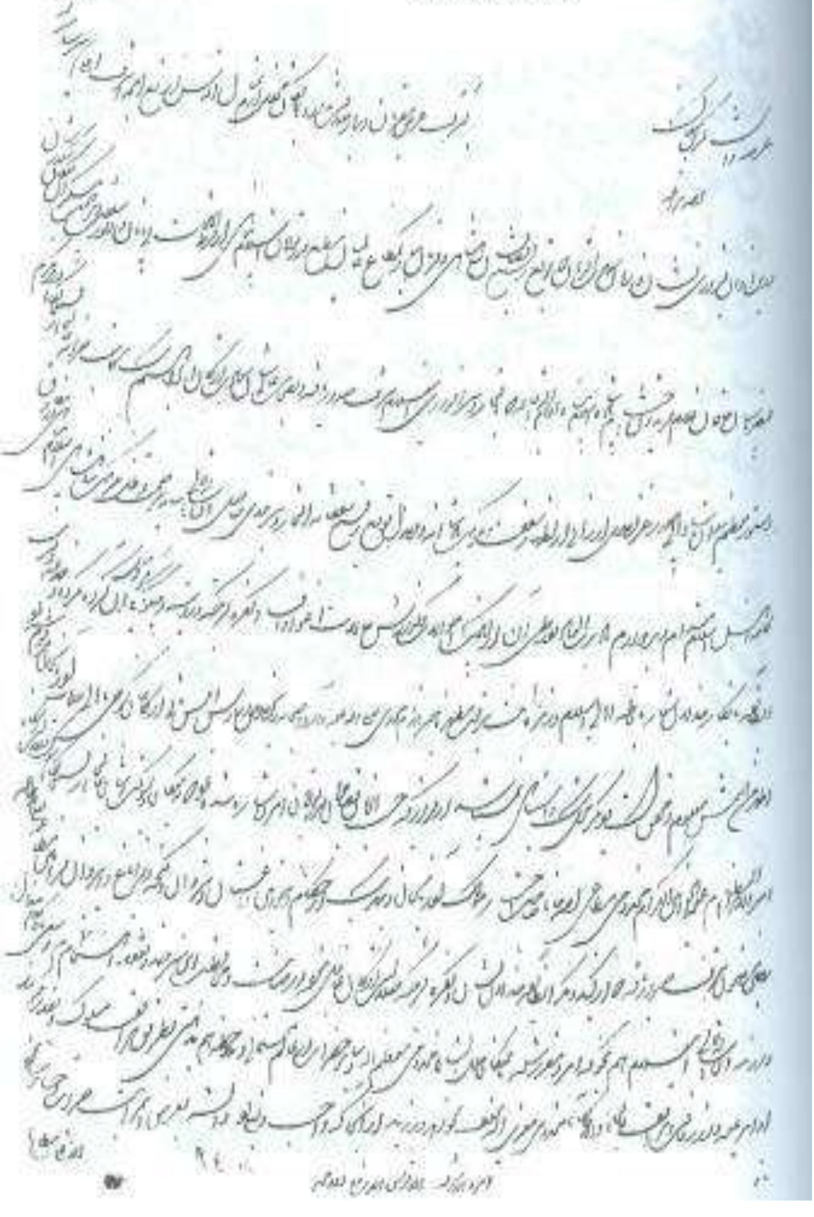

Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı

HAT 179/8088

Manzûrum olmuşdur

Şevketli kerametli mehâbetli kudretli veliyy-i ni'metim efendim pâdişâhım

Bundan akdem İranyan ile muharebe için Şemahi ve Şirvan ve Mağan Sahrasına bâ-nihâde-i idbâr olan Moskovlu askerinin bu esnada Kumuk Hâkimi Serhay Hân verâlarını ve derbendlerin pîş ve pes ve kenar ve yemîn ve yesârını sedd ve bend ve üzerlerine hücum etmiş olmakla kefere-i müşrikin hân-ı mumaileyhe tâb âver mukavemet olamayıp inhizâm-ı küllî ile ric'at ve tuğları memleketleri

tarafına azimet ve avdet etmiş olduklarına ve hân-ı mûmâ-ileyhe mesturların verâlarını ta'kîble fetâ vâfırini bilâ emân dâr-ı cehîme îsâl etmiş olduğuna dâ'ir ve Gence Kal'ası'nda olan kefere dahi firar ve Tiflis tarafında karar etmiş olmalarıyla Tiflis Hânı ve ahâlî-i Gürcistan bu defadan sonra kemâl-i havf ve ıstıraba düçâr olmuş olduklarına mütedâ'ir Erzurum Valisi Yusuf Paşa kulları tarafından bu defa bir kıt'a kâ'ime vârid olmakla manzûr-ı hümâyûnları buyurulmak için ma'rûz-ı huzûr-ı hümâyûnları kılındı Rusya askerinin mahall-i mezkûrda bu vecihle inhizâm-ı tamları mahzâ te'sîrât-ı kuvve-i tâli'-i mülûkânelerinden neş'et etmiş olduğunda iştibâh olmamakla bed hâhân-ı devlet-i aliyyeleri olan kefere-i li'âm mahall be-mahall düçâr-ı perîşânî

[illegible]

HK-720

(1)

[illegible]

[illegible]

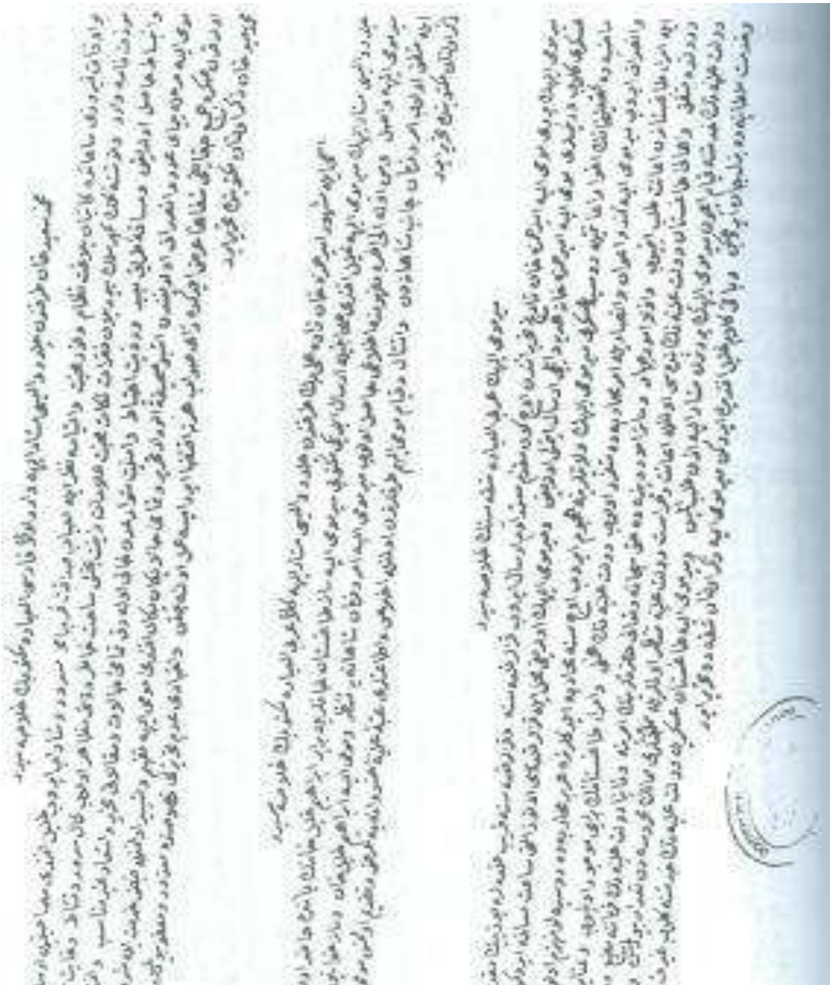

Şeki ve Şirvan Hânı mûmâ ileyhin şukkasının hülasasıdır.

Rusya kralından han-ı habîs encam tarafına tac ve taht ve kılıç ve kalyud? ve topuz ve saat ve donanmış at ve Dede Fale ve oğluna ve kızına alâ hadde hedâyâ defterine bir

mücevher küpe galiba oğlunun oğluna nâmzed için gönderilmiş olduğu ve oğlu Merban ve keşişi ve mu'temedi olan Eşik ağası başgirsivani yedi sene va'desiyle Petreburg'a işlemiş olmağla ol dahi göndermek kaydında olduğun han-ı mûma-ileyhe zikr olunan şukkasında tahrîr eder.

Şamahi Hânı Ekasi Han tarafından Çıldır Valisi müşarun-ileyhe gelen mektubun hulâsasıdır:
Çıldır Valisi müşârun-ileyh mecbûl olduğu cevher-i isti'dad nusret tevemân şöhret-yâb ve han-ı mûma-ileyhin dahi sâmi'a-i efzûzî eyleyip olalıdan berü irtibât-ı revâbıt-ı yek-ciheti ve ittihada ve in'ikâd-ı kavâ'id-i hallet ve vedâda vesile cuyân iken müşârun-ileyhin mahrem-i esrarı ve mücerrebü'l-etvârı olan Halil Efendi sahâbetiyle irsal olunan muhabbetnâmesi es'ad evânda izz-i vusûl-i erzânî kılup mazmûn-ı muvâlefet meşhûnundan hâsıl olan meserret pür meserret kâbil-i izâka-i beyân ve Gencayiş-i tahrîr-i beyân olmadığı ezher ve hüveydâ idiğin hân-ı mûmâ-ileyhden tafahhus ve istifsar olunan Derbend ve Bakü ve Geylan vesâ'ir memâlik-i Azarbeycan ahvâli el-hâletü hazihi vukû-yâfte olan hâlât bu güne imiş ki birkaç defa Rusya sefinesi Bakü karşısında peyda ve musâlaha kemâlinde oup bir şah-ı Bender Rus canibinden yüz nefer adam ile hân-ı merkumun yanında ve han-ı merkumun adamı dahi serasker olacak Petmikim yanından eksik olmayıp bu keyfiyyet galiba müdahane ve ıstırarından nâşî olup halâs mutasevver olmadığın ve Ereğli Han hezîmet bundan akdem dahi birkaç defa memâlik-i Azerbaycan'a tasallut ve galebe ve zîr-i kabza-i tasarrufuna getirmek sevdasıyla vâfır asker-i hezîmet asarını müheyya vareste ve cem' edip serhadd-i hudûd-ı islâmiyeye vârid oldukda Şeki ve Şirvan eyaletlerinin gazîyan-ı nusret nişanları salâbet ve gayret-i dîniyyelerinden nâşî bi-ecme'ihim merhum Hacı Çelebi üzerine cem' ve sedd-i suğûr-i islâmiye etmeleriyle avn ve inâyet-i mülk-i nasır ile hücum ettiklerinde küffâr-ı hâksâr sufûf-ı asâkir-i islâmiyeyi müşahede ve sayd ve sedâ-yı tüfeng ve şemşir-i gâziyân-ı nusret-nişânı işmâ' ve mu'âyene eyledikleri anda bir lahza mukavemet ve

muharebe imkânı olmayup ve hunûd ve semt-i firâr ve ekseri zahm-ı şemşîr-i gâziyân ile haksar ve bazısı menhûben halâs yâfte oldukları malum-ı re'y-i savâb-did olup lâkin bu esnada mesfur hân habîs nişan yine tavrından hâriç hareket ve ru'ûs-ı hezîmet me'nûsa ittikâ ve kral ile ittifak ve ittihâd edip esbâb ve eşkâl ve mühimmatı külliyyen tekmil etmek kaydında olmakla kraldan hân-ı mesfûra bir tac ve bir taht ve bir kılıç ve bir kalyûd ve bir sâ'at ve bir Dede Fale ve alâ hadde ve oğluna ve kızına alâ ceddihî hedâyâ ve kızına bir mücevher küpe galiba hafidine nâmzed için göndermişdir deyü haber vermeleriyle bu takdîrce mesfûr ile mukâtele ve muharebe ve düşvâr ve şevketlü kerâmetlü pâdişah-ı âlem-penâh ve zıllullâhi encüm sipâh medallâhu zılâle nusretihi hazretlerinin himmet-i aliyye-i âliyelerine muhtâc olduğun hân-ı mûmâ-ileyh ve âlîcâh Hacı Çelebi-zâde Mehmed Hasan Hân vesâ'ir havânîn ve ümerâ-i Dağıstan cümlesi ehl-i sünnet ve cemâ'atden ve Şuşi Beylerbeğisi âlîcâh İbrahim Hân ile yek-dil ve yek-cihet ve gayret-i dîniyye ve hamiyyet-i İslâmiyye ve itâ'at-i emr-i Devlet-i Aliyye ile kemer-beste-i miyan gayret olup isale-i dem ve kabz-ı ruha dek ittifak ve ittihâd üzere sa'y ve ihtimam birle muhârebe-i küffâr ve cihâddan rûgerdân olmamak ebâ ve ecdâdlarından kendülere mîrâs olduğundan başka sâ'ir kulları gibi Devlet-i Aliyye'nin emr u fermanına muntazır ve me'mûr kılındıkları hidemât-ı aliyyede kemer-beste-i miyan hizmet olmak bâ'is-i iftiharları olup efendî-i mûmâ-ileyh avdet etmekle işbu meveddet nâme tahrîrine ibtidâr etmiş olmakla mazmûn-ı meveddetnâme ve efendî-i mûmâ-ileyhin takririnden bazı siparişât malum-ı devletleri oldukda i'timâd-ı küllî buyurulup bundan sonra kâbil-i tahrîr olan mevâdd-ı mühimme tahrîr ve irsal olundukda hizmetde kusur olunmayacağın mûmâ-ileyh Agasi Hân zikrolunan mektubunda tahrîr eder.

Mehmed Said Han tarafından Çıldır Valisi müşârun-ileyhe vârid olan fârisüyyü'l-ibâre mektubun hulâsasıdır:

Bu evkât-ı fîrûzî sa'atde kâtiban-ı belagat nizam vufûr muhabbet ve iltiyâma nazar ile ahbâb-ı sadâkat fercâmı

mesrur ve şâdab edip Halil Efendi musâhabetiyle irsal olunan meveddetnâme vârid ve nüvişte-i kilk-i güher silk buyurulan fıkarât nikât mahabbet-i alâmât zinet bahş sâhat hâtır-ı dostî müzahir olup kemâl-i surûr ve neşât ve inâyet-i cûd ve insibât hasıl olduğun ve mesâfe-i tarîk ba'îd ve rü'yet ihtiyat ve emniyyet şevâri'den hâlî olarak ka'imakamı hâlât ve makâlatı tahrir ve iş'âr ve gayr-i münâsib ve efendî-i mûmâ-ileyh merhale peymâ-yı avd ve insirâf olduğundan işbu sahîfetü'l-vedâd tahrîr ve temâmî-i hâlât yegân yegân efendî-i mûmâ ileyhe tefhîm ve tesyîr olunmakla feyz ile şeref-yâb oldukdan sonra cemî'-i hakâyıkı şifahen arz eyledikde re'y-i savâb her ne iktizâ eder ise amel olunacak ve ahbarı adem-i tahrîri hususunda ma'zûr ve ma'fû buyurulması mûmâ-ileyh Mehmed Said Hân zikr olunan mektubunda tahrîr eder.
İsmi ile meşhur Emir Hamza Hân-zâde Ali Bey tarafından Çıldır Valisi müşârun-ileyhe gelen arabiyyü'l-ibâre mektubun hulâsasıdır:
Çıldır valisi müşârun-ileyhin mîr-i mûmâ-ileyh Halil Efendi sahâbetiyle irsal eylediği mektubu mîr-i mûmâ-ileyhe sâ'ir Dağıstan Hanları ile beraber İbrahim Halil Han'ın yanında hâzır oldukları hâlde mîr-i mûmâ-ileyhe vâsıl ve min evvelihî ilâ âhirih mefhûmuna ıttılâ'ı hâsıl olup mîr-i mûmâ-ileyh emr u fermân-ı şahaneye muntazır ve mûmâ-ileyh İbrahim Halil Hân ve sâ'ir havânîn-i Azarbaycan ile müttefik olup emr u ferman cânib-i şahaneden ve imtisal ve kıyâm-ı mûmâ-ileyhim taraflarından olmağla ihlâs ve itâ'atleri atabe-i aliyye-i hüsrevâneye arz ve takdîm olunması mûma-ileyh Ali Bey zikr olunan mektubunda tahrîr eder.

Mîr-i mûmâ-ileyhin Arabiyyü'l-ibâre şukkasının hulâsasıdır:

Mîr-i mûmâ-ileyhin Emir Hamza Hân târîh-i tahrîrâtından üç gün mukaddem mu'temed adam irsal edip Kızlar Kal'ası'na karîb kal'alara yüz bin mikdârı Rusya askeri gelip ve re'isleri mûmâ-ileyh Emir Hamza Hân'a hediyye ve elçi irsal etmiş olduğun ve mîr-i mûmâ-ileyhin olduğu mahall ile Kızlar Kal'ası otuz altı sâ'at mesafe idiğin

ve sinîn-i mâziyede Fethalihân'ın iğvâ ve i'ânetiyle Rusya askeri mîr-i mûmâ ileyhin vilâyetlerine hücum edip üç sene muharebe eylediklerinde her bir muharebede Rusyalu münhezim olup musâlaha ve insirâf edip mîr-i mûmâ-ileyh kendi a'vân ve ensârıyla emr-i muhârede müteferrid olup Devlet-i Aliyye'nin himmeti ve ümerâ'-i Dağıstan'ın yerlisi mevcûd olmayıp ve inâyet-i Bârî ile ümera'-i Dağıstan'dan i'ânet taleb etmeyüp ve evvela umûr-ı cihâd ve sâ'ir umûr-ı dîniyyede Hakk sübhânehû ve te'âlâ hazretlerinin emrine ve saniyen Devlet-i Aliyye'nin fermanına mutî' ve hizmet-i din u devletde müttefik ve ahâlî-i Dağıstan Devlet-i Aliyye'nin bendesi olmakla i'ânet ve hirâset-i Devlet-i Aliyye muntazır olmalarıyla memleketleri memâlik-i mahrûsadan ta'dâd buyurulmasın ve mîr-i mûmâ-ileyh Devlet-i Aliyye'nin hizmetinde kıyam için mîr-i mûmâ-ileyhin pederinden müşârun-ileyh izin taleb eylemesin mîr-i mûmâ-ileyh Dağıstan askeriyle Devlet-i Aliyye'nin hizmetine gelip gayret-i dîniyye ve hizmet-i sultâniyede bezl-i cân edeceğin ve bakî kelâm Halil Efendi'de idiğin mîr-i mûmâ-ileyh zikr olunan şukkada tahrîr eder.

Sürhay Han-zâde Mehmed Hân ve İsmi Hân-zâde Ali Bey ve Şemhal ve Avad Begi Umman Hân ve Akkoşa Kadısı Dağıtsan'ın küberâ-i ümerâsı olmağla eğerçi sâ'ir rüe'sâları çok olup lâkin i'tibâr ve iltifata seza bunlar olduğun

کثیر الکرم افخم سلطانم حضرتلری
دولتلو عنایتلو مروتلو عطوفتلو مرحمتلو ولی النعم
بوندن اقدم دربند خانی فتحعلی خان و شروان و شکی خانی حسین خان ایله شوشه خانی ابراهیم خان
قره باغی ایله بینلرنده برقاچ سنه دن برو عداوت شدیده اولوب مرقوم ابراهیم خان
مذکور حسین خانک اوغلنی سفارت ایله یانته جلب ایتدکده اخذ و حبس و بر تقریب ایله
قره طاغ و باکو خانلرینی دخی گرفتار ایلدیکی حسبیله مومی الیه فتحعلی خان و حسین خان عسکر و فرقه ایله
ابراهیم خانک اوزرینه کلدکلری اوزره مشتهیاتلری حسین خانک عمیسی حاجی عبد القادر
ایدوب کیجه ایله بر وقتده مومی الیه حسین خانی علی الغفله قتل ایتدکلری مقدما
عرض و تمشیتی مرقوم حسین خان بو وجهله وفات ایتدکده ابراهیم خان
قاپن برادری اولان شهسونلو نظرعلی خانی عساکر کثیره ایله مضافاتندن دشت طرفنه تعیین و
ارسال ایلیوب سهولت ایله رشتی قبضه تصرفنه الوب نهب و غارت و مال فراوان ایله عودت
ایلدکده ابراهیم خانه غرور و ترتیب بوآماده تبریزه دخی اطالهٔ دست سوداسیله مرقوم
نظرعلی خانه نیه افرادی تقویت ایله اردبیل طرفندن تبریزه ارسال و تبریز خانی نجفقلی خانی
تضییق ایتدکلرنده تاب آور اوله میوب نجفقلی خان فرارا خوی قلعه سنه وارد و خوی خانی
احمد خانه التجا ایتدیکی و نظرعلی خان تبریزی هالیسنی قلعه ده محصور و قبضه تسخیره آلمغه
اولدقلرینده کوندریلان جاسوسلر خبر و بیلریله تبریز خانی نجفقلی خان و خوی خانی احمد خان
بر معتبر آدملرین تفلیس خانی ایرکلی خانه ارسال و بیلرین توفیق و فصل خصومت
توسطلرین التماس ایلدکلرینه خان مومی الیه دخی مقدما دولت علیه یه سوق و تسییر ایتدیکی کورجین
میرزا نام معتبرینی مرقوم ابراهیم خانه ارسال و توفیقلرین تحریر و تاکید ایمکله هنوز خبری

ورود ایتمکله بو قدرجه عرض اولنان بنه جاسوسلرمز و برد بهانه ایله مخصوص آدملرمز
ایعجازه(؟) اولمغله بونلر تفکره احوالتری نه کونه نتیجه یاب اولور ایسه مفصلاً عرض و اشعار
اولنور ورووان خانی حسینعلی خان ایله تفلیس خانی ارکلی خانک مصالحه لری خصوصی مقدما
دخی عرض اولنمش ایدی سنوی ویرکوسندن مطالبه قلیله چسماسنده اولان بر رقاع کونک طرفنده
تحمیل و بسط مسالمه لری تفصیلکرده حاجتیز و الزینه عرض و تقدیم اولنور و شیراز طرفنده
صادق خان دخی اصفهانی ضبط ایدن علیمرادخانک دفعی ایچون اوغلی جعفر خانی تعیین
ایلیوب علیمراد خانک اوردوسنده اولان عسکر و کردان و صادق خانه اوغلنه توجه ایتدکدن
علیمرادخان اصفهانده اولان اهل و عیالنی نزلک و همدان طرفنه فرار ایدوب عراق ملکنک
اختیاری و استقلالی شدیدك صادق خانه توجه ایتدیکنی جاسوسلرمز خبر ویردکلرینه
دنبی ایران اختلالی متمادی اولوب کونده بر حادثه ظهور ایدر دیو نزد حکمرم استجلاب
اولنان حوادث و کیفیات بیدرپی تراب قدملرینه عرض اولنه جغی محاط علم اولدقلری
بیورلدقده اول بابده امر و فرمان دولتلو عنایتلو مروتلو عطوفتلو مرحمتلو ولی النعم
کثیر الکرم افندم سلطانم حضرتلرینکدر ۲۷ م ۱۱۹۶

برانچ نقود و تحریر سنه اولان مرقوم آغا محمد خان بروجه محرر بو اثناده کیا استقلال ایدوب روان و گنجه و قره باغ و شیخالی و تفلیس ممالکلرینی دخی
تسخیر ایچون اشبو رمضان شریفک اواخرنده سالف البیان کوکچه ییلاقی صحراسنه ورود ایله قره باغ اوزرینه هجوم ایده جکنی جاسوسلر و قاصدلر
مصححاً اخبار ایدوب خان مرقومک اشبو حرکتی کرکی کبی تحقیق اولندقدن ماعدا الذکر خانلر بربرلریله عقد روابط اتفاق ایدوب ترتیب
تدارکات مباشرت ... خان مرقومک سوقی و قره باغ اوزرینه هجوم ایدرلر سوقی فکرسنک متانت درحال نظراً اگرچه عوف ... روان ایل و عشایرینک
واثر توجه تاجداری ایله ظفریاب اوله جقی مأمول اولدیغی ... محاصره ده اتفاقلری ... قارصلو ... سرحد ... حدود دولت علیه دن
و عنایت باری ... محصن ایدوجک محللری اولمدیغندن و استرقام ... محافظ ... حدود دولت علیه
دکرن قره باغ عشایرینک ... ولاة عظام حضراتنه ما او امر علیه ... بیورلسی ... حمایت دولت علیه
سرحدلرینه ممانعت و ... سالف البیان محافظ
نظر ... اولدیغی

موسی لیه ابراهیم خلیل خان سمت و جوار اولان سالف الذکر طاغستان خانلری و قرباسندن عمر خان ایله بروجه محرر ... اولدیغی ... و قوت ...
عساکر جمیع ایده جکی ظاهر و بو قدر ... عسکر ایله ... احتیاج ... حاجت ... کورلک مأمول ایدوکی اگرچه ماهر اولدیغی ... مرقوم آغا محمد خان
دائما باشنده ... عسکری ... برکال ... اعتنا ... ورودنده موجود ... قاچ عسکر احضارینه قدرت
بونلر اولنوب ... خانلر موسی الیهمک ... دولت علیه ... بو وجهله ... دولت عالیه عثمانیه به
افاده و استرحام ایدوب ... امرداده ظهور ایدرلر مقتضاسیله حرکت ایده جکلرینه و روم و عجم ... کافه نوع نجی

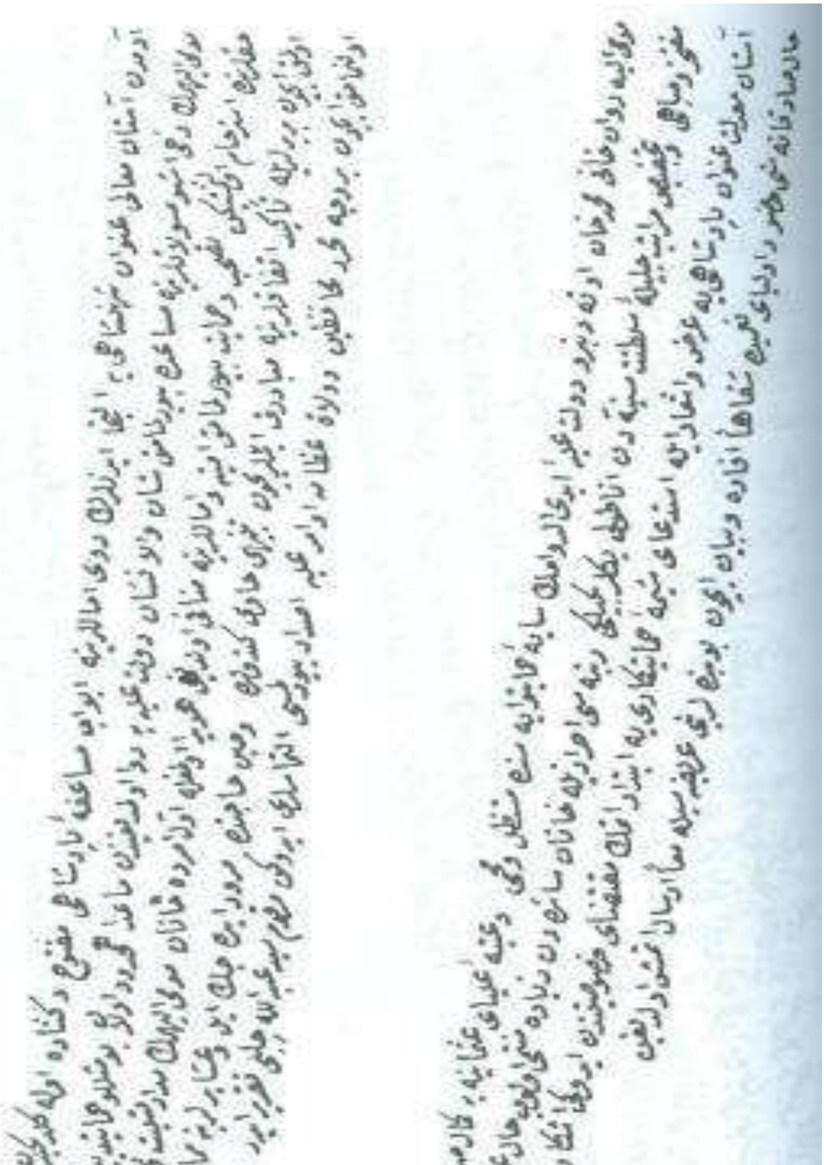

خانان موما الیهمك وجه محرر اوزره اتحاد و اتفاقلری بركمال اولدیغندن مرقوم آغا محمد خانك صحرای مذكوره ورودنده ممالك اربعهٔ مذكوره دن
قنغیسنی ابتدا محاصره ایدر ایسه جملهسی بالاتحاد مدافعهسنه ابتدار ایده جكلری اگرچه انكار اولنمز لكن مجموع ایرانیان خان مرقومك زیر حكومتنده
اولمق حسبیله عساكر كلیه و تداركات قویه ایله حرب و پیكار داعیهسی اوزره اولدیغی الی آخره بر شی برلردن جدید لشكر استحضار ایدهلك بوخصوصده جرأت قرار
ایده جكی روشن و رفتارندن ظاهر و بدیدار اولدیغنه خانان موما الیهم دخی سطوت و جلادت سلطنت سنیهیی و دوام بیلوب بینلرنده اغراق
مزبوره دن بوزجورمیه جكلری و هر برلری جسم واحد گبی متفق اولوب بروجهله متابعت ایمیه جكلری مقتضای موافقتلرندن برادیکلر دخی برهر حاكم انفاقی اوزره حركت و خان
اعانات سنیه و حمایت دولت علیه یه احتیاجلری ودكار اولدیغنه بنا اوكا عروده بر برله مجتهده ایرلیجه
مذكورك مدافعهسنه دخی ایلدیرجه طرف دولت علیهدن اوامر علیه ایله تنبیه بیورلمسی نیازلری اولدیغی
روان ملكنك سرحداتی خاقانیه دن قارص و بایزید سرحدلری حدودی ایله ملاصق و معاملات مجتهده قارص اهالیسی ایله قاریشق اولدیغی روان دخی
سرحداتی دوجبه دن معدود اولدیغندن معاذالله تعالی روان ملكنك خراب و پریشان اولمسی لازم كلسه قارص و بایزید وارضروم دخی
وجلد كاز سرحدات پادشاهی اهالیسی دخی مضایقه یه دوچار اوله جقلری ظاهر و روان قلعهسی غایت متین و مستحكم ایسه دخی روان
موقعی صحرا اولمق حسبیله ذخایر حاجه ایل و عشایرلك و حیوانات و نسوان و صغارلرینك محصن ایده جكلری محللری اولمدیغندن كرك عموماً اهالی
دعواسنده اولان زند كریم خانك وكرك افغانلی آزادخان وكرك اشبو آغا محمد خانك بابالری محمد حسن خانك روانه ورودلری هنگامنده
روانك بالجمله جنگه اولیه جقلری عشایر و قبایلی محدود اولان قارص حدودینه كذار ایدرك ماعدا جبللك اوداتی قاتنشو اولدیغی بدایتده
وباهر اولمقدن ناشی اگر مرقوم آغا محمد خان دخی روانی محاصره ایدرایسه اسلوفده اولدیغی اوزره قارص حدودینه مرورلرینه ممانعت اولنمق

HAT 162/6748-A

HATT-I Hümâyûn, 6748 /A

İran'dan teferrüd dâ'iyesinde olan merkum Ağa Muhammed Han ber-vech-i muharrer bu esnada kesb-i istiklâl edip Revan ve Gence ve Karabağ ve Şemhal ve Tiflis memleketlerini dahi teshir için işbu Ramazan-ı şerifin evahirinde sâlifü'l-beyân Gökçe Yaylağı Sahrasına vürûd ile Karabağ üzerine hücum edeceği casuslar ve kâsıdlar sahîhan ihbar edip han-ı merkumun işbu hareketi gereği gibi tahkik olunduğundan marrü'z-zikir hanân birbirlerine akd-i revâbıt-ı ittifak edip tertîb-i tedârikâta mübaşeret etmeleriyle han-ı merkumun Şuşi ve Karabağ üzerine hücum ederse Şuşi kalesinin metanet ve rasînetine nazaran eğerçi avn ü inâyet-i Bârı ve eser-i teveccüh-i Tâc-dârî ile zafer-yâb olamayacağı me'mûl olup ancak hîn-i muhasarada ittifakları olan gerek Revan il ve aşâyirinin ve gerek Karabağ aşayirinin tahassun edecek mahalleri olmadığından ve eslâfda dahi bu veçhile idiğinden hîn-i muharebede hudûd-ı Devlet-i Aliyyeden Kars ve sair serhaddât hududlarına mürurlarına mümanaat olunmamak için sâlifü'l-beyân muhafız ve vülât-ı izam hezerâtına bâ-evâmir-i aliyye tenbîh ve te'kîd buyurulması vesâir veçhile himayet-i Devlet-i Aliyyeye mazhar kılınması niyazları olduğun,

Mûmâ-ileyh İbrahim Halil Han semt ve civar olan salifü'z-zikr Dağıstan Hanları ve akrabasından Ammî Han ile ber-vech-i muharrer yekcihet olup cümlesi otuz kırk bin asâkir cem edeceği zahir ve bu kadar işe beraber asker ile lede'l-hâce hayli iş görülmek me'mûl idiği eğerçi bahir olup ancak merkum Ağa Muhammed Han daima yanında kırk elli bin askeri eksik etmediğinden başka böyle itina ile bir mahalle vürûdunda mevcudunun iki üç katı asker ihzarına kudreti bedidâr olmak hasebiyle hânân-ı mûmâ-ileyhimin iânet-i Devlet-i Aliyye'ye ihtiyaçları ber-kemâl olmağla hallerini bu veçhile atebe-i ulyâ-yı Devlet-i Âliye-i Osmaniye'ye ifade ve istirham edip bundan sonra haklarında ne veçhile emr ü irade zuhur eder ise muktezasıyla hareket edeceklerin ve Rum ve Acem yani kâffe-i

nev'-i benî Adem'den âsitân-ı meâlî-unvân-ı Şehin-şâhî'ye iltica edenlerin reviyy-i amallerine ebvâb-ı müsâafe-i Padişâhî meftûh ve küşâde olageldiğinden hânân-ı mûmâ-ileyhimin dahi işbu mes'ûlâtlarına müsâade buyurulmamak şân-ı vâlâ-nişân-ı Devlet-i Aliyye'ye reva olmadığından mâada hem-hudûd olan bu misüllü himâyet-dîdeleri haklarında istirham olunmuşiken tasahhub ve himâyet buyrulmamak ümniye ve amallerine münâfî olduğu hüveydâ olmağla evvel-i emirde hânân-ı mûmâ-ileyhimin midâd-ı tesliyet ve takviyetleri olmak için birbirleriyle te'kîd-i ittifaklarına mübâderet eylemeleriyçün tenbîhi hâvi kendülere ve hîn-i hâcetde mürur edecek il ve aşâyirlerine mümanaat olunmamak için ber-vech-i muharrer muhafızın ve vülât-ı izama evâmir-i aliyye ısdar buyrulması iltimasları idiğin merkum Seyyid Abdullah Çelebi takrir eder.

Mûmâ-ileyh Revan Hânı Muhammed Han ötedenberi Devlet-i Aliyye-i ebediyyü'd-devâmın sâye-i himâyet-vâyesinde müstazıll ve mahmî ve ateb-i ulyâ-yı Osmaniye'ye kemâl-ı sıdk ve bendegi ile müftehir ve mübâhî ve bi-tahsîs merâtib-i celîle-i Saltanat-ı seniyyeden Anadolu beylerbeyiliği rütbesi ihrâzıyla hanan-ı saireden ziyade müntenî olup hâl-i âcizânesini âsitân-ı ma'delet-ünvân-ı Padişâhiye arz ve işar ile istidası şîme-i himâyet-kârîye ibtidar etmek mukteza-yı hususiyetinden idiği aşikar olduğuna binaen hâl-ı sadıkanesini huzûr-ı ulyâ-yı niamîde şifahen ifade ve beyân için bu bendelerini arîzasıyla ma'an irsal etmiş olduğun,

Bir müddetden berü İran'da teferrüd dâ'iyesinde olan Ağa Muhammed Han ibtidâ-yı zuhurundan bu ana gelince kemal-i hiyel ve desâis ile teshîr-i memâlik ve bilâda ikdam ve olanca makdûriyeti bu ümniyesinin husulüne sarfa ihtimam edüp gereği gibi husamasma tagallüb ile kesb-i kuvvet-i istiklâl ve güya nâdir-i vakt revişiyle bi'l-cümle İraniyanı kabza-i tasarrufuna idhal ve hatta geçen sene Kirman'ı dört beş mah mikdarı tazyik ve teshir ve hasm-ı kavisi olan Lutufali Hanı zabt ve esir ve gözlerini kal' ile Tahran'a tesyîr ve alâ-rivâyetin Tahran'da dahi

tedmîr edip nâire-i utüvv ve istikbârını iş'âl birle Revan'ı dahi pençe-i zabıtasına almak zu'muyle Revan Hanı mûmâ-ileyhe haberler irsal etmekle mûmâ-ileyh dahi Devlet-î Aliyye-i Osmaniye'nin sâye-i himâyet-vâyesinde mahmî-bendesi ve ubudiyet ve ihtisasını kemâl-i fahr ü ibtihâl ile kabul etmiş abd ve dem-harîdesi olmak hasebiyle hâl-i sadıkanesini ifade etmeksizin sair ittbâ' eden hânân misüllü tebaiyeti münâfı-i resm-i rıkkıyyet bilüp bu sureti sadâkatini tecviz etmediğinden merkum Ağa Muhamed Han'a ittibâ' etmeyüp Devlet-i Aliyye'ye izhâr-ı ihtisas ve bendegî ile iftihar eden Şuşi Hanı İbrahim Halil Han ve Gence Hanı Cevad Han ve Tiflis Hanı Ereğli Han ve Şirvan Hanı Muhammed Hasan Han Şemhâl Hanı Mustafa Han ve Dağıstan hakimlerinden Ammî Han ile ittifak ve ittihâd ile „ tertib-i levâzımât ve tedârikâta iştigâl etmeleriyle irsal olunan casus ve kâsıdların ihbâr-ı sahîhalarına nazaran merkum Ağa Muhammed Han işbu sene-i mübârekede kışladığı Tahran'dan hareket ve Revan ve Gence ve Karabağ ve Tiflis memleketlerinin beyninde vâki' herbirine karîb Gökçe Yaylakı demekle ma'rûf sahraya işbu Ramazan-ı şerif evâhirinde azimet birle işbu dört memleketden kangısını ıbtıdâ muhasara etmeği ıstısvâb eder ise sahrâ-yı mezkûrdan ona göre şürû' ve mübaşeret edeceğin,

Hânân-ı mûmâ-ileyh vech-i muharrer üzere ittihâd ve ittifakları ber-kemâl olduğundan merkum Ağa Muhammed Han'ın sahra-yı mezkûra vürûdunda memâlik-i erbaa-i mezkureden kangısını ibtidâ muhasara eder ise cümlesi bi'l-itthâd müdâfaasına ibtidâr edecekleri eğerçi aşikâr olup lakin mecmu'-ı İraniyan han-ı merkumun zîr-i hükümetinde olmak hasebiyle asâkir-i külliye ve tedârikât-ı kaviyye ile harb ve peykâr ve iş uzar ise eli erişdiği yerlerden cedîd leşker istihzar ederek bu hususa sarf-ı iktidar edeceği reviş ve reftârından zahir ve bedîdâr olmağla hanan-ı mûmâ-ileyhim dahi satvet ve celâdet-i Saltanat-ı seniyyeyi verâlarında bilip bendeliklerine iğtirâren mezburdan yüz çevirmeyecekleri ve herbirleri cism-i vâhid gibice müttefik olup bir veçhile mütâbaat etmeyecekleri

mukteza-yı muvâfakatlarından bedîhî ise dahi yine her halde iânet-i seniyye ve himâyet-i Devlet-i Aliyyeye ihtiyaçları derkâr olduğuna binâen evvel-i emirde birbirleriyle yekcihetiden ayrılmayıp cümlesi ittifak üzere hareket ve han-ı mezkurun müdafaasına dikkat eylemeleriyçün taraf-ı Devlet-i Aliyye'den evamir-i aliyye ile tenbîh buyrulması niyazları olduğun.

Revan memleketi serhaddât-ı hâkâniyeden Kars ve Bayezid serhaddleri hududu ile mulâsık ve muamelât cihetinden Kars ahâlisi ile karışık olup Revan dahi serhaddât-ı Rûmiyeden ma'dûd olduğundan maâzallâhu Teâlâ Revan memleketi harab ve perişan olmak lazım gelse Kars ve Bayezid ve Erzurum ve Van ve Çıldır vesair serhaddât-ı Pâdişâhî ahâlisi dahi müzayakaya duçar olacakları zahir ve Revan Kalesi gayet metin ve müstahkem ise dahi Revanın mevkii sahra olmak hasebiyle lede'l-hâce il ve aşâyirin ve hayvanât ve nisvân ve sagâirînin tahassun edecekleri mahalleri olmadığından gerek mukaddema şahlık da'vâsında olan Zend Kerim Han'ın ve gerek Afganlı Azad Han ve gerek işbu Ağa Muhammed Han'ın babası Muhammed Hasan Han'ın Revan'a vürûdları hengâmında Revan'in bi'l-cümle cenge elvermeyecek aşâyir ve kabâili hem-hudûd olan Kars hududuna güzâr edip mâada cengâverân kalmış olduğu bedîhî va bahir olmakdan nâşî eğer merkum Ağa Muhammed Han dahi Revanı muhasara eder ise eslâfda olduğu üzere Kars hududuna mürurlarına mümanaat olunmayup ol veçhile himâyet olunmak bâbında Çıldır Valisine ve Kars Muhafızına ve Bayezid Mutasarrıfına vesair vülât-ı izama evâmir-i aliyye tasdîr ve tesyîr buyrulması cümlesinin niyazları idiğin ve eğer bu veçhile müsâade buyurulur ise merkum Ağa Muhammed Han Revan'a avn-i Bârî ve yümn-i teveccüh-i Tâcdârî ile zafer-yâb olamayacağın ve eslâfda Revan aşâyirinin hudûd-ı Devlet-i Aliyye'ye mürurlarına müsâade buyrulmuş olduğu ve bu müsâade kadîmî âdet-i seniyyeden olduğuna itimâd buyrulmaz ise tahkik buyrulması eshel olduğun hatta ol vakitlerde berü tarafa mürur edenlerden rızâlarıyla berü taraf da

kalmış reâyâ ve aşâyirden katı çok hâne ve ahâlî el-yevm Kars'da mutavattın oldukları ma'lûm olan keyfiyatdan olmağla lutf ü ihsan buyrulup bu hususa müsâade buyrulması ve bundan başka taraf-ı Devlet-i Aliyye'den müsâade ve iânet birle himayeye himmet olunması be-gâyet niyazları idiğin merkum Zeynel Ağa takrir eder.

Şuşi ve Karabağ Hanı İbrahim Halil Han'ın arîzasıyla tevârüd eden Seyid Abdullah Çelebi'nin takrîridir.

Mûmâ-ileyh İbrahim Halil Han yirmi beş seneden mütecaviz Devlet-i Aliyye'ye arîza takdimi ile ızhâr-ı bendegî ve rıkkıyet eylediğinden başka taraf-ı Devlet-i Aliyye'den dahi bi'd-defeât evâmir-i aliyye irsâliyle mazhar-ı iltifat buyrulmuş olduğuna binaen hân-ı mûmâ-ileyh leyi ü nehâr devam-ı Devlet-i Şâhâne ve kıyam ferr ü haşmet-i Pâdişâhâne ed'iyesiyle evkât-güzâr ve sıdk u ihtisası ez-dil ü cân iltizâma ibtidar etmekle cemî'-i hâlini atebe-i ulyâ-yı Şahaneye arz ve işar etmesi mukteẑâ-yı ihtisasından olduğundan hâlini ifâde için bu kullarını arîzasıyla ma'an irsal etmiş olduğun.

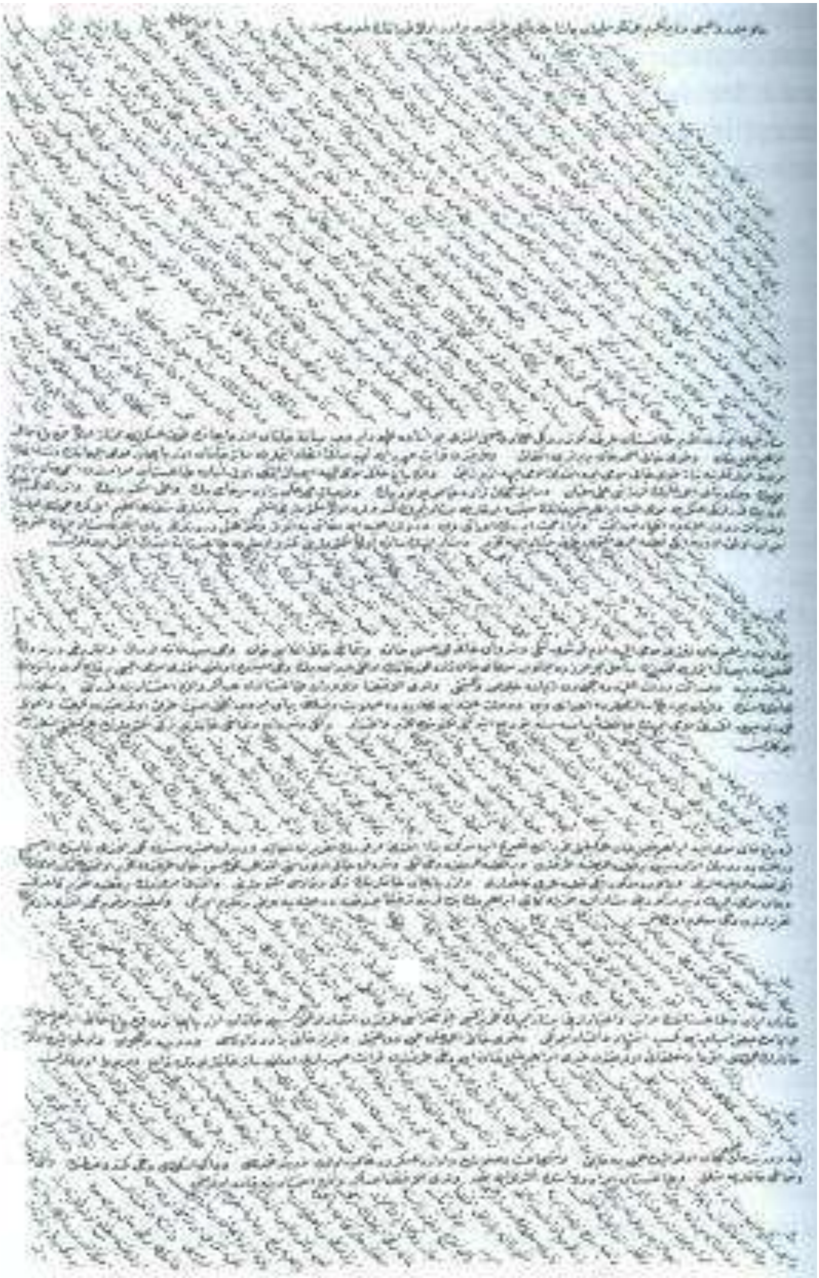

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

HAT, 16/720

Hâlâ Çıldır Valisi Vezir-i mükerrem izzetlü Süleyman Paşa hazretleri tarafından vârid olan tahrirâtın hulasasıdır. Fî 17 Ş. sene [1]188

Müşarünileyhin bundan akdem Dağıstan tarafına gönderdiği ulemâdan Halil Efendi bu esnada zuhur edüp miyâne-i hanân-ı Azerbaycan'da kuvvet-i asker ile mümtaz olan Karabağ Hanı İbrahim Halil Han ve Hoy Hanı Ahmed Han birbirleriyle ittifak ve tarafeynden karâbet-i sıhriyye ile temhîd-i mebânî-i ittihad etmeleriyle sair hanân-ı Azerbaycan mûmâileyhimânın rişte-i ittihadlarına merbut olduklarına binâen Hoy hanı mumaileyh, efendi-i mumaileyhe âdem terfik ve Karabağ hanı mumaileyhe îsâl etmeğle ol esnada Dağıstan ümerâsından Usami Hanzâde Ali Bey ve Conketay Ahmed Hanın karındaşı Ali Sultan ve sabık Şemhal-zâde Has Polad Bey ve Nevsâl Mehmed Hanzâde Sürhay Bey ve Ali İskender Bey ve Anderay beyi ve Bahasay beyi, on bin kadar Lezgi askeriyle mumaileyh İbrahim Halil Han'ın maiyyetinde olmalarıyla müşarünileyhin kendülere olan mektublarını teslim ve siyâdetlerini şifahen tefhim eyledikde cümlesi gayret-i diniyye ve hidemât-ı Devlet-i Aliyye'de izhâr-ı sadâkat ve ibrâz-ı hamiyyet ederek a'dâ-yı din ve Devlet-i Aliyye ile mukâteleye şevk ü hâhiş-i derûnlarını beyân etmeleriyle müşarünileyhin mektublarına cevab olmak üzere iki kıt'a Arabî mektub taraf-ı müşarünileyhe tahrir ve müşarünileyhin saire olan mektublarını kendü âdemleriyle Dağıstan'a irsal etmiş olduklarını.

Mumaileyh İbrahim Han, efendi-i mumaileyhe âdem koşup Seki ve Şirvan Hanı Mehemmed Hasan Han'a ve Şamahı Hanı Agasi Han ve Mehemmed Said Han'a irsal ve anlar dahi Derbend ve Küba Hanı Fethali Han'a îsâl etmeleriyle Fethali Han sahil-i bahr-ı Hazer'da bulunup Sürhay Hanzâde Mehemmed Hanın oğlu Abdullah Bey dahi maiyyetinde olmağla efendi-i mumaileyhi bir kaç gün yanında ta'vîk ve gayret-i diniyye ve sadâ-kat-ı Devlet-i Aliyye'de cümleden ziyade hulûs ve hamiyyetini ve lede'l-iktizâ dilâverân-ı Dağıstan'dan asâkir-i vâfire ihtişâdına kudretini ve iskele-i Derbend muhafazasında ve ferman buyurulan sair mahallerde a'dâ-yı din ve Devlet-i Aliyye ile muharebede salâbet-i diniyyesini beyân edüp ancak emniyet-i tarîk olmadığından keyfiyet ve ahvâli kaleme alamayıp efendi-i mumaileyhin hâfıza-i sâmi'asına tevdî' etdiğini

mektubunda tahrir ve i'tizâr ve Seki ve Şirvan ve Şamahı hanları Türkî mektublarında her keyfiyeti tastir ve iş'âr eyledikleri.
Karabağ Hanı mumaileyh İbrahim Halil Han her keyfiyeti tahrirâtında tasrîh edemediğine binâen efendi-i merkumun takririne ihale ve debîrân-ı muteberesinden Mehemmed Efendi nâmında âdemisi Deraliyye'ye rû-mâl-i idaresiyle bir kıt'a arîza tarafından ve bir kıt'a arîza dahi Seki ve Şirvan hanı olan Sünniyyü'l-mezheb Mehemmed Hasan Han tarafından tahrir olunmağla hanân-ı mümâileyhimânın iki kıt'a arîzalarını ve bâlâda mezkûr iki kıt'a Arabî kağıdları ve Azerbaycan hanlarının Türkî ve Fârisî mektublarını ve efendi-i merkumun bir kıt'a takrir kağıdını ve han-ı mumaileyhin debîr-i mezkûrını müşarünileyh Hazine Kâtibi İbrahim Bey bendelerine terfikan bu defa Deraliyye'ye arz u takdim eylediğin ve keyfiyet merkum Mehemmed Efendi ve İbrahim Bey'in takrirlerinden dahi malûm olacağın.
Kezâlik Karabağ Hanı mumaileyh İbrahim Halil Han'dan Çıldır valisi müşarünileyhe vârid olan diğer mektubun hülâsasıdır.
Mumaileyhin havâss-ı zahiri ve bâtınisi şah-râh-ı meveddetde müştak ve muntazır olduğu zamanda kıdvetü'l-efâzıl Halil Efendi sahâbetiyle müşarünileyhin mektubu izz-i vusul ve saâdet-vürûd-ı erzânî kılup mezâmin-i hullet-âyîni bidayetinden nihayetine dek mefhûm ve efendi-i mumaileyhin lisânen takririne havale olunan sipârişât dahi malûm olup bundan akdem karîn-i istihkâm olan hable'l-metîn-i hullet bu defa dahi bi'l-muzâ'af müşeyyed ve müstahkem olup ebvâb-ı ta'alluk ve teşevvuk ve cennât-ı dil-i uhuvvet-menzil üzerine iftitâh ve küşâde-gîye kabiliyet vücuda getürdiğin ve efendi-i mumaileyh âzim-i vilâyet-i Şirvan olup Mehemmed Hasan Han'ı ve Mehemmed Said Han'ı ve Agasi Hanı görüp ve mürâsele ve risâleti tebliğ edüp sualine mutabık cevab alıp ve hâricde olan sair akvâl ve ef'âle muttali' olup mu'âvedet etdikde han-ı mumaileyh dahi işbu mektub-ı uhuvvet-üslûbı tahririne mübâderet birle cemî'-i mâ-fî'z-zamîrini efendi-i mümâileyhin takririne havale etmekle cevab-ı bâ-savabına intizar üzere idüğin han-ı mümâileyh zıkr olunan mektubunda tahrir eder.
16.L.[1]188[20 Aralık 1774]

HAT,16/720

سلطانم

حضرت [illegible] اول سلطان

دولتلو عنایتلو مرحمتلو افندم

ومحال قدیمه لری اولان [illegible] که اکثر [illegible] بو قدر [illegible] اولالنده [illegible] آل شریف [illegible] مرحوم و مغفور [illegible]

[illegible] آیدر [illegible] خلالت [illegible] روس [illegible] تابع اولوب [illegible] عسکرین [illegible]

[illegible] ایدوب [illegible] اطرافنده [illegible] خراب [illegible] قطع و آتش [illegible] توفیق باری [illegible]

دولتلو عنایتلو مرحمتلو [illegible] افندمز اولوب [illegible] ایران [illegible]

[illegible] اوزره رجوع ایدیلوب [illegible] حضرتلری [illegible] اولوب [illegible]

[illegible] اعانت و مددکارلری [illegible] کافه دین [illegible] اسلام [illegible] اوله [illegible] عرض [illegible]

[illegible] ایران طرفنه [illegible] ایکی [illegible] طرفندن [illegible]

بو [illegible] اسلامیه [illegible] اولدیغی [illegible] اولدقلری [illegible]

[illegible] ایدوب [illegible] عرض اولنور [illegible] ایدوب [illegible]

[illegible] محمد سعید خان و ابراهیم خان و آغا محمد خان و [illegible]

[illegible] ایران [illegible] اسلامیه طرفنه [illegible] عسکر [illegible] اعانت [illegible]

افندم [illegible] اولدرکه [illegible] اعانت اسلامیه ایدوب [illegible] ایدیلر [illegible]

[illegible] اولمیه [illegible] قدر [illegible]

HAT, 4/94_G

Hâlâ Çıldır valisi devletlü, inâyetlü, merhametlü efendim sultanım hazretlerinin hâk-i pâyilerine arz-ı kemînedir

Devletlü inâyetlü merhametlü efendim Sultanım hazretleri sağ olsun

Arz-ı hâl-i kulları oldur ki eğer lütfen ve keremen bu kulları ahvâlinden sual-i şerîf buyurulur ki merhum ve mağfur Sarı Mustafa Paşa'nın kal'ası dokuz aydır şol İrakli Han-ı dalâlet-nişân Rusya keferesine tâbi' olup beraber Rusya askerin getürüp top ve tophane ile muhasara edüp etrafında olan karyeleri harâb ve cidarların hedm ve ağaçların kat' ve ateşlere yakdıkda tevfik-i Bârî ile i'ânet, devletlü, inâyetlü, merhametlü Mehemmed Hasan Han efendimiz olup ve ol tarafdan siz efendimiz Lezgi taifesi irsal buyurmak sebile mu'în olup gâib ve hüsran üzere rücû' etdiler. Ve askerleri muzmahill oldu. Ve inşâallah Teâla Hakk subhânehu ve Teâla hazretleri mu'în olup ve siz efendimiz tarafından i'ânet ve meded-kârî olunsa ol kâfir-i bî-din bu İslâm'a zafer-yâb olamaz ve bir dahi arz u niyaz etmez oldur ki şol kâfir-i Rusiyye, İran tarafına mürur etmede iki kapu var elhamdülillah ikiside mesdûd ve bağludır. Biri Derbend tarafından ki civar kavidir ve biri bu tarafdan ki şimdi bu canibi zaîf görüp ister ki fırsat bulup İslâmiyânı aradan getüre. *Pes lâyık-ı İslâmiyân oldur ki el ele virüp* dindârlukda birbirine hamiyyet edüp yardım kılalar ve bir dahi arzımız oldur ki her gâh lutfedüp sâyir havânînlerden sual olunur ise devletlü Seki hanı, Şirvan ve Karabağ sergerdelerin ki âlî-cahân Mehemmed Said Han ve İbrahim Han ve Agasi Han ve andan gayrıların da tamamen sözlerin bir kılup ki eğer İslâmiyân tarafına şol kâfirden asker gele ve hâdise *yüz vire*. Umumen i'ânât iderler istid'â efendimiz hazretlerinin hıdmetine oldur ki sizler dahi şol cânibden i'ânet-i İslâmiyân edüp yardım idesiz inşâallahu Teâla bî-behre ve bî-mezd olmıyacağımız der-Hudâ'ya zahir ve nümâyândır. Hâlâ Çıldır valisi devletlü, inâyetlü merhametlü efendim sultanım hazretlerinin hâk-pâylarına arz olunur.

Mühür **Mehmed Ali**

[1776]

HAT, 4/94_G

A. DVNS. NMH. d, 9_165

Kuba ve Derbend Hâkimi Fethali Han dâmet me'âlîhiye hüküm ki, Siz ki; han-ı salâbet-nişân-ı ma'zî-ileyhsiz. Bu defa gerek sizin tarafınızdan ve gerek Seki ve Şirvan Hanı Mehemmed Hasan ve Karabağ Hanı İbrahim Halil Han ve Şamahı Hanı Mehemmed Said Han ve biraderi Agasi Han ve Usumi ile meşhur Emir Hamza Hanzâde Ali Bey ve Sürhay Hanzâde Mehemmed Han'ın oğlu Abdullah Bey ve Hoy Hanı Ahmed Han taraflarından Karabağ hanı ma'zî-ileyhin mu'teber küttâbından Mehemmed Efendi ve hâlâ Çıldır Valisi Vezirim Süleyman Paşa *iclâlehûmun* Hazine Kâtibi İbrahim Bey vesâtatlarıyla Deraliyyeme irsal olunan ma'rûzâtınız vâsıl ve mefâhîm ve mezâminine mû be-mû ıttıla'-ı şahanem şâmil ve cümlenüz din ve şeriat-i mutahhara gayretiyle memâlik-i İslâmiye[yi] muhâfıziyyetde ve müdâfaa-i a'dâ-yı müşrikinde muktezâ-yı hamiyyet-i İslâmiyye üzere sarf-ı makdûr iderek "El-mü'minûne ke'l-bünyânî yeşüddü ba'zuhum ba'zen" muktezâsınca beyzâ-i İslâmı himayet babında cümlenüz ittifak-ı tâm üzere olmanuzdan taraf-ı mülûkâneme inşirâh-ı tâm hâsıl olmuşdur. Tiflis Hanı İrakli Han dedikleri İblis-şîme bundan akdem Rusyaluya iltica ve mücerred Azerbaycan ve memâlik-i İran'ı ne'üzü billahi Teâla cebren ve kerhen zabt ve zümre-i muvahhidîni tezlîlen ve tahkîren taht-ı itaate idhal ve za'munca kişver-i İran'a şah olmak niyyet-i fâsidesini nakş-ı safha-i hayal edüp bu meramına vusul zımnında Moskovlu'nun tâbi'i olduğunu müş'ir ve kuyûd ve şürûtu şâmil tâife-i mesfureye sened verdiği Devlet-i Aliyye-i ebed-kıyâmımın mesmû'u olduğu esnalarda hanân-ı Azerbaycan ve hükümdarân-ı hıtta-i Dağıstan hâdise-i mezküreyi mülâhaza ve mel'ûn-ı mezkûrun ve husûsan küffâr-ı Rusya'nın maksadları kesr-i beyzâ-i İslâm'a mahsur olduğunu te'emmül ve bunların hile ve hud'alarına dübeşte olmamaları ve fecere-i müşrikîn-i delâlet-la'în-i mezbûr ile gerek memâlik-i mahrûseme ve gerek mülk-i İran'a ve be-tahsis kal'a-i İrevan'a tahattî ve tecavüz ederler ise Saltanat-ı Seniyye-i

Osmaniye vüzerâ ve ümerâ ve serân-ı sipâh-ı za-fer-penâhî zîr-i idarelerinde mevcud ecnâd-ı vegâ itibarıyla derhal mukabele ve müdâfaaya kıyam ve müsâraât eylemeleri için evâmir-i aliyyem sudur eylediğine binâen İran ve Dağıstan sekenesiyle kuttân-ı merzbûm-ı Rum din karındaşları olmaları hasebiyle havânîn-i müşarünileyhim dahi a'dâ kangı canibe suikasd ederler ise bi'l-ittifak cevab-ı bâ-savâb hud'a ve firîblerini

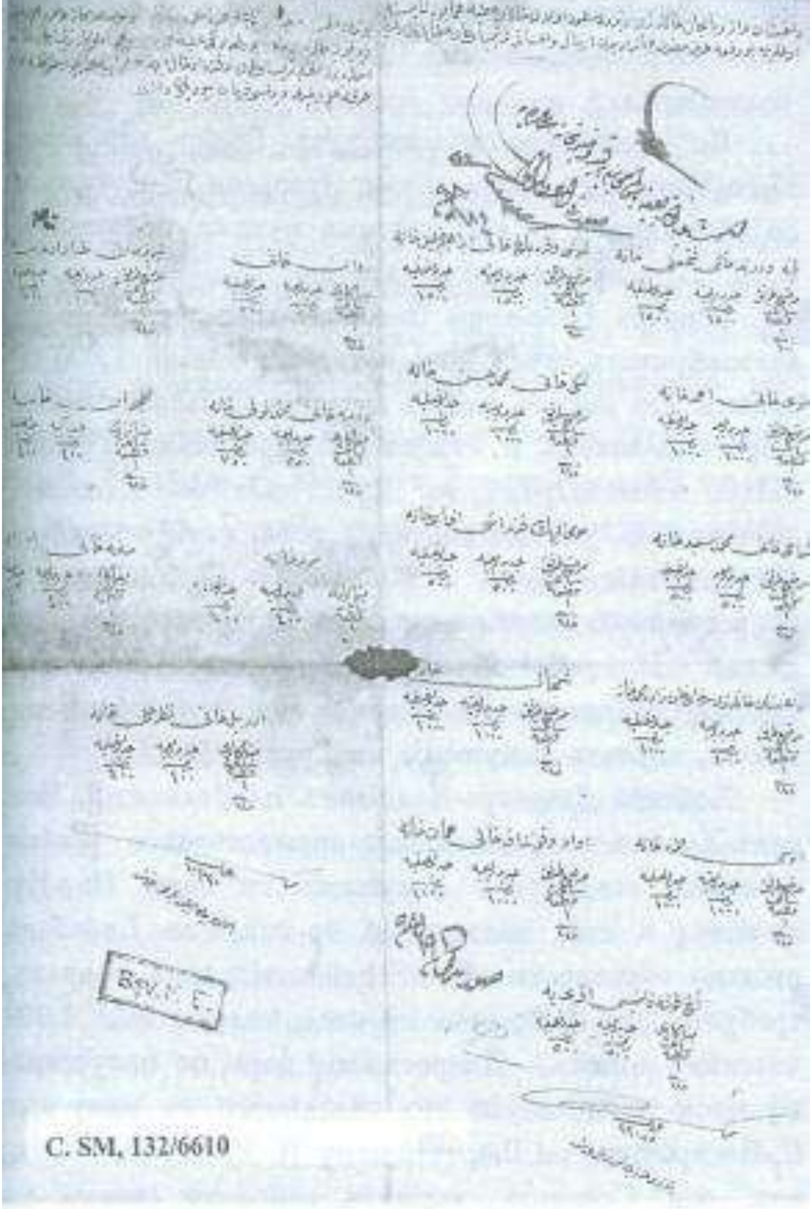

C. SM, 132/6610

993. Всеподданнѣйшій рапортъ ген.-м. Кноррнига, отъ 25-го августа 1802 года, за № 25.

По полученнымъ мною изъ Грузіи отъ шефа 17-го Егерскаго полка ген.-м. Лазарева рапортамъ и по дошедшимъ ко мнѣ другими путями извѣстіямъ, В. И. В. всеподданнѣйше доношу:

Сердарь Баба-хана Пир-Кули-ханъ, у коего по достовѣрнымъ свѣдѣніямъ находится только 1,800 человѣкъ его войскъ, имѣлъ свиданіе съ Карабагскимъ Ибрагимъ-ханомъ и вмѣстѣ съ царевичемъ Грузинскимъ Александромъ, въ Шушѣ нынѣ находящимся, согласились, умножа ополченіе свое, итти прежде на Шемахинскаго хана, а потомъ на Шекинскаго для нипровержевія сего послѣдняго и постановленія на мѣсто его новаго хана; послѣ же всего, коли внутреннія обстоятельства Грузіи имъ поблагопріятствуютъ, сдѣлать покушеніе на Грузію.

Хойскій Джафаръ-Кули-ханъ и Шекинскій Мегмедъ-Хасанъ-ханъ заключили дружественное условіе отражать соединенно покушенія на нихъ Пир-Кули-хана; а сей, какъ видно, не найдя въ Карабагѣ столько готовности къ его содѣйствію какъ ожидалъ, требуетъ отъ Баба-хана въ подкрѣпленіе себѣ 4,000 человѣкъ войскъ.—Имеретинскій царь, по полученному мною увѣдомленію отъ посланнаго къ нему изъ С.-Петербурга, по Высочайшему В. И. В. повелѣнію, кол. сов. Соколова, держитъ войсками своими въ облежаніи Лечгумскую область, Дадіани принадлежа-

щую, что и даетъ поводъ заключить о безпокойствахъ близь владѣній его происходящихъ, столько для него важныхъ, что онъ просилъ Ахалцихскаго пашу о присылкѣ къ нему 1,500 Лезгинцевъ.

Съ прекращеніемъ внутреннихъ въ Грузіи замѣшательствъ, на коихъ основывалась вся надежда Пир-Кули-хана и его сообщниковъ, не предстоитъ отъ нихъ нынѣ опасности Грузіи; не взирая на то, ради всегдашней готовности къ отраженію непріятелей Грузіи, съ Кавказской Линіи шесть ротъ пѣхоты къ полкамъ своимъ и Доиской козачій полкъ, въ коемъ въ Грузіи наибольшая настоитъ надобность, туда уже отправлены и на сихъ дняхъ вступятъ въ ущелье горъ Кавказскихъ, гдѣ для того мосты изготовляются; а Нарвскій драгунскій полкъ пріостановленъ мною на прежнемъ его расположеніи.

994. Тоже, отъ 2-го ноября 1802 года, за № 36.

О пребыванiи въ Карабагѣ Пир-Кули-хана, сердаря властвующаго въ Персiи Баба-хана, и о дѣйствiяхъ его въ сей сторонѣ я В. И. В. всеподданнѣйше донесъ 25-го августа текущаго года; теперь извѣстiя о немъ, простирающiяся по 13-е число сентября, заключаются въ томъ, что Пир-Кули-ханъ находится въ Нахичеванѣ съ 4,000 корпусомъ войскъ, изъ внутренней Персiи имъ приведенныхъ; что Ибрагимъ-ханъ Шушинскiй послалъ къ нему сына своего и претендателя на Шекинское владѣнiе Селимъ-хана, кои и обрѣтаются у Пир-Кули-хана; что Ибрагимъ-ханъ убѣждаетъ Пир-Кули-хана прибыть къ нему въ Шушу, обнадеживая его, что Лезгинскихъ народовъ Джарцевъ всѣхъ уже обратилъ къ себѣ на дѣйствiе противъ Шеки; что Пир-Кули-ханъ не рѣшается итти въ Шушу, не имѣя еще отъ Баба-хана повелѣнiя и отговариваясь, что якобы онъ надзираетъ за Эриваномъ; что отъ Мегмедъ Хасанъ-хана Шекинскаго извѣщенъ Мустафа-ханъ Шемахинскiй, яко-бы Ибрагимъ-ханъ ведетъ на Шеки Персiянъ и Джарцевъ; что Мустафа-ханъ ободряетъ Мегмедъ-Хасанъ-хана сими словами: „Не бойся; пока я живъ, ты устоишь въ своемъ мѣстѣ. Когда Пир-Кули-ханъ въ Шушу придетъ, я готовъ встрѣчать его войсками, хотя-бы то въ самой Шушѣ было. Онъ не можетъ прiйти къ тебѣ; старайся заградить только проходы Джарскiе и болѣе ни о чемъ не думай".

625. *Рапортъ кн. Волконскаго кн. Цицiанову, отъ 15-го iюня 1804 года, № 52.—Анануръ.*

Ген.-м. кн. Орбелiани отъ 10-го рапортуетъ мнѣ, что посылалъ онъ къ Ширин-беку Самухскому (людей), коимъ объявихъ онъ, что въ Шемаху прибыло 8,000 Персiянъ, которые, совокупясь съ Шемахинскимъ ханомъ, Лезгинами и Дагестанцами, намѣреваются сдѣлать нападенiе на ввѣренный ему деташаментъ, при р. Алазани находящiйся при Пейкаро, при чемъ еще упомянулъ Ширин-бекъ, что Персiяне выступили изъ Шемахи четвертый день.

По рапорту маiора Меллы, вчерашний день, по пробитiи утренней зари, Мтiулетинцы старались окружить его команду на Ломисѣ и большими толпами производили по немъ сильные выстрѣлы, но были отбиты; при чемъ убито унтеръ-офицеръ 1, рядовыхъ 2, да ранено 6 и канониръ 1. Рота же въ Чартальское ущелье прибыла и Мтiулетинцы просили прощенья, о чемъ рѣшительнаго отвѣта сегодня ожидаю; но видя, что сконища еще не расходятся, не совсѣмъ въ томъ увѣренъ. Вчерашний же день и ген.-м. Талызинъ за передовые посты имѣлъ перестрѣлку. Я сего числа половину числа козаковъ отправляю къ Тифлису, куда и прочiе выступить, а оставлю въ Ананурѣ 1 роту съ орудiемъ, да кн. Элизбара Эристова съ командою на Ломисѣ, какъ скоро вѣроятное извѣстiе сего числа отъ посланныхъ получу, что Мтiулетинцы усмирились.

372. Тоже, отъ 7-го апрѣля 1801 года, за № 194.

Посланнымъ отъ с. св. царевича Давида*съ письмами къ Ганджинскому и Шушинскому ханамъ, чиновникомъ Магометомъ Минасасомъ, непропущеннымъ къ Шушинскому хану Ганджинскимъ, отправленъ былъ туда Татаринъ Ахмедъ Маденовъ, который, на сихъ дняхъ оттоль возвратясь, привезъ къ в. пр. и ко мнѣ у сего представляемыя письмы, донеся при томъ слѣдующее: 1) что Ибрагимъ-ханъ-Шушинской заключилъ союзъ съ Мустафа-ханомъ Шемахинскимъ, коему предписано было отъ Баба-хана взять у Ибрагимъ-хана его владѣніе, и что Мегмедъ-Хасанъ-ханъ Нухинской, Шейх-Али-ханъ Дербентской и Хамбутай Казикумыкской, узнавъ союзъ ихъ, соединились вмѣстѣ и пошли къ владѣніямъ Мустафа-хана; Ибрагимъ-ханъ же, извѣстясь о семъ, отправилъ туда на помощь Мустафа-хану 2,000 войскъ своихъ подъ командою его сына; 2) что въ бытность его въ Шушѣ присланы были отъ Баба-хана къ Ибрагимъ-хану четыре чиновника, кои разсказывали, что пребываніе Баба-хана теперь въ Тегеранѣ, по близости коего собрано отъ 50 до 60 тысячь войскъ, съ коими намѣревается онъ (какъ думаютъ) итти къ Хорасану и выгнать оттоль Хорасанскаго хана, всегда ему противящагося; 3) что сіи же чиновники сказывали, будто-бы въ бытность ихъ въ Тегеранѣ находились тамъ Англійскіе посланники, кои заключили съ Баба-ханомъ мирный трактатъ, но на какихъ

договорахъ оной состоитъ—еще неизвѣстно.

Слухи сіи хотя, можетъ быть, и невѣрны, однакожъ я за обязанность поставляю в. пр. объ оныхъ донести, какъ равно и о томъ, что на письмо Ибрагимъ-хана ко мнѣ писанное я ничего не отвѣтствовалъ.

VI. НАХИЧЕВАНЬ.

1269. *Письмо генеральнаго консула въ Персіи Скибиневскаго къ кн. Цицiанову, отъ 12-го сентября 1802 года, № 292.*

Отъ 6-го сентября изъ Шемахи получилъ я письмо таковаго содержанія, что за нужное нахожу сообщить в. с. во всемъ его содержаніи, слово до слова.

„Теперь Пир-Кули-ханъ въ Нахичевани съ 4,000 „войска, которое съ собою оттуда привелъ. Ибрагим-„ханъ послалъ къ нему сына своего и Селим-хана, и „теперь они тамо (у Пир-Кули-хана). Ибрагим-ханъ „убѣждаетъ Пир-Кули-хана пріѣхать къ нему въ „Шушу, обнадеживая при томъ его, что Джарцевъ „всѣхъ уже обратилъ къ себѣ дѣйствовать бы вмѣ-„стѣ на Шеки; однако-жь Пир-Кули-ханъ боится, не „идетъ, потому что отъ Баба-хана повелѣнія еще не „имѣетъ; отговаривается же симъ предлогомъ: я ка-„раулю за Эриваномъ. А нынѣ нарочный сюда (въ „Шемаху) пріѣхалъ отъ Мамед-Хасан-хана Шекинска-„го съ извѣстіемъ, что Ибрагим-ханъ ведетъ на него „Персіянъ и Джарцовъ; но Мустафа-ханъ въ отвѣт-„номъ письмѣ ободряетъ Мамед-Хасан-хана сими сло-„вами:—не бойтесь, доколѣ я живъ, вы устоите въ „своемъ мѣстѣ. Когда въ Шушу пріѣдетъ, то и го-„товъ встрѣчать его съ войсками, хотя бы то въ са-„мой Шушѣ было. Онъ не можетъ притти къ вамъ. „Вы старайтесь заградить только Джарскіе слѣды и

„болѣе ни о чемъ не думайте". Изъ сего отвѣта Мустафа-хана къ Мамед-Хасан-хану заключить можно, что важнѣйшую заботу причиняютъ ему Джарцы; однако-же и со стороны Ших-Али-хана принимаетъ Мустафа-ханъ заботливыя мѣры, ибо по согласію съ Хусейн-Кули-ханомъ и Хамбутаемъ поспѣшно старается извѣстнаго Али-бек-агу постановить ханомъ въ Дербентѣ. Когда я спрашивалъ Хусейн-Кули-хана, для чего онъ съ Ших-Али-ханомъ не старается быть дружнымъ, такъ какъ съ подданнымъ Е. И. В. владѣльцомъ: то отвѣчалъ, что Ших-Али-ханъ всегда ему былъ врагомъ и всегда старается свергнуть его, а возстановить на мѣстѣ его Мирза-Мамед-хана. Талышинскій Мустафа-ханъ побуждаетъ Ибрагим-хана Шушинскаго поскорѣе приводить въ дѣйствіе намѣреніе противу Шемахинскаго хана, въ томъ размышленіи, что когда Ибрагим-ханъ обще съ Пир-Кули-ханомъ выгонитъ изъ Шемахи Мустафа-хана, тогда въ дальнѣйшимъ устремятся предпріятіямъ, а тѣмъ самымъ подадутъ причину Россійскому пограничному начальнику принять сильныя мѣры противу самихъ ихъ. Размышляя же о всѣхъ сихъ движеніи по видимому что выйдетъ въ пользу его, Ших-Али-ханъ, находя себя въ опасности отъ вышеписанныхъ сосѣднихъ предпріятій на Дербентъ, мечется съ просьбами къ Пир-Кули-хану, убѣждая его поскорѣе пріити въ Шемаху и поставить тамо ханомъ Касума, брата Мустафа-хана, ручаясь за него, что вѣрный будетъ ему слуга, такъ какъ и онъ. Та-

коимъ кажется настоящее расположеніе упомя-
нутыхъ владѣльцевъ какъ между собою, такъ и въ
отношеніи къ онымъ предпріятіямъ Баба-хана на Шеки
и Шемаху.

1288. *Тоже, кн. Цицiанова къ Селим-хану, отъ 16-го января 1805 года, № 38.*

Получивъ письмо ваше чрезъ почтеннаго Грузинскаго дворянина Нанiа Джораева, прiятно мнѣ было видѣть изъ него, что приверженность ваша къ Россiи не ослабѣваетъ, въ чемъ поздно или рано, всеконечно, найдете свое благоденствiе. Относительно обѣщанiя вашего стараться наклонить и Мустафа-хана къ тому же, долженъ вамъ сказать чистосердечно, что буде вы ему добра желаете, то должны желать также, чтобы онъ искалъ также покровительства и подданства Россiйскаго, ибо всѣ его связи и союзы скорѣе будутъ ему вредны, нежели полезны. Одинъ Ших-Али-ханъ Дербентскiй, оказывая ему дружества знаки, ни о чемъ больше не помышляетъ, какъ объ отнятiи у него Сальяна обманомъ и доставленiемъ Ширвана Касим-хану. Мустафа же ханъ Ширванскiй можетъ быть увѣренъ, что въ Русскомъ подданствѣ никто и ничего у него отнять не можетъ. Впрочемъ воля его,—будетъ время, что вездѣ гербъ Россiйскiй возсiяетъ. Сожалѣю только о томъ, что слухи здѣсь разносятся о васъ непрiятные и что яко-бы Мустафа-ханъ, имѣя уже въ рукахъ Мамед-Ага-хана, вамъ Нухинскаго ханства не доставляетъ, а посылалъ было туда своихъ наибовъ, которыхъ сильною рукою оттоль выгнали, и что яко-бы старшiй вашъ братъ сѣлъ на ханство. Прошу Бога, чтобы вѣсть сiя была ложная и чтобы Онъ васъ утвердилъ въ приверженности и вѣрности къ Всероссiйской Имперiи.

1293. *Тожъ, отъ 22-го марта 1805 года, № 174.*

Четыре письма ваши чрезъ чиновника вашего Хаджи-Мамеда я имѣлъ удовольствіе получить и благодарю васъ за доставленное ко мнѣ извѣстіе о пораженіи Мустафа-хана на Шекинскомъ полѣ, съ своимъ войскомъ напавшаго на отрядъ высокославныхъ Россійскихъ войскъ, слѣдовавшихъ къ вамъ на помощь, хотя впрочемъ извѣщенъ я былъ о семъ чрезъ полк. Карягина, въ Елисаветополѣ находящагося, прежде нежели получилъ ваше письмо. Относительно же просьбы в. высокост. о присылкѣ еще войска и позволеніи итти на Шемаху, то съ симъ же посланнымъ отвѣтствовавъ уже на сіе подробно въ другомъ моемъ письмѣ, не считаю нужнымъ повторять здѣсь о томъ же самомъ. Скажу только, что какъ обѣщанное мною число войскъ прибыло уже къ вамъ для защищенія вашихъ владѣній и вы считаете уже себя въ числѣ подданныхъ Е. И. В. всемилостивѣйшаго Г. И. моего, то по силѣ трактата, коего проектъ отправленъ мною къ с. высокост. Ибрагим-хану Шушинскому и каковой въ равной же силѣ долженъ быть заключенъ при свиданіи моемъ съ вами, в. высокост. должны при подписаніи вами пунктовъ трактата, на коихъ основывается вступленіе ваше во Всероссійское подданство, заплатить половину годовой дани и въ доказательство *истинной вашей вѣрноподданнической* преданности дать сына вашего въ аманаты,—къ исполненію чего, надѣюсь я, что вы изготовитесь ко времени

прибытія моего въ Елисаветополь, куда по окончаніи здѣсь моихъ дѣлъ, о коихъ я имѣлъ уже честь васъ извѣщать, полагаю я прибыть въ первыхъ числахъ будущаго апрѣля мѣсяца. О семъ самомъ по словесному моему порученію не оставитъ донести вамъ и почтенный Хаджи-Мамедъ.

1294. *Тоже, Селим-хана къ кн. Цицiанову.*

(Переводъ старый)

Сегодняшній день, что есть четвертокъ, получилъ письмо и человѣка отъ высокост. Ибрагим-хана Карабагскаго, въ коемъ пишетъ мнѣ извѣстіе о пріѣздѣ Персидскаго войска подъ начальствомъ Пир-Кули-хана и [illegible]-Кули-хана въ Джебраилъ, гдѣ непобѣдимое войско Россійское стояло и имѣвъ сраженіе съ Персіянами, одержало надъ ними побѣду; также просилъ Ибрагим-ханъ у меня конницы на помощь. Такъ какъ я обязанъ быть вѣрнымъ и доброжелателемъ, то поставлю себѣ долгомъ объявить всѣ дѣла, заключающія въ себѣ меньшія и большія важности, в. с. Хотя отъ такихъ Персидскихъ движеній не опасаюсь и просилъ я в. с. передъ симъ о расположеніи непобѣдимаго войска въ Ареши, но такъ какъ я совсѣмъ не имѣю довѣренности къ Мустафѣ-хану Ширванскому, ближайшему сосѣду нашему, и Сурхай-хана Казикумыкскаго, живущаго свыше насъ, вижу я злодѣемъ и всѣ сіи имѣютъ ко мнѣ вражду, поелику я подданный Е. В. всемилостивѣйшаго Государя моего: то въ предосторожность и въ защиту здѣшняго владѣнія, заблагоразсудивъ, намѣренъ переселить жителей Агдашскаго и Арешскаго ущелья, находящихся въ отдаленности отъ меня, въ Шекинское и Кабалинское ущелья, а людей послать на свои мѣста для урожая, и если кто изъ непріятелей сдѣлаетъ покушеніе, то присоединю всѣхъ вмѣстѣ и выйду противъ непріятелей, Божіею помощію и пожертвовать себя и лю-

дей моихъ кровью и всѣми имуществами своими на вѣрность Е. В. всемилостивѣйшему Государю моему противъ враговъ его; а теперь прошу в. с. приказать войскамъ, чтобы они, перешедъ въ близость Нухи, расположились въ Арватани, въ 2 или 3 агачахъ отъ Нухи, которыя и будутъ недалеко отъ меня; также приказать опредѣлить одного офицера или капитана съ 50-ю или 60-ю человѣками для охраненія меня, чтобы въ нужномъ случаѣ пришли они ко мнѣ въ мѣсто пребыванія моего, для охраненія меня. Увѣряю в. с., что по смерть я есмь покорнѣйшій подданный Е. В. всемилостивѣйшаго Государя моего и благопріятель в. с., почему отправляю почтеннаго чиновника моего Хаджи-Назар-бека къ в. с. и далъ я ему сердечныя мои словесныя препорученія, которыя будутъ имъ донесены обстоятельно. Божіею милостію, коль скоро прекратятся такіе слухи и жители вышесказанныхъ двухъ ущелій возвратятся въ свои жилища, то еще непобѣдимое войско Россійское, перешедъ въ Ареши, расположится въ Арешской крѣпости, ибо мѣсто выгодно въ разсужденіи хлѣба, прочихъ съѣстныхъ припасовъ и травы, да и тамошніе жители будутъ жить спокойно, прославляя имя всемилостивѣйшаго Государя моего. Впрочемъ остаюсь готовымъ къ выполненію вашихъ приказаній.

(Приложена печать Селим-хана Шекинскаго).

Письмо Селим-хана къ кн. Циціанову.

Въ четвергъ пришелъ ко мнѣ отъ Баба-хана посланникъ съ фирманомъ и съ человѣкомъ Мустафы-хана Ширванскаго, который при семъ в. с. пред-

ставляю. Словесныя же препорученія ко мнѣ чрезъ сказаннаго посланника состояли въ томъ, чтобы я отошелъ отъ Русскихъ, въ какомъ случаѣ получу я его милость, на которой я далъ отвѣтъ, что въ тотъ день я отклонился отъ Персіянъ, въ который я, поѣхавъ съ высокост. Ибрагим-ханомъ, видѣлся съ сердаремъ Всероссійскихъ войскъ, т. е. съ в. с. и подписалъ трактатъ, и отнынѣ нельзя мнѣ соединиться съ Персіянами, и съ симъ отвѣтомъ отправилъ я сказаннаго посланника. Божіею милостію Персіяне ничего сдѣлать не могутъ и нечего опасаться такого его разглашенія; Божіею милостію, доколѣ я живъ, не отклонюсь ни отъ Государя, ни отъ в. с.

1295. *Тоже, кн. Циціанова къ Селим-хану, отъ 22-го марта 1805 года, № 175.*

Послѣднее письмо ваше чрезъ полк. Карягина я получилъ, въ коемъ вы просите о позволеніи маіору итти съ Россійскими войсками и вашими на Садудскій редутъ для освобожденія переселенныхъ туда Мустафа-ханомъ Шемахинскимъ Агдашскихъ жителей, также о прибавленіи еще нѣкотораго числа войска къ находящемуся нынѣ въ ханствѣ вашемъ отряду.

Имѣю во всей откровенности сказать, что я здѣсь поставленъ главноуправляющимъ не для того, чтобы учреждать мое поведеніе и распоряжать движеніями войскъ по прихотимъ и совѣтамъ сосѣдей, а потому совѣтъ вашъ итти раззорять Шемаху я не пріемлю за благо. Когда же время будетъ, то и отрядъ, въ ханствѣ вашемъ находящійся, усилить не оставлю и распорядиться къ пораженію противныхъ не замедлю. Васъ же прошу изготовить какъ можно больше провіанта и именно хотя на 1,000 человѣкъ, на два мѣсяца въ Нухѣ или индѣ, гдѣ и отдать подъ присмотръ начальника отряда. Провіанту же потребно: муки $181^1/_4$ и крупъ $26^1/_2$ халваровъ; имѣя же безпечность въ продовольствіи войскъ, въ началѣ апрѣля прибуду въ Елисаветополь и тогда все будетъ съ помощію Божіею къ благосостоянію вашему и владѣнія вашего.

1298. *Тоже, отъ 29-го апрѣля 1805 года. № 254.*

Получивъ письмо ваше съ почтеннымъ Хаджи-Назар-бекомъ, изъявляющее вашу радость и удовольствіе отъ прибытія моего сюда, долгомъ ставлю взаимно изъявить вамъ за то мою признательность, спросить о назначеніи времени и мѣста, буде вамъ нельзя прибыть къ Елисаветополь, для окончанія постановленія о вступленіи вашемъ со всѣмъ Шекинскимъ ханствомъ въ подданство Всероссійской Имперіи. Между тѣмъ предварительно прошу васъ, благопріятель мой, ничего чрезъ устное донесеніе не сообщать мнѣ, ибо у насъ обычая нѣтъ, да и я высшему начальству, долженствуя давать отчетъ о всѣхъ сношеніяхъ, не могу о словесныхъ доносить по необычности нашей. Не могу умолчать здѣсь и о томъ, что весьма бы полезно было для васъ, при первомъ шагѣ вступленія вашего въ подданство всесильнаго и небесамъ равнаго великаго Г. И., оказать услугу свою, во 1-хъ, изловленіемъ Ширин-бека съ семействомъ его; во 2-хъ, внушить Мустафѣ-хану Ширванскому о выдачѣ Угурлу-аги съ братомъ его и женою, ибо я удостовѣренъ, что онъ въ его владѣніяхъ скрывается, хотя бы онъ меня увѣрялъ въ противномъ. Вы обязаны, какъ надѣюсь, все свое стараніе къ выполненію сихъ двухъ пунктовъ приложить и изъ единой благодарности къ Россіи, которой силою вы получили спокойствіе со стороны Мустафы-хана Ширванскаго; силою Россіи онъ съ вами помирился, силою Россіи онъ вамъ выдалъ вашего

сына, бывшаго у него въ аманатахъ,—и все сіе по одним моимъ письмамъ, а потому и уповаю, что вы при семъ случаѣ окажете свое усердіе не словами, но дѣломъ.

1301. *Всеподданнѣйшій рапортъ кн. Циціанова, отъ 22-го мая 1805 года, № 20.*

Имѣя счастіе всеподданнѣйше поднести В. И. В. трактатъ, заключенный съ Селим-ханомъ Шекинскимъ, о вступленіи со всѣмъ его владѣніемъ въ вѣчное подданство В. И. В., обще съ присягою, учиненною имъ на вѣрность, дерзаю повторить мое всеподданнѣйшее поздравленіе и изложить о пользахъ отъ сего пріобрѣтенія, всякимъ знающимъ здѣшній край предвидимыхъ.

Шекинское владѣніе, вмѣщая въ себѣ болѣе 20,000 домовъ жителей, граничитъ съ Ширваномъ или обѣими Шемахами, съ Сурхай-ханомъ Казикумыкскимъ и Джарскою провинціею; — а потому, имѣя по трактату часть войска Россійскаго, тамъ расположеннаго, будетъ служить преткновеніемъ Лезгинцамъ для набѣговъ и хищничествъ. А вѣроломные Джарцы симъ расположеніемъ войскъ такъ сказать блокированы и при первой какой либо ихъ шалости Алазанскій постъ можетъ единовременно ударить на нихъ спереди, а Шекинскій отрядъ во флангъ и тѣмъ, держа ихъ въ страхѣ, заставитъ ихъ быть покорными. Сіе я почитаю главнѣйшею пользою для Грузіи и вообще для здѣшняго края, а вторую не менѣе важною то, что дорога въ Баку изъ Елисаветополя лежитъ чрезъ оное владѣніе, слѣдовательно караваны съ товарами могутъ быть всегда обезпечены.

Здѣсь долженъ я всеподданнѣйше представить В.

И. В. о причинѣ того, для чего по принятому и необходимому правилу не взято отъ Селим-хана Шекинскаго сына, въ залогъ его вѣрности Россіи: 1) то, что старшій его сынъ не болѣе 4-хъ лѣтъ отъ роду,—слѣдовательно такого младенца отлучить отъ родителей было бы противъ правилъ кротости и человѣколюбія; 2) то, что народъ Нухинскій или Шекинскій по смежности съ Лезгинами привыкъ ихъ коварные нравы и ихъ невѣрность къ своимъ владѣтелямъ; хотя и самъ возвелъ Селим-хана на ханство, но безъ сомнѣнія при первомъ удобномъ случаѣ готовъ измѣнить владѣющему хану, чего для въ большее обезпеченіе особы ханской постановлено взять отъ лучшихъ 5-ти старшинъ Шекинскаго владѣнія дѣтей въ залогъ вѣрности. По прошествіи же 2-хъ лѣтъ ханъ обязанъ замѣнить ихъ сыномъ своимъ, въ чемъ и тесть его Ибрагим-ханъ Карабагскій далъ письменное ручательство, въ спискѣ при семъ всеподданнѣйше присоединяемое. Подлинное же оставлено здѣсь для того, чтобы въ случаѣ неустойки,—чего Боже сохрани, онымъ актомъ уличить можно было невѣрность слова.

Въ заключеніе сего долгомъ ставлю всеподданнѣйше донести, что буде благоугодно будетъ В. И. В. осчастливить Ибрагим-хана Карабагскаго чиномъ генерал-лейтенанта съ жалованьемъ или всемилостивѣйшимъ пожалованіемъ сабли, то и Селим-ханъ Шекинскій долженъ равною съ тѣмъ милостію и щедротою В. И. В. воспользоваться и сею послѣднею, то-есть саблею

на томъ-же правилѣ, какъ я имѣлъ счастіе всепод-даннѣйше представить, дабы не возродить межъ ими зависти.

Наконецъ имѣю счастіе всеподданнѣйше предста-вить В. И. В., что и въ семъ дѣлѣ много способство-валъ Грузинскій дворянинъ Иванъ Джораевъ, мною употребляемый. А потому дерзаю испрашивать ему во мзду его усердія изъ перваго взноса дани отъ Се-лим-хана Шекинскаго или Ибрагим-хана Карабагскаго на обзаведеніе раззореннаго его дома 1,000 червон-ныхъ; а Терскаго войска маіору Тарасову, который, не смотря, что занятъ должностію Казахскаго моурава, по большой моей довѣренности къ нему былъ вы-званъ мною и употребленъ въ переводахъ при свида-ніи моемъ съ ханами, осчастливить въ знакъ щедро-ты В. И. В. алмазнымъ перстнемъ.

P. S. При семъ рапортѣ посланъ трактатъ Селим-хана, писанный та-кимъ же порядкомъ, какъ Ибрагим-хана Шушинскаго, — съ слѣдующею толь-ко въ артикулахъ отмѣною:

Въ пятомъ (вмѣсто: поставить въ Шушинскую крѣпость): поставить въ Нухинское владѣніе Всероссійскаго войска съ пушками 500 человѣкъ, съ ихъ штабъ и обер-офицерами. Для коего, по избранію Россійскихъ инженер-ныхъ офицеровъ, по плану главноуправляющаго Грузіею построить крѣпость, для чего Селим-ханъ Шекинскій обязанъ дать работниковъ.

Въ шестомъ, вмѣсто слова заготовлять (писано): довольствовать выше-сказанныя войска провіантомъ, давая ежегодно по 529 халваровъ пшеницы и са-рачинскаго пшена по 80½ халваровъ (и такъ далѣе до 2-го пункта). 2) Выше-сказаннымъ войскамъ назначить въ Шекинскомъ владѣніи или, какъ сказано въ 5-мъ артикулѣ, подъ постой дома по выбору начальника оныхъ и снаб-жать ихъ потребнымъ числомъ дровъ. 3) Вышесказанный провіантъ доста-влять такъ, чтобы всегда на 2 или 3 мѣсяца въ запасѣ было и ни въ чемъ войскамъ не было недостатка.

Въ осьмомъ (вмѣсто по 8,000 червонц.): вносить въ казну по 7,000 чер-вонныхъ въ годъ. Въ залогъ дать должествуетъ вмѣсто старшаго его сына, коему не больше еще 4-хъ лѣтъ и отлучить отъ матери трудно, дѣтей стар-

щихъ 5 бековъ, по назначенію главноуправляющаго Грузіею; по прошествіи же 1 или 2 лѣтъ отдать и самаго уже моего сына на всегдашнее пребываніе въ Тифлисъ. А въ доказательство своей вѣрности къ Россіи и того, что сіе отъ него будетъ исполнено, высокост. тесть его Ибрагим-ханъ Шушинскій и Карабагскій дастъ за меня въ томъ письменное ручательство.

Въ девятомъ,—на содержаніе имѣющимъ пребывать въ Тифлисѣ въ залогъ вѣрности е. высокост. 5 старшихъ бековъ дѣтямъ будетъ производиться по 2 р. с. Россійской монеты каждому въ день.

Въ равной же силѣ и присяга Селим-хана Шекинскаго писана съ присягою Ибрагим-хана Шушинскаго.

1306. *Письмо кн. Цицiанова къ Селим-хану, отъ 20-го iюня 1805 года, № 429.*

Аманаты, коихъ вы по силѣ заключеннаго съ вами трактата обязаны были прислать, прибыли ко мнѣ благополучно въ Елисаветополь съ почтеннымъ Хаджи-Назар-бекомъ и въ разсужденiи ихъ мнѣ нечего говорить; жалѣю только, что вы прислали не тѣхъ, коихъ я требовалъ. Однако-жь остаюсь въ увѣренности, что вы сдержите свое слово, чтобы чрезъ мѣсяцъ ихъ перемѣнить тѣми самыми, какъ вы о томъ говорили маiору Ребиндеру и который мнѣ о семъ донесъ.

Что же касается до записки вашей, въ коей просите дать вамъ условное письмо въ томъ, чтобы когда Персидскiя войска возвратятся назадъ, то владѣнiе Мустафы-хана Ширванскаго прiобрѣсть силою Россiйскаго оружiя и присоединить оное къ вашему владѣнiю, имѣю сказать вамъ со всею откровенностiю, что я, прiобыкши поддерживать кровiю данное мною слово, никогда не обѣщаю того, чего не могу самымъ дѣломъ выполнить. А потому и въ семъ разѣ не могу ни обѣщать вамъ, ни дать условнаго письма. Скажу в. высокост., что предоставьте сiе времени, которое может быть само собою откроетъ къ тому удобность и можетъ быть тогда исполнится ваше желанiе.

Записка Селим-хана къ кн. Цицiанову.

Я думаю, в. с., увѣрены, что я на службу вашу не пощажу ни крови своей, ни владѣнiя своего, ниже имущества своего; но взаимность же сего я

надѣюсь, что отличенъ буду и Высочайшею милостію между ханами Адербейджанскими и завладѣю къ владѣнію моему и другимъ. Почему доношу в. с., что Ширванское владѣніе со времени предковъ моихъ принадлежало мнѣ и измѣна тамошняго хана явно видна и в. с. не извольте подумать, чтобы онъ могъ *отклониться отъ Персіянъ, предался бы въ подданство Высочайшаго Двора*; а потому покорнѣйше прошу дать мнѣ условное письмо, что вы исходатайствуете мнѣ Ширванское ханство и когда Персіяне безъ успѣха возвратятся назадъ, оставить за мною оное. По моей къ вамъ вѣрности и преданности еще прошу в. с. снабдить меня онымъ письмомъ о Ширванскомъ ханствѣ.

1307. *Тоже, Селим-хана къ кн. Цицiанову.*

(Переводъ старый)

. . . . . Одинъ Андреевскiй житель, бывшiй въ Кизлярѣ, пришедъ ко мнѣ, разсказывалъ мнѣ, что Россiйское войско на 4 корабляхъ прибыло въ Баку. Такъ равно я получилъ человѣка своего изъ Ширвана съ извѣстiемъ, что 4 корабля прибыли въ Баку, но Ширванскiй ханъ—измѣнникъ Высочайшему Двору Россiйскому, а вѣрный къ Персiянамъ, распускаетъ слухи, что яко-бы тѣ 4 корабля привезли не войска, а товары; но по словамъ Андреевскаго жителя точно прибыли войска на 4 корабляхъ въ Баку. Притомъ же будьте увѣрены, что Ширванскiй ханъ всегда посылаетъ людей къ Персiянамъ, говоря имъ, что мало Русскихъ и старается привесть Персiянъ; также два раза посылалъ людей Мамед-Хасан-ханъ, о чемъ донесетъ почтенный Хаджи-Назар-бекъ в. с.

Приложена печать Селим-хана Шекинскаго.

1308. *Тоже, кн. Цыцiанова къ Селим-хану, отъ 20-го iюня 1805 года, № 430.*

Благодарю в. высокост. за извѣстія, ко мнѣ доставленныя, о прибытіи Россійскихъ кораблей съ войсками къ Персидскимъ берегамъ и о пустыхъ разглашеніяхъ Мустафа-хана Ширванскаго, хотя впрочемъ обо всемъ семъ я еще прежде былъ извѣстенъ. Относительно же просимаго вами дополненія войскъ, чтобы для защищенія и безопасности вашего владѣнія находилось въ ономъ по силѣ трактата 500 чел. Россійскаго войска, долгомъ считаю уведомить васъ, что когда владѣніе Шекинское вошло въ вѣчное подданство Всероссійской Имперіи, то обязанность моя есть охранять оное во всякомъ случаѣ, какъ принадлежащее Е. И. В. и, смотря по обстоятельствамъ, посылать для усиленія войска, долженствующія оное защищать отъ всякихъ непріятельскихъ покушеній. Слѣдовательно съ сей стороны безпокоиться вамъ нечего и опасаться также ни Мустафа-хана Ширванскаго, ни Сурхай-хана Казикумыкскаго, когда я и самого Баба-хана со всѣми его войсками ни во что не ставлю. Отряда, во владѣніи в. высокост. стоящаго, весьма достаточно для безопасности онаго и для отраженія Персіянъ, лишь бы только со стороны вашей вспомоществуемъ оной былъ конницею, необходимою для преслѣдованія непріятеля и безъ коей одной пѣхотѣ невозможно одержать совершенной побѣды,—какъ случилось и при недавнемъ сраженіи Россійскаго отряда

съ Персидскими войсками, о коемъ извѣщалъ васъ высокост. Ибрагим-ханъ Шушинскiи и Карабагскiй, и что въ то время непрiятель не только бы еще несравненно большiй потерпѣлъ вредъ, но и прогнанъ былъ бы за Араксъ, ежели бы была Карабагская конница. И такъ прошу васъ имѣть больше увѣренности въ силѣ непобѣдимыхъ Е. И. В. войскъ и болѣе мужества. Впрочемъ я не оставлю дополнить также и отрядъ, въ вашемъ владѣнiи находящiйся, а для недопущенiя непрiятеля далѣе къ границамъ вашимъ и Карабагскимъ отправилъ я туда новыя войска подъ командою полк. Карягина.

VIII. ШЕМАХА (ШИРВАНЪ).

1335. *Письмо Мустафа-хана Ширванскаго къ Максуд-беку.*

(Переводъ старый)

Донесеніе твое, наполненное непріятельскими лживыми слухами, я получилъ, въ коемъ пишешь, что яко-бы я, по просьбѣ Хусейн-Кули-хана Бакинскаго, Ширванскаго войска послалъ ему на помощь и яко-бы е. с. сердарь оным слухом весьма огорчился. Усердный Максуд-бекъ, по полученіи сего предписываю тебѣ доложить е. с. сердарю, что я по сіе время съ кѣмъ только имѣлъ дружбу, ни въ чемъ и никакой лжи отъ меня не выходило; но такъ какъ говорятъ, что яко-бы я послалъ помощь Бакинскому хану, то узнай достовѣрнѣе, что я послалъ или нѣтъ; непріятельскихъ рѣчей нечего слушать. Почему и предписываю тебѣ все оное донести е. с. сердарю; но всѣмъ извѣстно, также надѣюсь, что и е. с. не безъизвѣстно, что какъ Баку, такъ и Хусейн-Кули-ханъ 20 лѣтъ находился въ моихъ рукахъ. Но хотя мнѣ и неоднократно Хусейн-Кули-ханъ писалъ и присылалъ своихъ людей для испрошенія помощи, но я, не давая, посланныхъ вспять отправлялъ, ибо зналъ, что я имѣю переговоръ съ е. с. сердаремъ; но требованный имъ Ших-Али-ханъ на помощь пришелъ въ Баку, гдѣ выгнаны были Россійскія войска изъ владѣній. Да еще донеси, чтобы е. с. во всемъ мнѣ изволилъ вѣрить, а другимъ

непріятельскимъ рѣчамъ нечего вѣрить. Также посланный конвертъ е. с. къ генералу, находящемуся съ войсками въ Баку, котораго я не могъ доставить, по той причинѣ, что на сухомъ пути уже Русскихъ войскъ нѣтъ, а сѣли на суда и уѣхали неизвѣстно куда, почему сказанный конвертъ, препровождая вспять, предписываю тебѣ отдать его въ канцелярію е. с. сердаря. Прочее же обстоятельство Махмад-есаулъ тебѣ перескажетъ.

1337. *Тоже.*

..... قبل ازین عالیشان ملک عسکر سرکردهٔ سوارکار
شیروان مرسول قزلباش که الی یوم چندان از حدود مانده
بود باتفاق رسولان شاهزاده وارد و چند دست خلعت و اسب
که از طرف قزلباشیه برای خوانین اینطرفها مرسول و معین
شده بود آن هم واصل و از آنجمله یکدست خلعت و یکراس
اسب طلا اسباب برای دوستدار ارسال داشته بودند دیگر
و ثانی آنکه یکطغرا مرسوله سرچیبی از جانب سردار شوکتمدار
باینولا مرسول شده بود که بنزد ینارال و بزرگ قشون روسیه
مأمور دریا رسانیده شود باعتبار اینکه عالیجاه شیخعلی خان
در بادکوبه و ارسال آن غیر ممکن و در خشکی هم نبودند که
مرسول کردد و از مترددین چنین معلوم میکردد که قشون
روسیه بکشتی نشسته رفتند معلوم نیست که بکدام طرف روان
و حرکت نمودند از آنجهت مراسله را باز کردانید انشاء الله بشهر
شریف سردار خواهد رسید باقی احوالات را عالیقدر محمد
یساول زبانی تقریر و خاطر نشان خواهد ساخت همواره
خدمات را با احوالات اعلام دارند باقی ایام بکام باد

..... Посланный предъ симъ мною въ Персію командиръ Ширванскихъ всадниковъ Меликъ-Аскеръ нынѣ возвратился и привезъ съ собою нѣсколько штукъ почетныхъ кафтановъ и лошадей здѣшнимъ ханамъ; въ томъ числѣ одну лошадь съ золотою сбруею мнѣ.

Письмо ваше, адресованное на имя Русскаго адмирала на Каспійскомъ морѣ, я не могъ отправить къ нему, потому что въ это время Шейх-Али-ханъ находился въ Баку, а адмирала не было на берегу. Разсказываютъ, что онъ сѣлъ на корабль и ушелъ,—неизвѣстно въ какую сторону, а потому письмо возвращается къ вамъ. Остальныя слова будутъ вамъ доложены моимъ есауломъ Мамедомъ.

1338. *Тоже, къ г-ну полковнику* (?).

(Переводъ старый)

. . . . . Хотя многократно меня приглашали отъ Высочайшаго Россiйскаго Двора къ службѣ, но и по нынѣ я не согласился и сiе воспослѣдовало отъ моей справедливости; хотя предъ симъ Персидскiй шахъ имѣлъ ко мнѣ вражду, за то что убитъ былъ обществомъ Девалу Мустафа-ханъ, родственникъ шаха, моими людьми, но еще шахъ имѣетъ со мною благосклонное обращенiе, а я еще не имѣю связи къ нему, и всему свѣту извѣстно—всѣ владѣнiя Шекинское, Ширванское, Муганское, Рудбарское, Сальянское и Бакинское находятся подъ моей властью, и если слова ваши справедливы и хотите сдѣлать меня покорнымъ и вѣрнымъ Е. И. В., то я прошу себѣ все то, что есть у васъ въ правило, съ нѣкоторымъ условiемъ: первое, чтобъ имѣть мнѣ власть надъ здѣшними владѣнiями и второе, что если вы желаете мнѣ быть слугою Е. В., то чтобы одного довѣреннаго человѣка прислали ко мнѣ, дабы я поговорилъ съ нимъ о второмъ условiи; а по приведенiи сей моей просьбы въ совершенство, какое будетъ приказанiе отъ великаго Государя и главнаго начальника, все выполню съ совершенною вѣрностiю. . . .

1339. *Прошеніе Муганскаго Мамед-Сала-хана къ кн. Циціанову.*

(Переводъ старый)

.....Когда гр. Зубовъ прибылъ въ Мугань, тогда братъ мой и самъ я увидѣли с. графское с.; поелику дядя мой старше былъ меня, то и получилъ старшинство отъ него. По смерти же дяди моего споръ имѣли въ домѣ нашемъ о старшинствѣ и дяди моего сына убилъ я, а другой же сынъ дяди моего бѣжалъ въ Карабагъ и потомъ Ибрагим-ханъ началъ враждовать на меня, такъ что Ибрагим-ханъ взялъ дяди моего сына и къ вамъ представилъ и доносилъ вамъ о враждѣ моей. Я всегда былъ вѣрнымъ слугою къ Высочайшему Россійскому Двору и никогда не оказывалъ невѣрности; всегда покоренъ былъ Ширванскому Мустафа-хану....

1340. *Извлеченіе изъ письма генеральнаго консула въ Персіи Скибиневскаго къ Государственному канцлеру, отъ 15-го февраля 1803 года, № 122.—Баку.*

P. S. Стужа, безпрерывно здѣсь продолжающаяся, препятствуетъ безпокойнымъ ханамъ предпринимать какія либо движенія; однако-же Шемахинскій ханъ не удержался сдѣлать впаденіе въ Талышинскую область, думая, что стужа обезпечила жителей оныя. Но Мустафа-ханъ, заблаговременно узнавъ о намѣреніи Шемахинскаго хана, принялъ мѣры и удачно отразилъ непріятеля.

1341. *Письмо кн. Цицiанова къ Мустафа-хану, отъ 2-го января 1804 года.—Ганджа.*

Письмо ваше, коимъ просите меня позволить купцамъ нагружать товары свои въ Сальянѣ и о томъ предписать консулу нашему, въ Баку находящемуся, получилъ я въ Тифлисѣ: таковую просьбу вашу не иначе я могу выполнить, какъ развѣ когда вы прибѣгнете подъ покровительство Всероссiйскiя Имперiи и учинитесь подданнымъ Е. И. В. всемилостивѣйшему Государю моему, каковымъ счастiемъ уже пользуются прочiе Дагестанскiе владѣльцы, а вы по сiе время себя онаго лишаете. Если же в. высокост., опомнясь, для утвержденiя счастiя вашего и подвластныхъ вамъ желаете быть подъ покровительствомъ сильныя Всероссiйскаго Г. И. десницы, тогда надобно вамъ, не теряя времени, прислать ко мнѣ въ Тифлисъ одного изъ вашихъ чиновниковъ съ полною довѣренностью, коему даны будутъ мною наставленiя съ наблюденiемъ пользы вашея. За симъ по взятiи побѣдоносными Всероссiйскими войсками Ганджинской крѣпости штурмомъ, которую содержалъ я въ блокадѣ цѣлой мѣсяцъ, не для того, якобы невозможно было овладѣть оною на другой же день, но дабы доказать, колико человѣколюбивы воины Россiйскie и коль не охотны проливать кровь человѣческую, нашелъ я 2-хъ человѣкъ отъ в. высокост. къ Джевад-хану присланныхъ и отправляю ихъ при семъ къ вамъ; увѣренъ я, что они донесутъ вамъ обстоятельно объ участи Джевад-хана,

постигшей его по единому его упорству: ни мало я не находя себя виновнымъ въ таковой его судьбѣ, когда мною были предложены выгоднѣйшія для него условія, предоставляя въ полномъ его распоряженіи всю Ганджинскую провинцію, выключая крѣпости, жалѣю только о погибшихъ съ нимъ 1.500 человѣкъ, кои пали подъ сильнымъ Россійскихъ воиновъ мечемъ, по единому только звѣрообразнаго начальника ихъ упрямству.

1342. *Предписаніе кн. Циціанова маіору Тарасову, отъ 7-го марта 1805 года, № 150.*

Хотя присутствіе ваше и весьма нужно въ Казахахъ, но не имѣя усерднѣе и вѣрнѣе васъ для порученія посольства къ Мустафа-хану Ширванскому, предписываю в. высокоб. 1-е, взявъ съ собою изъ самовѣрнѣйшихъ Татаръ до 5-ти человѣкъ по рекомендаціи векиля Али-аги, отправиться вамъ чрезъ Елисаветополь и Нуху (гдѣ уже и наши воины стоять должны) въ новую Шемаху съ письмомъ моимъ къ Ширванскому Мустафа-хану, коего содержаніе увидите изъ приложеннаго съ него списка.

2-е, Подавъ письмо, старайтесь внушить ему выгоды, каковыя получитъ отъ вступленія во Всероссійское подданство и при свиданіи наединѣ покажите и пусть онъ прочтетъ въ вашихъ рукахъ при семъ приложенное письмо Шамхала Тарковскаго, изъ коего онъ увидитъ, сколько въ Дагестанѣ враждующихъ на него.

3-е, Основаніе, на коемъ онъ можетъ быть принятъ въ Россійское подданство, я въ особой запискѣ здѣсь присоединяю, которую можете ему прочесть и буде бы онъ согласился, то и отдать ему позволяется.

4-е, При чтеніи оной записки дать ему примѣтить, что слово *утвержденіе* во всѣхъ владѣемыхъ нынѣ земляхъ относится на Сальянъ.

5-е, Стараться и просить о скорѣйшемъ васъ возвращеніи съ отвѣтомъ, о чемъ и въ письмѣ къ нему писано.

6-е, На путевыя ваши издержки и на подарки тамъ, буде надобно, посылаю вамъ 75 червонныхъ, въ коихъ послѣ дадите отчетъ.

7-е, Селим-хана сестрѣ объявите, что ей пенсіона Высочайше назначено по 1,200 руб., но не прежде отпускаемо будетъ, какъ когда она съ Селим-ханомъ жить будетъ и отъ Мамед-Хусейн-хана отречется.

Наконецъ, зная вашу вѣрность и усердіе къ службѣ Е. И. В., не сомнѣваюсь, чтобъ къ прибавокъ къ прежнему не умножило въ васъ оныя недавно излiянная на васъ Высокомонаршая обильная щедрота, а потому и ожидаю успѣха.

Письмо кн. Цицiанова къ Мустафа-хану, отъ 7-го марта 1805 года, № 151.

Принятіемъ Селим-хана Пухинскаго со всѣмъ его владѣніемъ во всесильное покровительство и подданство Всероссійской Имперіи вы со всѣмъ вашимъ владѣніемъ сдѣлались ближайшимъ Россійской Имперіи сосѣдомъ. А потому, извѣщая васъ о томъ, надѣюсь, что вы къ собственному вашему благоденствію сохраните правила гражданскаго и мирнаго сосѣдства, къ чему, подражая милосердію и кротости Е. И. В., всемилостивѣйшаго моего великаго Г. И., васъ и вызываю. Въ противномъ случаѣ врагомъ Пухинскаго владѣнія и Селим-хана почитать и буду за врагомъ Россійской Имперіи и до послѣдней капли крови защищать буду. В. высокост. въ два года пребыванія моего здѣсь насмотрѣлись, [illegible] уповаю, обо мнѣ и вѣдаете, что я словами не дѣлаю войны и все то, что припишу, то и подкрѣпляю силою непобѣдимаго оружія, Высочайше мнѣ ввѣреннаго.

Наконецъ, желая съ своей стороны оказать мою готовность къ содержанію вашего благоденствія въ твердомъ, постоянномъ и незыблемомъ основаніи, поручилъ я сему моему вѣрному, почтенному и высокоблагородному майору и кавалеру [illegible] Тарасову изъяснить в. высокост. словесныя [illegible], о чемъ и дана сія мною записка. Вѣрьте мнѣ, что предлагаемой [illegible] есть наивѣрнѣйшій и утверждающій весь вашъ владѣтельный [illegible] за вами, за вашими дѣтьми и вашимъ потомствомъ, не [illegible], ни другихъ [illegible]. Впрочемъ воля ваша, — но [illegible] и буду располагаться и прошу ничего словесно мнѣ не присылать, [illegible] и только на письменномъ основываться могу. Мое же предложеніе какъ хотя словесно, но записка мною подписанная можетъ быть вамъ

поручена, прошу не задержать моего посланного.

Записка, на основании коей Мустафа-ханъ Ширванскій можетъ быть принятъ въ Всероссійское подданство.

1) Е. высокост. долженъ на всегда отказаться отъ всякой зависимости отъ Персіи или иной державы, признавая одну только надъ собою верховную власть Е. И. В. Всероссійскаго великаго Государя и высокихъ Его наслѣдниковъ и преемниковъ.

2) Е. высокост. долженствуетъ учинить торжественно присягу на вѣрность подданства Россійской Имперіи.

3) Обязать письменно, чтобы безъ предварительнаго согласія главноуправляющаго Грузіею не имѣть сношенія съ окрестными владѣтелями.

4) Принять въ Шемахинскую крѣпость приличное число Россійскаго войска съ пушками или назнести крѣпость, гдѣ за удобное будетъ признано, въ оборону Ширванскихъ жителей.

5) Е. высокост. долженъ заготовлять на то число войска потребное количество пшеницы и пресныхъ крупъ по умѣренной цѣнѣ.

6) Назначить тѣмъ войскамъ въ Шемахинской крѣпости подъ постой домы по выбору начальника оныхъ и снабжать ихъ дровами.

7) Платить ежегодно дани по 8,000 червонцевъ.

и 8) Е. высокост. долженъ дать въ залогъ своей вѣрности старшаго сына своего въ аманаты.

Во взаимность того: 1) милость и благопопеченіе Е. И. В. Всероссійскаго Императора никогда не будутъ отъ е. высокост. отъемлемы.

2) Домъ е. высокост. утвержденъ будетъ въ наслѣдственномъ владѣніи и е. высокост., а по немъ старшій сынъ его и такъ далѣе потомственно по старшинству колѣна безпрерывно сохраняемы будутъ на ханствѣ Шемахинскомъ.

3) Всѣ владѣнія нынѣ е. высокост. земли будутъ за нимъ утверждены и защищаемы силою высокославнаго Всероссійскаго оружія.

4) Всемилостивѣйше дарованно будетъ е. высокост. и преемникамъ его знамя съ гербомъ Всероссійской Имперіи, которое долженствуетъ оставаться при немъ и по немъ при владѣющемъ ханѣ знакомъ ханства и власти, Высочайше дарованной надъ Ширванскимъ владѣніемъ.

и 5) Всемилостивѣйше пожаловано будетъ е. высокост. Императорское на ханство подтвержденіе съ инвеститурою, состоящею въ грамотѣ, Государственною печатью утвержденною, и которая при каждомъ новаго хана вступленіи на Ширванское ханство будетъ возобновляема и отправляема къ нему чрезъ главноуправляющаго Грузіею.

1343. *Письмо Мустафа-хана къ кн. Цицiанову, получено 30-го марта 1805 года.*

(Переводъ старый)

. . . . В. с. почтеннѣйшую писанную записку чрезъ маiора Тарасова получилъ; всѣ пункты въ оной изображенные и выразумѣлъ, гласящiе призыванiемъ меня подъ покровительство Всероссiйскаго престола; и тѣмъ хотя былъ и доволенъ, но затрудняютъ меня нѣкоторые пункты, поелику я извѣстенъ, что начиная отъ Дагестана до Грузинскихъ границъ, многiе владѣльцы отъ щедроты Россiйскаго Двора имѣютъ немалою суммою годовыя награжденiя. Вѣрьте в. с., они противъ моихъ наипаче силы не имѣютъ, никогда отъ Россiйскихъ главноначальниковъ сего рода прожектовъ ни одинъ ханъ не слыхалъ. Не безызвѣстно в. с., какимъ образомъ я обходился съ Персiянами; наконецъ и полководецъ одинъ ихъ Мустафа-ханъ моими подчиненными убитъ: при всемъ этомъ Персидскiй владѣтель всячески старается меня привлечь, обѣщаясь больше владѣнiй мнѣ дать и жалованье большее производить, чрезъ нарочно присланныхъ присягою увѣряетъ и ничего отъ меня не требуетъ; хотя онъ — Персидскiй владѣтель и я тоже Персiянинъ, какъ бы то ни было, я человѣкъ служивой и должно мнѣ служить какому нибудь сильному Государю, дабы тѣмъ владѣнiе мое обезпечить, ибо до сего времени Сальянъ, Баку, Муганъ, Шеки и Ширванъ въ моемъ владѣнiи были, но по повелѣнiю в. с. теперь до Шекинскаго владѣнiя я никакого дѣла не имѣю. Между прочимъ,

изволите объяснить, чтобъ я при вступленіи въ подданство съ окрестными ханами никакой переписки не имѣлъ и въ г. Шемаху принялъ Россійскій гарнизонъ, сіе значитъ совсѣмъ мнѣ изъ своего владѣнія выйти,—но сімъ обстоятельствамъ, не имѣвши власти и доходу, откуда и могу 8,000 червонцевъ достать. Шекинской Селим-ханъ и Карабагской Ибрагим-ханъ отъ страху Персіянъ и меня принуждены искать Россійскаго покровительства, а не изъ усердности. Разсудите милостиво в. с., ежели непринужденно, можно ли сіи пункты выполнить, почему и видно, что в. с. дѣлаете великое мнѣ принужденіе по словамъ другихъ, совсѣмъ меня не сдѣлать противникомъ Россіи; войдите милостиво и воззрите на мое поведеніе: чтобъ я былъ подданнымъ Всероссійскому престолу, то поступите со мною по достоинству моему и приличное дайте мнѣ завѣреніе, дабы я могъ спокойно жить,—въ такомъ случаѣ всеконечно долженъ и буду служить Россіи вѣрно и усердно. Никто кажется не пожелаетъ самовольно лишиться своего владѣнія и сдѣлаться низкимъ; я себѣ долженъ воображать, когда я буду удостоенъ и покажу свое усердіе и вѣрность къ Россіи, конечно долженъ ласкаться, что болѣе милости монаршей получить могу. В. с. м. г., простите мнѣ, что я себѣ воображаю: по сей вашей препозиціи долженъ и всего своего владѣнія лишиться. Означенный маіоръ Тарасовъ возвратился обратно къ в. с., съ коимъ отправилъ своего чиновника Муса-хан-бека, кои и словесно обо всемъ в. с. донесть не оставитъ.

В. с. м. г., я имѣлъ намѣреніе нѣкоторыя мои просьбы донесть вамъ, а теперь симъ требованіемъ меня совсѣмъ обезкуражили; служить всемилостивѣйшему Государю я себѣ за счастіе имѣю, только со мною поступите такъ, дабы я поощренъ былъ и ревность къ службѣ имѣлъ. Впрочемъ предаюсь на благоразсужденіе в. с.

1344. *Тоже, кн. Цицiанова къ Мустафа-хану, отъ 3-го апрѣля 1805 года, № 224.*

Когда уже вы письменно объявили мнѣ предан-ность вашу ко Всероссiйской Имперiи и доказали то отчасти дѣломъ, примирясь съ Селим-ханомъ Нухин-скимъ, Россiею покровительствуемомъ, и возвративъ ему семьи, изъ его владѣнiй вами захваченныя, то от-правляя теперь посланца Нухинскаго къ Селим-хану, удовольствiемъ поставилъ не пропустить сего случая писать и къ высокому вашему степенству. Извѣщая, что и вашего посланнаго не замедлю я отправленiемъ съ моими отвѣтами на ваши письмы и предложенiя, те-перь-же долгомъ поставляю увѣдомить в. высокост., что когда уже избрали вы полезное для васъ намѣре-нiе не ссориться съ могущественною Россiйскою Им-перiею и вступили въ союзъ съ Селим-ханомъ, то имѣть вамъ дѣтей его въ аманатахъ невозможно и не-прилично, ибо дѣло несбыточное, чтобы слабый отъ сильнѣйшаго требовалъ аманата, а тѣмъ паче имѣть вамъ въ аманатахъ подданнаго великаго и всесильна-го моего Государя государей; потому-то и ожидаю я, что в. высокост., сами вѣдая справедливость здѣсь ска-заннаго, по полученiи сего тотчасъ отошлете Селим-хану находящихся у васъ его дѣтей.

1345. *Предложеніе кн. Циціанова д. с. с. кн. Адиль-Гирею Шамхалу, отъ 28-го мая 1805 года, № 339.*

Зная, что по давнишнему вашему знакомству съ Селим-ханомъ Шекинскимъ вы желаете съ нимъ видѣться въ Нухѣ, я позволяю в. с. туда къ нему поѣхать и увѣренъ будучи во всегдашней вашей преданности и усердіи къ Россіи, поручаю в. с. внушить Селим-хану, чтобы онъ имѣлъ полную довѣренность къ Россіи, принявшей его въ свое подданство и покровительство и убѣдить, что хотя Шекинцы и вознесли его на ханское достоинство, но безъ помощи Россійскихъ войскъ легко могутъ его съ онаго свергнуть. Сверхъ сего слыша, что Мустафа-ханъ Ширванской весьма расположенъ искать Всероссійскаго подданства, но опасается только, чтобы войска наши не были къ нему поставлены и чтобы не нужно было ему выѣзжать ко мнѣ въ лагерь для свиданія, признаю нужнымъ поручить в. с. относительно сего хана, во первыхъ, развѣдать чрезъ Селим-хана или чрезъ кого вы найдете удобнѣе,—справедливо ли, что по отправленіи мною изъ Тифлиса Мустафа-хана посланца Муса-хан-бека, онъ послалъ къ Баба-хану съ извѣстіемъ, что въ Тифлисѣ весьма мало находится Россійскаго войска; а во вторыхъ, стараясь поддержать его въ расположеніи искать Россійскаго подданства, объявить ему пункты, на коихъ онъ можетъ быть принятъ со всѣмъ своимъ владѣніемъ

въ вѣчное подданство Е. И. В., каковые пункты для свѣдѣнія и руководства вашего при семъ в. с. прилагаю въ особомъ спискѣ. Но ему ихъ не отдавать, развѣ съ тѣмъ, чтобы на нихъ подписалъ, что согласенъ и тогда по онымъ я напишу трактатъ.

1346. *Предписаніе кн. Циціанова маіору Лисаневичу, отъ 29-го іюля 1805 года. № 523.*

Вамъ не безъизвѣстно, что въ бытность мою въ Шушѣ я не принялъ письма отъ Ширванскаго Мустафа-хана, а равно и Ибрагим-ханъ въ угодность мою, какъ видно, не принялъ; но соображая положеніе дѣлъ, нахожу нужнымъ черезъ третьяго сношенія мои съ Мустафа-ханомъ возобновить, дабы воспользоваться страхомъ, который поселили въ него непобѣдимыя наши войски и для того предписываю вамъ внушить Ибрагим-хану, чтобы онъ послалъ къ нему письмо, въ которомъ изъяснилъ-бы, что онъ не принялъ отъ него письма въ присутствіи моемъ, боясь не подвергнуть себя подозрѣнію, ибо-де сердарь считаетъ васъ непріятелемъ Россіи, потому что вы давали Баба-хану противъ него войски, да и прислали письмо съ простымъ человѣкомъ и для того-де и вамъ совѣтую, буде вы хотите себѣ добра вступленіемъ въ подданство Россійское и такъ какъ сердарь останется въ Елисаветополѣ до января съ войсками, то я бы вамъ совѣтовалъ самаго перваго вашего и вѣрнаго человѣка прислать къ нему съ письмомъ и съ изъясненіемъ, что вы желаете вступить въ подданство Россійской Имперіи и готовы принять условія, какія сердарь вамъ предложитъ; и васъ увѣряю, что счастіе ваше будетъ вѣрнѣе. Впрочемъ вы сами умной человѣкъ и разсудить можете и воля въ томъ ваша.—Вотъ содержаніе письма, какое онъ долженъ написать, а къ этому при-

бавьте, что я Богомъ моимъ божусь, что первый артикулъ трактата будетъ состоять въ томъ, чтобы по подпискѣ трактата тотчасъ онъ переселилъ всѣхъ Карабагскихъ жителей въ Карабагъ. Надо это дѣлать скорѣя, а меня объ успѣхѣ увѣдомить. Что не увѣдомляете о движеніяхъ Баба-хана, какъ и о экспедиціи Мехти-аги? внушите дураку хану, что письмо его было невѣжливо, упоминая о своихъ аманатахъ, и вотъ на оборотѣ для вашего вѣдома съ него списокъ. Я хочу дослать вамъ рекрутъ по здоровому вашему городу по горамъ, да не знаю, можно ли съ хлѣба долой,—къ тому же исподоволь выучится (?).

1347. *Письмо Мустафа-хана къ кн. Цицiанову.*

چنانچه چند روز قبل از عالیشان محمد حسین یوزباشی
فرستاده احباب اظهار و تعهد فرموده بودند که بعد از ورود
اینجانب بقلعهٔ گنجه احدی را فرستاده باشند لهذا درین
قریب زمان تشریف شریف عالیجاه سردار ذی اقتدار
و اصل قلعهٔ گنجه شده باشد نظر باین عالیشان باقربیک را
روانهٔ صوب خدمت سراسر بهجت و بتحریر مراسلهٔ الوداد
مبادرت و مصدع اوقات فرخنده ساعات گردید بعد الآن
هرآنچه درباب خدمتگذاری و نزدیکی احباب بدولت پادشاه
خورشید کلاه امپراطوریهٔ عظمی از قوهٔ استطاعت دوستان آید
معمول و اصول موصول خواهد شد همیشه مهمات و خدمات
لایقه را مترقب و مأمول است ایام دولت بکام مستدام باد

В. с. съ возвратившимся предъ симъ отъ васъ моимъ посланнымъ Мамед-Хусейномъ юзбаши изволили изъяснитьея, чтобы я по прибытiи вашемъ въ Ганджу присылалъ вамъ отъ себя кого нибудь; а какъ нынѣ вы изволили прибыть въ Ганджу, то я посиѣшаю написать къ вамъ это дружеское письмо и обѣщать полную готовность служить великому Россiйскому Императору, имѣющему корону блистательную какъ солнце. Прошу возлагать на меня всегда свои порученiя.

1348. *Тоже, кн. Цицiанова къ Мустафа-хану, отъ 15-го августа 1805 года, № 559.*

Вы пишете, что за нѣсколько дней предъ симъ посланный вами почтенный Мамед-Хусейнъ юзбаши ко мнѣ объявилъ вамъ, чтобы по прибытiи моемъ въ Елисавстопольскую крѣпость вы ко мнѣ прислали чиновника, и я вамъ объявляю, что вашъ почтенный Мамед-Хусейнъ юзбаши — не почтенной, а мерзкой лгунъ, ибо я ему ничего того не говорилъ и кинулъ письмо ему въ глаза, да и не могъ иначе сдѣлать послѣ вашего сквернаго поступка, состоящаго въ томъ, что и ко мнѣ въ Тифлисъ присылали и тоже посылали Баба-хану приглашать, который достойно вашего вѣроломства наказалъ васъ разграбленiемъ вашего войска. Теперь же по скудоумiю вашему, не знавши какъ вторительно прислать ко мнѣ, прося подданства, выдумали на меня такую ложь. Хотя Государю государей и всесильному Россiйскому Императору не нужно набирать невѣрныхъ подданныхъ; но дабы не проливать кровь человѣческую, объявляю и. высокост., что иначе какъ на слѣдующихъ кондицiяхъ, вкратцѣ изъясненныхъ, не можете быть приняты въ Россiйское подданство; буде же согласны и не хотите мести посѣщенiя владѣнiя вашего съ войскомъ, то напишите ко мнѣ письмо и изъясните въ немъ всякой мною здѣсь написанной пунктъ слово въ слово и то что вы на оной согласны.

1) В. высокост. должны отказаться отъ всякой зависимости отъ Персіи или иной державы и признавать надъ собою единую только верховную власть Е. И. В. Всероссійскаго Императора и Его преемниковъ.

2) Безъ предварительнаго сношенія съ главноуправляющимъ Грузіею не имѣть никакого сношенія съ окрестными владѣтелями и пословъ отъ нихъ, съ важными письмами пріѣзжающихъ, не отправлять безъ его на то разрѣшенія: буде же бы кто пріѣхалъ съ письмомъ отъ непріятеля Россіи, какъ-то Баба-хана или кого другаго, то посланца задержавъ и письма не распечатывая, тотчасъ и того и другое отправить съ вѣрнымъ человѣкомъ къ главноуправляющему Грузіею.

3) Отпустить въ Карабагъ всѣ семьи Карабагскія, во владѣніи в. высокост. находящіяся.

4) Возвратить Карабагскому хану мѣстечко Джевадъ, яко всегда ему принадлежащее.

5) Дать въ залогъ вѣрности къ Е. И. В. аманатами брата своего Измаил-бека и дѣтей старшихъ бековъ и именно: Шейх-Али-бека, Омар-султана, Джебраил-бека и меликъ Умуда.

6) Вносить въ казну Е. И. В. ежегодно дани по 10,000 червонцевъ и 5,000 дать при подписаніи трактата.

7) Отвѣчать за безопасность каравановъ, чрезъ владѣнія в. высокост. имѣющихъ проходить изъ Астрахани чрезъ Баку и оттоль въ Грузію, и для препровожденія оныхъ давать отъ себя вѣрнаго чиновника и конной, коему за препровожденіе будетъ платимо

съ арбы по 50 к. с.

8) Выдать Мамед-Хасан-хана и быть увѣрену, что ему никакого зла не будетъ сдѣлано и пристойное отъ брата его по требованію будетъ ему содержаніе.

Во взаимность того:

1) Е. И. В. признаетъ и утвердитъ в. высокост. владѣтельнымъ ханомъ, какъ вы были.

2) Милость и благопопеченіе Е. И. В. не будутъ никогда отъ в. высокост. отъемлемы, такъ какъ и владѣніе ваше и преемниковъ будетъ всегда въ цѣлости охраняемо.

3) Всемилостивѣйше пожалована будетъ в. высокост. Высочайшая грамота, утверждающая в. высокост. и дому вашего наслѣдниковъ по старшинству колѣна на ханскомъ достоинствѣ.

4) Въ знакъ ханства всемилостивѣйше пожаловано будетъ в. высокост. и преемникамъ знамя съ гербомъ Всероссійской Имперіи.

5) Оставлень будетъ в. высокост. во всегдашнее владѣніе Сальянъ,—ежели только в. высокост. будете давать рабочихъ людей, когда признано будетъ нужнымъ при устьѣ р. Куры возвести укрѣпленіе.

6) Главноуправляющій берется помирить в. высокост. съ Хашим-бекомъ, вашимъ братомъ.

1349. *Тоже, къ Ибрагим-хану, отъ 2-го сентября 1805 года. № 619.*

Посылаю къ в. высокост. требовательные пункты, отправленные къ Мустафа-хану Ширванскому, и отвѣты его на оные ко мнѣ присланные,—все сіе касательно в. высокост., изъ чего усмотрите, какъ и крѣпко держу мое слово; но также долженъ соблюсти справедливость, которая со мною не разлучается: я знаю самъ, бывши съ гр. Зубовымъ на Курѣ, что здѣсь вездѣ былъ голодъ и въ Грузіи слышалъ, что жители Карабагскіе тогда отъ голоду бѣжали. Со всѣмъ тѣмъ, я, держа вашу сторону, какъ подданнаго Россійскаго, — хочу ему предложить, чтобъ послать съ моей стороны одного офицера, знающаго Татарской языкъ, съ вашей стороны одного вѣрнаго агу или бека, съ его также одинъ чиновникъ будетъ. Симъ тремъ человѣкамъ объѣхать Карабагскихъ жителей и спросить, кто желаетъ перейти въ Карабагъ, и того тотчасъ отсылать. Нужно мнѣ при томъ вѣдать, согласны-ли будете и к. высокост. на сіе мое предложеніе. Что-жъ касается до Джевада, то по мнѣнію моему Мустафа-ханъ Ширванскій весьма справедливо говоритъ, что буде доказательства представлены будутъ, то онъ согласится, и такъ нужно, чтобы вы представили ихъ поскорѣе; признаться долженъ вамъ по всегдашней откровенности моей, что мнѣ не хочется потерять ханства и не могу противъ справедливости однимъ ханомъ пожертвовать другому. Прошу в.

высокост. прислать на сіе мнѣ отвѣтъ ясной, чистый и не Персидской, а также какъ можно поскорѣй.

Требованіе с. с. главноуправляющаго Грузіею:

6) Отпустить въ Карабагъ всѣ семьи Карабагскія, во владѣніи в. высокост. находящіяся.

Отвѣтъ Мустафа-хана Ширванскаго:

Дѣло о тѣхъ жителяхъ есть слѣдующее: 1-е, что жители перешли сюда изъ Карабага, но издревле были они Ширванскіе, т. е. Хаджи-Алилу, Куру и прочіе перешли сюда на свои земли. 2-е, нѣкоторые перешли во время дороговизны хлѣба, изъ коихъ часть купилъ я, а другихъ ссудилъ хлѣбомъ; прочихъ же женилъ и поселилъ. 3-е, нѣкоторые перешли при возмущеніи и обзавелись здѣсь садомъ, домомъ и землею, живутъ и не хотятъ перейти въ Карабагъ, и какъ Ширванъ, такъ и Карабагъ принадлежатъ великому Государю, то надѣюсь, что вы не изволите безпокоить ни меня, ниже оныхъ жителей, а изволите сдѣлать такъ, чтобъ мы могли обойтиться.

Требованіе:

7) Возвратить Карабагскому хану мѣстечко Джевадъ, яко всегда ему принадлежавшее.

Отвѣтъ:

Джевадъ никогда не принадлежалъ Карабагскому владѣнію и Джеватская переправа есть между Ширваномъ и Муганомъ, а если кто либо Карабагскій или другой докажетъ, что когда нибудь Джевадъ принадлежалъ Карабагу, тогда воля ваша.

1350. *Письмо Мустафа-хана къ кн. Цицiанову.*

عالی مراسلهٔ عاطفت مضامین منشیان بلاغت نشان سرکار شوکت آیین قلمی و مصحوب رفیعکان کوبالمی باقوبک فرستاده دوستان عز ارسال و اختبار بتکالیف متعدّده بموجب فصول ذیل

فصل اوّل دست کشیدن از شاه و خوانین قزلباشیه

جواب موافق اشارهٔ سردار از همگی قزلباشیه دست کشیدیم و معلوم هم باشد درانوقت از قزلباشیه دست کشیدیم که کدخدا بخدمت سردار فرستادیم

فصل دویم آنکه خوانین که درقرب جوار دارند مکالمه نکنند و نوشته جات قلمی نکنند و زمان وصول ایلچیان ایشان بدون اعلام سردار جواب مراسله ننویسند وراهی نسازند

جواب آنکه خوانین قریب جوار مثال سلیم خان و شیخعلی خان که درینطرف شاکی دارند برای خدمات اتفاقیه و فرمایشات لایعد و بد و بی حسابات که امور جزوی اند است و رفت داریم و چنان کارنیست که اعلام سردار نمایم و الثّ درانخصوص مأذونیم و اینکه شاه و خوانین قزلباشیه اند بدون اعلام سردار عمل نخواهم کرد بلکه مراتبرا اعلام میکنم

فصل سیم بخصوص دادن تفرقهٔ قراباغ

جواب از سه قسمت قسم اوّل آنکه خانواریکه بعضی از قراباغ شده‌اند مسکن قدیمی ایشان شیروانی بوده و حال

بوده‌اند در سرملک خودشان میباشند مثال جماعت حاجی علیلو و قبرلو و غیره قسم دویم آنکه خانواریکه بعضی در حالت ایلاتی غله آمده‌اند و پول داده اتباع نموده ایم و بعضی را غله داده سیرکرده‌ایم و زن داده برای خودشان خانوار ساخته ایم قسم سیم آنکه خانواریکه بعضی در حالت غارت آمده اند ایشان نیز متوطن شده خوش داشته برای خودشان باغ و ملک ساخته مکنی کرده‌اند رضای رفتن قراباغ ندارند شیروان و قراباغ در دو ولایت پادشاهست و سردار نیز درحق ما و رعیت جدا نخواهد کرد نوعی نمایند که بوراه برویم

فصل چهارم آوردن هاشم بک

جواب آدم فرستاده ایم انشاء الله تعالی آورده انهارا سالمت خواهم کرد

فصل پنجم آنکه مساوی ده هزار اشرفی بجاقی باید بخزانهٔ عامره بیمسازی و تسلیم نمایم

جواب البته عالیجاه سلیم خان برادر ما است چنانکه با او معامله نموده‌اند ما نیز کذلك خدمت نمائیم

فصل ششم بخصوص ارسال نوال

جواب نظر باینکه عالیجاه سلیم خان و ولایت شکی نوال داده‌اند دوستان نیز از اشخاص معتمد چنانکه ایشان داده‌اند ما نیز خواهیم داد

فصل هفتم آنکه جسر جواد را تسلیم ابراهیمخان حاکم قراباغ نماید

جواب درهیچ تاریخ نبوده که جسر جواد ملك قراباغ

باشد و معبر او ما بین مغان و میان شیروان است هرگاه کسی از قراباغ و غیره شهادت نماید که در رفتن تعریخ مال قراباغ است بعد اختیار دارد

فصل هشتم آنکه هرگاه در سالیان قعد تعیین شود قطعه بدهند

جواب حسب الفرموده سردار قطعه خواهم داد

فصل نهم کاروانرا از میل اختیار دوستدار بمنزل سلامت رسانیده شود

جواب موافق اشاره سردار مرفه الحال کاروانرا بمنزل سلامت و حدود دشت گرجستان روانه خواهم ساخت

مسرور و خوشحال نموده بودند در ینولا بمطالعه آن مشرف و چنانچه فصول چندیکه قلمی کرده بودند از ان هم مستحضر و مجددا رفیعمقدار ارادت آمود مقصود خان را روانه بصوب حضور سردار می نمود بتحریر ورقه مبادرت و چگونگی جواب کالبغ را در تلو مرسوله قلمی داشته حالی خواهند بود رجا آندارد دوستدار را بنوعی براه برند که دیگرانرا بالمره ترک کرده و از روی امیدواری بخدمتگذاری مقربان درگاه پادشاه خورشید کلاه اقدام دارد بواقعی جوابها و سفارشاترا مشار الیه زبانی تقریر نماید باقی خدماترا با فرمایشات قلمی دارند باقی ایام بکام باد

Я получилъ ваше письмо съ слѣдующими предложеніями:

1) Отказаться отъ Персидскаго шаха и Персидскихъ хановъ.

Отвѣтъ.—Согласно волѣ сердаря и отказался отъ Персіянъ. Впрочемъ это состоялось тогда, когда я передъ симъ послалъ отъ себя одного старшину къ вамъ.

2) Не имѣть сношеній словесныхъ и письменныхъ съ сосѣдственными ханами и если отъ нихъ прибудутъ посланцы съ письмами, то безъ вѣдома сердаря не посылать имъ отвѣта.

Отвѣтъ.—По разнымъ обстоятельствамъ, потребностямъ, безпорядкамъ и маловажнымъ дѣламъ я имѣю сношенія изъ сосѣдственныхъ хановъ съ однимъ Селимъ-ханомъ и Шейх-Али-ханомъ, имѣющими владѣнія на этомъ берегу Куры. Объ этомъ нечего и предварить сердаря. Что касается до Персидскихъ хановъ, то безъ вѣдома сердаря я съ ними сношеній имѣть не буду.

3) Возвратить Карабагскихъ выходцевъ.

Отвѣтъ.—Выходцы тройнаго рода: первые изъ нихъ считаются коренными Ширванскими уроженцами, какъ общество Хаджи-Алилу, Куру и пр. Они вернулись изъ Карабага и водворены на прежнихъ своихъ земляхъ. Вторые пришли во время существовавшаго голода; нѣкоторые изъ нихъ куплены нами за деньги; нѣкоторые были снабжены нами хлѣбомъ, а нѣкоторые женились въ нашемъ владѣніи и сдѣлались Ширванскими поселенцами. Третьи пришли во

время бывшихъ набѣговъ и теперь опирванились, развели себѣ сады, устроили дома и не имѣютъ охоты возвратиться въ Карабагъ. Ширванъ и Карабагъ —оба владѣнія надишаха; сердарь не долженъ стѣснять насъ и нашихъ подвластныхъ, а имѣть къ намъ снисхожденіе.

4) Вызвать Хашим-бека.

Отвѣтъ.—Я послалъ за нимъ человѣка. Богъ дастъ, онъ его приведетъ и я водворю его здѣсь.

5) Платить 10,000 червонцевъ.

Отвѣтъ.—Селим-ханъ—мой братъ. Какъ вы обошлись съ нимъ, на томъ же основаніи и я готовъ къ вашимъ услугамъ по тому же примѣру.

6) Давать аманатовъ.

Отвѣтъ.—Какъ Селим-ханъ и *Шекинское владѣніе* давали аманатовъ, то и я готовъ давать таковыхъ.

7) Уступить Ибрагим-хану Карабагскому Джевадскую переправу.

Отвѣтъ.—Ни въ какой эпохѣ Джевадская переправа не считалась въ составѣ Карабагскаго владѣнія. Переправа эта находится между Муганью и Ширваномъ. А если кто либо изъ Карабагцевъ и прочихъ народовъ засвидѣтельствуетъ, что когда-то Джевадская переправа принадлежала Карабагу, тогда воля ваша.

8) Давать рабочихъ, если вздумается постройка укрѣпленія въ Сальянѣ.

Отвѣтъ.—Согласно волѣ сердаря буду давать рабочихъ.

9) Сопровождать безопасно караваны въ чертѣ своего владѣнія.

Отвѣтъ.—Согласно волѣ сердаря буду сопровождать караваны въ чертѣ своего владѣнія до границы Грузіи.

Вторично возвращая Максуд-бека съ отвѣтомъ на ваше письмо, прошу такъ обходиться со мною, чтобы я, совершенно бросивъ чужихъ, съ надеждою вступилъ на служеніе Двора падишаха, имѣющаго корону подобно солнцу. Остальныя слова податель вамъ доложитъ лично.

1351. *Тоже, кн. Цицiанова къ Мустафа-хану, отъ 24-го сентября 1805 года, № 680.*

Отправляя обратно посланца вашего Максуд-бека, симъ отвѣтствую по содержанiю письма в. высокост.: 1) отклоненiе ваше отъ зависимости Персiи происходитъ не отъ моей воли, а по волѣ великаго и всемилостивѣйшаго моего Г. И. и по сей только одной Его священной волѣ могутъ быть заключаемы трактаты; 2) съ Селим-ханомъ Шекинскимъ, такъ какъ онъ самъ и его владѣнiе состоитъ въ высокомъ Всероссiйскомъ подданствѣ, в. высокост. по своимъ дѣламъ, важности не заключающимъ, всегда вольны имѣть сношенiя, но съ Ших-Али-ханомъ Дербентскимъ ни подъ какимъ видомъ, потому что я почитаю его врагомъ Россiи; 3) долженъ замѣтить в. высокост., что я генералъ великаго и всемилостивѣйшаго моего Г. И., а не купецъ и не для того вошелъ съ вами въ дѣло, чтобы торговаться. Селим-хана Шекинскаго владѣнiе не такъ обширно и многолюдно, какъ Ширванское,—слѣдовательно и нечего вамъ на него ссылаться и однакожъ дань вашу я уменьшилъ, поравнялъ оную съ тою, коковая взимается съ Карабагскаго владѣнiя, въ три раза меньшаго чѣмъ Ширванское, и въ чемъ оная состоитъ, в. высокост. увидите изъ копiи трактата, врученной мною отправленному вмѣстѣ съ вашимъ чиновникомъ Максуд-бекомъ Нарвскаго драгунскаго полка подполковнику, почтенно-

му и первому Грузинскому кн. Элизбару Эристову, который оную в. высокост. покажетъ и которая по прочтеніи должна быть ему возвращена; 4) Селим-ханъ Шекинскій братъ-ли вамъ, какъ вы его называете, или нѣтъ, но я полагаю, что вы не видали заключеннаго мною съ нимъ трактата; по оному дѣти пяти старшихъ бековъ взяты только на 2 года и потому что сынъ его еще малолѣтенъ. Статью о семъ изъ трактата его я показывалъ вашему почтенному Максуд-беку, а въ большую достовѣрность в. высокост. можете для прочтенія попросить у брата своего Селим-хана копіи, при чемъ вѣрьте в. высокост., что я имѣю въ рукахъ своихъ то, что во всякое время заставитъ его выполнить свою обязанность и по прошествіи 2-хъ лѣтъ сынъ его, лишь бы былъ только живъ, непремѣнно будетъ взятъ аманатомъ; а потому и в. высокост. въ залогъ вѣрности должны также дать брата своего Измаил-бека; дѣтей же тѣхъ бековъ, о коихъ упомянуто въ копіи трактата, мнѣ нужно имѣть для того, чтобы обезпечить себя со стороны ихъ вѣрности къ Россіи и вѣрности в. высокост. въ такихъ случаяхъ, какой нынѣшняго лѣта былъ во время прихода Баба-хана въ Карабагъ, и возмущеній отъ таковыхъ измѣнниковъ, какъ Абул-Фет ага; 5) въ разсужденіи Карабагскихъ семей в. в[ы]сокост. увидите изъ копіи трактата, сколь уже мн[ого] я сдѣлалъ для вашей пользы, назвавъ только тѣ къ возвращенію Ибрагим-хану, кои природные Ка[рабагскіе]

багскіе жители и оставляя спокойно въ вашемъ в.
дѣніи всѣхъ тѣхъ, кои хотя и Ширванскіе, но пос
ляесь въ Карабагѣ, послѣ опять оттуда ушли въ ва
владѣніе; 6) что касается до Джевада, то совершен
согласенъ на то, чтобы представлены были тверд
и ясныя доказательства о принадлежности его Ибр
гим-хану, а до тѣхъ поръ онъ будетъ оставаться
владѣніи вашемъ.

Наконецъ долгомъ считаю предварить в. выс
кост., что у васъ нѣтъ и не было обычая ни дава
ни принимать словесныхъ порученій и которыхъ
терпѣть не могу, для того что видѣлъ уже опыт
какъ часто и легко отъ нихъ въ Азіи отступают
и потому прошу в. высокост. не присылать ко м
съ словесными порученіями, которыхъ я не при
Также долженъ сказать здѣсь рѣшительно в. высокос
что вступленіе ваше во Всероссійское подданство
можетъ быть какъ только на тѣхъ правилахъ, к
вы увидите въ копіи трактата и изъ коихъ, увѣр
в. высокост., не перемѣню я ни одной литеры.

1352. *Предписаніе кн. Цицiанова маiору Ребиндеру отъ 8-го октября 1805 года. № 737.*

Мустафа-ханъ Ширванскiй согласился на в пункты трактата, ему предложеннаго, но не сог шается выѣхать на Кюрак-чай для свиданія со мн Почему я рѣшился подъ предлогомъ осмотра Аре ской крѣпости подвинуться съ нѣсколькими батал нами къ его владѣнiю, дабы заставить его думать поступать такъ какъ я хочу; посколику же мнѣ нуж будетъ дѣлать переправу чрезъ Куру затѣмъ, что наиковарнѣйшаго Селим-хана ничѣмъ не желаю трудить и чтобы тѣмъ не обезпокоить его, то предписываю в. всб. отрядить команду противъ Аре ской крѣпости въ лѣсъ для срубки лѣсу, сдѣлавъ с бы, составить паромы и свести ихъ къ моему прихо къ Мингечауру. Я же когда прибуду въ Мингечау то надѣюсь, что уже переправа меня не остановит Между тѣмъ считая, что грамота уже поднесена (лим-хану, я желаю нетерпѣливо вѣдать, какъ онъ принялъ, съ какою радостiю какъ самъ, такъ и л нiе изъ бековъ, и о новыхъ коварствахъ и затѣя сего хана ожидаю отъ васъ незамедлительнаго у домленiя.

1353. *Письмо Мустафа-хана къ кн. Цицiанову.*

بمصحوب عزت اسلوب عالیشان معلی مکان پوطپولقونیك تاواد اولین کرجستان کنیاز ایلزبار باك ایریستاو زاده عز ارسال و دوستدار خلت سکال را خوشحال نموده بودند دربهترین وقتی از احیان شرف وصول ارزانی و عمیم مضامینش مفهوم و فصول چند بموجب قرارنامه بدین تفصیل ذیل است که

فصل اول بخصوص اجتناب و دست کشیدن از مستقلین و خوانین قزلباشیه و تابع بودن و اطاعت کردن بپادشاه روسیه و قسم خوردن درینخصوص و نوشته جات و ایلچی قزلباشیه را روانه بخدمت سردار نمودن مرقوم شده بود

جواب حسب الفرموده سردار از قزلباشیه اجتناب نمودیم و بعد الآن نوشته جات و ایلچی را خواهم فرستاد و پادشاه را هم اطاعت مینمایم و هم قسم میخوریم

فصل دویم بخصوص دست کشیدن از عالیجاه شیخعلی خان و عدم ترسیل رسل رسایل و کاروان و تجارها بصوب قبه نهی بود

جواب معلوم سردار باشد که قبه همسایهٔ ما است و ضروریات از غله و کندم و قوش از قبه می آوریم و هم راه داغستان است همهٔ اوقات یاپونچی و شال از انطرف می آید رفتن تجار ضرر ندارد نهایت دشمن روسیه را اعانت و کومك نمیکنیم

فصل سیم بخصوص دادن تفرقهٔ قراباغی ۲الاصل

جواب تفرقهٔ قراباغی ۲الاصل را میدهم امّا بعضی اتباع شده است چنانچه قبلبرین قلمی نموده بودیم نمیتوانم بدهم زیراکه مملوک است توقّع آنکه سردار در بخصوص مارا براه برد و جبر جفا نکند و گفتن دشمنانرا گوش نکند

فصل چهارم بخصوص دادن هشت هزار باجاقلو که فریوده بودند

جواب معلوم سردار باشد که اهالی شیروان تو ایله و صحرا کرده است ایشانرا تنخول و نقود و انهار ندارند زیادتی شیروان بر سایر ولایات در تضاعف و بسیاری قشون و سپاه است و چنانکه ولایت قراباغ است همگی تخته قاپو و اهل شهر و اهالی قراباغرا انهار و اشجار و باغات و املاک بسیار دارند و اهل شهر ایشان هم متمول شیروانرا بپای ایشان نبرده بلکه تخفیف بدهند و الا اختیار دارند

فصل پنجم بخصوص نعده دادن بقلعهٔ جواد و نخلرکی هرگاه قشون روسیه خواسته باشد

جواب وقتیکه همگی شروط بعمل آمد و شیروان تابع پادشاه شد هرجا خواهد قلعه بسازد و نعده هم مهمسازی خواهد شد

فصل ششم بخصوص دادن زوال از بکزادگان

جواب چهار نفر زوال بمتفرقهٔ خود میدهم از بکزاده چنانچه خودم مناسب میدانم میدهم

فصل هفتم بخصوص دادن مکان جوادرا بابراهیم خان قراباغی هرگاه اثبات نماید

جواب امر سردار مطاع است هرگاه اثبات نماید میدهیم
نسل حشتم بخصوص رسانیدن کاروان که از حاجی
ترخان می اید بصوب گرجستان از راه سلامت که ضرر
بآنها نرسانند

جواب آنچه بادکوبه و قبه است در تصرف ما و خاك
شیروان نیست و اینکه بادکوبه مدت بست سال میباشد که
خدمت مینمود امسال هم از دست ما رفت و در اطاعت مانیست
و آنچه قلمرو ما است بسلامت رسانیده شود

مرقوم و مرسول داشته بودند درینولا بعدان مستحضر
از چگونگی آن آنچه که تحریر جواب لازم بود قلمی شد
مطالعه و ملاحظه خواهند نمود و نظر باینکه عالیشان مزبور
معاودت و عازم خدمت بود عالیقدر مقصود بکرا با زهمراه
کرده روانه بعضی جوابهای زبانی ا بخدمت شریف حالی
خواهد ساخت همواره خدماترا با احوالات مرقوم دارند

Письмо в. с., присланное мнѣ черезъ подпол. Элизбара Эристова, я получилъ. Изложенныя вами въ немъ статьи трактата суть слѣдующія:

1) Вы пишете, чтобы я совершенно отрекся отъ самостоятельныхъ владѣтелей и Персидскихъ хановъ и принялъ присягу на вѣрноподданство Россійскаго Государя, всю переписку Персидскую и прибывающихъ изъ Персіи посланцевъ препровождать къ вамъ.

Отвѣтъ.—Согласно волѣ в. с. я отказываюсь отъ Персіянъ, Персидскую переписку и посланцовъ стану препровождать къ вамъ и приму присягу на вѣрноподданство Россійскаго Государя.

2) Совершенно отказаться отъ Шейх-Али-хана, прекратить съ нимъ всякую переписку и пересылку людей, воспретить купцамъ и караванамъ не ѣздить въ Кубу.

Отвѣтъ.—Куба находится въ сосѣдствѣ съ нами. Всѣ жизненныя потребности, какъ-то: хлѣбъ, пшеницу и истребовъ мы добываемъ изъ Кубы. Кромѣ сего Куба лежитъ на перепутьѣ между нами и Дагестаномъ, откуда привозятъ къ намъ бурки и шали. Ѣзда туда купцовъ не имѣетъ ничего дурнаго; но врагамъ Россіи никакой помощи оказывать не будемъ.

3) Возвратить перешедшія въ Ширванъ изъ Карабага семейства.

Отвѣтъ. — Я готовъ возвратить тѣхъ Карабагскихъ выходцевъ, которые считаются коренными тамошними уроженцами, но нѣкоторые изъ нихъ, какъ я и прежде писалъ, приняли окончательно званіе моихъ подвластныхъ: ихъ я не въ состояніи возвратить. Я прошу сердари не стѣснять меня въ этомъ отношеніи по наущенію моихъ враговъ.

4) Платить ежегодно 8,000 червонцевъ.

Отвѣтъ.—Населеніе Ширванское состоитъ изъ кочующихъ племенъ. Они наличныхъ денегъ и поливныхъ канавъ не имѣютъ. Преимущество ихъ противъ населенія другихъ владѣній состоитъ только въ численности ихъ ополченія. Карабагцы, напротивъ того, всѣ осѣдлы и городскіе и сельскіе ихъ жители владѣютъ канавами, лѣсами, садами и землями. Городское же ихъ населеніе богаче Ширванцовъ, — судить

по нимъ о послѣднихъ не слѣдуетъ. Прошу облегченія. Впрочемъ воля ваша.

5) Давать рабочихъ на возведеніе укрѣпленія въ Джевадѣ и на берегу Куры въ случаѣ требованія Россійскаго военнаго начальства.

Отвѣтъ.—Коль скоро приняты нами ваши условія и Ширванъ вступаетъ въ подданство Государя, то, конечно, намъ должно давать рабочихъ тамъ, гдѣ Ему угодно будетъ возводить укрѣпленія.

6) Давать аманатовъ изъ бекскихъ дѣтей.

Отвѣтъ.—Я дамъ 4-хъ аманатовъ изъ бекскихъ дѣтей, по своему выбору.

7) Уступить Джевадскую землю Ибрагим-хану, если онъ докажетъ (на нее свое право).

Отвѣтъ.—Воля сердаря для меня священна: я уступлю, если онъ докажетъ.

8) Препровождать безопасно караваны, слѣдующіе изъ Астрахани въ Грузію.

Отвѣтъ.—Баку и Куба не въ моихъ рукахъ и не входятъ въ Ширванское владѣніе. Баку хотя 20 лѣтъ была мнѣ подвластною, но въ этомъ году отложилась отъ меня. Я берусь препровождать караваны безопасно только въ чертѣ моего владѣнія.

Отвѣчая вамъ на все это, я посылаю съ Элизбар-бекомъ почтеннаго Максуд-бека, который не упуститъ доложить вамъ нѣкоторыя словесныя мои порученія.

1354. *Тож. кн. Цицiанова къ Мустафа-хану, отъ 8-го октября 1805 года. № 739.*

Получа письмо ваше чрезъ подпол. кн. Эристова и Максуд-бека, согласiемъ вашимъ на всѣ мною предложенные пункты и доволенъ, кромѣ 6-го, гдѣ вы говорите: кромѣ бековъ дѣтей дамъ аманатовъ, какихъ признаю за приличное по вашему выбору принять. Кто имѣетъ подданство, тотъ повинуется тому, въ комъ имѣетъ; вы отъ Баба-хана принимаете подарки и лошадь пришли отъ него, когда уже Максуд-бекъ у меня былъ, а со мною заключаете трактатъ,—слѣдовательно двумъ господамъ разомъ и по-Персидски служить намѣрены — Россiи зимою, а зайцу Баба-хану лѣтомъ. При томъ вы и кн. Эристову и вашему Максуд-беку отозвались, что не можете со мною видѣться для заключенiя трактата на Курак-чаѣ. Ни въ какомъ же государствѣ заочно трактатовъ не заключаютъ, да и въ трактатѣ сказано въ 3 пунктѣ, что вы должны присягу учинить въ присутствiи главнокомандующаго Грузiею, т. е. меня; слѣдовательно не мнѣ ѣхать для свиданiя съ вами въ Ширванъ и прилично-ли бы то было,—и отдаю на собственное ваше сужденiе. Я заключилъ таковой самъ лично съ царемъ Соломономъ Имеретинскимъ на землѣ великому моему Г. И. принадлежащей; и заключалъ таковые на Курак-чаѣ съ вашими сосѣдями: Ибрагим-ханомъ и Селим-ханомъ, также на землѣ Россiйской. Сiе необходимо для почести и достоинства Россiйской Имперiи. Спросите сего

послѣдняго, котораго вы называете братомъ: была-ли ему или людямъ его малѣйшая опасность у меня въ лагерѣ и какой ему дѣланъ былъ пріемъ, хотя онъ по недовѣрчивости своей смѣшенъ былъ своимъ рыцарствомъ. Я три года здѣсь: всѣ знаютъ, умѣю-ли я держать свое слово безъ присяги; вѣрьте мнѣ, буде бы вы осмѣлялись отъ Азіятскаго вѣроломства, вамъ по опытамъ извѣстнаго, пріѣхать ко мнѣ на Куракчай съ двумя человѣками служителей, то вы бы были и тогда въ такой же безопасности, какъ въ своемъ гаремѣ. Кого я обманулъ? скажите мнѣ, и на что тому обманъ, у кого сила въ рукахъ? И такъ, буде в. высокост. не согласитесь на Куракчай пріѣхать обще со мною подписать трактатъ, тогда дѣло объ ономъ должно прерваться. Не довольно-ли вамъ увѣренія, что кн. Эристовъ и кого другаго хотите будутъ даны въ аманаты, доколѣ останетесь у меня; не довольно-ли увѣренія сего,—говорю я, хотя мнѣ и обидно, что вы моему слову не вѣрите и считаете меня на ряду съ Фетх-Али-ханомъ, Иракліемъ и другими коварными ханами.

За лошадь покорно благодарю: я ея не принялъ не для того, чтобы не хотѣлъ кунакомъ вашимъ быть, но таковыя вещи принимаютъ отъ пріятелей, а я не вижу, чтобы вы меня въ числѣ оныхъ считали, потому что пріятелямъ вѣрятъ, а вы мнѣ не вѣрите. Я васъ провожу войсками моими, буде вы сосѣдей опасаетесь.

Наконецъ, прося не задерживать съ симъ посылаемаго маіора, Казахскаго моурава, Волгскаго казачьяго полка Тарасова, в. высокост. извѣстнаго, по

возвращеніи же его и буду дѣлать то, что долгъ званія моего мнѣ повелѣваетъ и о томъ васъ извѣщаю. Впрочемъ воля ваша.

1355. *Тоже, Мустафа-хана къ кн. Цицiанову.*

درین زمان فیروزی نشان مراسلهٔ محبت مشحونه که
بنامزد دوستان قلمی و بمصحوب جناب مایور موروقزاق
و برک بولات عسکر قزاق روسیه صاحب کوال طلا اسود معهود
بیک ایلچی سردار عز ارسال نموده بودند در بهترین احیان
رسانید و عموم مضامینش معلوم و کمال استحضاری حاصل
و اظهار یکه بخصوص برداشتن خلعت و اسب مرسولی پادشاه
قزلباش نموده بودند عالیجاها سردارا دوستدار در انوقت مرسولهٔ
قلمی کرده چگونگی اسب و خلعت را بمرافقت محمد یساول
اعلام خدمت کرده است دران باب حرفی نگفته بودید که
پس داده رد نمایم و دیگر انکه از سردار قرارنامه نگرفته
بودیم و قول هم نگذاشته بودیم که باز یافت نمایم دوستدار را
عیبی ندارد هرگاه بعد الیوم خلافی نماید بعد از ان عیب
کنند و ثانی الحال سفارشات که بمصحوبی موهی الیهما بخصوص
ملاقات کردن دوستدار را تکلیف کرده بودید عالیجاها سردارا
دوستان را حرفها دارد و سببهای خوفهای خود را بالمشافهه
بمشار الیهما تلقین نموده ایم زبانی تقریر نمایند از انجهت
نمیتوانم که عازم خدمت و ملاقات سردار شوم و دیگر انکه
مناسب نیز نمیدانم که سردار را بآن شوکت و شان باین
حدودات آورده مثل ملاقات خوانین این زمان و هم عسکر
خود بارش و ملاقات نمایم هرگاه سردار کثیر الاقتدار صلاح
و صوابدید دوستدار را مقرون بخیر و صلاح اندیشی خود

و بودنی در اطاعت پادشاه حسبما خواسته باشد یکنفر معتمد خودرا روانه اینولا دارند بعد از ان دوستان خود با استماع خود قول گذاشته و یمین مغلظه هم خورده با اخلاص و یقین اطاعت پادشاه نموده در حرف حسابی و امور مقرری ایشان باشد وقتیکه رفته رفته حصول خاطرجمعی و اطمینان نمودیم درجا خواهد بخدمت خواهم شتافت و دیگر آنکه فرموده بودید در زمستان خدمت روسیه و در تابستان بالاردت قزلباشیه صورت حسابی نیست سردارا کدام وقت سردار را خدمت نمودم وقول گذاشتم و قرارنامه گرفتم و بعد از ان خلاف نمودم بهرکس خودرا صادق القول و درست کردار شناختانیده ام امری خلاف نکرده ام بعد هذا وقتیکه اطاعت پادشاه روسیه نمودیم و قول نهادیم خلافش بظهور رسد بعد از ان عیب بگیرند و ثالث آنکه برای سردار یکراس اسب اهدا و پیشکش و ارسال نموده بودیم بار یافت نکرده بودند لایق نبود که پس بدهند هرگاه لایق سردار نبود به یکنفر ملازم خودش عطا فرموده بعد از ان خوبتر از ان اسب بار ارسال خدمت مینمودیم اما سردار در جواب فرموده بودند که ما را خدمت و پادشاه را حالا اطاعت نکرده اند که اسب را بار یافت نمایم از ان حیثیت قبول نکردیم سردارا با این یکراس اسب نه دوستی بعمل می آید نه دشمنی لایق آن بود که بگرفتن اسب دوستان را سرافراز فرمودندی بای حال تمامی اقوال ما فی الضمیر خود ثقتین مومی الیهما نموده ایم زبانی نیز تقریر و خاطر نشان مینمایند انشاء الله تعالی وقتیکه سردار

مارا در هر باب پسند نمود و خاطرجمعی داد باکمال صدق
و راستی خدمت نموده خود را محسود امثال و اقران خواهیم
گردانید باقی خدماترا با احوالات قلمی دارند

Письмо ваше, присланное мнѣ чрезъ командира казачьяго полка маіора Тарасова и Максудъ-бека Ширванскаго, я получилъ. Вы замѣчаете мнѣ принятіе кафтана и лошади отъ Персидскаго шаха. Я предъ симъ, въ письмѣ своемъ, посланномъ черезъ Мамед-есаула, извѣстилъ в. с. объ этомъ кафтанѣ и лошади, но вы ни слова не сказали о томъ, чтобы я ихъ возвратилъ. Кромѣ того, до этого подарка я не былъ въ подданствѣ Россіи и не былъ мною принятъ трактатъ отъ сердаря, слѣдовательно тогда я не былъ обязанъ не принимать, а если послѣ сего что случится подобное, то вы властны меня укорить.

Еще вы поручили вашему посланнику согласить меня на свиданіе съ вами. Сердарь, я долженъ вамъ сказать, что я имѣю опасеніе и причины моихъ опасеній я растолковалъ вашимъ посланнымъ. По этому я не могу пріѣхать на свиданіе съ в. с.—При томъ же я полагаю неумѣстнымъ, чтобы в. с. съ такимъ торжествомъ и пышностію принять на своей землѣ и подобно прочимъ ханамъ заключить съ вами договоръ. Если в. с. считаете мое вѣрноподданство Русскому Государю полезнымъ и нужнымъ, то пришлите ко мнѣ одного довѣреннаго,— тогда я приму искреннюю присягу на вѣрноподданство Государю и подпишусь и буду совершенно готовымъ въ исполненіи вашей

воли по всѣмъ дѣламъ, которыя вамъ угодны. Затѣмъ мало по малу, какъ утвердится во мнѣ спокойствіе, я явлюсь къ вамъ куда прикажете.

Еще вы замѣтили мнѣ, что зимою служить Русскимъ, а лѣтомъ Персіянамъ неумѣстно. Сердарь, когда же я обязался вамъ подпискою и принялъ отъ васъ трактатъ, чтобы послѣ того поступить напротивъ. Я до сихъ поръ всѣмъ извѣстенъ своею вѣрностію, а послѣ сего, коль скоро я принялъ вѣрноподданство Россіи и подписался, если что нибудь произойдетъ съ моей стороны противнаго, тогда вы властны осуждать меня.

Вы не приняли посланной мною вамъ въ подарокъ лошади. Если лошадь эта не была достойна вашей особы, то вы могли бы подарить её кому нибудь изъ вашихъ служителей. Затѣмъ я послалъ бы лучшую лошадь; но вы сказали въ отвѣтъ на мое предложеніе, что я пока не служилъ вамъ, пока не принялъ подданства Россіи, а до того нельзя принять лошади. Сердарь, что такое лошадь, чтобы она могла имѣть значеніе къ дружбѣ или во враждѣ? Было бы прилично ее принять.

Остальныя слова мои ваши посланные доложатъ вамъ словесно. Когда сердарь успокоитъ меня во всемъ, тогда я не премину съ вѣрностью явиться къ его услугамъ.

1356. *Письмо кн. Цицiанова къ Ибрагим-хану, отъ 9-го ноября 1805 года, № 842.*

Такъ какъ я съ Ширванскимъ Мустафа-ханомъ не могу дойти до желаемаго конца переговоровъ, то можетъ быть потребно будетъ ему показать Россійскую силу и для того прошу в. пр. приготовить хотя до 1,000 человѣкъ конницы для присоединенія къ отряду, имѣющему быть мною предводиму, и приготовить такъ, чтобы по присылкѣ отъ меня письменнаго увѣдомленія она могла тотчасъ выступить въ походъ и соединиться со мною; только нужно имѣть воиновъ хорошо вооруженныхъ, а не для грабежа мужиковъ, кои только въ тягость послужатъ при сраженіи. Нужно также, чтобы не Хашлар-ага ими командовалъ, ибо молодой человѣкъ безъ опыта, хотя съ храбростію, не можетъ пользы принести при сраженіи, а онъ можетъ быть подъ командою е. пр. Мехти-аги. Провіанта имѣть на мѣсяцъ и таковымъ же снабдить маіора Лисаневича, долженствующаго по крайней мѣрѣ съ 150 человѣками егерей и двумя пушками соединиться со мною. Все сіе я потребую другимъ моимъ послѣ сего письмомъ. Буде же не надобно будетъ и мы окончимъ миромъ, то я тотчасъ увѣдомлю о томъ в. пр.

1357. *Тоже, къ Мустафа-хану, отъ 9-го ноября 1805 года, № 843.*

Письмо в. высокост. о свиданіи нашемъ на Тертерѣ я получилъ, съ присовокупленіемъ, чтобы и кромѣ какъ о свиданіи ничего иного не приказывалъ. Мнѣ же приказывать и нечего, *а долженъ вамъ въ послѣдній* разъ сказать, что съ миромъ на Гарни-чаѣ, а съ войною и въ Фит-дагѣ и съ вами видѣться могу и буду: но чужой дудкѣ я никогда не плясалъ, а по вашей еще менѣе плясать буду.

1361. *Тоже, Мустафа-хана къ кн. Цицiанову.*

(Переводъ старый)

Письмо в. с. я получилъ чрезъ вѣрнаго мнѣ мирзу Курбана и всѣ мысли уразумѣлъ. По повелѣнію в. с. послалъ я своего человѣка и надежду имѣлъ, что и в. с. также пришлете ко мнѣ своего чиновника для вѣрности моей; не токмо вы не прислали ко мнѣ чиновника, но изволили писать огорчительныя для меня слова. Вы дали моему мирзѣ письмо и возвратили ни съ чѣмъ. Я не вижу ничего такого, чтобы клонилось къ примиренію и свиданію, но даже изволите писать для меня огорчительно;—когда я увѣренъ въ своемъ чиновникѣ (мирзѣ), то бы я не просилъ отъ в. с. чиновника.—Всѣмъ извѣстно, что я ни въ чемъ не виноватъ; какъ вы изволили писать, чтобы я по утру далъ вамъ отвѣтъ, я всё исполнилъ и отправляю опять съ симъ мирзою письмо.

Мирза Курбанъ довелъ меня своими словами до того, что я желаю мириться и видѣться съ вами, и обнадежилъ меня, что онъ приведетъ меня къ вамъ для свиданія нашего. Теперь-же прошу в. с. прислать мнѣ съ увѣрительными словами подпол. кн. Элизбара Эристова и вашего мирзу; также пришлите съ ними и трактатъ, въ которомъ будетъ состоять владѣніе мое. Я обо всемъ буду говорить съ своими беками и тѣхъ, которые не находятся здѣсь, также соберу; послѣ этого я оставляю на волю в. с. и буду вѣрить словамъ вашимъ, а послѣ того отправлюсь и къ вамъ для свиданія.

1362. *Письмо кн. Цицiанова къ Мустафа-хану, отъ 15-го декабря 1805 года, № 933.*

Вижу изъ письма в. высокост., что вы называете огорчительными для себя тѣ слова, коими я говорилъ правду; но я вынужденъ былъ къ тому, потерявъ свое равнодушіе чрезъ ваши пятимѣсячные проводы и что в. высокост., сами присылали ко мнѣ пословъ, ища Всероссійскаго подданства, въ то же самое время и тѣхъ же пословъ посылали и къ Баба-хану. И такъ я долженъ былъ положить сему конецъ и выступилъ противъ васъ съ войною, но и тутъ, подражая неизреченному милосердію ангелоподобнаго и всесильнаго моего Г. И., употребилъ всѣ благотворныя средства къ наклоненію васъ къ миру и давалъ довольно вамъ времени подумать о вашемъ благѣ, и вчера приказывалъ вамъ священнымъ именемъ Е. И. В. къ отвращенію пагубы отъ многочисленнаго вашего народа; но вы не внемлете сему отъ единой вашей гордости и, какъ вижу, сами хотите войны. Въ письмѣ своемъ вы пишете, чтобы я прислалъ къ вамъ съ увѣреніемъ подпол. кн. Элизбара Эристова и своего мирзу, но мнѣ посылать ихъ незачѣмъ, потому, во первыхъ, что вы сами въ послѣднемъ письмѣ своемъ, чрезъ мирзу въ Елисаветополь ко мнѣ присланномъ, сказали, чтобы о трактатѣ больше не говорить,—слѣдовательно и дѣло кончено; а во вторыхъ для того, что мой посланный долженъ остаться у васъ цѣлые 5 дней, какъ вашъ

мирза Курбанъ увѣдомилъ меня по словесному вашему препорученію. Все же сіе не къ чему другому клонится, какъ чтобы продлить время и получить вспомогательныя войска, дождавшись Пир-Кули-хана; наконецъ, чтобы можетъ быть по Азіятскому обычаю арестовать ихъ, доколѣ я отъ Фит-дага не отступлю съ войсками. Мы подобнаго никогда не дѣлаемъ, а ваши ханы часто оное дѣлали; если же бы вы дѣлали сіе не для одныхъ только проводовъ, то Фит-дагъ, который я скоро самъ увижу, не такъ пространенъ, чтобы вамъ собирать 5 дней бековъ, которые совѣтуютъ вамъ зло, почитая меня, хотя и не знаютъ, подобнымъ Ага-Мамед-хану или Баба-хану по ихъ вѣроломству. Сіи-то три причины, о коихъ я сказалъ выше, противу воли моей заставляютъ меня объявить вамъ, что я, вышедъ изъ терпѣнія отъ вашего упорства, объявляю вамъ войну и иду встрѣтить васъ въ самомъ Фит-дагѣ, когда вы непреклонны къ миру и не даете мнѣ удовлетворительнаго отвѣта; вы же защищайтесь и побѣждайте меня, — въ томъ воля ваша. Совсѣмъ тѣмъ еще въ послѣдній разъ повторяю вамъ, что если вы хотите опомниться и не губить свой народъ и желаете имѣть со мною свиданіе, то, приближась ко мнѣ, пришлите одного своего чиновника изъ родственниковъ вашихъ Али-бека или Мустафу-бека,—тогда и я пришлю къ вамъ подпол. кн. Эристова. На сіе ожидаю отвѣта отъ васъ 17-го числа къ вечеру, но не больше, а теперь посылаю къ вамъ копію съ трактата, который вы желали нынѣ видѣть, хотя прежде писали, чтобы и не

поминать объ немъ,—увѣдомляя при томъ, что у насъ таковъ обычай, когда кто по объявленіи войны придетъ съ войсками, непріятель же его не хочетъ съ нимъ драться, то долженъ выѣхать на встрѣчу съ хлѣбомъ и солью, а потому и в. в., буде не желаете войны, можете съ тѣмъ же меня встрѣтить.

1363. *Тоже, къ Хашим-беку, отъ 16-го декабря 1805 года, № 937.*

Я стою теперь лагеремъ подъ Шемахою противъ Ахсускаго ущелья; Мустафа же ханъ расположенъ съ войсками выше по горамъ въ другомъ ущельѣ. И такъ, буде-бы Богъ благословилъ и помогъ его побѣдить, то по увѣдомленiю чрезъ Фетх-Али-бека, какъ можно старайтесь не пропустить его уйти въ Мугань, больше же уйти ему некуда; буде его изловите, то счастiю вашему не будетъ предѣла: ханство вы примете чрезъ меня отъ священной десницы Е. И. В.

1364. *Тоже, къ Мустафа-хану, отъ 24-го декабря 1805 года, № 940.*

Письмо в. высокост. я получилъ съ большею пріятностію, уже не такъ какъ прежнія, но какъ отъ своего роднаго брата, потому что мы теперь сдѣлались одного отца дѣти. Имена аманатовъ отъ в. высокост. присланныя я вписалъ въ трактатъ, увѣренъ будучи, что вы и сами считаете сіе не иначе какъ нужнымъ для одной формы. А впрочемъ не сомнѣваюсь, что вѣрность в. высокост. останется навсегда непоколебимою, хотя-бы то было и безъ аманатовъ. Наконецъ, желая привести скорѣе дѣло сіе къ концу, покорно прошу в. высокост. завтрашняго числа въ тоже время прибыть на прежнее мѣсто нашего свиданія, для принятія присяги на вѣрность Е. И. В. всемилостивѣйшему нашему Государю государей Императору и для подписанія трактата. При чемъ нужно также, чтобы съ в. высокост. былъ ахундъ или мулла и святой Коранъ.

1365. *Отношеніе кн. Цицiанова къ кн. Чарторыйско-му, отъ 27-го декабря 1805 года. № 946.*

Имѣю честь представить при семъ для поднесенія Е. И. В. всеподданнѣйшую реляцію мою о пріобрѣтеніи ко Всероссійской Имперіи наибогатѣйшаго Ширванскаго владѣнія, по доброй волѣ нынѣ владѣющаго Мустафа-хана, отдавшаго себя съ потомствомъ и всѣмъ своимъ владѣніемъ въ вѣчное подданство Россіи, и вмѣстѣ съ оной трактатъ съ нимъ заключенный и присягу данную имъ въ моемъ присутствіи на вѣрность Е. И. В., изъ коей в. с. усмотрѣть изволите встрѣтившіяся прежде препятствія въ приведеніи къ концу сего дѣла, остановившагося было въ наимоснѣйшемъ своемъ ходу, но наконецъ сообразно съ достоинствомъ Имперіи столь счастливо и успѣшно побѣжденныя.

1366. *Всеподданнѣйшій рапортъ кн. Цицiанова, отъ 27-го декабря 1805 года, № 51.*

Въ день Рождества Христа Спасителя нашего, помощію Его святою, Мустафа-ханъ Ширванскій, со всѣми его владѣніями и потомствомъ, заключеннымъ съ нимъ трактатомъ и данною присягою на вѣрность вступилъ въ счастливое подданство В. И. В. на вѣчныя времена. О чемъ, имѣя счастіе донесть В. И. В., имѣю таковое же поднесть актъ присоединенія сего богатаго и обширнаго владѣнія къ Россійской Имперіи, купно съ присягою, и пріемля смѣлость всеподданнѣйше поздравить В. И. В. съ онымъ, долгомъ ставлю изложить здѣсь какъ о причинахъ затрудненій, при семъ пріобрѣтеніи встрѣтившихся, такъ и о мѣрахъ, принятыхъ къ побѣжденію ихъ.

Въ послѣднемъ всеподданнѣйшемъ донесеніи моемъ отъ 27-го ноября, съ Мингечаурской переправы отправленномъ, имѣлъ я счастіе доносить В. И. В., что Мустафа-ханъ Ширванскій, самъ искавшій Всероссійскаго подданства, соглася на всѣ пункты трактата, отъ меня ему предложеннаго, не соглашался только выѣхать на земли обширныхъ владѣній Россійской Имперіи для заключенія трактата и принятія въ присутствіи моемъ присяги на вѣрность подданства В. И. В., по примѣру другихъ хановъ, нынѣ наслаждающихся своимъ счастіемъ подъ сѣнію кроткаго правленія Всероссійскаго. Дать же ему сіе преимущество предъ тѣми ханами или уступить его упор-

ству и надменности счелъ и несовмѣстнымъ съ достоинствомъ Имперіи и для того, переправясь 30-го числа прошлаго ноября мѣсяца со всѣмъ отрядомъ чрезъ р. Куру, пошелъ чрезъ владѣніе Селим-хана Шекинскаго къ Ширванской границѣ, предварительно потребовавъ отъ сего хана 500 человѣкъ Шекинской конницы, долженствовавшей со мною соединиться, и 200 четвертей муки (сіе послѣднее за цѣну, какую бы онъ назначить захотѣлъ); но Селим-ханъ, проводя меня разными пустыми отсрочками, прислалъ войско уже тогда, когда дѣло съ совершеннымъ успѣхомъ окончено, провіанта же ни одной четверти—несомнѣнно по той причинѣ, что онъ прежде выступленія моего въ походъ вошелъ съ Мустафа-ханомъ въ связь родства, взявъ за сына своего его племянницу, хотя впрочемъ, по силѣ трактата имъ заключеннаго, и вѣдалъ, что непріятеля Россіи долженъ почитать и своимъ непріятелемъ. Такова-то вѣрность здѣшнихъ хановъ, когда страха не имѣютъ и когда наказанія не ожидаютъ. Сіе однако-жъ меня не остановило и я 7-ю переходами благополучно дошелъ 11-го числа сего мѣсяца до водопровода въ Ширванскомъ владѣніи, называемаго Бурумархъ, въ 5 верстахъ отстоящаго отъ новой Шемахи. Здѣсь во время расположенія лагеря небольшая партія Ширванской конницы до 80 человѣкъ, содержавшая караулы, показалась на одномъ возвышеніи не въ дальнемъ разстояніи отъ лагеря; часть козаковъ, къ нимъ посланная съ переводчикомъ для переговоровъ,

была встрѣчена выстрѣлами изъ ружей и потому козаки, вступивъ съ ними въ перестрѣлку, принудили ихъ, оставивъ возвышеніе, удалиться въ горы. При семъ случаѣ съ нашей стороны ранены 2 козака, изъ коихъ 1 отъ раны умеръ, а другой уже выздоравливаетъ. Съ ихъ стороны также потеря была подобна нашей.

Слѣдуя порядку происшествій, пріемлю смѣлость всеподданнѣйше присовокупить, что я, сколь возможно избѣгая необходимости дѣйствовать съ Мустафа-ханомъ военною рукою, тотчасъ послѣ случившейся перестрѣлки послалъ къ нему письмо, въ коемъ, вѣдая неизреченно милосердое и человѣколюбивое сердце В. И. В., удаляющееся отъ пролитія крови человѣческой, призывалъ его священнымъ В. И. В. именемъ уклониться отъ войны и не погублять свой народъ. На другой день въ полдень получилъ я его отвѣтъ, коего переводъ, такъ какъ и послѣдующую мою съ нимъ переписку имѣю счастіе при семъ всеподданнѣйше представить на всевысочайшее В. И. В. благоусмотрѣніе, а вмѣстѣ съ нимъ и послѣднее письмо его, предъ моимъ походомъ въ Елисаветополь присланное, изъ коего В. И. В. усмотрѣть соизволите, что Мустафа-ханъ приглашалъ меня съѣхаться съ нимъ не иначе какъ на р. Тертерѣ, т. е. въ Карабагскомъ владѣніи, а не въ границахъ Елисаветопольской округи, куда пріѣзжали для заключенія трактата Ибрагимъ Карабагскій и Селим-ханъ Шекинскій. Слѣдовательно и дѣло сіе въ наиуспѣшнѣйшемъ своемъ ходу должно

было остановиться, по той же причинѣ вышеизложенной,—т. е., что дать Мустафа-хану сіе преимущество было бы несовмѣстно съ достоинствомъ Имперіи. Отвѣтъ мой на сіе его письмо также при семъ всеподданнѣйше подношу, долгомъ ставлю обратиться къ произшествіямъ, въ семъ зимнемъ походѣ бывшимъ.

По приближеніи моемъ къ самой Шемахѣ, усматривая изъ писемъ Мустафа-хана Ширванскаго и изъ словесныхъ чрезъ посланцовъ его, по здѣшнему обычаю, сказаній, что хотя онъ по доброй волѣ и соглашается по прежнему на всѣ пункты трактата, ему предложенные, но также упорствуетъ отъ гордости и трусости имѣть со мною свиданіе, дабы въ моемъ присутствіи принять присягу на вѣрность подданства В. И. В.,—принужденнымъ нашелъ себя, снявшись лагеремъ изъ-подъ Шемахи, взойти на превысокую и весьма крутую гору Чартму, ниже которой ходятъ облака, и приближаясь къ горѣ Фит-дагъ, извѣстной въ цѣпи Кавказскихъ горъ, за 15 верстъ (гдѣ ханъ со всѣмъ своимъ войскомъ и народомъ находился въ укрѣпленіяхъ), остановиться на ней лагеремъ. Тогда-то только гордость побѣждена была опасностію ему предстоящею, а трусость увѣреніями вызвавшагося ѣхать отъ меня съ письмомъ къ Мустафа-хану, Волгскаго казачьяго полка полковаго командира и Казахскихъ Татаръ моурава маіора Тарасова, который, будучи отправленъ въ Фит-дагъ, умѣлъ убѣдить хана въ безопасности и, давъ ему присягу въ томъ, что онъ мною

не будетъ схваченъ, какъ онъ думалъ, уговорилъ его со мною съѣхаться для свиданія и заключенія трактата, нынѣ столь успѣшно совершившагося,—съ условіемъ первое свиданіе имѣть въ отдаленіи отъ лагеря съ назначеннымъ числомъ конвоя и на открытомъ полѣ, безъ палатки. Таковая была степень недовѣрчивости его и таковой-то порядокъ происшествій сопровождалъ пріобрѣтеніе въ вѣчное подданство Всероссійской Имперіи сего богатѣйшаго владѣнія, коего людность простирается до 25,000 домовъ. Главнѣйшая польза, могущая истекать отъ присоединенія сего ханства къ Россіи, есть та, что онымъ чрезъ Баку между Грузіею и Астраханью возстановится торговая связь и изъ сей послѣдней приходящіе товары въ Баку будутъ на отчетѣ Мустафа-хана Ширванскаго препровождаемы со всею безопасностію до Шекинскаго владѣнія, гдѣ встрѣчать будетъ уже подобные караваны отрядъ войскъ, въ ономъ квартирующій. Наконецъ о богатствѣ жителей Ширванскаго ханства можно судить по тому, что въ самыхъ пустыхъ деревняхъ наши фуражиры находили въ простыхъ мужичьихъ домахъ Англійскую фаянсовую посуду и другія вещи, доказывающія о ихъ изобиліи и даже роскоши.

При семъ обязанностію моею поставляю отдать справедливость предъ В. И. В. наиглавнѣйше и наиусерднѣйше трудившимся при пересылкахъ и переговорахъ моихъ съ Мустафа-ханомъ: Нарвскаго драгунскаго полка подполк. кн. Эристову Ксанскому, который

нѣсколько разъ и одержимый болѣзнью ѣздилъ по сему предмету какъ къ Ибрагим-хану, такъ и къ Мустафа-хану и довелъ сего послѣдняго до согласія на всѣ пункты; засимъ также не могу не признать достойнымъ воздаянія Волгскаго казачьяго полка полковаго командира и Казахскихъ Татаръ моурави маiора Тарасова, ѣздившаго къ Мустафа-хану во время переговоровъ,—и наконецъ, когда я, подошедъ къ Фит-дагу, по вѣроломству здѣшнихъ хановъ затруднялся отправить его или подполк. кн. Эристова, опасаясь, чтобы онъ не посягнулъ на жизнь моего посланнаго или не задержалъ бы, тогда онъ самъ съ большимъ усердіемъ вызвался ѣхать къ нему и наклонилъ хана имѣть со мною свиданіе. А потому и дерзаю, прибѣгнувъ къ неизреченному В. И. В. милосердію, испрашивать во мзду трудовъ сихъ двухъ чиновниковъ Царскаго драгунскаго полка подполк. кн. Эристову Ксанскому ордена св. Анны 2-го класса, а маiору Тарасову годоваго не въ зачетъ жалованья по моуравскому окладу, имъ получаемому.

Наконецъ должнымъ считаю отдать справедливость доброй волѣ и отличному усердію къ службѣ В. И. В. подносителю сего, Маріупольскаго гусарскаго полка маiору гр. Растворовскому, который, находясь со мною въ Карабагскомъ походѣ сего лѣта и въ семъ зимнемъ, оказывалъ всегда готовность свою отличиться на сраженіи, если-бъ случаи представилъ оный; а какъ нынѣ оный маiоръ по Высочайшему В. И. В. приказу, отданному въ 7-й день сентября сего года, переведенъ

въ 9-го егерскаго полка въ Маріупольскій гусарскій; и же, не имѣя фельдъегеря къ отправленію, принялъ смѣлость доставить ему счастіе поднести сіе мое всеподданнѣйшее донесеніе, при окончаніи коего дерзаю испрашивать Высочайшаго благоволенія всѣмъ войскамъ отряда моего, составлявшимъ въ семъ походѣ.

Во имя Всемогущаго Бога.

Мы, нижеподписавшіеся, Мустафа-ханъ Ширванскій и Всероссійскихъ войскъ генералъ отъ инфантеріи, Кавказской инспекціи по инфантеріи инспекторъ, главнокомандующій въ Грузіи, Астраханскій и Кавказскій военный губернаторъ, управляющій гражданскою частію въ сихъ губерніяхъ и пограничными здѣшняго края дѣлами, командующій флотиліею Каспійскою и орденовъ: св. Александра Невскаго, св. равноапостольнаго князя Владиміра большаго креста 1-й степени, св. великомученика и побѣдоносца Георгія 3 класса кавалеръ, князь Цицiановъ, по полной мочи и власти, данной мнѣ отъ Е. И. В. всемилостивѣйшаго моего великаго Государя Императора Александра Павловича, разсудили, съ помощію Божіею къ дѣлу о вступленіи Мустафа-хана Ширванскаго со всѣмъ его семействомъ, потомствомъ и владѣніями въ вѣчное подданство Всероссійской Имперіи и нынѣ счастливо царствующаго великаго Государя Императора Александра Павловича и Его высокихъ наслѣдниковъ, постановили и подписали нижеслѣдующіе артикулы:

Артикулъ первый. Я, Мустафа-ханъ Ширванскій, именемъ моимъ, наслѣдниковъ и преемниковъ моихъ торжественно навсегда отрицаюсь отъ всякаго вассальства или подъ какимъ бы то ни было титуломъ зависимости отъ Персіи или иной державы и симъ объявляю предъ лицемъ всего свѣта, что я не признаю надъ собою и преемниками моими иного самодержавія, кромѣ верховной власти Е. И. В. Всероссійскаго великаго Государя Императора и Его высокихъ наслѣдниковъ и преемниковъ престола Всероссійскаго Императорскаго, обѣщевая тому престолу вѣрность, яко вѣрноподданный рабъ онаго, въ чемъ и долженъ дать присягу по обычаю на святомъ Коранѣ.

Артикулъ второй. Е. И. В., пріемля съ стороны его высокост. толь чистосердечное обѣщаніе, взаимно обѣщаетъ и обнадеживаетъ Императорскимъ Своимъ словомъ за Себя и преемниковъ Своихъ, что милость и благоволеніе ихъ къ высокост. Мустафа-хана Ширванскаго и преемниковъ его, яко отъ вѣрноподданныхъ своихъ, никогда не будутъ отъемлемы. Въ доказательство чего Е. И. В. даетъ Императорское Свое ручательство на сохраненіе цѣлости настоящихъ владѣній его высокост. и преемниковъ его.

Артикулъ третій. Въ знакъ того чистосердечія, съ каковымъ его высокост. Мустафа-ханъ Ширванскій признаетъ верховную и единственную власть Все-

россійскихъ Императоровъ надъ собою и преемниками его, постановлено, что помянутый ханъ, а послѣ его, когда не оставитъ по себѣ дѣтей, изъ его братьевъ, кого благоугодно будетъ Е. И. В. Всероссійскому великому Государю Императору утвердить на ханствѣ, яко достойнѣйшаго, получать имѣютъ чрезъ главноуправляющаго Грузіею Императорскія на ханство подтвержденія съ инвеститурою, состоящею въ грамотѣ, государственною печатью утвержденной, по полученіи которой новый ханъ долженствуетъ торжественно учинить присягу на вѣрность подданства Россійской Имперіи и на признаніе верховной и единственной власти Всероссійскихъ Императоровъ надъ собою и его преемниками. Форма же присяги прилагается при семъ трактатѣ, дабы нынѣ владѣющій Мустафа-ханъ Ширванскій исполнилъ сей обрядъ въ присутствіи главноуправляющаго Грузіею.

Артикулъ четвертый. Я, Мустафа-ханъ Ширванскій, въ доказательство, что мои намѣренія въ разсужденіи моего и преемниковъ моихъ вѣрноподданства Всероссійской Имперіи и признанія верховной и единственной власти всепресвѣтлѣйшихъ тоя Имперіи обладателей суть непорочны, обѣщаю безъ предварительнаго согласія главноуправляющаго Грузіею не имѣть сношенія съ окрестными владѣтелями. А когда отъ нихъ пріѣдутъ посланцы или присланы будутъ письма, то большую и меньшую важность въ себѣ заключающія отсылать къ главноуправляющему и требовать отъ него разрѣшенія. Со стороны же, непріятельствующей Россійской Имперіи, то есть изъ-за Аракса ни отъ Баба-хана сердаря, ни отъ хана и ни отъ кого бы то ни было ни писемъ, ни посланцевъ не принимать; буде же пріѣдутъ, то письма, не распечатывая, съ посланцами тѣми отправлять въ Шекинское владѣніе, въ Арменскую крѣпость къ начальнику войскъ Россійскихъ. Буде же доказано будетъ, что я иное учинилъ, то подвергаюсь всевысочайшему взысканію.

Артикулъ пятый. Е. И. В., пріемля съ благоволеніемъ признаніе верховной и единственной Его власти надъ владѣніями Мустафа-хана Ширванскаго, обѣщаетъ именемъ Своимъ и преемниковъ Своихъ: 1) Народы тѣхъ владѣній почитать яко вѣрноподданныхъ Своихъ, не различая ни мало съ населяющими обширную Россійскую Имперію. 2) Высокостепеннаго Мустафа-хана и его роду наслѣдниковъ и потомковъ сохранять безпремѣнно на ханствѣ Ширванскомъ. 3) Власть, съ внутреннимъ управленіемъ сопряженную, судъ и расправу, такъ равно и доходы со владѣнія его предоставить его высокост. 4) Мѣстечко Сальянъ оставить во всегдашнемъ владѣніи его высокост., такъ какъ онъ при заключеніи сего трактата въ его владѣніи состоитъ, и въ случаѣ нужды оборонять Ширванское ханство отъ непріятелей военною рукою, яко Всероссійской Имперіи принадлежащее.

Артикулъ шестой. Я, Мустафа-ханъ Ширванскій, обязуюсь въ знакъ вѣрноподданническаго моего усердія: 1) Возвратить Ибрагимъ-хану Карабагскому всѣ природныя Карабагскія семьи, а не тѣ, кои, бывъ прежде подданными Ширванскими, ушли въ Карабагъ и потомъ оттоль возвратились. 2) Уступить Карабагскому Ибрагимъ-хану мѣстечко Джевадъ, яко его принадлежность, буде доказано то будетъ ясно и вѣрно. 3) Отвѣчать за безопасность нарочныхъ, чрезъ владѣніе Ширванское проходить имѣющихъ изъ Астрахани въ Грузію и для препровожденія оныхъ давать нарочно отъ себя чиновника и конвой.

4) Буде благоугодно будетъ правительству возвести какія либо укрѣпленія при устьѣ р. Куры, такъ равно какъ и въ Джевадѣ, доколѣ оный принадлежать мнѣ будетъ, потому что и ихъ нынѣ владѣю, тогда нужныхъ для того работниковъ доставить мнѣ за цѣну, назначенную отъ главноуправляющаго Грузіею.

Артикулъ седьмой. Е. И. В., въ знакъ высочайшаго благоволенія и милости своей къ Мустафа-хану Ширванскому, всемилостивѣйше даруетъ ему и преемникамъ его знамя съ гербомъ Всероссійской Имперіи, которое долженствуетъ оставаться при немъ и по немъ при владѣющемъ ханѣ знакомъ холопства и власти Высочайше дарованной надъ онымъ владѣніемъ, съ коимъ на войну, ежели потребовалось, никто кромѣ самого хана выѣхать не можетъ.

Артикулъ осьмой. Я, Мустафа-ханъ Ширванскій, имѣя Высочайшее Е. И. В. позволеніе пользоваться обыкновенными моими доходами, обязуюсь вносить въ дань въ казну Е. И. В., въ Тифлисѣ находящуюся, по 8,000 червонныхъ въ годъ, уплачивая оные въ 2 срока, т. е. 1 февраля (зиль-каадэ) одну половину, и другую 1-го сентября (джемади-ель-эввель), начавъ взносомъ первой половины, то-есть 4,000 червонныхъ, при утвержденіи сего трактата Е. И. В. А сверхъ того по обычаю Азіатскому долженствую я, сверхъ присяги на вѣрность, въ залогъ своей, такъ какъ я бездѣтенъ, братья же мои одинъ безъ зрѣнія, а другой также боленъ, дать аманатами Ахмед-агу, Ага-бека, Мухой-бека и Измаил-бека на 3 первые мѣсяца, по истеченіи которыхъ изъ числа тѣхъ 4-хъ долженъ быть на 3-хъ-мѣсячное пребываніе одинъ изъ дѣтей старшихъ беков и именно: Шах-Али-бека, Омар-султана и Мустафа-бека, по очереди перемѣняясь.

Артикулъ девятый. Е. И. В. изъ особаго Своего милосердія всемилостивѣйше даруетъ на содержаніе аманатовъ пребывающихъ въ Тифлисѣ, во залогъ вѣрности его высокост., дѣтямъ 4-хъ беков всѣмъ по 10 руб. сер. Россійскою монетою на день.

Артикулъ десятый. Сей договоръ дѣлается на вѣчныя времена и не долженствуетъ подвергаться никакимъ перемѣнамъ отнынѣ навсегда.

Артикулъ одиннадцатый. Утвержденіе Е. И. В. на настоящій трактатъ Высочайшею Его грамотою, утвержденною государственною печатью, долженствуетъ быть доставлено въ 6 мѣсяцевъ отъ подписанія сего или и скорѣе, буде возможно.

Въ достовѣрность чего нижеподписавшіеся подписали сіи артикулы и приложили къ нимъ свои печати въ лагерѣ Ширванскаго владѣнія, на горѣ Чартмѣ, въ лѣто отъ Рождества Христова 1805-е (по магометанскому же исчисленію 1220-е), мѣсяца декабря 25-го дня.

На подлинномъ трактатѣ подъ каждою статьею приложена именная печать Мустафа-хана.

Къ присягѣ приводилъ Ширванскій эфенди Яхья и приложена печать его.

3. ШЕМАХА (ШИРВАНЪ).

531. *Письмо Мустафа-хана Ширванскаго къ гр. Гудовичу,—получено 24-го іюля 1806 года.*

...... احوالات این صفحات بخوبیست که درین
هنگام شخصی از جانب شاهزاده وارد نزد دوستدار گردیده
تقریر نموده که شاهزاده مرا فرستاده و مأمور چند امری
کرده است اولا اینکه باید طالش را که حسب الفرموده شاهزاده
داخل سالیان شده بود اخراج و محال مزبوره را بتصرف
شما بدهم و ثانی اینکه شما هم باید که بقزلباش اطاعت
کرده از خدمات پادشاهی رو گردان نباشی و ثالث اینکه
بشاهزاده قشون بدهی که با ما اتفاق کرده بدعوای روسیه
برویم دوستدار بآدم شاهزاده باینطریق جواب داده است که
ما بقزلباش قشون نمیدهیم و قشون ما بدعوای روسیه
نمی رود و خدمت هم نمیکنیم و سالیانیه شاهزاده بما میدهد
ما نیز نمیخواهیم این نحو آدم شاهزاده را روانه و بیراه
انداختیم و دیگر مراسله از مغان بما رسید که قریب بدو
هزار کس از قشون قزلباش آمده به دوشان آده سی نزول
اراده اینطرف دارند که رفته بادکوبه را بکوبدا نمند و یا اینکه
بطرف دربند رفته محافظت نمایند و احوالات طرف دربند
هم بقراریست که قریب سه هزار قشون روسیه بحرف
و سخن تکلیف اهالی دربند داخل شهرش شده و متصرف
گردیده اند و آنچه ابواب و بروج و ناربن قلعه شهر است
بالتمام در دست قشون روسیه میباشد و آنکه عالیجاه شمخال
و باشچیان داغستانست بالکلیه تابع شده اند و دو نفر

بزرگ قشون است و تا بهالی ایشان یکی ایوان میطریچ و دیگری گیلانو است. چون اظهار احوالات لازم بود قلمی گردید توقع از الزمان سرداری آنست که بعد از استحضار این مقدمات مقرر فرمایند که چهار صد نفر سالدات از قشون پادشاه با یک نفر مایور روانه نزد دوستدار فرمایند که قشون شیروان ملحق شده بگذاریم که قشون قزلباش عبور اینطرف نمایند و احیانا نتوانند مساوی دویست نفر سالدات روانه دارند که یاری آوان باشد.

. . . . . На дняхъ ко мнѣ прибылъ посланный отъ Персидскаго принца, объявивъ, что на него возложено слѣдующее порученіе: 1) изгнать Талышинцевъ изъ Сальяна и передать этотъ магалъ въ мое владѣніе; 2) чтобы я служилъ Персидскому шаху; 3) далъ принцу войско, дабы онъ вмѣстѣ съ нами двинулся противъ Русскихъ. Я отвѣчалъ посланному, что я войска Персіянамъ не дамъ, что мое войско не пойдетъ противъ Русскихъ, что я не буду служить шаху и что Сальяна отъ принца не хочу. Такимъ образомъ я выпроводилъ посланнаго.

Еще получено мною письмо изъ Мугани, что около 2 т. Персидскаго войска вступило въ Доушан-адаси и намѣрено отправиться въ Баку для выселенія тамошнихъ жителей или же направиться въ Дербентъ для его охраненія. Изъ Дербента же получено извѣстіе, что 3 т. Русскаго войска, по приглашенію тамошнихъ обитателей, уже вступило въ этотъ городъ

и завладѣло онымъ. Теперь всѣ ворота, башни и внутренняя цитадель въ рукахъ Русскихъ. Шамхалъ и прочіе Дагестанскіе главы вступили въ подданство. Русскимъ войскомъ командуютъ нѣкто Иванъ Димитріевичъ и еще нѣкто (كيلانو) Киляну. Покорнѣйше прошу ваше сердарство по полученіи сего извѣстія приказать о присылкѣ ко мнѣ 400 солдатъ съ однимъ маіоромъ, къ которымъ я, присоединивъ Ширванское войско, воспрещу Персіянамъ переправиться на сю сторону, а буде нельзя прислать 400, то пришлите по крайней мѣрѣ 200, дабы распространилась молва о прибытіи ко мнѣ Русскаго войска.

532. *Тоже, къ генералу (?), — получено 21-го августа 1806 года.*

در ینوقت آدم ما از شکی وارد و تقریر نمود که
آنعالیجاه عالیشان میرزا عبدالله را غضبناک شده‌اند بتقریب
اینکه عالیجاه سلیم خان بشما سفارش و گفته است که فلانی
با قزلباش مصالحه مینماید عالیجاها بشما معلوم نیست که سلیم
خان با ما و شما دشمن است هرچه گفته خلاف گفته است
بجهت اینکه بدوستان معلوم بود که آنعالیجاه بدون اذن بزرگ
روس که در تفلیس است آنعالیجاه نخواهد آمد و قزلباش
و شاهزاده میان الکاه و ولایت که آقسو است آمده است
و شیروانرا محاصره نموده آنچه نقصانی و کمال غارتگریست
بتقدیم میرسانند و از آن حیثیت که قزلباش ولایت پادشاهرا
خراب نکنند و اموال خلق الله و رعایا را غارت ننماید
مصلحتی شد و حرف خلاف نکرده‌ام هرچه کرده‌ام خیر
کرده‌ام و حالا همان مصلحت بر هم شد بهر حال میباید
خیال دیگر نکرده و درکمال زودی زود با قشون مجموعی
عازم اینحدود و بسمت زرداب و یا کوریچی گندمی آمده آن
تعهداتیکه بدادن زوال وغیره ماده بعالیشان میرزا عبدالله مزبور
کرده‌ام همه حق و راست است خلافی ندارد بعد از ورود طرف
قراباغ کوریچی گندمی و زرداب وقتیکه رسیدند دران ساعت
زوالها را بنزد شما فرستاده و خاطرجمع شده و بعد از ان
خواهند آمد و انشاالله تعالی در انزمان دوستان نیز در آنوقت
با قشون مجموعی از ینولا حرکت و ملحق همدیگر و بدفع

و رفع اعدا حرکت خواهیم کرد و امید دارم بآوازهٔ حرکت
قشون روسیه قزلباش بالکلیه فرار خواهند کرد باید بحرف
دشمنان گوش نداده بزودی زود حرکت نمایند و بعد از رفتن
میرزا عبدالله محمد سعید ملازم را باز بجهت اعلام احوالات
روانه خدمت ساخته بودیم در بین اثنا ملازمان سلیم خان
گرفته و حبس کرده بودند از انجهت خبر بایشان نرسید
والا هر روز اخبارات را بآنعالیجاه خواهم نوشت

На дняхъ прибывшій ко мнѣ изъ Шеки мой посланный объявилъ, что вы изволили прогнѣваться на моего чиновника Мирза-Абдуллу по тому случаю, что Селим-ханъ увѣрилъ васъ, будто я вступилъ съ Персіянами въ мирные переговоры. Неужели вы не знаете, что Селим-ханъ есть врагъ мнѣ и вамъ и всѣ его увѣренія сущая клевета? Я зналъ, что в. высокост. безъ разрѣшенія главнокомандующаго въ Тифлисѣ не можете прибыть ко мнѣ. Между тѣмъ Персіяне и шах-задэ (Аббас-мирза), явившіеся въ Аксу держали Шемаху въ блокадѣ и производили грабежи и разбои. А потому я для удержанія ихъ отъ опустошенія Государевыхъ владѣній показалъ имъ видъ миролюбія; это не есть предосудительное дѣло, напротивъ была весьма полезная мѣра. Теперь прошла надобность въ этомъ притворствѣ, а потому вы, не имѣя другой мысли, должны поспѣшить съ вашимъ войскомъ въ Зардобъ или Кюрпи-кенды.

По прибытіи вашемъ въ Карабагскій Кюрпи-кен-

ды и Зардобъ я не премину представить тотчасъ обѣщанныхъ мною черезъ Мирза-Абдуллу заложниковъ и исполнить другія обязательства, которыя дѣйствительны и несомнѣнны. Тогда вы, успокоившись, перейдете ко мнѣ и я, собравши свое ополченіе, примкну къ вамъ и будемъ совмѣстно дѣйствовать противъ непріятеля. Я увѣренъ, что Персіяне, услышавъ о движеніи Русскаго войска, уйдутъ. Вы не должны вѣрить словамъ враговъ, а какъ можно скорѣе двинуться. Послѣ отъѣзда Мирза-Абдулла Мамед-Сеидъ, мой нукеръ, былъ отправленъ къ вамъ съ извѣстіями, но онъ былъ схваченъ людьми Селим-хана, а потому тѣ извѣстія не дошли до васъ. Я ежедневно буду сообщать вамъ извѣстія.

533. *Тоже, гр. Гудовича къ Мустафа-хану, отъ 1-го сентября 1806 года, № 115.*

Въ силу заключеннаго съ в. высокост. акта о вступленіи вашемъ въ вѣчное подданство и покровительство Всероссійской Имперіи, Е. И. В. всемилостивѣйшій и великій нашъ Г. И. Высочайше соизволилъ пожаловать вамъ грамоту за Государственною печатью и собственноручнымъ Высочайшимъ подписаніемъ Е. И. В., утверждающую васъ на ханствѣ Ширванскомъ, и въ знакъ начальства вашего знамя съ Государственнымъ гербомъ. Я, препровождая оныя къ в. высокост., поздравляю васъ съ сими знаками особаго къ вамъ благоволенія всемилостивѣйшаго нашего Г. И. и остаюсь въ полной и несомнѣнной увѣренности, что сія Высокомонаршая къ вамъ щедрота тѣмъ больше утвердитъ васъ въ вѣрности и преданности во вѣки ненарушимыхъ къ Е. И. В. всеавгустѣйшему Г. И.

534. *Тожъ, Мустафа-хана Ширванскаго къ ген. Небольсину,—получено 16-го сентября 1806 года.*

امروز که یوم پنجشنبه یازدهم شهر حال است شاهزاده
با قشون مجموعی خود از کنار اقسو نهضت و الی طرف کنار کر
معاودت نمودند تا معلوم باشد نهایت توقع آنکه شب
و روز را منزل توقف نکرده بجناح استعجال عازم و روانه
اینولا شوند امیدوارمکه کارها حسب المدعا است چون
عالیشان احمد بیك را تعیین می نمود باقی جوابها تلقین
مشارالیه است زبانی مطلع و مستحضر خواهد ساخت باقی
خدماتی را با احوالات مرقومه معلوم دارند باقی ایام بکام باد

Сегодня, въ четвергъ, 11-го настоящаго мѣсяца Персидскій принцъ (Аббас-мирза) со всѣмъ своимъ отрядомъ снялся изъ окрестностей Ак-су и направился къ Курѣ. Покорнѣйше прошу, день и ночь, не дѣлая отдыха и ночлега, спѣшить сюда на крыльяхъ поспѣшности. Я надѣюсь, что дѣла примутъ желаемый оборотъ. А какъ я отправляю съ этимъ письмомъ Ахмед-бека, то прочія обстоятельства внушены мною ему для передачи вамъ словесно. Сообщайте с вашихъ порученіяхъ и обстоятельствахъ.

535. *Рапортъ ген.-л. барона Розена гр. Гудовичу, отъ 25-го сентября 1806 года, № 224.*

Шефъ Троицкаго мушкетерскаго полка ген.-м. Небольсинъ донесъ мнѣ, что онъ при отрядѣ войскъ съ нимъ слѣдующихъ чрезъ Шеки въ Ширванъ по малоимѣнію козаковъ нуждается въ оныхъ какъ для своего отряда, такъ и для Мингечаурскаго поста, оставленнаго при 2 орудіяхъ для сбереженія чрезъ Куру Мингечаурской переправы и для наблюденія Селим-хана. Для сего сотнѣ козачьяго Богачева полка изъ Марткопи велѣлъ я перейти въ Коди къ штабу Богачева козачьяго полка и предписалъ войсковому старшинѣ Богачеву тотчасъ изъ имени его полка отборнѣйшихъ и доброконныхъ 100 козаковъ отправить изъ Коди чрезъ Елисаветополь къ посту Мингечаурскому для усилія того поста и для предмета изъясненнаго, которымъ состоять предписалъ подъ начальствомъ ген.-м. Небольсина: на Марткопскій же постъ, разстояніемъ отъ Тифлиса въ 24-хъ верстахъ, предписалъ шефу Нарвскаго драгунскаго полка ген.-м. Портнягину выставить при расторопномъ офицерѣ 30 чел. доброконныхъ драгунъ изъ Высочайше ввѣреннаго ему полка.

536. *Письмо гр. Гудовича къ Мустафа-хану Ширванскому, отъ 29-го октября 1806 года, № 306.*

Письмо в. высокост. я имѣлъ удовольствіе получить. Благодарю васъ за поздравленіе меня съ назначеніемъ главнокомандующимъ въ здѣшній край; пріятно мнѣ увѣдомить в. высокост., что усердіе и преданность ваша ко Всероссійскому Императорскому престолу обратили на себя Высочайшее вниманіе всещедраго, великаго и всемилостивѣйшаго нашего Г. И. Слѣдствіемъ онаго было всемилостивѣйшее пожалованіе вамъ Высочайшей грамоты за Государственною печатью, утверждающей васъ на ханствѣ Ширванскомъ, и знамя съ Государственнымъ гербомъ, которыя при особомъ моемъ къ в. высокост. письмѣ я приказалъ отправить къ ген.-отъ-инф. Булгакову и которыя, я полагаю, вами уже получены. Непоколебимая же вѣрность ваша къ Россіи, оказанная въ продолженіе нынѣшняго лѣта, презрѣвіе вами коварныхъ непріятельскихъ предложеній и защищеніе Ширванскаго владѣнія отъ Аббас-мирзы, Баба-ханова сына, вторгнувшагося въ границы ваши съ Персидскими войсками, но теперь же изъ оныхъ выгнаннаго, усугубили еще Высокомонаршее къ вамъ благоволеніе и милость, въ удостовѣреніе коихъ съ удовольствіемъ препровождаю при семъ къ вамъ богатую саблю, украшенную драгоцѣнными каменьями, всемилостивѣйше в. высокост. пожалованную въ знакъ отличія. . . .

При семъ случаѣ не могу умолчать, что измѣна и

нарушеніе присяги на вѣрность подданства Е. И. В. коварнаго Селим-хана Шекинскаго, требовавшаго выступленія отряда побѣдоносныхъ войскъ Россійскихъ изъ его владѣнія, обратили на себя справедливый гнѣвъ всесильнаго Г. И. и навлекли на него заслуженное имъ наказаніе, для коего и велѣлъ я ген.-м. Небольсину съ непобѣдимыми Россійскими войсками двинуться въ Шекинское владѣніе. Какъ же владѣніе ваше находится въ сосѣдствѣ съ Шеки и измѣнникъ Россіи, по силѣ данной вами присяги, долженъ быть почитаемъ и собственнымъ вашимъ врагомъ, то я, видѣвъ опыты вашего усердія, непремѣнно увѣренъ, что в. высокост. въ семъ разѣ потщитесь оказать ген.-м. Небольсину всевозможныя пособія какъ высылкою ему для содѣйствія въ наказаніи Селим-хана Ширванской конницы, такъ и во всемъ для войскъ Е. И. В. нужномъ. . . . .

537. *Тоже, отъ 10-го ноября 1806 года, № 352.*

Сурхай-хана Хамбутайскаго, который хотя и далъ обязательство быть вѣрнымъ, повелѣлъ я ген.-отъ-инф. Булгакову привесть со всѣмъ его владѣніемъ въ подданство Е. И. В. и въ полную присягу на вѣчную вѣрность къ Всероссійскому престолу. Буде-жэ бы онъ осмѣлился дѣлать какіе либо неприличные поступки или предпринимать что либо противное, то я, видѣвъ усердіе и преданность в. высокост., остаюсь въ полной увѣренности, что вы, благонадежный пріятель мой, имѣя его своимъ сосѣдомъ съ одной стороны, а съ другой Мехти Шамхалъ Тарковскій и ханъ Дербентскій, къ коему я писалъ по сему предмету, будете его всегда держать въ уздѣ и ненарушимой вѣрности къ Е. И. В., къ чему также будутъ содѣйствовать и войска Россійскія, въ Баку и Дербентѣ расположенныя. Оставаясь въ твердомъ упованіи, что в. высокост., какъ вѣрноподданный Е. И. В., исполните сіе со всѣмъ усердіемъ, за удовольствіе считаю увѣдомить васъ, что мѣстечко Сальянъ, въ силу трактата съ вами заключеннаго долженствующее оставаться во владѣніи вашемъ, приказалъ я ген. Булгакову не отдавать претендующему на оное Мир-Мустафа-хану Талышинскому, а предоставить оное во всегдашнее владѣніе в. высокостепенства.

538. *Предписаніе гр. Гудовича ген.-м. Гурьеву, отъ 14-го ноября 1806 года, № 354.*

За полезное признаю въ обязанность поручить в. пр. имѣть частое сношеніе съ Мустафа-ханомъ Ширванскимъ, какъ оказывающимъ усердіе; между тѣмъ, узнавая отъ него относительно движеній Лезгинъ, совѣтовать ему держать ихъ въ уздѣ. Старайтесь также во всякое время имѣть безпечное сообщеніе съ Нухинскимъ владѣніемъ и Дербентомъ, къ чему разрѣшаю васъ, въ случаѣ какого непріятельскаго впаденія въ границы его или безпорядковъ, давать ему помощь отъ Бакинскаго гарнизона, по прибытіи другаго баталіона, и сіе же самое чинить отъ Дербентскаго, если надобность встрѣтится Шамхалу, не ослабѣвая однако-же гарнизона.

539. *Тоже, отъ 21-го ноября 1806 года, № 365.*

Нужнымъ считаю увѣдомить в. пр., что мѣстечко Сальянъ, по силѣ трактата заключеннаго съ Мустафа-ханомъ Ширванскимъ, предоставлено въ вѣчное и потомственное его владѣніе. Хотя же на оное претендуетъ также и Мир-Мустафа-ханъ Талышинскій, но претензія его несправедлива и удовлетворить его въ противность трактата невозможно,—почему отъ меня и предписано ген. Булгакову о предоставленіи оная-го въ полное владѣніе Мустафа-хана Ширванскаго. А вамъ даю о семъ знать на тотъ конецъ, чтобы жителямъ Сальянскимъ, какъ подданнымъ теперь одного Государя, не было отъ Бакинцевъ дѣлано какихъ либо обидъ и притѣсненій, съ тѣмъ чтобы они повиновались Мустафа-хану Ширванскому.

540. *Письмо гр. Гудовича къ Мустафа-хану, отъ 2-го декабря 1806 года, № 400.*

Чрезъ чиновника вашего Бехрам-бека получилъ я письмо в. высокост на которое имѣю честь вамъ отвѣтствовать, что оставлять во владѣніи вашемъ часть войскъ Е. И. В. я не признаю нужнымъ, по слѣдующимъ причинамъ, которыя безъ сомнѣнія и в. высокост. признаете справедливыми: Персидскія войска подъ предводительствомъ Аббас-мирзы, Баба-ханова сына, выгнанныя нынѣшняго лѣта изъ владѣнія вашего и изъ всѣхъ тамошнихъ мѣстъ силою оружія Е. И. В., не покусятся больше на оное, ибо сильный флотъ Россійскій, стоящій въ Бакинской гавани, при малѣйшемъ ихъ движеніи тотчасъ во всякомъ мѣстѣ можетъ сдѣлать высадку на собственные ихъ берега. Съ другой стороны, отрядъ непобѣдимыхъ Россійскихъ войскъ, содержащій въ Шушѣ гарнизонъ, не только не допуститъ Персидскія войска переправиться на его сторону Куры, но даже не позволитъ имъ и приблизиться къ сей рѣкѣ. Потомъ войска въ Баку расположенныя, если бы встрѣтилась надобность, тотчасъ подадутъ вамъ помощь по первому вашему востребованію, что отъ меня ген.-м. Гурьеву приказано. Наконецъ, съ правой стороны владѣніе ваше совершенно обезпечено войсками, находящимися въ Шекинскомъ владѣніи. Такимъ образомъ границы ваши со всѣхъ сторонъ защищены и охраняются отъ всякихъ непріятельскихъ покушеній, при чемъ в. высо-

кост находитесь въ такомъ положеніи, что еще сами можете держать въ уздѣ Ших-Али-хана и Сурхай-хана Хамбутайскаго, какъ я прежде къ вамъ писалъ. Остается только вамъ попеченіе о внутреннемъ управленіи и спокойствіи вашихъ подвластныхъ, не заботясь нимало о вашихъ границахъ, которыя со всѣхъ пунктовъ бывъ окружены Россійскими войсками, останутся въ совершенной безопасности отъ внѣшнихъ непріятельскихъ покушеній. А чрезъ отдѣленіе части войскъ въ ваше владѣніе изъ постовъ нынѣ занимаемыхъ назадъ отъ непріятеля могутъ оныя меньше сильны быть и пользы владѣнію вашему никакой не можетъ быть, между тѣмъ какъ теперь оныя, находясь вмѣстѣ, съ бо́льшею удобностью могутъ дѣйствовать и бить Персіянъ. Впрочемъ личное нахожденіе мое въ здѣшнемъ краю должно васъ обезпечить, потому что при первомъ случаѣ, если бы встрѣтилась какая вамъ нужда, я не замедлю къ пользѣ вашей сдѣлать тотчасъ нужныя распоряженія.

Относительно подвластныхъ вамъ семей, удерживаемыхъ Мир-Мустафа-ханомъ Талышинскимъ, увѣдомляю васъ, что я получилъ отъ сего хана объясненіе, въ коемъ онъ жалуется, что в. высокост. брата его и другихъ чиновниковъ держали въ плѣну, также, что онъ опасается непріятелей, которые раззорятъ его владѣніе, если онъ возвратитъ вамъ сіи семьи; писалъ къ нему съ большимъ неудовольствіемъ, что онъ не долженъ удерживать ихъ, вѣдая, что они суть подданные Е. И. В. всемилостивѣйшаго и вели-

каго вашего Г. И., а потому и возвратилъ бы немедленно, не опасаясь Персіянъ, ибо если онъ будетъ имѣть прежнее усердіе къ Россіи, то флотъ нашъ тотчасъ подастъ ему помощь и, во всякомъ мѣстѣ могши сдѣлать высадку на ихъ берега, разорить ихъ и истребить. Почему и ожидаю я, что в. высокост. вскорости получите всѣхъ вашихъ подвластныхъ, нынѣ имъ удерживаемыхъ.

На послѣднее требованіе ваше о перемѣнѣ амамата отъ васъ находящагося въ Елисаветополѣ, на мѣсто коего вы прислали своего родственника, пріятно мнѣ увѣдомить васъ, что я въ угодность в. высокост. на сіе согласенъ и приказалъ отпустить прежняго.

Въ заключеніе всего я долженъ сказать вамъ, благонадежный пріятель мой, что видя усердіе и преданность вашу къ Россіи, опытами доказанныя нынѣшняго лѣта и въ вознагражденіе коихъ я всеподданнѣйше ходатайствую о новомъ Всемилостивѣйшемъ васъ отличіи, какъ предъ симъ и увѣдомлялъ васъ, я не сомнѣваюсь, что в. высокост. во взаимность того приложите всевозможныя старанія и съ своей стороны дѣлать всякія содѣйствія къ общей пользѣ, начавъ тѣмъ главнѣе, чтобы устроить безвозбранное и безопасное сообщеніе Баку съ Грузіею чрезъ ваше владѣніе на тѣхъ правилахъ, о коихъ я увѣдомлялъ васъ особливымъ моимъ письмомъ, такъ какъ сіе служитъ и къ собственной пользѣ вашего владѣнія, ко-

гда мнѣ чрезъ сіе сообщеніе извѣстно будетъ при всякомъ случаѣ положеніе вашихъ дѣлъ со стороны непріятельскихъ покушеній и я всегда буду имѣть удобность противу того принимать свои мѣры. . . .

541. *Тоже, отъ 3-го декабря 1806 года, № 402.*

При письмѣ моемъ къ в. высокост. отправивъ Высочайшую грамоту, утверждающую васъ на Ширванскомъ ханствѣ, и знамя съ Государственнымъ гербомъ, всемилостивѣйше вамъ пожалованныя, къ ген.-отъ-инф. Булгакову для врученія в. высокост., хотя я и полагалъ, что оныя уже вами получены, но какъ Булгаковъ ожидалъ свиданія вашего съ нимъ для личнаго врученія, между тѣмъ разныя занятія его и недосуги по устройству новопріобрѣтенной Бакинской области не позволили ему далѣе ожидать и онъ долженъ былъ возвратиться обратно съ войсками по моему предписанію, то онъ и отправилъ сіи знаки особеннаго къ вамъ Высочайшаго благоволенія назадъ ко мнѣ чрезъ Россію. Я, получивъ оные и спѣша доставить къ вамъ безъ замедленія, отправляю къ в. высокост. со всемилостивѣйшею грамотою, знаменемъ и съ прежнимъ моимъ къ вамъ письмомъ нарочнаго шт.-офицера, за удовольствіе поставляя поздравить в. высокост. съ сею Высокомонаршею къ вамъ милостію.

При семъ случаѣ имѣю честь увѣдомить васъ, что какъ по силѣ заключеннаго съ вами трактата вы обязаны при самомъ полученіи Высочайшей грамоты внести въ казну Е. И. В. половину дани съ васъ слѣдующей, т. е. 4,000 червонцовъ, а другую при истеченіи года, то я и надѣюсь несомнѣнно, что в. высокост., получивъ оную, тотчасъ исполните сію обязанность и какъ приблизился уже срокъ взноса и

другой половины дани за сей 1806 годъ, то всѣ 8,000 червонцовъ съ васъ слѣдующіе вы, конечно, тотчасъ вручите сему посылаемому къ вамъ маіору Сивкову, чѣмъ самымъ по извѣстному уже вашему усердію вы на первомъ шагу покажете себя и вѣрнымъ исполнителемъ вашихъ обязанностей.

Наконецъ не могу умолчать предъ в. высокост., что я получилъ чрезъ ген.-отъ-инф. Булгакова жалобы о притѣсненіи, сдѣланномъ вашими по приходѣ съ войсками Сальянскимъ жителямъ насиліемъ до 300 дѣвицъ и женщинъ, также взятіемъ лучшаго ихъ имѣнія и чрезвычайно большой контрибуціи, состоящей въ 30,000 р. Хотя же они суть ваши подвластные и принадлежатъ вамъ по силѣ трактата Высочайше утвержденнаго, но какъ вмѣстѣ съ симъ они же суть и подданные великаго и всемилостивѣйшаго нашего Г. И., который по человѣколюбивому и милосердія полному сердцу своему поручилъ вамъ управлять подвластными вамъ народами съ кротостію и человѣколюбіемъ, то я обязанностію поставляю, войдя въ сіе, требовать, чтобы в. высокост. объяснили мнѣ, какія причины вы имѣли къ столь чувствительному наказанію Сальянскихъ жителей. Ожидаю на сіе вашего меня увѣдомленія.

542. *Предложеніе гр. Гудовича ген.-отъ-инф. Булгакову, отъ 3-го декабря 1806 года, № 403.*

Съ немалымъ удивленіемъ получилъ я вашъ рапортъ съ обращеніемъ грамоты и знамени Высочайше пожалованныхъ Мустафа-хану Ширванскому, не исполнивъ даннаго отъ меня предписанія. В. выс-о не имѣли никакой надобности требовать къ себѣ хана для врученія лично грамоты, какъ именно предписано было отправить къ нему оную съ шт.-офицеромъ, да и когда можно было явиться ему къ вамъ, ибо прежде поступленія вашего вблизости къ Баку и прежде приближенія отрядовъ, наряженныхъ отъ войскъ Грузинскихъ для пораженія Баба-ханова сына, не могъ онъ оставить своего ханства, какъ Баба-хановъ сынъ гнѣздился въ его владѣніи и грабилъ его деревни. По скоропостижномъ же бѣгствѣ Баба-ханова сына за Куру гнался онъ для возвращенія увлеченныхъ отъ него 2,000 семей при помощи единой ему отъ полк. Карягина, въ чемъ полк. Карягинъ и поступилъ какъ должно было, ибо и въ трактатѣ при вступленіи Мустафа-хана въ вѣчное подданство Е. И. В. всемилостивѣйше обѣщана была всякая защита при нападеніи отъ непріятеля на его владѣнія. А потому и поступкомъ таковымъ Мустафа-ханъ Ширванскій не нарушилъ данной имъ присяги, когда не согласился на предложенія Баба-ханова сына и въ то время, когда оный былъ уже въ его владѣніи, не получивъ помощи отъ войскъ нашихъ. Напротивъ того, Мир-Мустафа-

ханъ Талышинскій, коварно не оставили увлеченныхъ 2,000 семей Ширванскаго владѣнія, будто опасаясь Персіянъ, которые далеко уже оттуда бѣжали, гнѣздился на лѣвомъ берегу Куры въ Сальянахъ, ему совсѣмъ не принадлежащихъ и по трактату Высочайше утвержденныхъ хану Ширванскому. Касательно до крутаго и злонравнаго поступка, который вы описываете, надъ подвластными его Сальянскими жителями, которые однако-жъ не могутъ лишить его Высочайше пожалованной грамоты, и хотя Сальянскіе жители суть его подвластные и онъ, Мустафа-ханъ, ко мнѣ писалъ, что его войска и посланныхъ въ помощь нашихъ Россійскихъ не хотѣли перепустить въ Сальяны, не дававъ лодокъ и стрѣляли, но онъ долженъ по человѣколюбивымъ правиламъ всемилостивѣйшаго нашего Г. И. управлять ими съ кротостью, почему я и требую отъ него отвѣта, подтвердивъ ему впредь управлять своими подвластными съ кротостію.

543. *Письмо гр. Гудовича къ Мустафа-хану, отъ 16-го декабря 1806 года, № 427.*

Извѣстясь, что вѣроломный и безумный Ших-Али, бывшій ханъ, по непостоянству своему опять нарушилъ недавно данную имъ присягу на вѣчную вѣрность Е. И. В., который, собравъ и выгнавъ весь Кубинскій народъ въ горы, оставилъ г. Кубу пустымъ и, шатаясь по деревнямъ Кубинскаго владѣнія, предлагаетъ коварные свои замыслы,—я нужнымъ почелъ еще повторить в. пр. то, о чемъ я прежде писалъ, чтобы вы, собравъ конницу свою, содѣйствовали ген.-отъ-инф. Булгакову, для того съ войсками находящемуся въ Кубѣ, къ наказанію сего измѣнника и постарались бы, развѣдавъ о его убѣжищѣ, захватить посредствомъ своей конницы. О чемъ самомъ я предписалъ также Шамхалу Тарковскому и хану Дербентскому, также Шекинскимъ жителямъ до прибытія туда Всемилостивѣйше утвержденнаго и постановленнаго ханомъ въ Шеки, бывшаго Хойскаго Джафар-Кули-хана, коему тогда будетъ равномѣрно о семъ подтверждено, и Сурхай-хану Хамбутаю, учинившему уже присягу на вѣчную вѣрность Е. И. В. Видѣвъ усердіе и преданность вашу къ Россіи, я остаюсь въ полной увѣренности, что в. пр., считая въ Ших-Али, какъ измѣнникѣ Россіи, собственнаго своего непріятеля, употребите все ваше стараніе и готовность къ исполненію сего дѣла, столь нужнаго для общаго спокойствія въ тамошнемъ краю, бывъ въ твердомъ на васъ надѣяніи.

544. *Предписаніе гр. Гудовича подполк. Тихановскому, отъ 28-го декабря 1806 года, № 121.*

Признавая за нужное имѣть при Мустафа-ханѣ Ширванскомъ Россійскаго чиновника, съ которымъ-бы онъ могъ совѣтоваться въ случаяхъ надобныхъ, касающихся до пользы его владѣнія или до охраненія онаго, во избѣжаніе медленности въ разрѣшеніяхъ чрезъ переписку и также чтобы по частымъ теперь сношеніямъ съ Баку чрезъ Ширванское владѣніе проѣзжающіе курьеры или другой кто не могли подвластнымъ Мустафа-хана Ширванскаго дѣлать обидъ и притѣсненій или какихъ нибудь излишнихъ требованій, я отправляю в. всб. въ Ширванъ для нахожденія вашего при Мустафа-ханѣ Ширванскомъ, зная, что вы по усердію вашему къ службѣ Е. И. В. не оставите снискать къ себѣ его довѣренность, съ которою вмѣстѣ и дѣла ваши на пользу службы будутъ имѣть всегдашній успѣхъ. Опытность же ваша и дѣятельность удостовѣряютъ меня, что вы возлагаемую на васъ должность исполните съ совершенною пользою. Въ пребываніе ваше при Мустафа-ханѣ Ширванскомъ главнѣйшею вашею обязанностію будетъ: 1) Во всѣхъ приличныхъ требованіяхъ хана, возможныхъ къ исполненію, тотчасъ доставлять ему удовлетвореніе. 2) Наблюдать, чтобы проѣзжающіе не дѣлали Ширванцамъ никакихъ обидъ. 3) Имѣть всегдашнее сношеніе съ ген.-м. Небольсинымъ, въ Нухѣ съ войсками находящимся, и съ ген.-м. Гурьевымъ сто-

ящимъ въ Баку, чтобы посредствомъ ихъ подавать всякую помощь Ширванскому владѣнію, если бы обстоятельства того потребовали. 4) Въ таковыхъ дѣлахъ, кои требовать будутъ моего рѣшенія, тотчасъ увѣдомлять меня и покрайней мѣрѣ однажды въ мѣсяцъ рапортовать о тамошнихъ дѣлахъ, извѣстіяхъ заслуживающихъ вниманіе, о намѣреніяхъ Персіянъ и обо всѣхъ примѣчаніяхъ, кои будутъ вами сдѣланы, стараясь между тѣмъ изъ-подъ руки замѣчать также о поведеніи самого хана и расположеніи Ширванскихъ жителей. Наконецъ прилагаемый при семъ конвертъ на имя ген.-м. Гурьева по пріѣздѣ вашемъ въ Ширванъ просите хана, чтобы онъ тотчасъ къ нему отправилъ въ Баку съ своимъ человѣкомъ, такъ какъ въ томъ конвертѣ находится письмо къ Мир-Мустафа-хану Талышинскому о возвращеніи Ширванскихъ семей, съ коимъ изъ Баку долженъ отправиться нарочный офицеръ къ Талышинскому хану. Наблюдайте также за тѣмъ, какія ханомъ будутъ на случай получаемы письма изъ Персіи или пріѣзжать посланцы, чтобы объ нихъ тотчасъ увѣдомлялъ меня ханъ, да и вы также немедленно мнѣ будете доносить.

545. *Письмо гр. Гудовича къ Мустафа-хану, отъ 28-го декабря 1806 года, № 447.*

Приказъ, каковой в. пр. написали присланнымъ ко мнѣ отъ васъ чиновникамъ, я видѣлъ и извѣстенъ о содержаніи онаго. Отвѣтствовавъ уже вамъ подробно въ другомъ письмѣ моемъ, которое вы съ симъ же получите, о войскахъ кои требуете, чтобы поставить во владѣніи вашемъ, я не считаю надобнымъ повторять здѣсь о томъ же, увѣренъ будучи, что в. пр. сами изволите согласиться въ справедливости всего сказаннаго мною по сему предмету и останетесь совершенно спокойными въ разсужденіи безопасности вашего владѣнія; можете быть увѣрены при томъ по опытамъ, что я распоряжать нѣсколько умѣю и владѣніе ваше наравнѣ съ другими Россійскими провинціями защищать буду и до раззоренія не допущу. . .

Чтобы избѣжать затрудненій чрезъ медленное полученіе писемъ въ случаяхъ надобныхъ и нетерпящихъ времени въ полученіи скораго въ чемъ либо разрѣшенія, также, чтобы в. пр. имѣли при себѣ особу, съ которой бы могли совѣтоваться въ дѣлахъ, до пользы владѣнія вашего относящихся, и наконецъ, чтобы по частымъ сношеніямъ теперь съ Баку чрезъ ваше владѣніе проѣзжающіе не могли дѣлать вашимъ подвластнымъ какихъ либо обидъ и притѣсненій, я нужнымъ почелъ послать къ вамъ для всегдашняго при васъ нахожденія почтеннаго подполк. Тихановскаго. Рекомендуя въ вашу пріязнь и расположеніе сего чи-

новника, опытнаго въ дѣлахъ и извѣстнаго мнѣ съ весьма хорошей стороны, я остаюсь въ увѣренности, что в. пр. будете имъ довольны и имѣть полную къ нему довѣренность. Обязанностію же его будетъ исполнять всѣ требованія ваши по возможности и по онымъ дѣлать вамъ всякія пособія, имѣя безпрестанныя сношенія съ ген.-м. Небольсинымъ, находящимся съ войсками въ Шекинскомъ владѣніи, и съ начальникомъ Россійскаго гарнизона ген.-м. Гурьевымъ.

545. *Записка Мустафа-хана къ ген.-м. барону Розену, 1806 года.*

(Переводъ старый)

По преданности и усердію моему за долгъ себѣ поставляю извѣщать всегда ближайшихъ начальниковъ Высочайшаго Россійскаго Двора обо всѣхъ обстоятельствахъ здѣшняго края. Съ самаго начала былъ причиною вступленія Ибрагим-хана Карабагскаго въ подданство старшій сынъ его Мамед-Хасан-ага, потому что онъ былъ отклоненъ и удаленъ отъ Персіянъ, по своему усердію въ Россійской Имперіи отклонилъ и отца своего отъ Персіянъ и склонилъ вступить въ Россійское подданство; послѣ чего инспекторъ кн. Циціановъ съ войскомъ прибылъ въ Ширванъ и я, будучи отклоненъ отъ Персіянъ по ихъ несправедливости и видя правосудіе великаго Россійскаго Государя, по усердію своему подписался въ присутствіи кн. Циціанова и обѣщался пребыть въ повиновеніи, вступилъ въ подданство Россійской Имперіи и, не давъ другимъ согласія, не оказалъ двуличія. Но нынѣ я состою въ томъ обѣщаніи, а Ибрагим-ханъ Карабагскій измѣнилъ Русскимъ, пославъ отъ себя посланника Нур-Мамеда къ шах-задэ, началъ усердствовать Персіянамъ и наконецъ взялъ у нихъ 10,000 Голландскихъ червонныхъ и Персіяне пришли, чтобъ истребить всѣхъ Русскихъ, находящихся въ Шушинской крѣпости; но когда высокост. Джафар-Кули-ага, сынъ покойнаго Мамед-Хасан-аги, узналъ намѣреніе дѣда сво-

его Ибрагим-хана, клонившееся къ истребленію Русскихъ, то прежде всѣхъ объявилъ о томъ подполк. Лисаневичу, начальствовавшему отрядомъ состоящимъ въ Шушѣ, который пошелъ тогда съ войскомъ, убилъ Ибрагим-хана и снова взялъ Шушинскую крѣпость. А послѣ когда полковникъ Елисаветопольскій прибылъ въ Карабагъ для наказанія Персіянъ, тогда шах-задэ по единовѣрію своему со мною требовалъ у меня войска на помощь; но я, бывъ усерденъ Россійскому Государю, оказалъ противное и не далъ ему войска, за что шах-задэ по безуспѣшномъ возвращеніи своемъ изъ Карабага на берегъ Аракса, разсердясь на меня, вошелъ со всею силою своею въ Ширванъ и приказалъ раззорить деревни, жечь урожай и дома Ширванскіе и сколько жителей изъ народа Ширванскаго досталъ, всѣхъ перевелъ въ Талышъ къ Мир-Мустафа-хану, вамъ преданнымъ называемому. Я же, увидя таковое мое положеніе, просилъ помощи у начальниковъ, находившихся въ Тифлисѣ и Елисаветополѣ, и по прошествіи нѣсколько времени далъ я Омар-султана въ аманаты и тогда высокост. полк. Карягинъ и подполк. Лисаневичъ съ 1,000 чел. пришли на помощь мнѣ, которые и теперь здѣсь. Объявляю вамъ, что Персіяне перевели въ Талышъ изъ Мугани, Рудбара и Карасу-басара принадлежащихъ моему владѣнію болѣе 2,000 домовъ. А какъ нынѣ Россійское войско и Ширванское войско въ готовности здѣсь,—если позволено будетъ мнѣ отъ васъ, то по счастію Е. В. я могу на-

задъ получить моихъ подданныхъ и отмстить моему непріятелю. Сила же моего письма состоитъ въ томъ, что между Мехти-Кули-агою и Джафар-Кули-агою происходитъ разговоръ касательно Карабагскаго ханства, о чемъ и вы извѣстны и я пишу вамъ только для того, что Джафар-Кули-ага и отецъ его Мамед-Хасан-ага оказали двѣ знатныя услуги: первая та, что причиною вступленія Ибрагим-хана и всего Карабагскаго народа въ подданство Россійское былъ Мамед-Хасан-ага; другая же та, что Джафар-Кули-ага предупредилъ под. полк. Лисаневича о намѣреніи клонившемся къ истребленію Россійскаго войска, состоящаго въ Шушѣ, которое спасъ онъ отъ такого злонамѣренія. По симъ знатнымъ двумъ услугамъ Джафар-Кули-ага не заслуживаетъ того, чтобъ не быть ханомъ. Нужнымъ считая сіе, доношу о томъ в. пр.

547 *Письмо Мустафа-хана къ ген.-м. Небольсину, 1806 года.*

(Переводъ старый)

Письмо в. пр. вмѣстѣ съ письмомъ ген.-м. Несвѣтаева я получилъ чрезъ почтеннаго Мирза-Абдуллу и все содержаніе оныхъ уразумѣлъ, въ коихъ изволите прописывать, что по повелѣнію главнокомандующаго прибудетъ сюда непобѣдимое Россійское войско на помощь мнѣ, при каковомъ извѣстіи и утѣшеніи я облекся въ большую радость и болѣе ободрился въ военныхъ дѣйствіяхъ противъ Персіянъ. Вы въ письмѣ своемъ изволите требовать для большей довѣренности въ аманаты одного изъ дѣтей моихъ родныхъ, равно и одного вѣрнаго моего чиновника въ проводники, дабы показать удобное мѣсто на переправѣ для сдѣланія живаго моста и прочихъ нуждъ непобѣдимаго войска. Хотя все сіе справедливо, но по нѣкоторымъ случаямъ прислать аманата невозможно,— первое потому, что сказанныя дѣти очень малолѣтни и имъ нужны кормилицы и слуги; второе потому, что Шекинское и Персидское войска окружаютъ меня наподобіе кольца и при семъ случаѣ не время изъ тѣхъ дѣтей прислать, поелику высокостепенныхъ и любезныхъ мнѣ Омар-султана,—брата и душу мою, равно и Ибрагим-бека,—брата мелика Умида, какъ главныхъ изъ начальниковъ Ширванскихъ и ближнихъ моихъ, отправилъ я съ почтеннымъ Мирза-Абдулла къ в. пр. какъ въ аманаты, такъ и проводники, которые по пріѣздѣ своемъ къ вамъ исполнятъ все то,

что вамъ и мнѣ полезно. Мой же совѣтъ есть тотъ, чтобъ по частямъ не присылать войска, а чтобъ со-всѣмъ войскомъ прибыли вы вскорости съ полною довѣренностію; но вы не подумайте, чтобъ я былъ вѣроломный нарушитель обѣщанія своего, какъ прочіе Мухаммедане. Благодареніе Богу, всѣмъ извѣстно, что я со всѣмъ семействомъ, имуществомъ и владѣніемъ своимъ предался въ томъ обѣщаніи и присягѣ, которыя мною даны кн. Циціанову; и разорилъ владѣніе свое и оказалъ себя Персидскому шаху противнымъ для того только, чтобъ не оказаться къ службѣ Е. И. В. лживымъ до пролитія крови и нарушителемъ обѣщанія своего. А потому опытнаго не слѣдуетъ испытывать, — я отъ васъ не отчужденъ; дѣло сіе, клонящееся къ наказанію непріятеля, буде исполнено будетъ, то съ обѣихъ сторонъ какъ оказаны будутъ услуги Е. И. В., такъ и земля Его очистится отъ мерзости непріятельской, — слѣдовательно не хорошо вамъ замедлять, а нужно вскорости прибыть со всѣмъ войскомъ. По прибытіи же вашемъ сюда и я имѣю соединиться съ *непобѣдимымъ* войскомъ Е. И. В. и вмѣстѣ постараемся наказать непріятеля; а буде въ семъ откажетесь и воспослѣдуютъ худыя послѣдствія, то отъ в. пр. будетъ, — впрочемъ воля ваша. Письмо отъ высокост. ген.-отъ-инф. Булгакова, на сихъ дняхъ мною полученное, отправляю къ вамъ съ Мирза-Абдулла, содержаніе коего в. пр. изволите увидѣть. Прочія мои слова далъ я симъ моимъ чиновникамъ, которые изустно донесутъ вамъ; прошу писать ко

мнѣ каждый день ваши извѣстія и требовать отъ меня услугъ.

(Приложена печать Мустафа-хана)

548. *Тоже, къ ген.-м. Небольсину и подполк. Карягину, 1806 года.*

(Переводъ старый)

Сегодняшній день, что есть четвертокъ и 11-е число текущей луны, шах-задэ со всѣми войсками своими отступилъ отъ р. Ак-су и возвратился къ Курѣ, о чемъ объявя вамъ, прошу васъ наипоспѣшнѣе и безъ замедленія выступить и неусыпно день и ночь поспѣшить прибытіемъ сюда, и надѣюсь я, что дѣла будутъ совершены по желанію. А какъ я нынѣ отправляю къ вамъ почтеннаго Ахмед-бека, то поручилъ я ему объявить вамъ нѣкоторыя словесныя мои препорученія. Впрочемъ прошу писать ко мнѣ ваши извѣстія и требовать отъ меня услугъ.

(Приложена печать Мустафа-хана)

549. *Тоже, къ ген.-м. Песвѣтаеву, 1806 года.*

(Переводъ старый)

Предъ симъ неоднократно писалъ я къ вамъ письма чрезъ моихъ людей и объявлялъ вамъ извѣстія о прибытіи Персіянъ, о чинимыхъ ими владѣнію великаго Государя Россійскаго раззореніяхъ и обо всемъ моемъ дѣлѣ и вмѣстѣ съ тѣмъ просилъ ген. Петра Ѳедоровича Небольсина и полк. Карягина на помощь мнѣ, но понынѣ замедлили присылкою ихъ; а в. пр. извѣстно, что я сіе претерпѣваю изъ усердія къ вамъ,— слѣдовательно ни въ какомъ законѣ нѣтъ, чтобъ оставить своего пріятеля посреди раззореній и гибели, а самъ какъ чужой смотрѣлъ бы издали. На сихъ дняхъ, еще отправивши нѣсколько посланцовъ къ вышесказаннымъ высокостепеннымъ Небольсину и Карягину, я объявилъ имъ здѣшнія обстоятельства и просилъ у нихъ помощи, и теперь, возвратясь ко мнѣ, тѣ посланники мои привезли извѣстіе о движеніи полковника, чему весьма радовался и сколь скоро я получилъ сіе извѣстіе, то, больше ободрясь, противустою непріятелю и сражаюсь съ нимъ. Но причину нехорошаго расположенія ко мнѣ вашего не могу узнать, что вы не чините мнѣ помощи; если вы не довольны моею къ вамъ дружбою, то увѣдомте меня, дабы по оному я могъ о себѣ промышлять и тогда всѣмъ извѣстно будетъ, что я отошелъ отъ Двора Россійскаго Государя по неблагорасположенію ко мнѣ начальствующихъ Россійскими непобѣдимыми войсками; а вы будьте совершенно увѣрены, что я пребы-

ваю твердо и пребуду въ службѣ великаго Россійскаго Государя до послѣдняго издыханія моего и не будетъ отъ меня что либо противное и отклоненіе. Покорнѣйше прошу в. пр. не забывать меня и отправить ко мнѣ на помощь большое число войска, чтобы я, соединясь съ войскомъ великаго Государя, вмѣстѣ съ нимъ могли истребить дѣло Персіянъ. При чемъ также объявляю вамъ, что Кубинскій Ших-Али-ханъ и Мамед-Хасан-ханъ Шекинскій прибыли къ шах-задэ и за прибытіемъ ихъ высокост. Селим-ханъ Шекинскій отступился отъ Персіянъ, учинился со мною согласнымъ и братомъ противъ непріятеля моего и ни въ чемъ онъ не удаленъ отъ меня, и опять поступилъ въ число подданыхъ Е. И. В.

550. *Тоже, гр. Гудовича къ Мустафа-хану, отъ 26-го января 1807 года, № 76.*

. . . . . О Ших-Али, бывшемъ ханѣ Дербентскомъ, безумномъ и вѣтренномъ человѣкѣ, нарушившемъ вновь данную имъ присягу на вѣрность Е. И. В., не дождавшись и Высочайшаго разрѣшенія о судьбѣ своей, я долженъ сказать, что в. пр. по силѣ трактата сего измѣнника должны признавать не иначе, какъ за собственнаго своего непріятеля и стараться о поимкѣ его, буде сіе теперь вамъ можно и удобно. Впрочемъ въ свое время я въ разсужденіи его сдѣлаю нужныя распоряженія и дамъ полныя наставленія. Наконецъ надобнымъ считаю васъ увѣдомить, что теперь еще не время отправлять вамъ отъ себя депутатовъ, тѣмъ больше, что вы, имѣя во мнѣ посредника во всемъ уполномоченнаго отъ всемилостивѣйшаго и великаго Г. И. и видѣвъ уже нѣсколько опытовъ, что по всѣмъ моимъ объ васъ всеподданнѣйшимъ представленіямъ и ходатайствамъ в. пр. удостоены отъ щедротъ Е. И. В. Высочайшими наградами, можете и въ случаѣ чрезъ письмо отъ себя изъявить вѣрноподданническую свою благодарность Е. И. В. за оказанныя вамъ неизреченныя милости и оное прислать ко мнѣ со всею увѣренностію въ томъ, что я тотчасъ отправлю оное къ Высочайшему Двору Е. И. В.

551. *Рапортъ подполк. Тихановскаго гр. Гудовичу, отъ 6-го марта 1807 года.—Фит-дагъ.*

Въ разсужденіи повелѣнія в. с. къ Мустафа-хану Ширванскому о дошедшихъ слухахъ до в. с., яко-бы измѣнникъ Селим-ханъ укрывается во владѣніи Ширванскомъ, я по всей моей присяжной должности беру смѣлость в. с. почтеннѣйше объяснить, что во время моего здѣсь, въ Ширванѣ, нахожденія ни отъ кого не слыхалъ и не могъ замѣтить изъ поведенія самого Мустафа-хана, чтобъ могъ онъ его укрывать; а слышалъ отъ постороннихъ, что Селим-ханъ находится въ Ардебилѣ и наконецъ подтвердилъ мнѣ пойманный шпіонъ, человѣкъ бывшаго Бакинскаго Хусейн-Кули-хана, что предъ отправленіемъ его изъ Тавриза видѣлъ онъ Селим-хана въ Тавризѣ и шах-задэ, который ему подарилъ 5,000 руб., но оттуда онъ уѣхалъ въ Ардебиль, и дѣйствительно меня увѣрилъ, что во время его проѣзда съ письмами чрезъ Ардебильское владѣніе слышалъ онъ, что находится Селим-ханъ съ женою въ Ардебилѣ. Вотъ все что могу донести о Селим-ханѣ измѣнникѣ, а при томъ осмѣливаюсь почтеннѣйше в. с. просить, чтобъ меня оправдать предъ Мустафа-ханомъ, ибо онъ сомнѣвается во мнѣ и полагаетъ, что будто-бы я о семъ донесъ в. с. несправедливо, и замѣчаю, чтобъ не лишиться его ко мнѣ довѣренности, которую я въ немъ по усердію къ службѣ Е. И. В. и по данному отъ в. с. мнѣ наставленію пріобрѣсти могъ.

552. *Тоже, отъ 6-го марта 1807 года. № 12. — Фиш-дагъ.*

Сего марта 4-го, переправляясь чрезъ Куру въ Ширванскомъ владѣніи 3 чел., увидѣвъ оныхъ караульщики Мустафа-хана Ширванскаго, бросились, чтобы ихъ схватить, но изъ числа оныхъ двое обратно за Куру бѣжали, а одинъ пойманъ, который оказался Ширванскій житель прежде бывшій и находился долгое время въ Ардебилѣ, у котораго найдены важнѣйшія отъ Турецкаго паши къ шах-заде и къ нижеписаннымъ чиновникамъ письма: къ Мустафа-хану Ширванскому 3, Сурхай-хану Кумыкскому 2, Султанъ Ахмед-хану Аварскому 1, Акушинскому кадію 2, Табасаранскому кадію 2, Ших-Али-хану 3, Джарскому и Елисуйскому обществу 2,—всего 15 писемъ. А притомъ доношу о дошедшихъ слухахъ до меня отъ самого Мустафа-хана и отъ постороннихъ, что Пир-Кули-ханъ съ тремя ханами, собравъ войско въ Ардебилѣ около 5,000, намѣревается съ шах-заде послѣ ноуруза, т. е. около 20-го марта, сдѣлать нападеніе на Ширванское владѣніе, а также и въ Талышинскомъ владѣніи въ мѣстѣ называемомъ Сары-Талыши, не въ дальнемъ разстояніи отъ Куры, собрано Персидскихъ войскъ конницы и пѣхоты около 2,000 подъ начальствомъ Шахсевенскаго Али-Кули-хана сына; утвердительно-жь не могу сего в. с. донести, а единственно только по слухамъ.

553. *Письмо гр. Гудовича къ Мустафа-хану, отъ 14-го марта 1807 года, № 176.*

. . . . . Въ разсужденіи извѣстій, отъ васъ ко мнѣ доставленныхъ, о Пир-Кули-ханѣ, который якобы, собравъ войска, намѣренъ напасть на ваше владѣніе и также о шах-задэ, съ войсками долженствующемъ прибыть послѣ ноуруза, что хотя бы извѣстіе сіе было и справедливо, чему я не могу однако-же вѣрить, потому что еще рано и нѣтъ подножнаго корму, то вамъ опасаться ихъ нечего, ибо я, заботясь объ охраненіи вашего владѣнія, предписалъ уже ген.-м. Небольсину съ сильнымъ корпусомъ войскъ Е. И. В. выступить на Тертеръ и при раззоренномъ г. Берда расположиться лагеремъ, на тотъ конецъ, чтобы прикрывать какъ ваше владѣніе, такъ равно Карабагское и Шекинское и въ случаѣ приближенія непріятеля къ какому либо изъ сихъ владѣній, тотчасъ поспѣшить для защищенія онаго и для пораженія непріятеля; при чемъ увѣренъ я, что при нужномъ случаѣ в. пр. для собственной пользы вашей не оставите также и съ своей стороны во всемъ ему содѣйствовать и совокупно стараться отражать непріятеля, имѣя для сего въ готовности свою конницу, чтобы въ случаѣ надобности подкрѣплять ген.-м. Небольсина конницею; о чемъ также предписалъ я и Джафар-Кули-хану Шекинскому.

556. *Рапортъ ген.-м. Небольсина гр. Гудовичу, отъ 18-го апрѣля 1807 года, № 203. — Берда на Тертерѣ.*

Сего числа получилъ я письмо отъ прибывшаго изъ Ширвана въ Нуху Омар-султана, коимъ увѣдомляетъ меня о неблагонамѣреніи Мустафа-хана Ширванскаго, что онъ посылаетъ отъ себя людей къ Баба-хану и Аббас-мирзѣ для переговоровъ и что совѣты ему отъ Омар-султана въ разсужденіи вѣрности къ Е. И. В. остались безполезны; о семъ же извѣщаетъ меня и е. пр. Джафар-Кули-ханъ Шекинскій. . . .

557. *Тоже, подполк. Тихановскаго гр. Гудовичу, отъ 20-го апрѣля 1807 года, № 30. — Фит-дагъ.*

Почтеннѣйшимъ предписаніемъ в. с. отъ 1-го апрѣля, за № 106, предписывать изволите о внушеніи Мустафа-хану Ширванскому, чтобъ онъ былъ въ дружбѣ и согласіи съ Джафар-Кули-ханомъ Шекинскимъ, какъ утвержденнымъ по Высочайшей волѣ ханомъ Шекинскимъ, а равно объявить ему, Мустафа-хану Ширванскому, чтобъ онъ запретилъ Азай-султану, начальнику своему на границѣ близь Шеки, дѣлать грабежи и разныя обиды Шекинцамъ, вслѣдствіе котораго почтеннѣйше в. с. имѣю честь донести, что я всѣ средства употребилъ и внушилъ Мустафа-хану, что весьма непріятно в. с. ихъ между собою несогласіе и что они оба подданные Е. И. В., а при томъ, что пріятельское между ними сношеніе и согласіе весьма полезно для ихъ владѣнія и подадутъ имъ близкую удобность взаимно содѣйствовать непобѣдимымъ войскамъ Россійскимъ къ охраненію и защищенію границъ ихъ владѣнія, на что онъ, Мустафа-ханъ, мнѣ и объявилъ, что всѣ повелѣнія и желанія в. с. съ великимъ удовольствіемъ выполняетъ и никогда съ Джафар-Кули-ханомъ не ссорится; а особливо, узнавъ желаніе в. с., чтобъ быть съ нимъ въ связи и дружбѣ, всячески стараться будетъ пріобрѣсти въ немъ, Джафар-Кули-ханѣ, дружбу, но что Джафар-Кули-ханъ противъ его дѣлаетъ неприличные поступки, какъ-то: 1) брата его двоюроднаго Эмир-султана

подговорилъ къ побѣгу и удерживаетъ у себя; 2) также ведетъ переписку съ находящимся въ бѣгахъ у Кизылбашъ (Персіянъ) братомъ роднымъ его, Мустафа-хана, Хашим-бекомъ и на сихъ дняхъ нарочнаго Джафар-Кули-ханъ послалъ къ нему, Хашим-беку, съ тѣмъ чтобъ онъ къ нему въ Нуху пріѣхалъ и при томъ обѣщаетъ ему, что онъ Мустафа-хана выгонитъ изъ Ширвана и сдѣлаетъ его ханомъ, а равно и многіе противъ его нехорошіе дѣлаетъ поступки, то и проситъ онъ, Мустафа-ханъ, всепокорнѣйше в. с. не оставить предписать Джафар-Кули-хану, чтобъ не дѣлалъ онъ впредь вышеписанныхъ поступковъ, а онъ съ своей стороны всячески стараться будетъ соблюсти съ нимъ, Джафар-Кули-ханомъ, дружбу и такъ какъ они оба подъ державою великаго Г. И., то должны имѣть всегдашнее согласіе. А также объявилъ я Мустафа-хану, чтобъ онъ запретилъ Азай-султану, начальнику своему на границѣ близь Шеки, дѣлать грабежи и разныя обиды Шекинцамъ, однако не подавая при томъ виду, что жалобы доходятъ до в. с. отъ Джафар-Кули-хана, а что отъ стороннихъ дошло до свѣдѣнія в. с., который съ повиновеніемъ принялъ и ту-жь минуту, призвавъ къ себѣ находящагося на границѣ въ Шекинскомъ владѣніи, поставленнаго начальника Азай-султана, запретилъ при мнѣ наистрожайше производить грабежи и дѣлать разныя обиды Шекинцамъ, объявляя при томъ мнѣ Мустафа-ханъ, что онъ никогда ему, Азай-султану, не приказывалъ по-

добное чинить, а было чинено, но прежде, когда еще Шеки не была подъ державою великаго Г. И., а теперь какъ подъ державою одною, то онъ никогда и не посмѣетъ сего дѣлать; а при томъ сказалъ, что онъ самъ подробнѣйше обо всемъ отнесется къ в. с.

558. *Тоже, отъ 20-го апрѣля 1807 года, № 31. — Фит-дагъ.*

Осмѣливаюсь почтеннѣйше донести в. с.: сего апрѣля 19-го числа прислалъ Мир-Мустафа-ханъ Талышинскій чрезъ находившагося прежде въ Сальянахъ наибе, а нынѣ у него, Мир-Мустафа-хана, въ Талышѣ Кобад-султана, двоюроднаго брата Мир-Мустафа-хана, къ Мустафа-хану Ширванскому съ объявленіемъ, что такъ долгое время Мир-Мустафа-ханъ находится подъ владѣніемъ Персидскимъ и во все время не видитъ никакой пользы, а только что одно угнетеніе и раззореніе; между прочимъ, проситъ его, Мустафа-хана, чтобы онъ принялъ въ свою пріязнь и примирился съ нимъ и что находящіяся у него, Мир-Мустафа-хана, Ширванскія семьи возвращаетъ ему обратно и желаніе его есть, чтобы быть также подъ державою великаго Г. И. Всероссійскаго. Мустафа-жъ ханъ Ширванскій принялъ сіе весьма съ пріятностію и хотѣлъ къ нему пословъ послать, однако-жъ, объявя мнѣ объ этомъ, что соглашусь ли я на оное; но я ему представилъ въ резонъ, что къ сему безъ воли в. с. приступить самому ему, Мустафа-хану, нельзя,—по той болѣе причинѣ, что когда в. с. троекратно къ нему, Мир-Мустафа хану, предписывать изволили о возвращеніи семей, но онъ всегда отговаривался, а присовѣтывалъ Мустафа-хану, чтобы онъ отвѣчалъ ему, Мир-Мустафа-хану, что онъ съ великою радостью

пріемлетъ отъ него предложеніе, а особливо, чтобы быть подъ державою великаго Г. И. и содѣйствовать общими противъ врага нашего силами, но безъ воли в. с. приступить къ сему не смѣетъ, — на что онъ и согласился и объявилъ посланному точно сіи слова. О чемъ вышеписанномъ представя симъ почтеннѣйше на благоразсмотрѣніе в. с., при томъ осмѣливаюсь объяснить, не заблагоугодно ли будетъ в. с. приказать отрядить къ Мир-Мустафа-хану Талышинскому опытнѣйшаго чиновника, чтобы могъ изустно слышать его преданіе и точно узнать его расположеніе или не кроются ли какія либо противныя совокупленія, чего я однако-жь отъ Мустафа-хана Ширванскаго не ожидаю.

559. *Тожъ, отъ 22-го апрѣля 1807 года, № 35.— Фит-дагъ.*

На почтеннѣйшее предписаніе в. с., апрѣля отъ 1-го за № 106, имѣю честь почтеннѣйше донести: 1) что Мустафа-ханъ Ширванскій обще съ измѣнникомъ Селим-ханомъ посылали внушить Шекинскимъ жителямъ, будто-бы Французы разбили совершенно Россійское войско, что Турки въ большомъ числѣ собираются у берега р. Арпачая, также что Баба-ханъ далъ Селим-хану 12,000 своего войска,—но всѣмъ моимъ развѣдываніямъ ни отъ кого не могъ совершенно узнать, а что Мустафа-ханъ дѣйствительно распустилъ слухи во всемъ владѣніи. что будто бы Французы разбили Россійскія войска и Турки въ большомъ количествѣ войскъ расположились на р. Арпачаѣ и соединились съ Кизылъ-башами, и наконецъ, что будто-бы Турки совсѣмъ выгнали Русскія войска изъ Тифлиса и что ген.-м. Небольсинъ пошелъ не въ Кабарду, а въ Тифлисъ, а также, что Чеченцы разбили Булгакова. 2) Чиновники измѣнника Селим-хана дѣйствительно находились при Мустафа-ханѣ; изъ нихъ Мирза-Хусейнъ уже болѣе года безотлучно при его, Мустафа-хана, женѣ, т. е. при дочери измѣнника Селим-хана, который отправляетъ должность дядьки—такъ какъ она еще 12-лѣтняя, и съ нимъ нѣсколько Селим-хановыхъ служителей, о которомъ я объявилъ ему, Мустафа-хану, что в. с. приказали

вить подъ караулъ, на что онъ мнѣ объявилъ, что съ удовольствіемъ выполню е. с. приказаніе и что впредь до востребованія будетъ находиться подъ присмотромъ.

560. *Тоже, № 36.—Фит-дагъ.*

Сего числа Мустафа-ханъ Ширванскій получилъ письмо изъ Талыша отъ купца, который извѣщаетъ о намѣреніи Персіянъ: 1) бывшій Бакинскій ханъ Хусейн-Кули-ханъ отряженъ съ 30,000 пѣхоты чрезъ Талышъ на судахъ сдѣлать нападеніе на Баку; 2) Пир-Кули-ханъ съ 8 ханами, въ томъ числѣ измѣнникъ Селим-ханъ, со многими войсками къ Шеки и Ширвану; 3) самъ шах-задэ намѣренъ чрезъ Эривань соединиться съ Турками и сдѣлать къ Тифлису нападеніе, а Баба-ханъ назначилъ мѣсто своего пребыванія въ Султаніэ. Я все сіе не могу утвердительно донести в. с., а единственно по полученному письму и по слуху отъ самого Мустафа-хана, а при томъ онъ, Мустафа-ханъ, мнѣ объявилъ, чтобъ донести в. с., что онъ какъ вѣрноподданный Г. И. Всероссійскому всѣ силы будетъ употреблять къ защищенію своихъ границъ и содѣйствовать во всемъ непобѣдимымъ Россійскимъ войскамъ и для помощи ему чтобъ в. с. сдѣлали милость и отрядили хотя одинъ баталіонъ, и что онъ какъ вѣрноподданный великому Государю и присягалъ Ему, то никогда не послѣдуетъ отъ него никакой измѣны.

561. *Тож. отъ апрѣля 1807 года, № 39.—Фит-данъ.*

Почтеннѣйше в. с. отъ 22-го сего мѣсяца, за № 35, имѣлъ честь донесть, что лазутчиковъ, пойманныхъ караульщиками Мустафа-хана на Курѣ, по многимъ моимъ напоминаніямъ Мустафа-хану, *во исполненіе* повелѣнія в. с., къ Джафар-Кули-хану не отправляетъ, но напослѣдокъ по сильнымъ моимъ настаиваніямъ онъ, Мустафа-ханъ, сего апрѣля 28-го числа за строгимъ карауломъ *отправилъ* къ Джафар-Кули-хану только одного послѣ пойманнаго Елисуйскаго жителя Абдул-Рахмана, а перваго, *о которомъ* я прежде доносилъ в. с., то онаго Ширванскаго жителя оставилъ при себѣ, объявя мнѣ при томъ, что оный совсѣмъ при немъ былъ посторонній. Сколько я отъ него ни требовалъ и ни внушалъ, что неприлично дѣлать и что в. с. не довольны будете симъ, но онъ, Мустафа-ханъ, отъ меня ничего не принялъ, а объявилъ,—когда потребуете в. с. и Ширванскаго жителя, то онъ съ нарочнымъ не преминетъ отправить. А при томъ осмѣливаюсь почтеннѣйше в. с. донести, что дошли до меня слухи, а равно и отъ самого Мустафа-хана, что будто Джарскій народъ получилъ письма отъ Турецкаго паши и намѣревается сдѣлать измѣну, а равно подъ владѣніемъ Джафар-Кули-хана въ Шекинскомъ владѣніи на р. Инчэ дѣлается противъ Джафар-Кули-хана заговоръ и хотятъ взбунтоваться; начальникъ же сему всему заговору

Мурад-султанъ, жительствующій на р. Инчэ, во владѣніи Джафар-Кули-хана. Я все сіе не могу утвердительно в. с. донести, а единственно по увѣреніямъ Мустафа-хана, который мнѣ объявилъ, что назадъ тому дня три къ нему, Мустафа-хану, пріѣзжалъ изъ Джаръ одинъ чиновникъ и все сіе онъ ему объявилъ; имя же сего чиновника, сколько я ни старался отъ него, Мустафа-хана, узнать, но онъ мнѣ не объявилъ, а равно и отъ постороннихъ ни отъ кого не могъ узнать.

562. *Тоже, отъ 28-го іюля 1807 года, № 87.—Фит-дагъ.*

Мустафа-ханъ на повелѣніе в. с. о перемѣнѣ мѣста пребыванія изъ Фит-дага въ новую Шемаху мнѣ объявилъ, что онъ изъ Фит-дага въ новую Шемаху не войдетъ, а посылаетъ при семъ посланника Мирза-Абдулла съ просьбою, чтобъ в. с. позволили поселиться ему въ сел. Сулутѣ, нанизу подъ кр. Фитдагскою, съ объясненіемъ, почему не можетъ войти въ новую Шемаху.

563. *Извлеченіе изъ рапорта подполк. Тихановскаго гр. Гудовичу, отъ 5-го сентября 1807 года, № 111. —Фит-дагъ.*

. . . . . Въ Ширванскомъ владѣніи съ недавнихъ временъ происходятъ великія воровства и грабительство, какъ-то со стороны Кубы, а также и Шеки; но при всемъ томъ, по поводу коего и сами Ширванскіе жители безъ воли Мустафа-хана начали было дѣлать воровства, какъ-то въ Кубѣ и Баку,—о чемъ я и къ ген.-м. Гурьеву отнесся и по многимъ моимъ внушеніямъ Мустафа-хану оныя воровства со стороны Ширванцевъ кажется прекращены и между тѣмъ Мустафа-ханъ въ оправданіе свое мнѣ представляетъ, что Ширванцы принужденными себя находятъ оное воровство дѣлать, ибо Ших-Али-ханъ безпрестанно присылаетъ въ Ширванъ дѣлать воровство и грабительство, которое и о сю пору продолжается, а и что оными Кубинцами болѣе 500 лошадей покрадено, а также великое число скота рогатаго, то онъ, Мустафа-ханъ, принужденъ отрядить нѣсколько вооруженной конницы къ границѣ Кубинской, для удержанія оныхъ воровъ.

564. *Рапортъ подполк. Тихановского гр. Гудовичу, отъ 29-го сентября 1807 года, № 113.—Фит-дагъ.*

Предъ симъ дней нѣсколько прибыли 2 посланца изъ Персіи на Куру, гдѣ и остановились, а между тѣмъ дали знать Мустафа-хану, позволитъ-ли онъ онымъ посланцамъ прибыть къ нему въ Фит-дагъ, почему Мустафа-ханъ и требовалъ отъ меня совѣта, какъ я ему присовѣтую—допустить оныхъ къ нему, Мустафа-хану, или, не пропуская чрезъ Куру и не принимая отъ нихъ ничего, обратить ихъ обратно; на что и ему, Мустафа-хану, и совѣтовалъ, что-бъ оныхъ непремѣнно допустить до Фит-дага, гдѣ-бъ подробнѣе могъ узнать, для чего оные посланцы прибыли, зная, что и безъ сего онъ, Мустафа-ханъ, могъ-бы отъ оныхъ все узнать. Напослѣдокъ, спустя нѣсколько дней, Мустафа-ханъ объявилъ мнѣ, что оныхъ посланцовъ онъ не приказалъ до себя допустить, а обратилъ оныхъ обратно въ Персію, не принимая отъ оныхъ яко-бы ничего; между тѣмъ объявилъ онъ, Мустафа-ханъ, мнѣ, что его посланный узналъ отъ тѣхъ Персидскихъ посланцовъ: 1) что оные посланцы прибыли отъ Ата-хана къ нему, Мустафа-хану, съ тѣмъ яко-бы его, Ата-хана, увѣдомилъ Мир-Мустафа-ханъ Талышинскій, что будто-бы Мустафа-ханъ Ширванскій ищетъ чрезъ него, Мир-Мустафа-хана, предаться Персіянамъ, почему онъ, Ата-ханъ, извѣщаетъ Мустафа-хана чрезъ оныхъ посланцовъ, что такъ какъ давніе они между собою искренніе друзья, то не

лучше ли-бъ было,—если Мустафа-ханъ расположенъ искать Персіянъ, то-бъ чрезъ него, Ата-хана, а не чрезъ Талышинского Мир-Мустафа-хана, чего я хотя и не ожидаю отъ Мустафа-хана, чтобъ онъ могъ предаться къ Персіянамъ. 2) При отправленіи оныхъ посланцовъ къ Мустафа-хану Ширванскому посланъ посланецъ отъ шах-заде къ Шах-Али-хану Кубинскому съ богатыми подарками чрезъ Баку и съ секретными письмами, о которыхъ я не преминулъ дать знать ген.-м. Гурьеву. 3) Объявили, яко-бы Шекинскіе жители послали къ измѣннику Селим-хану письмо съ просьбою, чтобъ онъ, измѣнникъ Селим-ханъ, выпросилъ у Персіянъ 1,000 чел. войска и прибыль-бы къ нимъ въ Шеки, гдѣ они могутъ находящіеся Россійскія войска вырѣзать, а Джафар-Кули-хана выгнать, а его, измѣнника Селим-хана, сдѣлать въ Шеки ханомъ, и что у оныхъ Шекинскихъ жителей всѣ уже приготовленія сдѣланы, о чемъ меня и самъ Мустафа-ханъ увѣряетъ, что сіе есть самая сущая справедливость, ибо рано или поздно дѣйствительно сіе случится. Я, слыша отъ него, Мустафа-хана, оныя извѣстія, старался всячески узнать, кто именно таковые писали къ нему, измѣннику Селим-хану, письма, но онъ, Мустафа-ханъ, объявилъ мнѣ, что почти всѣ Шекинскіе, а также и посторонніе въ томъ числѣ есть, но объявить объ оныхъ именно не можетъ. — Я все сіе представляя в. с. на благоусмотрѣніе, при томъ осмѣливаюсь почтеннѣйше объяснить, что прежде сего всегда меня Муста-

фа-ханъ увѣрялъ, что Талышинскій Мир-Мустафа-ханъ мщетъ въ Русскихъ и сдѣлался съ нимъ, Мустафа-ханомъ Ширванскимъ, другомъ, — о чемъ я и в. с. почтеннѣйше доносилъ; а теперь объявляетъ, что Талышинскій Мир-Мустафа-ханъ извѣщаетъ Персіянъ о преданности Мустафа-хана Ширванскаго къ нимъ, Персіянамъ. Несогласія-жъ его, Мустафа-хана, съ Джафар-Кули-ханомъ причиняютъ великія разоренія и воровства между обѣими провинціями, чрезъ что много претерпѣваютъ жители обиды и раззоренія и между тѣмъ нерѣдко доходятъ до меня просьбы какъ отъ самихъ Ширванцевъ, равно со стороны Шеки на Ширванскихъ жителей, почему я всячески настаиваю у него, Мустафа-хана, чтобъ онъ непремѣнно запретилъ своимъ подданнымъ дѣлать разныя шалости и примирился бы съ Джафар-Кули-ханомъ; но за всѣмъ тѣмъ только мнѣ объявляетъ, что не онъ причиною, а единственно Джафар-Кули-ханъ всему между ними несогласію и если онъ, Джафар-Кули-ханъ, впредь какія ему сдѣлаетъ неудовольствія, то онъ, Мустафа-ханъ, предприметъ отомстить ему, а послѣ того намѣревается удалиться, а куда — онъ самъ знаетъ, о чемъ я и в. с. почтеннѣйше имѣлъ честь доносить сего мѣсяца отъ 5-го числа. Со стороны-жъ Кубы отъ Ших-Али-хана весьма многія дѣлаютъ изъ Ширвана похищенія и на сихъ дняхъ Ших-Али-ханъ отогналъ у Ширванскихъ жителей около 4,000 овецъ и поступилъ безчеловѣчнымъ образомъ съ находящимися тремя въ Кубѣ Армянами.

Ширванскими жителями, для промысла, отобравъ отъ нихъ находящіяся разныя вещи на 170 р. и наличными деньгами 230 р.,—билъ немилостиво и выгналъ изъ своего владѣнія. Третій-жъ назадъ тому день распустили по всему Ширвану слухи, яко-бы Турки подъ командою в. с. войска разбили до основанія и в. с. только что одни едва могли возвратиться въ Тифлисъ. Я, всѣ сіи сообразя происшествія, весьма опасаюсь, чтобъ не могли выйти въ Ширванскомъ владѣніи какія неприличности, чего хотя и не ожидаю отъ Мустафа-хана и при томъ прошу почтеннѣйше в. с. не оставить вашимъ повелѣніемъ ему, Мустафа-хану, о выставленіи во владѣніи его на почтахъ положеннаго числа лошадей и людей, ибо безпрестанно доходятъ до меня жалобы, что никогда на оныхъ почтахъ болѣе по 14 лошадей не находится, а нерѣдко случается, что и ни одной, отчего великая дѣлается проѣзжающимъ остановка, и сколько я ни настаиваю отъ него, Мустафа-хана, чтобъ непремѣнно положенное в. с. число лошадей было выставлено, но за всѣмъ тѣмъ остается безъ выполненія. Почтеннѣйше имѣю честь донести, что посланный сей отъ Мустафа-хана Мирза-Абдула есть изъ первѣйшихъ во всѣхъ его, Мустафа-хана, дѣлахъ довѣренный, отъ котораго в. с. всѣ подробности узнать можете.

565. *Письмо гр. Гудовича къ Мустафа-хану, отъ 12-го октября 1807 года, № 544.*

Пріятно мнѣ при семъ случаѣ изъявить вамъ мою благодарность за извѣстіе, доставленное мнѣ, что нѣкоторые вѣтреные Шекинцы находятся въ переписке съ измѣнникомъ Селимъ-ханомъ и приглашаютъ его прибыть съ Персидскими войсками въ Шеки, хотя однако-же, сказать въ откровенности, я не даю полной вѣры симъ извѣстіямъ, а еще болѣе не вѣрю тому, чтобы Персіяне, съ которыми продолжаются переговоры о перемиріи и которые по совершенномъ разбитіи мною главной Турецкой арміи подъ начальствомъ Эрзерумскаго сераскира Юсуф-паши, будучи тогда и въ полномъ собраніи войскъ, не смѣли даже и на малыя Россійскія команды сдѣлать какое либо покушеніе, то кольми паче теперь, когда я имѣю всѣ войска свободными и подъ моими руками, они не осмѣлятся прервать продолжающихся переговоровъ и съ 1,000 чел. пройти къ Шеки на пагубу свою, тогда какъ и время уже не позволитъ имъ имѣть какія либо движенія и когда они не могутъ нигдѣ переправиться чрезъ Куру, не бывъ тотчасъ открыты, разбиты и разсѣяны. Если-жъ бы Шекинцы по вѣтрености своей и имѣли безумное намѣреніе возвести на ханство измѣнника Селим-хана, то по взятымъ уже мною всѣмъ нужнымъ мѣрамъ не только не успѣютъ въ своемъ предпріятіи, но при малѣйшемъ оказательствѣ ихъ къ безпокойству будутъ тотчасъ безъ по-

щады и примѣрно наказаны силою побѣдоноснаго оружія Е. И. В. Могу увѣрить в. пр., что по симъ же самымъ мѣрамъ, мною взятымъ, не скроются имена тѣхъ вѣтренниковъ, кои осмѣлились, въ противность присяги и вѣрности къ Высочайшему престолу Е. И. В., имѣть сношеніе и переписку съ измѣнникомъ Селим-ханомъ, если только таковые дѣйствительно были. Впрочемъ желательно бы мнѣ было, чтобы в. пр. показали опытъ усердія вашего, открывъ имена сихъ вѣтренниковъ, если оные, какъ я полагаю, вамъ извѣстны; таковой поступокъ вашъ я съ удовольствіемъ призналъ бы за истинную преданность вашу и ревность къ пользамъ службы Е. И. В. Впрочемъ я нужнымъ считаю сказать при семъ справедливо и со всею рѣшительностію, что должно совершенно выкинуть изъ мыслей, дабы когда либо измѣнникъ Селим-ханъ могъ получить Шекинское ханство. Всемилостивѣйшій и великій нашъ Г. И. за вѣрность и истинное усердіе, коихъ многіе опыты показалъ превосходительный и высокостепенный Джафар-Кули-ханъ Шекинскій, въ вознагражденіе его за оныя, всемилостивѣйше соизволилъ пожаловать ему Шекинское ханство и утвердить его въономъ наслѣдственно и потомственно на вѣчныя времена,—слѣдственно никакія противъ него покушенія измѣнника Селим-хана или кого другаго не возъимѣютъ успѣха, особливо когда право его будетъ всегда поддерживаемо силою оружія Е. И. В. и я еще повторю, что и изъ мыслей должно навсегда выкинуть, дабы Селим-ханъ могъ

когда нибудь получить Шекинское ханство, имъ потерянное за свое коварство и измѣну всемилостивѣйшему и великому нашему Г. И. Всякая даже связь и сношеніе съ нимъ подданныхъ Всероссійской Имперіи почитается теперь измѣною и нарушеніемъ вѣрности къ Высочайшему престолу Е. И. В. Я надѣюсь, что в. пр. по усердію своему, конечно, удалены отъ всякихъ съ симъ измѣнникомъ сношеній, но прошу васъ и требую, чтобы равномѣрно было отъ васъ наистрожайше запрещено и всѣмъ вашимъ подвластнымъ входить съ нимъ или съ находящимися при немъ людьми въ какія либо и малѣйшія связи, ибо признательно скажу, что всякой противной сему поступокъ признанъ будетъ мною за нарушеніе трактата и присяги, данной на вѣчную вѣрность подданства Е. И. В.

По расположенію моему къ в. пр., говоря съ вами откровенно, я не могу умолчать при семъ, сколько мнѣ прискорбно видѣть несогласіе ваше и вражду, питаемую къ превосходительному и высокостепенному Джафар-Кули-хану Шекинскому; бывъ оба подданные одного великаго и всемилостивѣйшаго нашего Г. И. и, такъ сказать, дѣти одного милосердѣйшаго отца, вы вмѣсто должной искренности и дружбы одинъ къ другому враждуете и одинъ другому вредите. Отъ того-то и между подвластными вашими, видя несогласіе ваше, происходятъ обоюдныя воровства, отгоны скота и разныя неустройства обѣихъ сторонъ; если-жъ бы вы были въ дружбѣ, то не только подвластные ваши были всегда спокойны и безопасны отъ

хищничествъ, но и безпокойные сосѣди обоихъ владѣній не смѣли бы никогда пуститься на хищничество въ какое либо изъ сихъ владѣній и были бы всегда покорны, находясь въ рукахъ и повелѣніяхъ вашихъ. И такъ, усердствуя пользамъ обоихъ васъ, снова повторяю дружескій мой совѣтъ и требую непремѣнно, чтобы вы, отвергнувъ всякую между собою непріязненность, противную обязанностямъ вѣрноподданнаго, находились всегда въ дружелюбномъ согласіи, почитая одинъ другаго себѣ братьями. Сего требуетъ собственная польза васъ обоихъ, ибо и по откровенности моей не скрываю ни отъ васъ, ни отъ превосходительнаго и высокостепеннаго Джафар-Кули-хана, что по власти Высочайше мнѣ данной и по главному моему во всемъ здѣшнемъ краѣ начальствованію я долженъ для прекращенія неустройства войти въ дѣла ваши и употребить власть свою, дабы не допустить къ обидамъ подвластныхъ каждагъ изъ васъ, какъ обоихъ подданныхъ одного великаго Г. И. Но прежде вопрошу в. пр., съ чѣмъ сообразно сіе и прилично ли, чтобы я долженъ былъ употребить насиліе къ возстановленію тишины и спокойствія между вами? Пріятно ли также будетъ, когда я по обязанности моей долженъ буду довести до Всевысочайшаго свѣдѣнія Е. И. В. о вашей между собою враждѣ и не навлечетъ ли сіе справедливаго неудовольствія всемилостивѣйшаго нашего Г. И., коего вся цѣль и желаніе есть, дабы подданные Его наслаждались всегда

ненарушимымъ спокойствіемъ и счастіемъ? Для сего-то и я, не приступая безъ крайней надобности къ прекращенію неустройствъ между обоими владѣніями, въ послѣднее предоставляю вамъ обоимъ разобраться между собою дружелюбно во всѣхъ обидахъ, причиненныхъ взаимно со вступленія на ханство превосходительнаго и высокостепеннаго Джафар-Кули-хана, а также дружелюбно раздѣлаться между собою, доставивъ каждый другому полное удовлетвореніе; для сего нужно вамъ или самимъ съѣхаться въ назначенное мѣсто или чрезъ повѣренныхъ своихъ согласиться о взаимномъ удовлетвореніи и возвращеніи каждаго принадлежности. Вотъ вамъ дружескій и полезный мой совѣтъ для обоихъ, о чемъ я также писалъ и къ Джафар-Кули-хану.

Въ послѣднемъ моемъ къ нему письмѣ я предписалъ, чтобы онъ наистрожайше и подъ большимъ наказаніемъ запретилъ Шекинцамъ дѣлать и малѣйшія обиды или грабежи вашимъ подвластнымъ.

30 семей вашихъ бѣжавшихъ съ Джебраил-юзбаши, которыхъ онъ не принялъ безъ разрѣшенія моего, приказалъ я, какъ вамъ уже извѣстно, непремѣнно возвратить; другія 60 семей называемыя Араби, бѣжавшія, какъ вы пишете, во время нахожденія моего въ походѣ, если принадлежатъ вамъ, будутъ непремѣнно при взаимномъ вашемъ разбирательствѣ возвращены, также и 200 скотинъ въ Шеки заарестованныхъ. В. же пр. съ своей стороны въ то время

удовлетворите всѣмъ справедливымъ требованіямъ превосходительнаго и высокостепеннаго Джафар-Кули-хана. Такимъ образомъ обоюдныя ваши неудовольствія прекратятся и подвластные съ обѣихъ сторонъ вполнѣ получатъ удовлетвореніе. Усердіе мое къ пользамъ вашимъ и мое къ вамъ расположеніе удостовѣряютъ меня, что, конечно, вы съ признательностію согласитесь на исполненіе сего средства, клонящагося единственно къ пользамъ вашимъ и подвластныхъ вашихъ, которое при томъ будетъ весьма надежно къ водворенію между вами навсегда дружбы и согласія. Затѣмъ увѣдомляю в. пр., что я предписалъ также превосходительному Джафар-Кули-хану Хойскаго Хаджи-юзбаши и двоюроднаго брата вашего Мамед-Али-бека, давно уже изъ Ширвана бѣжавшихъ въ Кубу и оттоль переселившихся къ Кабалу, принадлежащую къ Шекинскому ханству, воздержать отъ грабежа и хищничества или удалить ихъ оттоль; Кабальскимъ же жителямъ, если то справедливо, что они пособляютъ симъ бекамъ дѣлать отгоны скота и отправлять въ Кубу, строго сіе запретить и наказать ихъ.

О вѣтренномъ и безумномъ Ших-Али долженъ увѣдомить в. пр., что теперь нужно еще немного повременить; участь его скоро рѣшится и я въ непродолжительномъ времени ожидаю о немъ окончательнаго Высочайшаго Е. И. В. разрѣшенія, при чемъ если къ тому времени онъ не раскается, то силою побѣдоноснаго оружія Е. И. В. будетъ усмиренъ и навсегда лишенъ надежды быть Кубинскимъ ханомъ:

всѣ при томъ грабежи и хищничества, имъ учиненные въ вашемъ владѣніи, будутъ тогда удовлетворены. Я надѣюсь впрочемъ и увѣренъ, что в. пр. по усердію своему, конечно, съ своей стороны будете какъ помощію, такъ и всѣмъ потребнымъ содѣйствовать къ наказанію сего вѣтреннаго человѣка; когда же при томъ вы будете съ превосходительнымъ и высокостепеннымъ Джафар-Кули-ханомъ въ дружбѣ и согласіи, то совокупными вашими дѣйствіями при помощи Россійскаго войска не только тогда онъ будетъ наказанъ и разсѣянъ, но даже и теперь ничего не посмѣетъ предпринять или податься на хищничество, опасаясь на себя нападенія съ двухъ сторонъ. . . .

566. *Рапортъ подполк. Тихановскаго гр. Гудовичу, отъ 20-го декабря 1807 года, № 124. — Шемаха.*

Во исполненіе повелѣнія в. с. за № 246 и въ дополненіе рапорта моего, къ в. с. 10-го ноября отправленнаго, по употребленію съ моей стороны всѣхъ мѣръ и возможностей съ прошеніями къ съѣзду и свиданію хановъ Шекинскаго Джафар-Кули-хана и Ширванскаго Мустафа-хана, которые сего мѣсяца 12-го числа, имѣвши свиданіе, дружелюбно помирились и при томъ дали мнѣ подписки въ томъ, что оставляются всѣ между ними прежде бывшія неудовольствія и въ томъ, что впослѣдствіи времени быть имъ въ согласіи и дружбѣ, а владѣнія имѣть въ тишинѣ и спокойствіи; а буде кто изъ нихъ таковое положеніе преступитъ, то подвергается дѣйствію законовъ Е. И. В. всемилостивѣйшаго и великаго Г. И. Долгомъ считаю отдать справедливость предъ в. с. усердію хановъ при свиданіи, оказанному къ престолу Е. И. В., а особенно Джафар-Кули-хана Шекинскаго, который, желая исполнить волю в. с. и водворить во владѣніяхъ его и Мустафа-хана тишину и спокойствіе, согласился на всѣ требованія послѣдняго.

567. *Высочайшее повеленіе гр. Гудовичу, отъ 2-го января 1808 года.*

Графъ Иванъ Васильевичъ! Причины объясненныя вами въ депешѣ 10-го ноября прошлаго 1807 года и побуждающія васъ испрашивать облегченія для жителей ханства Ширванскаго, претерпѣвшихъ въ 1806 году раззоренія отъ Персидскихъ войскъ, Я нахожу основательными и охотно прощаю ген.-л. Мустафа-хану Шемахинскому 2,000 червонныхъ, остающихся въ недоимкѣ изъ числа слѣдуемой отъ него дани. Впрочемъ пребываю къ вамъ благосклонный.

Подписано: «АЛЕКСАНДРЪ».

Контрасигнировалъ: гр. Н. Румянцовъ.

568. *Отношеніе гр. Гудовича къ гр. Румянцову, отъ 5-го января 1808 года, № 1.*

Долгомъ почитаю сообщить в. с., что между Мустафа-ханомъ Ширванскимъ и Джафар-Кули-ханомъ Шекинскимъ возстало было несогласіе и взаимныя неудовольствія, коихъ причиною со стороны Ширванскаго хана я полагаю то, что онъ, будучи родственникъ измѣннику Селим-хану, низверженному съ Шекинскаго ханства, не могъ быть искреннимъ къ Джафар-Кули-хану, которому по Высочайшему Е. И. В. повелѣнію за испытанную въ немъ вѣрность отдано во владѣніе Шекинское ханство, принадлежавшее его родственнику, и какъ Мустафа-ханъ во многихъ случаяхъ поступалъ противу выгодъ Джафар-Кули-хана, поддерживая сторону приверженныхъ къ измѣннику Селим-хану, которыхъ силу Джафар-Кули-ханъ старался ослабить, то оттого и возродились обоюдныя неудовольствія. Между тѣмъ подданные обоихъ сихъ владѣній, видя несогласіе между ихъ владѣтелями, начали по Азіятскому ихъ обычаю дѣлать другъ у друга отгоны скота и грабежи. Почему я, видя возраждающееся неустройство и поступающія ко мнѣ частыя жалобы отъ сихъ хановъ, почелъ за нужное прекратить оное при самомъ его началѣ, для чего и писалъ я къ обоимъ ханамъ, требуя, чтобы они съѣхались на границу своихъ владѣній, разобрались полюбовно между собою въ обоюдныхъ своихъ неудовольствіяхъ и для спокойствія обоихъ владѣній воз-

становили между собою дружбу, избѣгая того, чтобы и по обязанности своей не вошелъ бы въ посредство примиренія ихъ, что было бы неприлично для нихъ и несоотвѣтственно званію ихъ,—тѣмъ паче, что они подданные одного великаго Г. И. Сей мой совѣтъ былъ ими принятъ и вслѣдствіе того оба хана, съѣхавшись на границѣ и лично между собою разобравшись, возстановили между собою дружбу и дали взаимныя обязательства въ непремѣнномъ согласіи. При чемъ Джафар-Кули-ханъ Шекинскій, многими опытами показавшій отличное усердіе свое и готовность дѣйствовать на пользу службы Е. И. В., и въ семъ случаѣ употребилъ всѣ снисходительныя средства, чтобы убѣдить Мустафа-хана окончить сіе дѣло съ ожидаемымъ успѣхомъ и пользою для обоихъ владѣній, о чемъ и имѣю рапортъ подполк. Тихановскаго, находящагося въ родѣ довѣреннаго отъ меня при Мустафа-ханѣ Ширванскомъ и бывшаго при семъ ихъ свиданіи.

Увѣдомивъ о семъ васъ, м. г. мой, нужнымъ почитаю присовокупить также, что сіе возстановленіе согласія между сими ханами открываетъ ту важную пользу, что Мустафа-ханъ Ширванскій и Джафар-Кули-ханъ Шекинскій, будучи сильнѣйшіе въ Дагестанѣ(?) владѣльцы и сосѣди другъ другу, при взаимномъ ихъ согласіи будутъ держать всегда въ рукахъ Лезгинъ и всѣхъ Дагестанцевъ, которые тогда не отважутся покуситься ни на какое хищничество. При томъ я имѣю въ предположеніи, чтобы вѣтреннаго и непо-

корнаго Шахъ-Али, бывшаго хана Дербентскаго, который по двукратнымъ призывамъ моимъ прибыть ко мнѣ въ Тифлисъ съ покорностью, для принятія въ присутствіи моемъ присяги на вѣчную вѣрность подданства Е. И. В., упорствуетъ исполнить сіе и не престаетъ дѣлать разныя безпокойства, противныя обязанностямъ вѣрноподданнаго,—въ будущую весну наказать силою оружія и поймать его или вовсе выгнать изъ Кубинскаго владѣнія. Къ исполненію же сего предположенія я намѣренъ употребить Ширванскую и Шекинскую конницу, придавъ къ оной нѣкоторую часть пѣхоты откуда удобно, что при согласномъ дѣйствіи обоихъ хановъ можетъ имѣть ожидаемый успѣхъ. Сіе же ихъ согласіе возъимѣетъ большое вліяніе на ихъ сосѣда Сурхай-хана Хамбутая Казикумыкскаго, который, принявъ присягу на вѣчную вѣрность подданства Е. И. В., отказался однако же подписать трактатъ, два раза къ нему отъ меня посыланный, и заставитъ его понизить тонъ. Впрочемъ долженъ сказать въ откровенности, что я не нахожу другой причины упрямства Сурхай-хана въ подпискѣ трактата, какъ крайнюю бѣдность его владѣнія и что онъ по силѣ того трактата дѣйствительно не въ состояніи будетъ взносить дань въ казну Е. И. В., въ 2,000 червонцовъ на него налагаемую, ибо владѣніе его, лежа въ ущельяхъ каменистыхъ горъ, по самому мѣстоположенію своему есть самое бѣдное и все богатство его подвластныхъ состоитъ только въ неваж-

ныхъ ихъ произведеніяхъ и издѣліяхъ, которыя они часто бываютъ принуждены вымѣнивать на хлѣбъ у своихъ сосѣдей. Почему, какъ статья о дани болѣе всего затрудняетъ сего хана, не смотря на малость оной, такъ что она для казны Е. И. В. не можетъ приносить важной пользы, то, по мнѣнію моему, можно бы было ему оную оставить и тогда, я надѣюсь, онъ не отказался бы отъ подписки трактата,—что представляя на усмотрѣніе ваше, м. г. мой, я буду ожидать Высочайшаго на сіе разрѣшенія чрезъ докладъ В. С.

569. *Всеподданнѣйшее донесеніе гр. Гудовича, отъ 23-го февраля 1808 года, № 5.*

Долгомъ почитаю всеподданнѣйше донести, что ген.-л. Мустафа-ханъ Ширванскій, имѣющій счастіе состоять въ вѣчномъ подданствѣ В. И. В. и который при послѣднемъ нашествіи Персіянъ въ Ширванское владѣніе въ 1806 году оказалъ явные опыты вѣрноподданнической преданности своей, храбро защищая безъ помощи войскъ В. И. В. Ширванское владѣніе, Высочайше управленію его ввѣренное, и отражавъ Аббас-мирзу Баба-ханова сына, во все время начальствованія моего въ семъ краю не только не сдѣлалъ ничего противнаго обязанностямъ вѣрноподданнаго, но и во многихъ случаяхъ показалъ опыты вѣрности и усердія своего къ Высочайшему престолу В. И. В. Сей-же самый Мустафа-ханъ Ширванскій по прежнимъ еще неудовольствіямъ съ Джафар-Кули-ханомъ Шекинскимъ, когда сей не былъ еще въ подданствѣ В. И. В. и не имѣлъ въ управленіи своемъ Шекинскаго ханства, доселѣ бывшій съ нимъ въ несогласіи, по сдѣланному мною ему предложенію прекратить съ нимъ всякую вражду, какъ съ подданнымъ одного всемилостивѣйшаго Г. И. и быть въ дружбѣ, дабы согласно дѣйствовать на пользу службы В. И. В., охотно на сіе согласился и такимъ образомъ оба сіи ханы, съѣхавшись на границѣ своихъ владѣній, примирились между собою и обязались быть въ пріязни и согласіи. Польза, каковая произойти можетъ отъ

сего взаимнаго ихъ согласія, весьма ощутительна, ибо Ширванъ и Шеки, имѣя съ лѣвой стороны Баку, а съ правой покоренныхъ Лезгинъ, составляютъ передовую линію, закрывающую весь Дагестанъ отъ Персіи. А потому при согласіи съ Джафар-Кули-ханомъ Мустафа-хана Ширванскаго, коего владѣніе есть изъ почетнѣйшихъ въ Дагестанѣ, особливо когда я сію передовую линію въ случаѣ надобности поддержу регулярными войсками, всякія покушенія Дагестанцевъ, если-бы паче чаянія они на что либо подались, должны остаться тщетными. Почему, въ вящшее поощреніе къ вѣрности и усердію Мустафа-хана, дерзаю всеподданнѣйше испрашивать отъ щедротъ В. И. В. всемилостивѣйшаго назначенія ему жалованья по чину ген.-лейтенанта, каковымъ всѣ прочіе ханы кромѣ его имѣютъ счастіе пользоваться, что и предаю въ Высочайшее В. И. В. благоусмотрѣніе.

570. *Рапортъ подполк. Тихановскаго гр. Гудовичу, отъ 3-го апрѣля 1808 года, № 13.*

Осмѣливаюсь почтеннѣйше в. с. донести: по прибытіи моемъ въ Ширванское владѣніе никакихъ достойныхъ замѣчанія послѣдствій не происходило и все обстоитъ благополучно, какъ только одна медленность въ доставкѣ провіанта отъ Мустафа-хана; но причиною всему представляетъ Мустафа-ханъ великую распутицу, въ разсужденіи выпавшихъ великихъ снѣговъ въ горахъ, а теперь начали доставлять какъ на ежедневное продовольствіе находящемуся въ Ширванскомъ владѣніи Троицкаго мушкетерскаго полка баталіону, равно и по повелѣнію в. с. для переведенія на два мѣсяца въ сухари. А между тѣмъ настоятельно Мустафа-ханъ требуетъ отъ меня позволенія, чтобъ собрать нѣсколько ему войска и сдѣлать съ онымъ чрезъ Куру переправу для взятія находящихся въ Талышѣ его семей, ибо безпрестанно отъ оныхъ семей къ нему пріѣзжаютъ посланцы съ просьбою, чтобы онъ только переправился съ своими войсками чрезъ Куру, то онѣ всѣ готовы съ нимъ слѣдовать въ Ширванъ, чему якобы и Талышинскій Мир-Мустафа-ханъ не будетъ препятствовать. Хотя я всячески его, Мустафа-хана, отъ онаго намѣренія отвлекалъ, но онъ проситъ, чтобъ я объ ономъ донесъ в. с. и просить о непремѣнномъ ему позволеніи переправиться съ своими войсками чрезъ Куру и возвратить оныя семьи; а при томъ объявилъ, что ес-

ли через 10 дней ему не выйдетъ позволенія, то онъ самъ собою предприметъ свое намѣреніе выполнить,—о чемъ о всемъ вышеписанномъ имѣю честь съ нарочнымъ почтеннѣйше в. с. на благоусмотрѣніе представить и ожидать милостивѣйшей резолюціи.

571. *Предписаніе гр. Гудовича подполк. Тихановскому, отъ 14-го іюня 1808 года. № 251.*

Получа съ нарочнымъ рапортъ вашъ подъ № 39, поспѣшаю отправить его къ вамъ обратно и прилагаю при семъ ордеръ мой къ ген.-м. Гурьеву для немедленнаго вами къ нему доставленія. Въ семъ ордерѣ я предписываю ему тотчасъ изъ Баку командировать 2 роты при 1 орудіи, по случаю намѣренія Сурхай-хана Хамбутая и бѣглаго Ших-Али сдѣлать нападеніе на Ширванское владѣніе. Между тѣмъ поручаю вамъ до прибытія еще въ Ширванъ сихъ ротъ настоять отъ хана, чтобы заготовленъ былъ для продовольствія ихъ провіантъ съ заплатою на прежнемъ основаніи. Я однако-же полагаю, что Сурхай-ханъ Хамбутай и Ших-Али-ханъ никогда не осмѣлятся сдѣлать явнаго нападенія на Ширванъ, который ихъ обоихъ сильнѣе, а развѣ будутъ посылать хищническія партіи для грабежа, что имъ удобно воспретить можетъ Ширванская конница; нужно однако-же, чтобы Мустафа-ханъ для сего былъ осторожнѣе, имѣлъ бы всегда въ нужныхъ мѣстахъ сильные разъѣзды. Но на случай дѣйствительнаго ихъ покушенія, чтобы съ большимъ числомъ войска впасть въ Ширванъ, то и теперь-же предписалъ ген.-м. Гурьеву подать возможную помощь; вмѣстѣ-же съ симъ писалъ я и къ ген.-л. Джафар-Кули-хану Шекинскому, дабы онъ, снесясь съ Мустафа-ханомъ Ширванскимъ, собралъ свою конницу и по первому вос-

требованію Мустафа-хана, соединясь съ нимъ, вспомоществовалъ ему къ отраженію непріятеля. Между тѣмъ нѣсколько тысячъ вооруженныхъ милиціонныхъ солдатъ, давно уже собравшихся въ Кизлярѣ по даннымъ мною прежде предписаніямъ, должны вскорости прибыть въ Баку. Сколь-же скоро часть оныхъ прибудетъ, то по предписанію моему ген.-м. Гурьеву будетъ отъ него къ симъ 2 ротамъ прислано и еще достаточное усиленіе для охраненія Ширванскаго ханства; именно-же я приказалъ изъ перваго пяти-сотка оставить въ Ширванѣ, буде надобность востребуетъ, 200 челов., а 300 отправить къ отряду ген.-м. Небольсина. Затѣмъ нѣсколько тысячъ должны проходить чрезъ Ширванское владѣніе къ отряду же ген.-м. Небольсина, а часть останется въ Баку,— всѣ раздѣленные по пяти-соткамъ и вслѣдъ одни за другими, почему въ случаѣ настоятельной надобности можно будетъ и отъ оныхъ отдѣлить нѣкоторую часть людей для усиленія отряда въ Ширванѣ. Всѣ же сіи милиціонные пяти-сотки не простые ратники, но вооруженные и почти уже совсѣмъ обученные солдаты,— слѣдовательно съ 200 оныхъ,—ежели нужны будутъ оные, и съ 2 ротами теперь должными прибыть въ Ширванъ, также и съ 2 ротами въ Нухѣ стоящими не только Сурхай-хана Хамбутая, но и всякаго непріятеля разбить возможно. Я же при томъ совершенно увѣренъ, что онъ явнаго нападенія никогда сдѣлать не осмѣлится, да и не въ силахъ, особливо зная, что сзади еще находится нѣсколько тысячъ войска.

Впрочемъ какъ о семъ внушите Мустафа-хану Ширванскому, такъ и о томъ, что ему совсѣмъ нечего опасаться, ибо владѣніе его съ трехъ сторонъ совершенно прикрыто и ограждено, а именно: отъ Баку ген.-м. Гурьевымъ, а отъ Карабага отрядомъ ген.-м. Небольсина, а отъ сей стороны мною, такъ что отовсюду тотчасъ будетъ подана ему помощь, лишь бы и онъ съ своей стороны имѣлъ собранную конницу для препятствованія хищническимъ набѣгамъ.

572. *Письмо гр. Гудовича къ Мустафа-хану, отъ 26-го іюля 1808 года. № 309.*

Письмо в. пр. я получилъ чрезъ почтеннаго чиновника вашего Мирза-Абдулау и за увѣренія ваши, что 2 ротамъ, поставленнымъ во владѣніи вашемъ для защищенія онаго, доставлены будутъ всѣ выгоды и пособія, признательно васъ благодарю.

О вѣтреномъ же и безпутномъ Ших-Али почитаю за нужное васъ увѣдомить, что я согласно съ желаніемъ в. пр. предположилъ примѣрно наказать дерзкій его поступокъ и навсегда лишить возможности дѣлать нападенія въ ваши границы. Для сего, соображая пользы Е. И. В. вмѣстѣ съ пользами вашего владѣнія, я сдѣлалъ слѣдующія распоряженія, въ которыя и в. пр., войдя съ разсужденіемъ, конечно, согласитесь, что пріемлемыя мною мѣры къ его наказанію и поимкѣ весьма надежны и необходимы. Извѣстно вамъ, что Ших-Али, какъ непокорный и ослушный въ требованіи моемъ, чтобы съ раскаяніемъ пріѣхать ко мнѣ для принятія въ присутствіи моемъ присяги на вѣчную вѣрность подданства Е. И. В., отнюдь не признается мною Кубинскимъ ханомъ и долженъ теперь навсегда оставить надежду когда либо быть онымъ. Городъ же Куба и окрестныя селенія, какъ извѣстно всѣмъ, состоятъ въ вѣчномъ подданствѣ Всероссійской Имперіи и жители оныхъ по занятіи Кубы учинили присягу на вѣрность под-

данства Е. И. В. Слѣдовательно теперь должно наказать одного Ших-Али, поймать и возвратить изъ его имущества весь скотъ, изъ владѣнія вашего отогнанный, и нѣкоторыхъ только его сообщниковъ, но не раззорять Кубинцевъ, какъ подданныхъ Е. И. В. Для сего же потребны вѣрнѣйшія средства, чтобы отрѣзать ему всѣ пути къ побѣгу и которыя суть слѣдующія: нужно, чтобы конница в. пр., тоже и Шекинская была въ готовности для соединеннаго дѣйствія, почему я пишу теперь же къ превосходительному и высокост. Джафар-Кули-хану Шекинскому, требуя, чтобы онъ изготовилъ свою конницу. Когда же милиціонные солдаты, коихъ нѣсколько тысячъ слѣдуютъ уже къ Баку, выступятъ изъ Дербента и первая половина оныхъ пройдетъ въ Баку, то другая половина, приближаясь къ Кубѣ, остановится впереди оной по моему приказанію. Въ то время 2 роты, въ Ширванскомъ владѣніи стоящія съ орудіемъ, тоже конница в. пр. и Шекинская, соединясь вмѣстѣ, съ другой стороны подвинутся къ Кубѣ. Аварскому хану я равномѣрно предпишу отнюдь не впущать его въ горы, гдѣ бы онъ могъ укрыться, а отъ стороны Баку пересѣченъ ему будетъ путь войсками тамъ находящимися. Такимъ образомъ окруженные со всѣхъ сторонъ Кубинскіе жители, устрашась присутствія войскъ Е. И. В., должны будутъ его или выдать или сопротивляться силѣ оружія Е. И. В. Въ послѣднемъ случаѣ они, какъ бунтовщики, не будутъ пощажены.

Сію-то мѣру я предпринялъ для того, чтобы навсегда рѣшить судьбу вѣтреннаго Ших-Али. Я конечно, знаю, что и 2-хъ ротъ при конницѣ в. при соединенной съ Шекинскою, достаточно было-бы наказать его съ Кубинцами и выгнать изъ Кубы; но таковое нападеніе походило бы больше на грабежъ и послужило бы только къ раззоренію жителей, кои суть подданные Е. И. В., не принеся впрочемъ ни малѣйшей пользы, ибо если Ших-Али успѣлъ бы куда либо скрыться, то безпокойства со стороны его не кончатся и онъ, собравъ паки разбойничью партію изъ вѣтренниковъ ему преданныхъ, могъ бы снова дѣлать впаденія въ Ширванскія границы. Почему, разсчитывая пользы службы Е. И. В., а вмѣстѣ съ тѣмъ наблюдая и собственныя ваши, я признаю за нужное, не подвергая раззоренію Кубинцевъ, одинъ разъ навсегда лишить одного Ших-Али всѣхъ способовъ къ дерзкимъ его поступкамъ и, непремѣнно доставъ въ руки, удалить отъ тѣхъ мѣстъ. Однако-же, прежде нежели подвинутся къ Кубѣ милиціонные солдаты, которымъ прикажу я навсегда занять Кубу, приступить къ сему нельзя, ибо употребить къ соединенію съ вами отрядъ ген.-м. Небольсина не можно, потому что онъ держитъ Араксъ и что съ Персіянами ничего еще не постановлено. Впрочемъ и милиціонные солдаты должны непремѣнно прибыть въ исходу сего мѣсяца, о движеніи которыхъ я полагаю, что уже дошли и до васъ извѣстія. Такимъ образомъ и, удовлетворяя правильному желанію в. пр., чтобы наказать Ших-Али за раззореніе,

причиненное имъ жителямъ вашего владѣнія, намѣренъ рѣшительно окончить сіе дѣло и однажды навсегда обезпечить со стороны его Ширванское владѣніе, также устроить порядокъ и спокойствіе въ самой Кубинской области и вполнѣ возвратить вамъ то, что имъ пограблено у вашихъ подвластныхъ. Для сего по поимкѣ Ших-Али будутъ поставлены войска въ самой Кубѣ съ пушками, на тотъ конецъ, дабы жителей Кубинскихъ держать въ повиновеніи и спокойствіи и наблюдать, чтобы ими не причиняемо было ни малѣйшаго вреда вашему владѣнію; если же при томъ Ширванская и Шекинская конница со всѣмъ усердіемъ будетъ дѣйствовать при наказаніи и поимкѣ Ших-Али, то, конечно, не будетъ ему никакого средства куда либо уйти и онъ долженъ будетъ непремѣнно попасться въ руки, а я съ моей стороны не оставлю безъ награды того, кто его схватитъ и обѣщаю въ награжденіе 500 червонцевъ. Изъ всего сего в. пр. можете видѣть истинное расположеніе мое дѣлать всѣ пособія, касающіяся до пользы вашей и Ширванскаго владѣнія, какъ находящагося въ сильномъ покровительствѣ и подданствѣ Всероссійской Имперіи, при чемъ я надѣюсь также, что послѣ сего вы останетесь благонадежны въ томъ, что хотя и не вдругъ иногда предпріемлятся мѣры къ наказанію сосѣдей вашихъ, дѣлающихъ вредъ во владѣніи вашемъ, но никогда правительство Россійское не оставитъ своихъ подданныхъ безъ того, чтобы не

пещись объ ихъ пользахъ и не доставить имъ полнаго удовлетворенія, сообразясь однако-же прежде съ обстоятельствами и положеніемъ дѣлъ, дабы тѣмъ вѣрнѣйшимъ средствомъ сіе исполнить. По сему-то в. пр. можете быть совершенно увѣрены, что въ свое время, конечно, будутъ возвращены вамъ и всѣ семьи, удерживаемыя Мир-Мустафа-ханомъ Талышинскимъ, какимъ бы то образомъ ни было; сіе же мое распоряженіе, о которомъ я предписалъ секретно и ген.-м. Гурьеву, дабы посему онъ тотчасъ распорядился-должно до самаго приступленія къ дѣйствію сохранить въ глубокой тайнѣ, дабы оное, обнаружась, не повредило успѣху.

Въ заключеніе я поставляю для себя пріятнымъ удовольствіемъ увѣдомить в. пр., что Е. И. В. по всеподданнѣйшему ходатайству моему и по засвидѣтельствованію объ усердіи вашемъ на пользу службы Е. И. В. и вѣрности вашей къ Высочайшему престолу, всемилостивѣйше соизволилъ назначить вамъ жалованье по чину ген.-л., состоящее въ 2,160 р. с. въ годъ,—каковой особенный знакъ Высочайшаго къ вамъ благоволенія, я увѣренъ, поощритъ васъ на дальнѣйшіе подвиги къ пользамъ службы Е. И. В.; мнѣ же при семъ случаѣ пріятно удостовѣрить в. пр., что каждый опытъ вашего усердія будетъ всегда доводимъ до Высочайшаго свѣдѣнія Е. И. В. и я за долгъ себѣ поставлю всегда стараться о пользахъ вашихъ.

573. *Предписаніе гр. Гудовича подполк. Тихановскому, отъ 28-го іюля 1808 года, № 102.*

Два рапорта в. выс. чрезъ нарочнаго козака я получилъ и одобряю въ полной мѣрѣ поведеніе ваше при Мустафа-ханѣ Ширванскомъ, также и совѣты вами даваемые ему на пользу службы.

Предположивъ примѣрно наказать вѣтреннаго и безпутнаго Ших-Али и лишить его навсегда способовъ дѣлать безпокойства, я сдѣлалъ уже нужныя распоряженія для поимки его и для занятія навсегда Кубы войсками Е. И. В., съ тѣмъ чтобы тамъ учредить правленіе на такомъ основаніи, какое существуетъ въ Баку. Исполненіе же сихъ распоряженій я поручилъ ген.-м. Гурьеву, дабы оныя подъ руководствомъ его приведены были въ дѣйствіе. Ордеръ мой ему, при семъ влагаемый, заключаетъ въ себѣ наставленіе, какимъ образомъ онъ долженъ къ тому приступить, и который имѣете къ нему безъ замедленія отправить. Въ чемъ же состоятъ сіи распоряженія, вы можете видѣть изъ копіи письма моего къ Мустафа-хану Ширванскому, здѣсь прилагаемой. Остается мнѣ только вамъ къ сему присовокупить, что ген.-м. Гурьеву я предписалъ, дабы 2 роты, въ Ширванскомъ владѣніи состоящія, находились подъ непосредственною вашею командою и съ ними я поручаю вамъ самимъ слѣдовать къ Кубѣ, когда по сношеніямъ вашимъ съ ген.-м. Гурьевымъ будетъ все готово къ дѣйствію и отрядъ изъ Дербента выступитъ

къ Кубѣ. Старайтесь при томъ настаивать у хана, чтобы конница его была готова соединиться съ вами и когда также вы увѣдомитесь отъ ген.-м. Гурьева объ изготовленіи въ Дербентѣ отряда къ выступленію, то тотчасъ увѣдомте о томъ ген.-л. Джафар-Кули-хана Шекинскаго, дабы онъ къ Ширванской конницѣ присоединилъ и Шекинскую, о чемъ уже ему отъ меня предписано. Мустафа-же хану Ширванскому внушите, чтобы онъ распоряженіе сіе къ наказанію и поимкѣ Ших-Али содержалъ въ глубокой тайнѣ, дабы оное, обнаружась, не повредило успѣху. Дайте ему при томъ почувствовать, сколь забочусь я о его пользахъ и безопасности его владѣнія, ибо все сіе дѣлается съ тѣмъ, чтобы оное навсегда обезпечить со стороны Кубы и для того дабы удовлетворить желанію его отмстить Ших-Али за раззореніе имъ сдѣланное въ Ширванскомъ владѣніи чрезъ хищническое впаденіе въ его границы. Сіи внушенія нужно ему сдѣлать для того, что я изъ письма его и изъ словъ Мирза-Абдулла замѣтилъ чрезвычайную нетерпѣливость Мустафа-хана, чтобы позволить ему тотчасъ съ своею конницею такимъ же образомъ напасть на Кубинцевъ и возвратить свою потерю и что даже онъ беретъ совсѣмъ въ другую сторону то, что ему до сихъ поръ не было дозволяемо сдѣлать нападеніе на Ших-Али. Вразумите его при томъ, что распоряженія мною сдѣланныя суть рѣшительныя и надежныя; что таковыя дѣла лучше гораздо оканчивать одинъ разъ съ вѣрными средствами, нежели продолжать оныя

чрезъ одни только нечаянныя и воровскія нападенія, ибо если только взаимнымъ нападеніемъ Ширванской конницы отогнать у Кубинцевъ скотъ и возвратить пограбленное, Ших-Али, собравъ партію, будетъ мстить тѣмъ же и безпокойства не могутъ окончиться. Для того-то, чтобы прекратить оныя, нужны были принятыя мною теперь мѣры, которыя по исполненіи своемъ будутъ гораздо полезнѣе и навсегда рѣшатъ судьбу вѣтреннаго Ших-Али.

Когда вы съ двумя ротами подойдете къ Кубѣ, то старайтесь о томъ, дабы конница Ширванская отнюдь не причинила раззоренія Кубинскимъ жителямъ, которые суть подданные Е. И. В., для чего и настаивайте отъ хана, чтобы имъ строго было сіе запрещено. Впрочемъ, при сопротивленіи Кубинцевъ, дѣйствовать уже непріятельски и соединенно съ отрядомъ, назначеннымъ изъ Дербента, взять Кубу оружіемъ. Удовлетвореніе же во всемъ пограбленномъ у Ширванскихъ жителей при нападеніи Ших-Али будетъ, по предписанію моему ген.-м. Гурьеву, сдѣлано изъ имѣнія его и участвовавшихъ съ нимъ, которое конфискуется въ казну.

На подъемъ двухъ ротъ при движеніи и на другія экстраординарныя издержки посылаю при семъ 80 Голландскихъ червонцевъ, въ которыхъ въ свое время дадите мнѣ отчетъ, да слѣдующихъ вамъ столовыхъ денегъ на 4 мѣсяца—60 р. с.

Сколько до сихъ поръ поставлено Мустафа-ханомъ Ширванскимъ провіанта на войска, во владѣніи

его стоявшія, сдѣлайте съ нимъ подробнѣйшій разсчетъ и все причитающееся ему число денегъ зачтите въ счетъ дани; остальную же дань отъ него слѣдующую настоятельно требуйте, чтобы онъ взнесъ, и которую принявъ отъ него, съ безопаснѣйшимъ конвоемъ препроводите въ Нуху къ маіору, стоящему тамъ съ двумя ротами, отколь оная препровождена будетъ въ Елисаветополь, а оттоль въ Тифлисъ. Въ вѣдомости своей ко мнѣ раздѣлите, сколько именно поступило провіанта на продовольствіе людей въ прошломъ годѣ по первое число сего года и сколько въ нынѣшнемъ году. Впрочемъ замѣтьте хану, что какъ провіантъ поступилъ отъ него для войскъ, защищающихъ его владѣніе и для собственной его безопасности, то по усердію своему къ пользамъ службы Е. И. В. онъ долженъ назначить за оный самую умѣренную цѣну.

574. *Рапортъ маіора Рябинина ген.-м. Гурьеву, отъ 2-го декабря 1808 года, № 36.*

Мустафа-ханъ Ширванскій въ тотъ день, когда Кубинскаго владѣнія бекамъ присяга на вѣрность Е. И. В. учинена, выступя за 17 верстъ отъ Кубы съ своимъ войскомъ на охраненіе, дѣлаетъ здѣшнимъ жителямъ грабительство и самовольно семей уводитъ въ свою провинцію и скотъ, о чемъ ему какъ отъ подполк. Тихановскаго было внушаемо, такъ и отъ меня было о семъ же съ прошеніемъ писано, но какозымъ обстоятельствамъ предписалъ я находящемуся на Шабранѣ ввѣреннаго в. пр. полка кап. Логвиненкову, дабы онъ Ширванцами угнатую скотину и вывозимыхъ семей останавливалъ и возвращалъ въ свои мѣста.

575. *Письмо гр. Гудовича къ Мустафа-хану, отъ 28-го декабря 1808 года, № 446.*

. . . . . О подвластныхъ вамъ Сальянскихъ жителяхъ и части семей Ширванскихъ я уже прежде писалъ къ Мир-Мустафа-хану Талышинскому, требуя настоятельно, чтобы онъ вамъ ихъ возвратилъ; теперь-же въ угодность в. пр. еще повторяю ему о томъ же, надѣясь, что вы ихъ и получите, ибо Мир-Мустафа-ханъ объ удерживаемыхъ имъ вашихъ семьяхъ самъ писалъ ко мнѣ, что онъ поступитъ съ ними такъ, какъ отъ меня будетъ ему о семъ приказано и отдается на мою волю. Относительно того, чтобы я приказалъ ген.-м. Небольсину отпустить къ вамъ на прежнія жилища Ширванцевъ, переселившихся въ Шекинское владѣніе, надобнымъ считаю увѣдомить васъ, что поколику великій и всемилостивѣйшій нашъ Г. И. соизволилъ утвердить ханомъ въ Шеки бывшаго прежде Хойскаго Джафар-Кули-хана, извѣстнаго по усердію и преданности своей къ Россіи, и который въ непродолжительномъ времени прибудетъ въ Шеки для управленія симъ ханствомъ, то я надѣюсь и увѣренъ, что в. пр., какъ оба подданные одного великаго Г. И. и оба усердны и преданы Всероссійскому Императорскому престолу, чему какъ вы, такъ и Джафар-Кули-ханъ показали опыты, останетесь навсегда между собою въ тѣсной связи и дружбѣ и тогда сдѣлаете между собою безобидный для обѣихъ сторонъ разсчетъ въ возвращеніи какъ вамъ Ширванскихъ жи-

телей, которые по разнымъ случаямъ переселились въ Шеки, такъ равно и вами Шекинскихъ жителей, ушедшихъ въ ваше владѣніе, буде есть таковые, о чемъ мною будетъ приказано и высокостепенному Джафар-Кули-хану. Я не сомнѣваюсь также, что в. пр. не замедлите скорымъ возвращеніемъ и всѣхъ Карабагскихъ семей по данному вами при заключеніи трактата обязательству, которое и должны потому исполнить. Что же касается до постановленія въ Джевадѣ части непобѣдимыхъ Россійскихъ войскъ для охраненія вашего владѣнія, то я еще повторю вамъ, что Ширванское ваше владѣніе находится теперь въ самомъ безопаснѣйшемъ положеніи, имѣя съ одной стороны сосѣдняго вамъ хана, столько усерднаго Россіи какъ Джафар-Кули-ханъ, и отрядъ Россійскихъ войскъ подъ командою ген.-м. Небольсина, остающійся еще въ Нухѣ, а съ другой сильный Бакинскій гарнизонъ, которому повелѣно отъ меня при всякомъ нужномъ случаѣ подавать вамъ тотчасъ всякую помощь; также въ Кубѣ, надъ которою порученъ отъ меня присмотръ до Высочайшаго разрѣшенія испытанному въ вѣрности Мехти Шамхалу Тарковскому и хану Дербентскому, остается по приказанію моему одинъ шт.-офицеръ съ частію войскъ. Отъ стороны Карабага, гдѣ есть гарнизонъ, вы также можете быть надежны и такимъ образомъ владѣніе ваше со всѣхъ сторонъ обезпечено и совершенно ограждено, — слѣдовательно нѣтъ никакой надобности ставить войска въ такомъ голодномъ мѣстѣ, какъ Джевадъ, особливо въ тепере-

шнее время, когда они, не имѣя тамъ ни жилищъ, ни другихъ выгодъ, могутъ только изнуриться, не принося ни малѣйшей пользы. Я же войска стараюсь сколько можно сберечь, для того чтобы, имѣя ихъ сильными и здоровыми при бóльшемъ умноженіи теперь здѣсь новыхъ войскъ, весною, если бы паче чаянія Персіяне что либо предприняли, то я самъ, находясь здѣсь по близости, не замедлю моими распоряженіями и движеніями тотчасъ съ сими свѣжими и здоровыми войсками обезпечить совершенно не только ваше владѣніе, но и всѣ границы и не допустить оныя не только до самомалѣйшаго раззоренія, но даже и приблизиться къ нимъ Персіянамъ или переправиться чрезъ Куру. А потому и прошу в. пр. быть въ семъ совершенно удостовѣрену и нимало не безпокоиться о безопасности вашего владѣнія. Впрочемъ я не ожидаю теперь, чтобы могли быть какія либо и хищничества въ вашемъ владѣніи, ибо Лезгины, силою *оружія* Е. И. В. приведенные теперь въ совершенную покорность и послушаніе, не осмѣлятся нарушить даннаго ими обязательства прекратить всякія хищничества, послѣ того какъ они, принужденные выполнять всѣ свои обязанности, заплатить всю недоимочную дань и выдать всѣхъ Россійскихъ плѣнныхъ, прислали ко мнѣ въ знакъ крайней своей покорности и смиренія 12 первѣйшихъ своихъ старшинъ, явившихся ко мнѣ съ повѣшенными на шеяхъ саблями для испрошенія пощады и помилованія, которое я имъ и далъ по полномочію Высочайше мнѣ данному, объявивъ имъ, что

сіе въ послѣдній разъ. Если же бы, сверхъ всякаго ожиданія, они перестали дѣлать свои шалости, то в. пр. вмѣстѣ съ сосѣдомъ вашимъ Джафар-Кули-ханомъ Шекинскимъ, коего владѣніе во всякое время можетъ держать Лезгинцевъ въ повиновеніи, легко можете не допустить и истребить совершенно хищничества отъ нихъ дѣлаемыя. Также совмѣстное ваше съ нимъ дѣйствіе и тѣсное согласіе уничтожитъ и всѣ затѣи вѣтреннаго и безумнаго Ших-Али, бывшаго Дербентскаго хана, о коемъ я писалъ къ вамъ, чтобы стараться его поймать и о чемъ равномѣрно по моимъ подтвержденіямъ будетъ стараться Джафар-Кули-ханъ и Мехти Шамхалъ Тарковскій и ханъ Дербентскій. Я увѣренъ также, что и Сурхай-ханъ Хамбутай Казикумыкскій, давшій уже присягу на вѣчную вѣрность Е. И. В. и къ которому я послалъ трактатъ для заключенія и подписки, по примѣру прочихъ хановъ, имѣющихъ счастіе находиться въ подданствѣ подъ Всероссійскою державою, не менѣе будетъ о семъ имѣть попеченіе и держать въ спокойствіи своихъ подвластныхъ, такъ какъ онъ по общему о немъ мнѣнію есть человѣкъ твердый въ своихъ правилахъ и доселѣ не показалъ никакой вѣтренности.

Въ заключеніе всего увѣдомляю васъ, благонадежный пріятель мой, о полученіи мною посылокъ вашихъ, изъ коихъ нѣкоторыя я оставилъ у себя въ память вашей ко мнѣ дружбы и расположенія, а нѣкоторыя отправилъ назадъ.

576. *Тоже, отъ 5-го февраля 1809 года, № 50.*

Ген.-л. Репинъ увѣдомилъ меня, что в. пр. по сношенію его съ вами выслали до 1,000 чел. Ширванской пѣхоты для содѣйствія войскамъ Е. И. В., выступившимъ изъ Баку и Ширвана противъ вѣтреннаго Ших-Али, который по побѣгѣ своемъ въ горы, собравъ партіи хищниковъ, снова дѣлаетъ безпокойства по Кубинской дорогѣ,—почему весьма пріятно мнѣ изъявить в. пр. мою признательность за точное и скорое исполненіе требованія ген.-л. Репина, тѣмъ болѣе, что я отношу сіе единственно къ усердію и готовности вашей на пользу службы Е. И. В., о которой я не премину и теперь довести до Всевысочайшаго свѣдѣнія всемилостивѣйшаго и великаго нашего Г. И. О прежнемъ же похвальномъ усердіи вашемъ, оказанномъ при занятіи Кубинской крѣпости, я уже всеподданнѣйше донесъ Е. И. В. и надѣюсь, что ходатайство мое въ пользу вашу будетъ имѣть свое дѣйствіе. Теперь остается мнѣ только просить в. пр., дабы вы чиновнику своему, начальствующему высланною отъ васъ пѣхотою, приказали немедленно соединиться съ отрядомъ войскъ Е. И. В., выступившимъ къ Кубѣ, такъ какъ я имѣю свѣдѣніе, что онъ еще не соединился. Между тѣмъ прибудетъ туда же къ общему содѣйствію и Шекинская конница, которой я требую отъ превосходительнаго и высокостепеннаго Джафар-Кули-хана Шекинскаго.

577. *Отношеніе гр. Гудовича къ гр. Салтыкову, отъ 19-го февраля 1809 года, № 22.*

Ген.-л. Мустафа-ханъ Ширванскій, неоднократно оказавшій опыты своего усердія и вѣрности къ Высочайшему престолу Е. И. В., еще болѣе показалъ готовность свою на службу тѣмъ, что въ первый разъ, когда я прошлаго года приказалъ отряду войскъ итти къ Кубѣ для занятія оной, онъ по первому отъ меня требованію присоединилъ къ сему отряду свою Ширванскую конницу и самъ съ оною находился во всѣхъ дѣйствіяхъ; потомъ, когда Куба была занята войсками, онъ съ конницею своею много содѣйствовалъ Россійской пѣхотѣ къ разсѣянію и прогнанію вѣтреннаго Ших-Али, который, бывъ разбитъ, успѣлъ однако-же уйти въ горы и, собравъ тамъ партіи хищниковъ, нынѣ снова дѣлаетъ безпокойства по Кубинской дорогѣ, почему и опять послалъ отряды изъ Баку и Ширвана, чтобы разогнать сіи скопища и, если возможно, поймать самого Ших-Али. Мустафа-же-ханъ Ширванскій и на сей разъ со всею охотою выслалъ болѣе 1,000 чел. своей пѣхоты и конницы для соединенія съ тѣми отрядами и для согласнаго дѣйствія противъ Ших-Али,—каковой примѣръ всегдашней его готовности на пользу службы Е. И. В. заслуживаетъ уваженія и Высочайшаго воззрѣнія; для чего прошу покорнѣйше в. с., всеподданнѣйше доведя о семъ похвальномъ его усердіи до Высочайшаго свѣдѣнія, испросить ему отъ Монаршихъ щедротъ знакъ

отличія, состоящій въ брилліантовомъ перѣ, каковымъ всемилостивѣйше награжденъ Джафар-Кули-ханъ Шекинскій,—перо же таковое я имѣю у себя въ экстраординарныхъ вещахъ, присланное для бывшаго Мамед-паши Карсскаго, но удержанное по случаю открывшихся его обмановъ.

578. *Письмо гр. Гудовича къ Мустафа-хану, отъ 27-го марта 1809 года, № 156.*

Чрезъ почтеннаго чиновника вашего Мирза-Абдуллу я получилъ письмо в. пр. и за изъявляемое вами усердіе къ Высочайшему престолу Е. И. В., также и за участіе, пріемлемое вами въ моемъ здоровьѣ, изъявляю вамъ мою искреннюю признательность.

Разумѣя васъ всегда усерднымъ подданнымъ Е. И. В. и неоднократно засвидѣтельствовавши предъ Всевысочайшимъ престоломъ о похвальной вашей преданности, я не сомнѣваюсь, что в. пр. навсегда сохраните ваше усердіе къ пользу службы и оправдаете на опытѣ всеподданнѣйшее предстательство мое въ пользу вашу съ испрошеніемъ вамъ Высочайшей награды, которую, надѣюсь, вы въ скоромъ времени получите. Впрочемъ вы можете быть увѣрены въ томъ что я имѣю всегдашнимъ правиломъ никогда не давать вѣры однимъ словамъ безъ ясныхъ доказательствъ; къ тому же присовокупить долженъ, что я не имѣю никакихъ на васъ доносовъ, кромѣ тѣхъ извѣстій, что вы имѣли свиданіе съ измѣнникомъ Селимомъ и что подвластные ваши дѣлаютъ неустройства и грабежи въ Шекинскомъ владѣніи. Почему о первомъ, т. е. измѣнникѣ Селимѣ, который не долженъ себѣ ожидать прощенія, я уже писалъ къ в. пр и надѣюсь, что вы по извѣстному вашему усердію исполните въ точности мои требованія по сему предмету; а о послѣднемъ вижу съ прискорбіемъ, что вос

становленная между вами и превосходительным Джафар-Кули-ханом Шекинским дружба и доброе согласіе опять превратилась во вражду и дружескія выи взаимныя обязательства нарушены, и по собственному вашему желанію пошлю нарочнаго чиновника для изслѣдованія въ точности сихъ взаимныхъ неудовольствій и по расположенію моему къ вамъ обоимъ какъ подданнымъ одного великаго и всемилостивѣйшаго Г. И., не сдѣлаю всеподданнѣйшаго о семъ моего донесенія прежде узнанія самой истины и которое не можетъ быть пріятно для Е. И. В., если дружба и согласіе не будутъ вами по прежнему возстановлены чрезъ взаимныя удовлетворенія. Что же касается до словесныхъ вашихъ препорученій, то я въ угодность вашу, имѣвъ личное объясненіе съ почтеннымъ Мирза-Абдулла, далъ ему на оныя мои искренніе отвѣты, которые онъ вамъ донесетъ.

579. *Рапортъ подполк. Тихановскаго гр. Гудовичу отъ 4-го апрѣля 1809 года, № 67. — Шемаха.*

Осмѣливаюсь почтеннѣйше в. с. донести объ обстоятельствахъ здѣшнихъ: превосходительный Мустафа-ханъ Ширванскій намѣревается укрѣпить Фитдагъ, дѣлаетъ пороховые погреба и секретнымъ образомъ заготовляетъ въ большомъ количествѣ порохъ, а равнымъ образомъ и множество провіанта деревню-же Салуты намѣревается перевести въ Фитдагъ; хотя показываетъ себя вѣрноподданнымъ великому Г. И., но за всѣмъ тѣмъ всѣ требованія в. с выполняетъ весьма мѣшкательно или уже по сильнымъ моимъ настаиваніямъ и то всегда съ неприличными отговорками. Повелѣніемъ в. с., прошлаго 1808 года сентября отъ 19-го, за № 410, предписать находили ѣдущихъ изъ Персіи Персіянъ, тоже и купеческихъ каравановъ отсюдь во владѣніе Ширванское не впущать впредь до особаго в. с. распоряженія и повелѣнія; но онъ, Мустафа-ханъ, оставляетъ сіе безъ всякаго выполненія и безпрестанно Персіяне и караваны пріѣзжаютъ, равнымъ образомъ и Ширванцы ѣздятъ; хотя я настаивалъ отъ него, Мустафа-хана, о выполненіи предписанія в. с., но оставляетъ безъ всякаго выполненія. Отъ Талышинскаго-жъ Мир-Мустафа-хана весьма часто пріѣзжаютъ посланники, а равно и отъ него, Мустафа-хана, бываютъ посыланы. Хотя я и не полагаю, чтобъ Мустафа-ханъ могъ при-

нять какія нибудь дурныя предпріятія, но за всѣмъ тѣмъ о вышеписанныхъ обстоятельствахъ принужденнымъ нахожусь в. с. донести, а тѣмъ паче, что Мустафа-ханъ отправилъ аманатчика отъ себя въ Елисаветополь нынѣ не изъ весьма хорошихъ бековъ и ничего не значущаго, который прежде сего находился по купечеству въ Астрахани 4 года и только что въ прошломъ 1808 году въ сентябрѣ мѣсяцѣ прибылъ въ Ширванъ. И такъ обо всемъ вышеписанномъ почтеннѣйше представляя в. с. на благорасмотрѣніе, при томъ осмѣливаюсь просить в. с., что не благоугодно-ли будетъ подтвердить Мустафа-хану, чтобъ всѣ мои совѣты на пользу службы Е. И. В. принималъ безъ всякаго отлагательства, а равно и требованія мои по повелѣнію в. с. выполнялъ въ точности безъ всякаго замедленія.

Adam Oleari Şamaxı yaxınlığındakı qəbiristanlıqda. XVII yüzillik

Şamaxı Avropa səyyahlarının təsvirində. XVIII yüzilliyin əvvəlləri

Şamaxı Avropa səyyahlarının təsvirində. XVIII yüzilliyin əvvəlləri

Şamaxı Avropa səyyahlarının təsvirində. XVIII yüzilliyin əvvəlləri

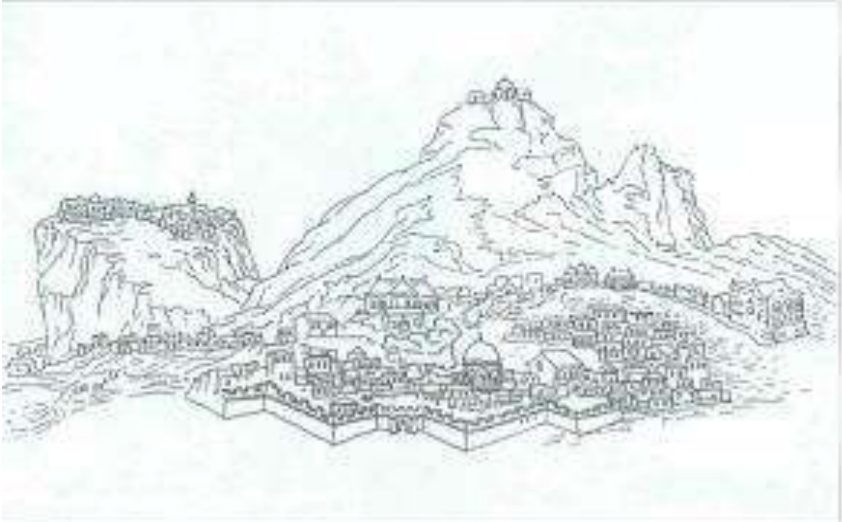

Şamaxının Avropa səyyahlarının təsviri əsasında çəkilmiş planı (müəllif: AMEA-nın müxbir üzvü, memarlıq doktoru C.Qiyasi)

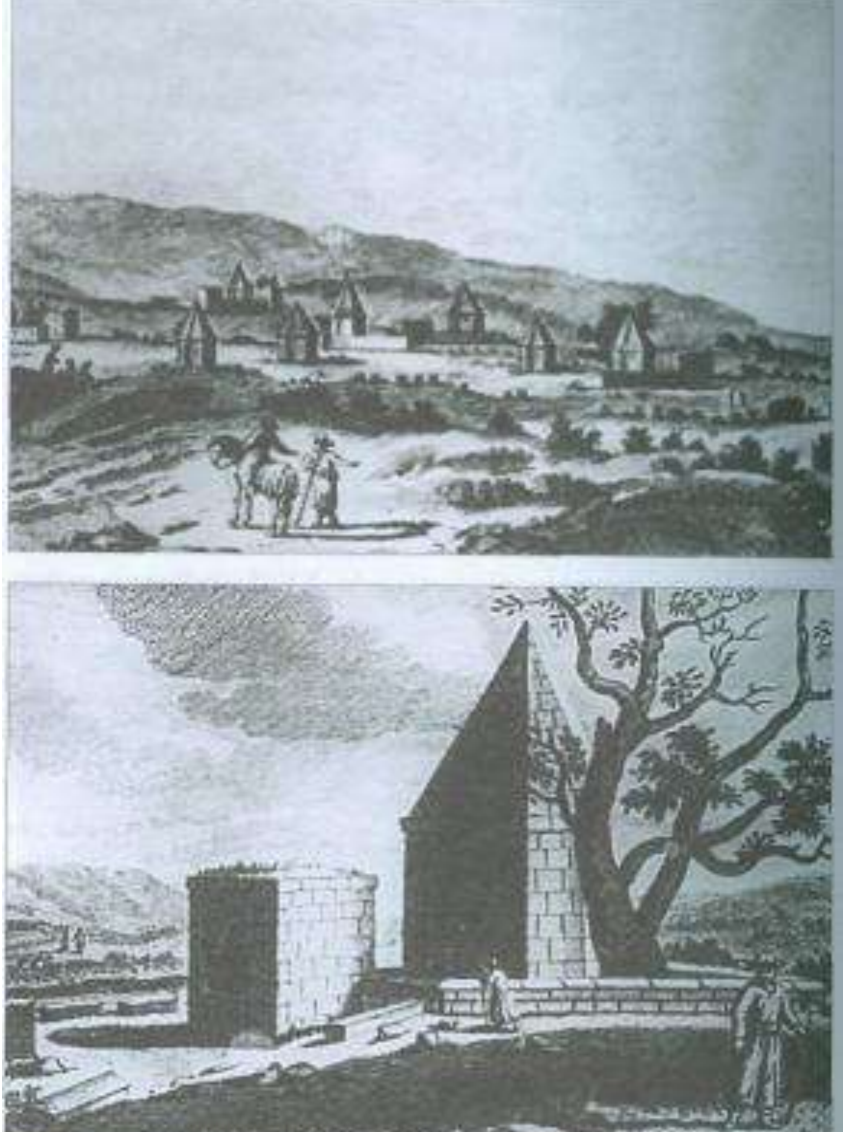

Şamaxıda Kəlyəxana məqbərələri. XVII yüzillik

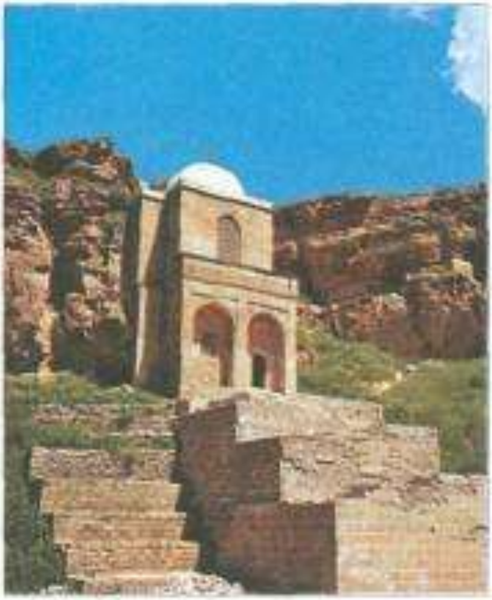

Diri Baba türbəsi
XV yüzillik. Mərəzə

Şeyx Əmir Əhməd türbəsi.
1722-ci il. Ağsu rayonunun
Mustafalı kəndi

Şamaxı Avropa səyyahlarının təsvirində
XVIII-XIX yüzilliyin əvvəlləri

Sərkərlərin nümayəndəsi Qasım xan ilə
rus generalı Zubovun görüşü, 1796

Yeddigünbəz (Günbəzlər) qəbiristanlığının ümumi görünüşü
Şamaxı, XVIII-XIX yüzillin əvvəlləri

Yeddigünbəz (Günbəzlər) qəbiristanlığından görüntü

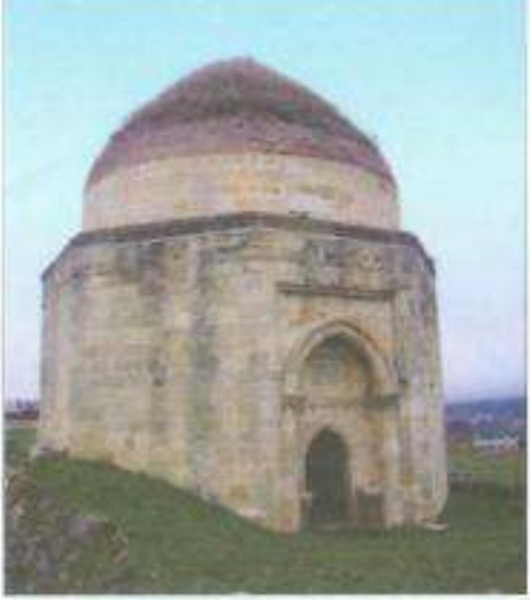

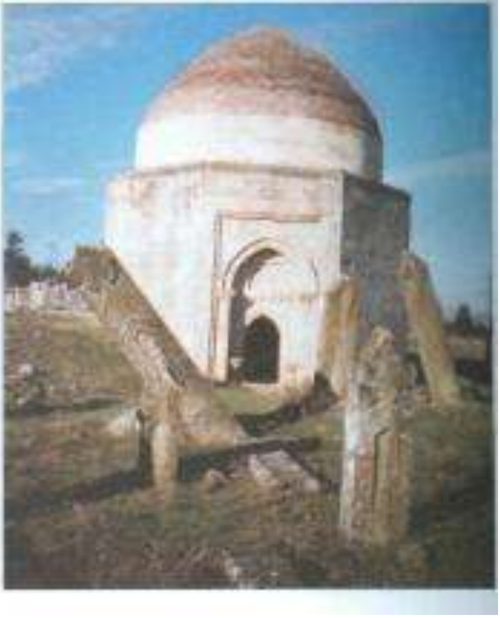

Yeddigünbəzlər
qəbiristanlığındakı
günbəzlər

Şamaxı. Cümə məscidinin qarşısındakı orta əsr mədrəsəsinin qalıqları

Şıxəli bəy Şirvanlının Yeddigünbəzlər qəbiristanlığındakı türbəsinin kitabəsi. XIX yüzilliyin əvvəlləri

İsmayıllı rayonunun Sulut kəndindəki Fitdağ qalasında
Şamaxı xanının Qırx otağının divar qalıqları

Xanın Qırx otağının
pəncərə qalıqlarından görüntü

Fıtdağ qalasında xana məxsus Buzxananın
divar qalıqlarından görüntülər

Buzxananın divar qalığı

Buzxananın içəridən görünüşü

Buzxananın içəri görüntüləri

Buzxananın üstdən görünüşü

Şamaxılı Mustafa xanın bulağı

Şamaxı xanlığının işğalına rəhbərlik etmiş rus hərbçiləri

V.A.Zubov

P.D.Sisianov

İ.V.Qudoviç

A.P.Yermolov

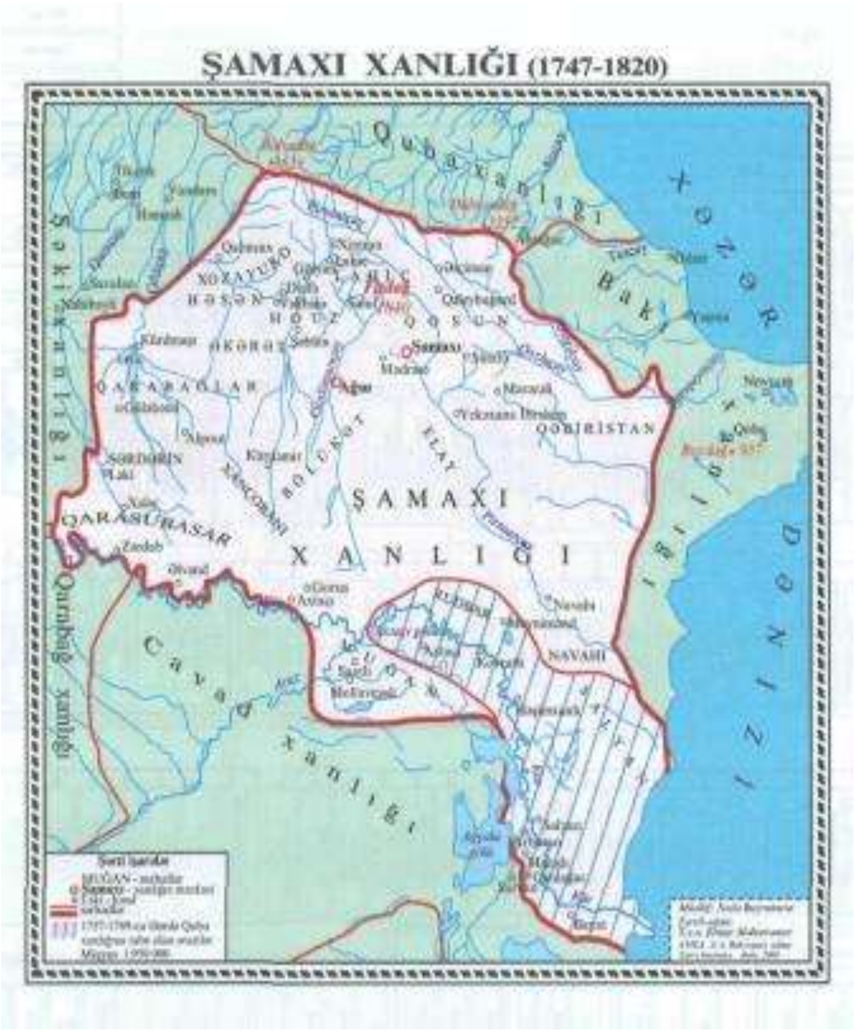
ŞAMAXI XANLIĞI (1747-1820)
ŞAMAXI
XANLIĞI
Quba xanlığı
Bakı xanlığı
Xəzər dənizi
Şəki xanlığı
Qarabağ xanlığı
Cavad xanlığı
QOBUSTAN
QARASUBASAR
NAVAHI
Şamaxı
Ağsu

Sərkərlər nəsli

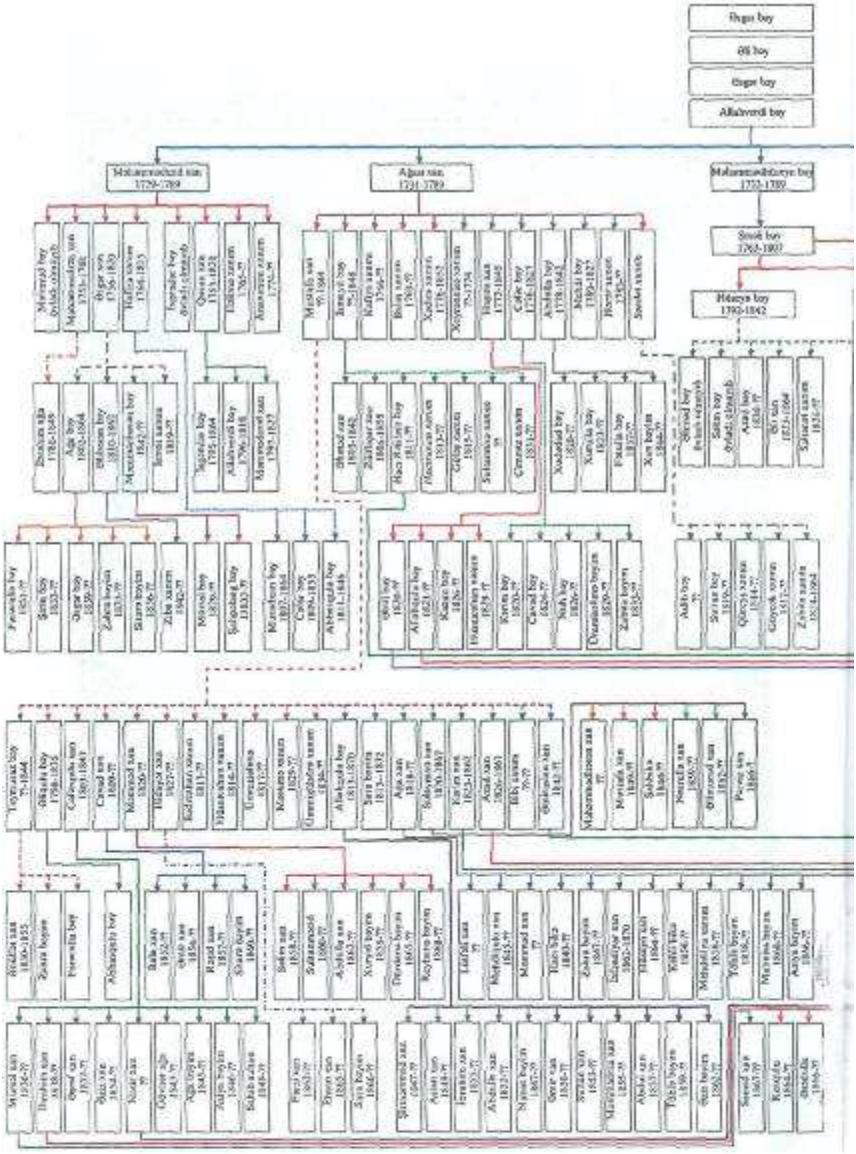

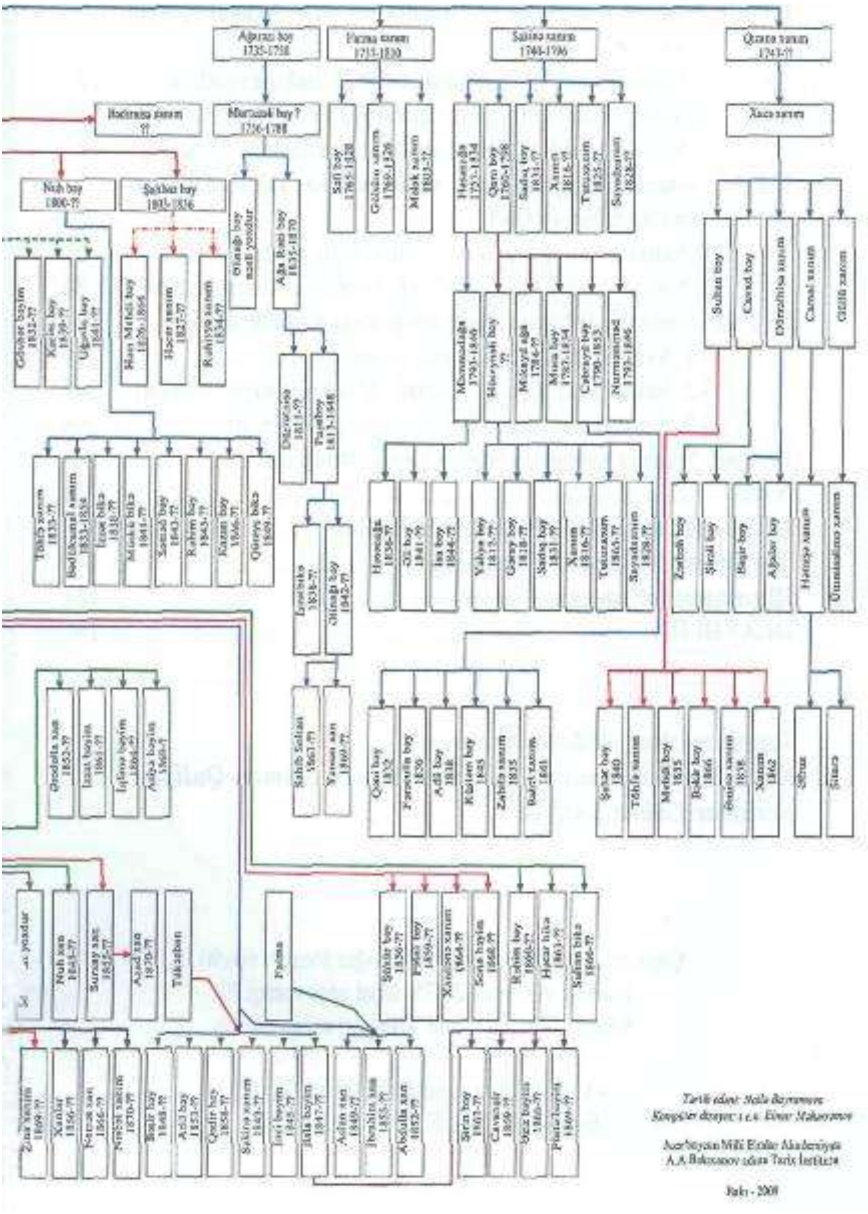
Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası
A.A.Bakıxanov adına Tarix İnstitutu
Bakı - 2008

MÜNDƏRİCAT

Ön söz - t.e.d., professor Y.Mahmudov
Ön söz əvəzi-t.e.d., professor T.T.Mustafazadə
GİRİŞ
I Fəsil. Şamaxı xanlığının yaranması və onun ictimai-iqtisadi vəziyyəti
1.1. Şamaxı xanlığının yaranması və ikihakimiyyətlilik
1.2. Şamaxı xanlığının idarə quruluşu və inzibati bölgüsü
1.3. Sosial-iqtisadi vəziyyət: şəhərlər, sənətkarlıq və ticarət
II Fəsil. Şamaxı xanlığının qonşu xanlıqlarla və Dağıstan hakimləri ilə münasibətləri
2.1. Şamaxı xanlığının qonşu xanlıqlarla münasibətləri
2.2. Şamaxı xanlığının Dağıstan hakimləri ilə münasibətləri
III Fəsil. Şamaxı xanlığının qonşu dövlətlərlə münasibətləri
3.1. Şamaxı xanlığının İranla münasibətləri
3.2. Şamaxı xanlığının Osmanlı dövləti ilə münasibətləri
3.3. Şamaxı xanlığının Rusiya ilə münasibətləri
IV Fəsil. Şamaxı xanlığının Rusiya tərəfindən işğalı
Nəticə
İstifadə olunan mənbələr və ədəbiyyat siyahısı
The Shamakhy khanate - summary
Шамахинское ханство - резюме
ƏLAVƏLƏR

Texniki redaktor: ***Abdulla Ələkbərov***
Kompyuterçi-dizaynerlər: ***Səbinə Məmmədova, Römən Quliyev***
Korrektor: ***Gülnar Şərifova***

Çapa imzalanmışdır 03.12.09. Kağız formatı 60x90 $^{1}/_{16}$.
Fiziki çap vərəqi 24,75. Uçot nəşr vərəqi 22.
Sifariş 129. Tiraj 500. Qiymәti müqavilə ilə.

"Təhsil" Nəşriyyat-Poliqrafiya MMC
Bakı, AZ 1052, F.Xoyski küç., 121^{A}